“लिखु गाउँपालिकाको दुरदृष्टिः
सुशासन मार्फत समृद्धि”

लिखु गाउँपालिका
यसम, ओखलढुङ्गा
प्रदेश नं १

पहिलो आवधिक योजना (२०७९/८०-२०८४/८५)

आन्तिम प्रतिवेदन
२०७९

बिषय-सूची

बिषय-सूची .... ञ
तालिका सूची .... ञ्ह
चित्र सूची .... ह
नक्शा सूची .... ह
१.१ पृष्ठभूमि १
१.२ आवधिक योजनाको आवश्यकता २
१.३ योजना निर्माण गर्नुका उद्देश्यहरु ३
१.४ योजना तर्जुमाका आधारहरु ३
१.५ योजना तर्जुमा कार्यको मुख्य कार्यक्षेत्र ४
१.६ आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रिया ५
१.६.१ अभिमूखीकरण तथा तयारी कार्यशाला ५
१.६.२ निर्देशक समिति तथा विषयगत समिति गठन ५
१.६.३ तथ्याङक संकलन ६
१.६.४ प्राथमिक तथ्याङक ६
१.६.५ द्वितीय तहको तथ्याङ्क संकलन ९
१.६.६ नक्शा तयारी (तकम म्चङ्गमकचक□ञद्वथ) १०
१.७ आवधिक योजना तर्जुमाका सीमाहरु १०
परिच्छेद २: गाउँपालिकाको वस्तुगत अवस्था १२
२.१ गाँउपालिकाको परिचय १२
२.१.१ भौगोलिक अवस्थिति, राजनीतिक र प्रशासनिक संरचना १२
२.१.२ प्रकृतिक तथा संस्कृतिक सम्पदा १४
२.१.३ भू-उपयोग १४
२.१.४ जनसांख्यिक अवस्था १५
२.२ आर्थिक अवस्था १९
२.२.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा १९
२.२.२ पर्यटन तथा सस्कृति २१
२.२.३ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति २४
२.२.४ आम्दनी, रोजगारी र वित्तिय सेवा २५
२.३ सामजिक अवस्था २६
२.३.१ स्वस्थ्य र पोषण २६
२.३.२ शैक्षिक विकास २८
२.३.३ खानेपानि तथा सरसफाई ३०
२.३.४ लैङ्गीक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण ३३
२.३.५ यूवा खेलकुद तथा कला ३३
२.४ पूर्वाधार तथा शहरी विकासको अवस्था ३४
२.४.१ वस्ती, आवसा , भवन तथा सार्वजनिक निर्माण ३४

२.४.२ सडक, पुल तथा यातायात ३६
२.४.३ विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जा ४०
२.४.४ घरायसी सुविधामा पहुँचको अवस्था ४१
२.५ स्रोत परिचालन अवस्था ४२
२.६ सुशासन तथा संस्थागत क्षमता ४२
२.७ जनसंख्या प्रक्षेपण ५०
परिच्छेद ३: सोच तथा विकासको अवधारण ५१
३.१ संघीय तथा प्रादेशिक योजना अन्तर आवद्धता ५१
३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौति ५१
३.३ प्रमुख अवसरहरु तथा संभावना ५२
३.४ निर्देशक सिद्धान्त ५२
३.५ दीर्घकालीन सोच ५५
३.६ समष्टिगत लक्ष्य ५८
३.६.१ परिणात्मक लक्ष्य ५८
३.७ समष्टिगत उद्देश्य ६०
३.८ समष्टिगत नीति तथा रणनीतिहरु ६१
३.९ लागानी, स्रोत अनुमान र बाँडफाँट ६२
३.९.१ स्थानीय तहको समष्टिगत अर्थतन्त्र ६२
३.९.२ पालिकाको वित्तिय स्रोत र आय अनुमान ६३
३.९.३ व्ययको प्रवृति, विश्लेषण र प्रक्षेपण ६४
३.१० क्षेत्रगत योजना प्राथमिकिकरण र बजेट अनुमान ६५
३.१०.१ योजना प्राथमिकीकरण ६५
३.१०.२ बजेट अनुमान र वाँडफाँट ६६
३.११ राजश्वसँग नीतिको पुनरावलोकन ६८
परिच्छेद ४: आर्थिक क्षेत्र ६९
४.१ कृषि, पशु तथा पंक्षी पालन ६९
४.१.१ पृष्ठभूमि ६९
४.१.२ वस्तुस्थिति ६९
४.१.३ समस्याहरु तथा चुनौति ७०
४.१.४ संभावना र अवसर ७०
४.१.५ लक्ष्य ७१
४.१.६ उदेश्य ७१
४.१.७ रणनीति र कार्यनीति ७१
४.१.८ मुख्य कार्यक्रम ७२
४.१.९ अपेक्षित उपलब्धि ७३
४.१.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष ७३
४.२ सिंचाई ७३
४.२.१ पृष्ठभूमि ७४
४.२.२ समस्या तथा चुनौति ७५

४.२.३ संभावना तथा अवसर ७५
४.२.४ लक्ष्य ७६
४.२.५ उद्देश्य ७६
४.२.६ रणनीति र कार्यनीति ७६
४.२.७ मुख्य कार्यक्रमहरु तथा कार्यान्वयन योजना ७६
४.२.८ अपेक्षीत उपलब्धि ७७
४.२.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ७७
४.३ पर्यटन, सँस्कृति तथा सम्पदा ७७
४.३.१ पृष्ठभुमि ७७
४.३.२ समस्या तथा चुनौति ७८
४.३.३ संभावना तथा अवसर ७९
४.३.४ लक्ष्य ७९
४.३.५ उद्देश्यहरु ७९
४.३.६ रणनीति तथा कार्यनीतिहरु ७९
४.३.७ मुख्य कार्यक्रमहरु तथा कार्ययान्वयन योजना ८०
४.३.८ अपेक्षित उपलब्धी ८१
४.३.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ८१
४.४ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति ८१
४.४.१ पृष्ठभूमि ८१
४.४.२ बस्तुस्थिति ८२
४.४.३ समस्या तथा चुनौति ८२
४.४.४ संभावना तथा अवसर ८३
४.४.५ लक्ष्य ८३
४.४.६ उदेश्य ८३
४.४.७ रणनीति र कार्यनीति ८३
४.४.८ मुख्य कार्यक्रम ८४
४.४.९ अपेक्षित उपलब्धि ८४
४.४.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष ८५
४.५ श्रम तथा रोजगारी र सामजिक सुरक्षा ८५
४.५.१ पृष्ठभूमि ८५
४.५.२ समस्या तथा चुनौति ८६
४.५.३ संभावना तथा अवसर ८७
४.५.४ लक्ष्य ८७
४.५.५ उद्देश्य ८७
४.५.६ रणनीति तथा कार्यनीतिहरु ८७
४.५.७ मुख्य कार्यक्रम ८८
४.५.८ अपेक्षित उपलब्धी ८९
४.५.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ८९
परिच्छेद ५: सामाजिक क्षेत्र ९०
५.१ स्वस्थ्य, पोषण तथा खाद्य सुरक्षा ९०
५.१.१ पृष्ठभूमि ९०
५.१.२ वस्तुस्थिति विवरण ९०

५.१.३ समस्या तथा चुनौति ९२
५.१.४ संभावना तथा अवसर ९३
५.१.५ लक्ष्य ९३
५.१.६ उद्देश्य ९३
५.१.७ रणनीति र कार्यनीति ९३
५.१.८ मुख्य कार्यक्रम ९५
५.१.९ अपेक्षित उपलब्धि ९५
५.१.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष ९६
५.२ शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवर्तन ९६
५.२.१ पृष्ठभूमि ९६
५.२.२ बस्तुस्थिति ९६
५.२.३ समस्या तथा चुनौति ९६
५.२.४ सभावना तथा अवसर ९७
५.२.५ लक्ष्य ९७
५.२.६ उदेश्य ९७
५.२.७ रणनीति र कार्यनीति ९७
५.२.८ मुख्य कार्यक्रम ९९
५.२.९ अपेक्षित उपलब्धि ९९
५.२.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष १००
५.३ खानेपानी तथा सरसफाई १००
५.३.१ पृष्ठभूमि १००
५.३.२ वस्तुस्थिति १००
५.३.३ समास्या तथा चुनौती १०१
५.३.४ संभावना तथा अवसर १०१
५.३.५ लक्ष्य १०१
५.३.६ उदेश्य १०१
५.३.७ रणनीति र कार्यनीति १०२
५.३.८ मुख्य कार्यक्रम १०२
५.३.९ अपेक्षित उपलब्धि १०३
५.३.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष १०३
५.४ महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग १०३
५.४.१ पृष्ठभूमि १०३
५.४.२ प्रमुख समस्या १०४
५.४.३ अवसर र चुनौतिहरु १०४
५.४.४ सोच १०४
५.४.५ लक्ष्य १०४
५.४.६ उद्देश्य १०५
५.४.७ रणनीति र कार्यनीति १०५
५.४.८ मुख्य कार्यक्रमहरु तथा कार्यान्वयन योजना १०६
५.४.९ अपेक्षित उपलब्धि १०६
५.४.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष १०७
५.५ यूवा तथा खेलकुद १०७

५.५.१ वस्तुस्थिति १०७
५.५.२ समस्या तथा चुनौति १०७
५.५.३ संभावन तथा अवसर १०८
५.५.४ लक्ष्य १०८
५.५.५ उद्देश्य १०८
५.५.६ रणनीति तथा कार्यनीतिहरु १०८
५.५.७ मुख्य कार्यक्रमहरु तथा कार्ययान्वयन योजना १०९
५.५.८ अपेक्षित उपलब्धी ११०
५.५.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष ११०
परिच्छेद ६: पूर्वाधार क्षेत्र १११
६.१ आवास, वस्ती, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण १११
६.१.१ पृष्ठभूमि १११
६.१.२ वस्तुगत स्थिति १११
६.१.३ समस्या तथा चुनौति १११
६.१.४ संभावना तथा अवसर १११
६.१.५ लक्ष्य ११२
६.१.६ उद्देश्य ११२
६.१.७ रणनीति तथा कार्यनीति ११२
६.१.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु ११२
६.१.९ अपेक्षित उपलब्धि ११३
६.१.१० अनुमा तथा जोखिम पक्ष ११३
६.२ सडक, यातायात तथा पुल ११३
६.२.१ पृष्ठभूमि ११४
६.२.२ वस्तुगत स्थिति ११४
६.२.३ समस्या तथा चुनौति ११४
६.२.४ संभावना तथा अवसर ११४
६.२.५ लक्ष्य ११५
६.२.६ उदेश्य ११५
६.२.७ रणनीति तथा कार्यनीति ११५
६.२.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु ११५
६.२.९ अपेक्षित उपलब्धी ११६
६.२.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष ११६
६.३ जलस्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा ११६
६.३.१ पृष्ठभूमि ११६
६.३.२ वस्तुस्थिति ११६
६.३.३ समस्या तथा चुनौति ११७
६.३.४ संभावना तथा अवसर ११७
६.३.५ लक्ष्य ११७
६.३.६ उद्देश्य ११७
६.३.७ रणनीति र कार्यनीति ११७
६.३.८ मुख्य कार्यक्रमहरु ११८
७.३.९ अपेक्षित उपलब्धि ११८

७.३.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष ११८
६.४ सूचना, संचार तथा प्रबिधि ११९
६.४.१ पृष्ठभूमि ११९
६.४.२ वस्तुगत स्थिति ११९
६.४.३ समस्या तथा चुनौति ११९
६.४.४ संभावना तथा अवसर १२०
६.४.५ लक्ष्य १२०
६.४.६ उद्देश्य १२०
६.४.७ रणनीति र कार्यनीति १२०
६.४.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु १२१
६.४.९ अपेक्षित उपलब्धि १२१
६.३.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष १२१
परिच्छेद ७: वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन १२२
७.१ वन व्यवस्थापन तथा जैविक विविधता १२२
७.१.१ पृष्ठभूमि १२२
७.१.२ वस्तुस्थिति १२२
७.१.३ समस्या तथा चुनौति १२३
७.१.४ संभावना तथा अवसर १२३
७.१.५ लक्ष्य १२३
७.१.६ उद्देश्य १२३
७.१.७ रणनीति तथा कार्यनीति १२४
७.१.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु १२४
७.१.९ अपेक्षित उपलब्धि १२५
७.१.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष १२६
७.२ भू-संरक्षय तथा जलाधार व्यवस्थापन १२६
७.२.१ पृष्ठभूमि १२६
७.२.२ बस्तुस्थिति १२७
७.२.३ समस्या तथा चुनौति १२७
७.२.४ संभावना तथा अवसर १२८
७.२.५ लक्ष्य १२८
७.२.६ उद्देश्य १२८
७.२.७ रणनीति र कार्यनीति १२८
७.२.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु र कार्यान्वयन योजना १२९
७.२.९ अपेक्षित उपलब्धि १३०
७.२.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष १३०
७.३ वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापन १३०
७.३.१ पृष्ठभूमि १३०
७.३.२ समस्या तथा चुनौतिहरु १३१
७.३.३ संभावना र अवसर १३१
७.३.४ लक्ष्य १३२
७.३.५ उद्देश्य १३२
७.३.६ रणनीति तथा कार्यनीति १३२

७.३.७ प्रमुख कार्यहरु... १३२
७.३.८ अपेक्षित उपलव्धी... १३३
७.३.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष... १३३
७.४ विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता १३३
७.४.१ पृष्ठभूमि... १३३
७.४.२ समस्या तथा चुनौति १३५
७.४.३ संभावना तथा अवसर... १३६
७.४.४ लक्ष्य... १३६
७.४.५ उद्देश्य १३६
७.४.६ रणनीति तथा कार्यनीति... १३६
७.४.७ प्रमुख कार्यक्रमहरु र कार्यान्वयन योजना १३८
७.४.८ अपेक्षित उपलब्धि... १३९
७.४.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष... १३९
परिच्छेद ८: संस्थागत विकास तथा सुशासन १४०
८.१ संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र १४०
८.१.१ पृष्ठभूमि... १४०
८.१.२ वस्तुगत स्थित १४०
८.१.३ समस्या तथा चुनौति १४१
८.१.४ संभावना तथा अवसर... १४१
८.१.५ लक्ष्य... १४१
८.१.६ उदेश्य १४१
८.१.७ रणनीति र कार्यनीति... १४१
८.१.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु... १४२
८.१.९ अपेक्षित उपलब्धि... १४२
८.१.१०अनुमान तथा जोखिम पक्ष १४२
८.२ सुशसन... १४३
८.२.१ पृष्ठभूमि... १४३
८.२.२ समस्या तथा चुनौती १४४
८.२.३ संभावना तथा अवसर... १४४
८.२.४ लक्ष्य... १४४
८.२.५ उद्देश्य १४४
८.२.६ रणनीति र कार्यनीति... १४४
८.२.७ प्रमुख कार्यक्रम... १४५
८.२.८ अपेक्षीत नतिजा १४५
८.२.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष... १४६
८.३ पारदर्शिता र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली... १४६
८.३.१ पृष्ठभूमि... १४६
८.३.२ वस्तुगत स्थिति... १४६
८.३.३ समस्या तथा चुनौति १४७
८.३.४ संभावना तथा अवसर... १४७
८.३.५ लक्ष्य... १४७
८.३.६ उद्देश्य १४७

८.३.७ रणनीति र कार्यनीति..१४७
८.३.८ महत्वपूर्ण कार्यक्रमहरु १४८
८.३.९ अपेक्षित नतिजा १४८
८.३.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष १४८
परिच्छेद ९: कार्यान्वयन व्यवस्था १४९
९.१ पृष्ठभूमि १४९
९.२ संस्थागत तथा कार्यान्वयन व्यवस्था १४९
९.३ तहगत सम्बन्ध तथा अन्तरसरकार समन्वय...१५१
९.४ मानव संशाधन योजना १५३
९.५ विषय क्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट...१५३
९.६ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना १५७
९.६.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको आवश्यकता...१५८
९.६.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी..१५८
९.६.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया १५८
परिच्छेद १०: नतिजा खाका १६०
१०.१ पृष्ठभूमि १६०
१०.२ नतिजा खाका...१६०
सन्दर्भ सामाग्री १७३
अनुसूचीहरु..१७५
अनुसूची १: माइन्यूट १७५
अनुसूची २: फोटाहरु..१९३
अनुसूची २.१: कार्याशाला गोष्ठिका झलकहरु...१९३
अनुसूची २.२: वडा भेला तथा छलफल १९३
अनुसुची २.३: निर्देशक समिति र विषयगत समितिसँगको छलफलका झलक...............................१९७
अनुसूची २.४: मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतीकरण र छलफल १९८
अनुसुची २.५: लिखु गाउँपालिकाका केहि भूदृष्यहरु १९९
अनुसूची ३: योजना, परिमाणात्मक लक्ष तथा बजेट बाँडफाड २०१
अनुसूची ४: योजना तथा कार्यक्रमहरु २१०
अनुसूची ४.१: पालिकाको रणनीतिक योजना तथा कार्यक्रमहरु २१०
अनुसूची ४.२ वडागत योजना तथा कार्यक्रमहरु...२१२
अनुसूचि ५: प्रश्नावली २५६
प्रश्नावली-क...२५६
प्रश्नावली-ख...२६१
अनुसूची ६: नक्शाहरु...२६३

तालिका सूची

तालिका 1: गाँउपालिकाको प्रशासनिक विभाजन र क्षेत्रफल.. १३
तालिका 2: लिखु गाउँपालिकाको विद्यामन भू-उपयोगलाई... १४
तालिका 3: जनसांख्यिकीय विवरण...१५
तालिका 4: जनसंख्याको वडागत विवरण...१६
तालिका 5: उमेर समुह अनुसार जनसंख्याको बनावट...१७
तालिका 6: अपाङ्गताको अवस्था...१९
तालिका 7: खाद्यन्नमा आत्मनिर्भरता.. २०
तालिका 8: पर्यटकिय संभावना बोकेको प्रमुख झरना, ताल, पार्क तथा मठमन्दिरहरु.......................२२
तालिका 9: पर्यटकीय गन्तव्यहरुको विशेषता सहितको पहिचान.. २३
तालिका 10: घरधुरीको औसत मासिक आम्दानी २५
तालिका 11: पालिकामा भित्रने विप्रेषण अवस्था.. २५
तालिका 12: पालिकामा उपलव्ध सवास्थ्य सेवाकेन्द्रहरु...२७
तालिका 13: लिखु गाउँपालिकामा रहेक विद्यालयहरुको विवरण २८
तालिका 14: पालिकामा सञ्चालित बाल विकास केन्द्रहरु.. २९
तालिका१५ : घरधुरी अनुसार खानेपानी स्रोतको अवस्था..३०
तालिका 16: पालिकामा सञ्चालित खानेपी आयोजना...३०
तालिका 17: घरधुरी अनुसार शौचालय प्रयोगको स्थिति ३३
तालिका 18: पालिकामा रहेका सडकहरुको विवरण..३७
तालिका१९ : घरधुरी अनुसार खाना पकाउने ईन्धनको स्रोत... ४०
तालिका२० : घरधुरी अनुसार बत्तीको स्रोत... ४०
तालिका 21: घरयासी सुविधामा पहुँचको अवस्था... ४१
तालिका 22: लिखु गाउँपालिकाको आयको अवस्था... ४२
तालिका 23: कर्मचारीको विवरण.. ४३
तालिका 24 : गाउँपालिका र वडाको दरवन्दी तेरिज ४५
तालिका 25: लिखु गाउँपालिकाको प्रक्षेपित जनसंख्या...५०
तालिका 26 लिखु गाउँपालिकाको चालु र पूँजिगत खर्च...६२
तालिका 27: लिखु गाँउपालिकाको आगामी ५ बर्षको आयको अनुमानित प्रक्षेपण ६४
तालिका 28: लिखु गाँउपालिकाको आगामी ५ बर्षको व्ययको अनुमानित प्रक्षेपण ६४
तालिका 29: पालीकामा सञ्चालीत सिंचाई आयोजना ७४
तालिका 30: पालिकाको स्वास्थ्य सूचकमा भएको तुलनात्मक प्रगती विवरण ९१
तालिका 31: अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको प्रक्रिया र ढाँचा १५९

चित्र सूची

चित्र 1: आवधिक योजना अध्ययन विधि तथा प्रकृया ६
चित्र 4: विद्युत सेवा तथा खाना पकाउने ईन्धन सम्वन्धि विवरण ४१
चित्र 5: लिखु गाउँपालिकाको जनसख्या प्रक्षेपण ५०
चित्र 6: लिखु गाँउपालिकाको आगामी ५ बर्षको आयको अनुमानित प्रक्षेपण ६४
चित्र 7: लिखु गाँउपालिकाको आगामी ५ बर्षको व्ययको अनुमानित प्रक्षेपण ६५
चित्र 8: जलवायु परिवर्तन अनुकुलन तथा उत्थानशीलता विकासमा संघ, प्रदेश र स्थानिय १३४
चित्र 9; सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको आवधिक योजना बीचको अन्तरसम्बन्ध १५२
चित्र 10: आगामी पाँच बर्षको लागि विषयगत बजेको अनुमानित खाका १५५
चित्र ११ वडा ९ को भेला १९५

नक्शा सूची

नक्शा 1: गाउँपालिकाको अवस्थिती नक्शा १२
नक्शा 2: धरातलिय स्वरुप नक्शा १३
नक्शा 3: चित्र: लिखु गाउँपालिकाको विद्यमान भू-उपयोग, २०७८ .... १५
नक्शा 4: पालिकामा अवस्थित पूर्वाधार नक्शा ३५
नक्शा 5: लिखु गाउँपालीकाको सडक सञ्जाल नक्शा ३६

परिच्छेद १: परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले स्थानीय तहलाई संघीय संरचना अनुरूप एक बलियो स्थानीय सरकारको रूपमा स्थापित गरेको छ । संविधानमा नै स्थानीय तहको एकल र साझा अधिकारहरू परिभाषित छन् । जनसहभागिता, उत्तरदायित्व र पारदर्शिता सुनिश्चित गरी सुलभ र गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्न, लोकतन्त्रका लाभहरूको समानुपातिक र न्यायोचित वितरण गरी कानुनी राज्य र दिगो विकासको अवधारणा अनुरूप समाजवाद उन्मुख संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीलाई स्थानीय तहदेखि नै सुदृढ गर्ने उद्देश्य स्थानीय सरकार ऐन, २०७४ ले राखेको छ । उक्त ऐनको दफा ११ र १२ मा क्रमश: गाउँपालिका तथा गाउँपालिका र वडा समितिको काम कर्तव्य र अधिकार तोकिएका छन् भने दफा २४ को उपदफा (१) मा गाउँपालिका तथा गाउँपालिकाले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विषयमा स्थानीयस्तरको विकासका लागि आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत विषय क्षेत्रगत मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजना बनाई लागू गर्ने स्पष्ट उल्लेख छ । त्यसैगरी, ऐनको परिच्छेद ९ मा गाउँपालिकाको वित्तीय अधिकार क्षेत्रसमेत तोकिएको छ । संविधान र कानुन वमोजिम संघीय र प्रदेश सकारले आवधिक योजना र दिगो विकास लक्ष्यको मार्गचित्र समेत तर्जुमा गरिसकेका छन् । संविधानमा व्यवस्था भए अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयमा आधारित विकास प्रकृयालाई स्थानीय तहमा संस्थागत गर्न, उपलब्ध सीमित स्रोतहरूको न्यायोचित वितरण गरी स्थानीय जनताको विकासको चाहनालाई पूरा गर्नको लागि स्पष्ट मार्गचित्र आवश्यक भएकोले लिखु गाउँपालिकाले आवधिक योजना (आ.व. २०७८/८९-८३/८४) तर्जुमा गरेको छ।

पालिकामा उपलब्ध स्रोत तथा साधन र विकासको स्थितिलाई ध्यान दिई आगामी वर्षहरुमा विकास कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नको लागि योजनावद्ध विकासको आवश्यक्ता हुन्छ । त्यसकारण आवधिक योजनाले पालिकामा उपलब्ध स्रोत तथा साधनको पहिचान गर्दै भविष्यमा पालिकालाई कस्तो किसिमको गाउँपालिकाको रुपमा विकास गर्ने हो भन्ने कुराको समेत निर्क्यौल गर्न मद्दत गर्दछ । नेपालको संविधान र कानुनमा व्यवस्था भए बमोजिम स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेको विषय र क्षेत्रलाई समेट्ने गरी स्थानीय तहको आर्थिक-सामाजिक विकासको लागि आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्नु पर्दछ । खास गरी स्थानीय तहका आर्थिक-सामाजिक नीति, आयोजना र कार्यक्रम, राजस्व र व्ययको अनुमान लगायतका विषय समेटेर स्थानीय सरकारले आफ्नो आवधिक योजना तर्जुमा गर्दछ । यस्तो योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको आवधिक योजनाहरुसँग तादात्म्यता कायम गर्नुपर्दछ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको आवधिक योजनाहरु बीच अन्तरसम्बन्ध रहेको हुन्छन् ।

यो आवधिक योजनाले लिखु गाउँपालिकाको समृद्धि र विकासको दीरघकालीन समष्टिगत र क्षेत्रगत सोच, उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति र प्राथमिकताको मार्गचित्र प्रस्तुत गर्द । यो आवधिक योजना पाँच वर्षका लागि निर्माण गरिएको भए पनि यसको दीर्घकालीन सोच समृद्ध नेपाल: सुखी नेपालीको दीर्घकालीन सोचसँग तादात्म्य कायम हुने गरि तयार गरिएको छ । योजनाको समष्टिगत सोचको परिकल्पना पाँच वर्षभन्दा बढी अवधिको रहेको छ । यही परिकल्पनाको आधारमा लक्ष्य र उद्देश्यको तय गरिएको छ । यस आवधिक योजनामा उल्लेखित समष्टिगत र क्षेत्रगत सोच, लक्ष्य र उद्देश्य स्थलगत अध्ययन, वडा स्तरिय छलफल,

विषयगत समितिहरुसँगको छलफल, कार्यशाला गोष्ठीहरुमा गरिएको सामूहिक छलफलको निचोड हो । रणनीतिको तर्जुमा ५ वर्ष भन्दा बढीको समयावधिलाई ध्यानमा राखेर गरिएको भएतापनि कार्यान्वयन गर्ने नीतिहरु भने ५ वर्षको अवधिका लागि मात्र हुन् । यस परिप्रेक्ष्यमा, लिखु गाउँ पालिकाको पहिलो आवधिक योजना तर्जुमा गरेको हो ।

१.२ आवधिक योजनाको आवश्यकता

पालिकाहरुले आफ्नो दीर्घकालीन तथा मध्यकालीन योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा लैजानु तत्कालीन आवश्यकता हो । आवधिक योजना सरकार सञ्चालन तथा राज्य विकासको अपरिहार्य तत्व हो । नेपालको संबिधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका अधिकार र कार्यक्षेत्र तोकेको छ । अनुसूचि ८ मा स्थानीय तहका २२ वटा अधिकारको सूचीको व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै अनुसूची ९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका १५ वटा साझा सूचीको व्यवस्था छ । जस अनुसार शिक्षा, स्वास्थ्य, पूर्वाधार निर्माण, कृषि, पशु, वातावरन, विपत् व्यवस्थापन, जस्ता संवेदनशिल विषयहरु स्थानीय सरकारको दायित्वभित्र पर्दछन् । स्थानीय तहका यस्ता महत्वपूर्ण जिम्मेवारी द्रुततत्तर गतिमा सम्पादन गर्नको लागि आवधिक योजना निर्माण गर्नु अनिवार्य छ ।

सीमित स्रोत साधन र असीमित विकासका आवश्यकता तथा आकांक्षा बीचको सन्तुलनका लागि योजनाबद्ध विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । उदारीकरण र निजीकरणले विकासमा सरकारको भूमिका सीमित गरी सरकारले नियामक र उत्प्रेरक भूमिका खेल्नुपर्ने पक्षमा पैरवी गर्दछ । तथापि स्थानीय विकासको लागि स्थानीय सरकारले निजी क्षेत्र तथा सहकारीलाई समेट्दै जनसहभागितामूलक योजनाबद्ध विकासको ढाँचा अवलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । यसका साथै संघ र प्रदेशसँग साझेदारी तथा समन्वय गर्न समेत स्थानीय आवधिक योजना सहायक सिद्ध हुने छन् ।

स्थानीय राजनीतिक नेतृत्वको जनतासमक्ष गरेका प्रतिवद्धता तथा घोषणाहरु कार्यान्वयन गर्ने पहिलो औजार नै आवधिक योजना हो । आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा नेपालको संविधान, विद्यमान ऐन, नियमहरु, विद्यमान राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक नीति समेतलाई विचार गरिन्छ । जसका कारण स्थानीय विकासमा हुने दोहोरोपनलाई कम गर्न सहयोग पुग्दछ । साथै राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक योजनासँग तालमेल हुने गरी स्थानीय तहका योजना निर्माण हुन सकेमा श्रम, सीप र समयको बचत समेत हुन गई संघीयताका आर्थिक तथा अन्य भारहरु कम हुन जाने देखिन्छ । आवधिक योजनाबाट दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय तहहरुले अपनाउनुपर्ने विधिहरु स्पष्ट हुन्छन् । स्थानीय तहका प्रमुख समस्या, समाधान र सम्भावनाहरु केलाउनका लागि योजनावद्ध विकासको जरुरी हुन्छ।

आवधिक योजनाले स्थानीय तहमा विधि र प्रकृयालाई समस्थागत गर्दछ । कुन अवधिका कुन क्षेत्रमा कुन काम कसले र कहिले गर्ने भन्ने कुराको अग्रिम रुपमा स्पष्ट हुन्छ । आवधिक योजना निर्माणको लागि विद्यमान स्थितिलाई कुन अवधिमा कुन स्तरमा रुपान्तरण गर्ने खाका तयार हुन्छ । यसले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा ध्यान केन्द्रित गरी अनावश्यक क्षेत्रमा हुने लगानीलाई निरुत्साहित गर्दछ । आवधिक योजनाले सम्भाव्य स्रोतको पहिचान र प्रक्षेपण गर्दछ । यसले विषय क्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र प्रमुख कार्यक्रम

निर्धारण गरी योजनामा उल्लिखित लक्ष्य, उद्देश्य प्राप्त गर्ने गरी योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विधि, कार्य तालिका र जिम्मेवारी सहित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समेतको व्यवस्था गरिन्छ ।

१.३ योजना निर्माण गर्नुका उद्देश्यहरु

यस आवधिक योजना तर्जुमाको मुख्य उद्देश्य लिखु गाउँ पालिकाको योजनाबद्ध विकास प्रयास र प्रक्रियालाई मार्गदर्शन गर्नु आवधिक योजनाको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । यसका विशिष्ट उद्देश्यहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

- लिखु गाउँ पालिकाका विद्यमान पूर्वाधारहरुको अधिकतम उपयोग गर्दै योजनावद्ध तवरले आर्थिक सामाजिक पूर्वाधारको दीगो विकास योजना तर्जुमा गर्ने ।
- पछौटे, विपन्न र सामाजिक हिसाबले वञ्चितमा परेका क्षेत्र, वर्ग र लिङ्गका स्थानीय जनताको शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद एवम् मनोरञ्जनको आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्ने योजना तर्जुमा गर्ने ।
- गाउँ पालिका र यसका विभिन्न क्षेत्रभित्र उद्योग, व्यापार, कृषि, पशुपालन, पर्यटन, उर्जा र रोजगारी प्रवर्द्धन कार्यक्रमहरु मार्फत आर्थिक गतिविधिमा विस्तार गर्ने आर्थिक विकास योजना तर्जुमा गर्ने ।
- आवधिक योजनाका विभिन्न कार्यक्रमहरुको सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत परिचालन र त्यसको क्षेत्रगत लगानी योजना तयार गर्ने ।
- गाउँ पालिकाको सांगठनिक स्वरुप, संस्थागत व्यवस्थापन, जनशक्ति व्यवस्थापन र असल शासनका कार्यक्रमहरु समेटिएको संस्थागत योजना तयार गर्ने ।
- लिखु गाउँ पालिका क्षेत्रको पर्यावरणीय सन्तुलन, वातावरन संरक्षण र व्यवस्थापन तथा संभावित विपद् व्यवस्थापनको योजना तर्जुमा गर्ने ।
- आवधिक योजना कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनको कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।

१.४ योजना तर्जुमाका आधारहरु

यो आवधिक योजना तयारीका वैधानिक आधारहरु यस प्रकार रहेका छन् :

- स्थानीय तहले संविधानको अनुसुची ८ मा उल्लेखित अधिकारलाई प्रयोग गर्ने व्यवस्था ।
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ६, दफा २४ को व्यवस्था अनुसार स्थानीय तहलाई निक्षेपित अधिकारको कार्यान्वयन ।
- स्थलगत सर्वेक्षण, अन्तरक्रिया र विभिन्न विषयगत समितिहरुसँग छलफल गरी तयार गरी गाउँ पालिकाको निर्देशन समितिबाट अनुमोदन र गाउँ पालिकाबाट स्वीकृत तथा अनुमोदन।

यस आवधिक योजना तयार गर्दा देहाय बमोजिमका आधारहरुलाई अवलम्वन गरिएको छ :

- लिखु गाउँ पालिकाले निर्दिष्ट गरेको कार्यक्षेत्रगत शर्त ।
- गाउँ पालिकाका क्षेत्रको आर्थिक, सामाजिक, भौतिक तथा प्राकृतिक स्रोतको विद्यमान अवस्था ।
- स्थानीयवासीहरुको आवश्यकता र आकांक्षाको सङ्कलन र छलफल ।
- गाउँ पालिकाको विगतको वित्तीय अवस्था र भविष्यको प्रक्षेपण ।

- स्थानीय स्रोत, सामाग्री र जनशक्तिको अधिकतम प्रयोग गर्ने सोच ।
- स्थानीय तहको प्रमुख समस्या र सम्भावनाहरु ।
- गाउँ पालिकाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र रणनीतिहरु ।
- दीगो विकास लक्ष्यहरुसँगको तादात्म्यता ।
- विद्यमान ऐन नियमहरु ।
- संघ र प्रदेशका योजना तथा कार्यक्रमहरुसँग तादात्म्यता ।
- विकास योजनाहरुको क्षेत्रगत बाँडफाँट र सन्तुलन ।
- समयवद्ध कार्यान्वियनको ढाँचा र लगानीको योजना ।
- योजना र कार्यक्रम कार्यान्वियनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको सुस्पष्ट प्रणाली ।

१.५ योजना तर्जुमा कार्यको मुख्य कार्यक्षेत्र

आवधिक योजनामा देहाय बमोजिम क्षेत्रका योजनाहरु समावेश गरिएका छन् ।

गाउँ पालिकाको दीर्घकालीन योजनाको प्रारुप: यस भित्र विकासको दीर्घकालीन सोच, ध्येय, लक्ष्य, उद्देस्यहरु र विकासका प्राथमिकताहरु साथै लिखु गाउँ पालिका क्षेत्रका सवलता, दुर्वलता, सम्भावना र चुनौतिहरु समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

भौतिक विकास योजना: स्थानीय यातायात पूर्वाधार, सिंचाई, विद्युत र वैकल्पिक उर्जा, खानेपानी, बसोबास तथा भवन निर्माण, सामाजिक पूर्वाधार, पर्यटन, कृषि तथा औद्योगिक पूर्वाधारहरु समेटिएको भौतिक विकास योजना प्रस्तुत गरिएको छ ।

आर्थिक विकास योजना: यस योजना अन्तर्गत कृषि, पशुपालन, वनमा आधारित आर्थिक क्रियाकलाप, खनिज सम्पदा, भूमि व्यवस्था, खाद्य सुरक्षा, उद्योग, वाणिज्य, आपूर्ति र पर्यटनमा आधारित आर्थिक क्रृयाकलाप, घरेलु तथा साना उद्यम विकासका कार्यक्रमहरु समेटिएका छन् ।

सामाजिक विकास योजना: यस योजना अन्तर्गत वसाइसराई व्यवस्थापन, शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी र सरसफाई, जनताको सामाजिक सम्पत्तिमा पहुँच, सामुदायिक स्रोत विकास, लैङ्गिक, जातिगत, वालविकास, वृद्ध, असहाय, दलित, अपांगहरुको सामाजिक अधिकार र सहभागिता सुनिश्चित गर्ने सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरु, यूवा तथा खेलकुद विकासका कार्यक्रमहरु समेटिएका छन् ।

वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना: यस अन्तर्गत सरसफाई, ठोस फोहोर व्यवस्थापन, प्राकृतिक वातावरनको संरक्षण, नदी नियन्त्रण, भूस्खलन नियन्त्रण, वन संरक्षण र उपयोग, आदि कार्यक्रमहरु समेटिएका छन् । जोखिमयुक्त स्थानहरुको पहिचान गरी भूकम्प, आगलागी, बाढी, पहिरो, सुख्खा खडेरी र महामारी जस्ता विपद्हरुको पूर्वतयारि, सूचना प्रणालीको विकास, विपद् पश्चात उद्दार र पुनर्स्थापनाका कार्यक्रमहरु समावेश गरिका छन् ।

वित्तीय व्यवस्थापन योजना: यस योजना अन्तर्गत गाउँ पालिकाको आय-व्ययको विश्लेषणका आधारमा आगामी योजना अवधीको लागि आय र व्ययको प्रक्षेपण गरिनुका साथै गाउँ पालिकाको बजेटको क्षेत्रगत

बाँडफाँट, आन्तरीक राजश्व वृद्धिका योजना, निजी र सहकारीको योगदान, अन्तर सरकारी वित्तीय बाँडफाँट र व्यवस्थापनको योजना समेटिएको छ ।

सुशासन र संस्थागत विकास योजना: यस गाउँ पालिकामा शान्ति र सुरक्षा, न्याय प्रणाली, वित्तीय अनुशासन, सेवा प्रवाहको सहजता, स्वच्छ र प्रभावकारी सेवा, असल शासन प्रवर्द्धन, लेखा र अभिलेखहरुको प्रभावकारी व्यवस्थापन, स्थानीय स्रोत तथा साधनको प्रभावकारी उपयोग, अन्य संस्थाहरुसँगको साझेदारी र सञ्जाल, कर्मचारी र जनशक्ति व्यवस्थापन, अभिप्रेरणा र सुदृढीकरण, विकास प्रशासनको ढाँचा र कार्यविधिको विकास, जस्ता कार्यक्रमहरु समेटिएका छन् ।

अन्तरसम्बन्धित विषयहरुको योजना: यस अन्तर्गत माथि उल्लेखित योजनाहरुसँग अन्तरसम्बन्धित विषयहरु - तथ्यांक प्रणाली, गरिबी निवारण, श्रम तथा रोजगारी, जनशक्ति उद्यमशिलता विकास, अनुसन्धान र विकास, समता र समावेशीकरण, सामाजिक सुधार, सामाजिक सांस्कृतिक विविधता, सामुदायिक साझेदारी र गैरसरकारी संस्थाहरुसँगको सहकार्य जस्ता विषयहरु समेटिएका छन् ।

योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन योजना: यस अन्तर्गत विभिन्न क्षेत्रगत योजनाहरुको वर्गीकरण गरी गाउँ पालिका, वडा, प्रदेश र संघीय कार्यक्रमहरुसँग तादात्म्यता र जिम्मेवारी बाँडफाँट गरी कार्यक्रम कार्यान्वयनको ढाँचा प्रस्तुत गरिएको छ भने विकास निर्माण र पालिकाबाट प्रवाह हुने सेवाहरुको अनुगमन र मूल्याङ्कनको योजना प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.६ आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रिया

१.६.१ अभिमूखीकरण तथा तयारी कार्यशाला

आवधिक योजना तर्जुमा सम्बन्धमा स्थानीय विकासका सरोकारवालहरु, गाऊँपालिकाको अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, गाउँकार्यपालिका पदाधिकारी, कार्यपालिका कर्मचारी, विषयगत शाखाका प्रमुख, लक्षित बर्ग सञ्जालका प्रतिनिधि, व्यवसायीक संघसंस्थाका प्रतिनिधि, सहकारी, नगरिक समाज, स्थानिय जानिफकार, राजनीतिक दलका स्थानीय प्रमुख वा प्रतिनिधि, गैर सरकारी संस्थाका प्रतिनिधि, गाउँ विकासका सरोकारवालहरुको सक्रिय सहभागितामा समान बुझाई कायम गर्न मिति २०७८/०९/१२ गते लिखु गाउँपालिकाको सभाहलमा आबधिक योजना तर्जुमाको सन्दर्भमा एक दिवसीय अभिमुखीकरण तथा तयारी कार्यशाल आयोजना सञ्चालन गरियो । उक्त कार्यशालाले आवधिक योजना तर्जुमा ढँचा, प्रक्रिया तथा जिम्मेवारी र आवधिक योजना तर्जुमाको कार्ययोजना सर्बसम्मतिले स्वीकृत गऱ्यो । आध्ययन प्रकृया तथा विधिलाई चित्र

१.६.२ निर्देशक समिति तथा विषयगत समिति गठन

आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने शिलसिलामा पालिका प्रमुख संयोजकत्वमा कार्यपालिका सदस्यहरु निर्देशक समितिको सदस्य र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत सदस्य सचिव रहेने गरी एक निर्देशक समिति र ६ वटा विषयगत समिति गठन गर्नु पर्ने प्रावधान रहेको छ । यस सन्दर्भमा पालिकामा पहिले नै १ निर्देशक समिति र ६ वटा विषयगत समितिहरु गठन भएकोहुँदा मिति २०७८/०९/१२ गते अभिमूखीकरण तथा तयारी

कार्यशालाको बैठकले सोहि निर्देशक समिति र विषयगत समितिलाई अध्यवधिक गर्ने निर्णय गऱ्यो (निर्देशक समिति र बिषयगत समितिको नाम सहितको सूची अनुसूची १ मा समाबेश गरिएको छ।

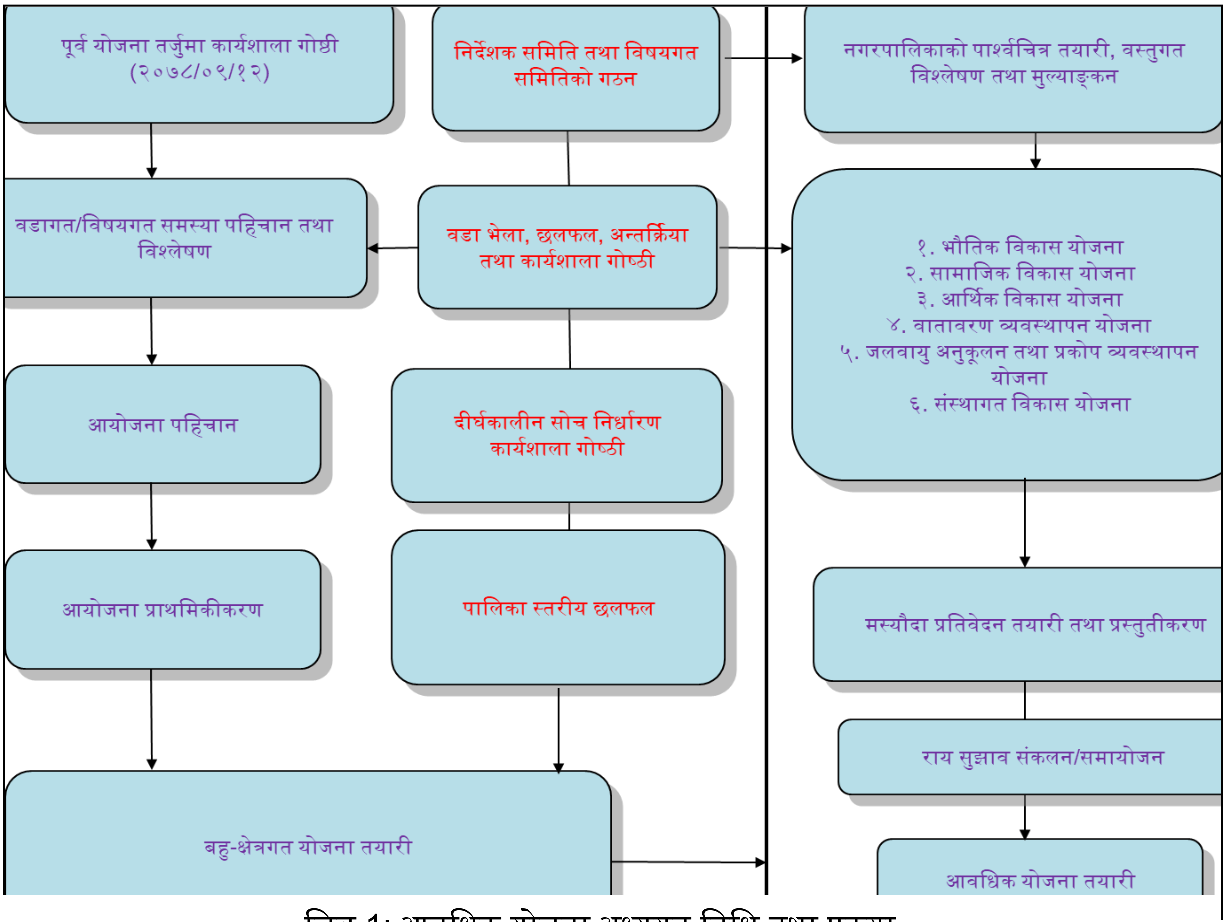

चित्र 1: आवधिक योजना अध्ययन विधि तथा प्रकृया

१.६.३ तथ्याङ्क संकलन

प्रस्तुत अध्ययनको लागि प्राथमिक तथा द्वितिय दुवै स्रोतका तथ्याङ्कहरु संकलन गरिने छन् । परामर्शदाताको स्थलगत अध्ययन टोलीबाट अध्ययनको लागि आवश्यक पर्ने दुवै किसिमका तथ्याङ्क, जानकारी तथा सूचनाहरु निम्न अनुसार दुई किसिमले संकलन गरी यो प्रतिबेदन तयार गरिएको छ।

१.६.४ प्राथमिक तथ्याङ्क

आवधिक योजना निर्माणका लागि प्राथमिक तथ्याङ्कको नै आधारभुत तथ्याङ्क हो। यस आवधिक योजना निर्माणका लागि प्राथमिक तथ्याङ्कहरु संकलन गर्न निम्न विधिहरु प्रयोग गरिएको छ।

क) स्थलगत सर्वेक्षण र तथ्याङ्क संकलन

परामर्शदाताको स्थलगत अध्ययन टोलीद्वारा लीखु गाउँपालिकाको भ्रमण गरी स्थलगत सर्वेक्षण तथा अवलोकनको माध्यमबाट तथ्याङ्क तथा जानकारी संकलन गरिएको छ। नापी विभाग र फिनिडाबाट तयार गरिएको स्थलरुप नक्सा र Google Image 2020 लाई आधार नक्साको रुपमा लिई GIS Software बाट हालसम्मको स्थलगत सर्वेक्षण तथा अवलोकन पश्चात स्रोत नक्साहरु तयार पारिएको छ

। यस सन्दर्भमा मुख्य रुपमा पालिकामा रहेका भौतिक पूर्वाधारहरु जस्तैः सडक, संचार, विद्युत, खानेपानी आदिका सम्वन्धमा सर्वेक्षण, अवलोकन तथा स्थलगत जाँच गरी नक्शामा समेत परिमार्जन गर्ने कार्य गरिनुका साथै क्रमिक रुपमा स्थलगत सर्वेक्षण, अवलोकन तथा जाँच गर्दै जाँदा ती स्रोत नक्साहरुमा थप सूचना तथा जानकारीहरुलाई समावेश गर्ने कार्य गरिएको छ । त्यस्तै सामाजिक पूर्वाधारहरु जस्तैः विद्यालय, अस्पताल, मठ मन्दिरहरु आदिको सर्वेक्षण अवलोकन गरी नक्शामा पनि सकेसम्म समावेस गरिएको छ । स्थलगत अध्ययन तथा छलफलको क्रममा खिचिएका गाउँपालिका क्षेत्रको विभिन्न तस्विरहरु अनुसूचीमा समावेश गरिएको छ । यस आवधिक योजना तर्जुमाको लागि गाउँपालिकाको प्रत्येक वडामा वडाभेला गरी छलफल र अन्तक्रियाबाट प्रमुख समस्या तथा सम्भावनाहरुको समेत पहिचान गरिएको छ । यसरी वडा भेला आयोजना गर्दा वडागत समस्या पहिचान हुने र सोही आधारमा योजना तर्जुमा गर्दा सहभागितामुलक प्रकृयाबाट गरिने र यसले वस्तुगत सूचना संकलन भै समस्या समाधानमा सहयोग पुग्ने विश्वास लिइएको छ ।

ख) छलफल अन्तरक्रिया (Discussion Interaction)

आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने सिलसिलामा योजना तर्जुमा कार्यलाई अगाडि बढाउने सम्वन्धमा लिखु गाउँपालिका प्रतिनिधिहरु, स्थानीय वुद्धिजीविहरु, राजनैतिक पार्टीका प्रतिनिधिहरु, इन्जिनियरहरु तथा यस परामर्शदाताका टोलीबीच विभिन्न समयमा अन्तरक्रिया गर्नु आवश्यक हुन्छ । छलफलको क्रममा परामर्शदाताबाट भएका प्रयासहरु र पहिलो चरणमा देखिएका विद्यमान समस्याहरुको निराकरणका वारेमा परामर्शदाताद्वारा गाउँपालिका प्रतिनिधिहरु लगायत स्थानीय वुद्धिजीविहरुबाट महत्वपूर्ण सुझावहरु संकलन गरी यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ । अध्ययन टोलीबाट गाउँपालाकाको स्थलगत सर्वेक्षणको सिलसिलामा पालिकाका कार्यकारी अधिकृत, शाखा प्रमुखहरु, अन्य अधिकृत तथा प्राविधिकहरु, वुद्धिजीवि तथा स्थानीय प्रतिनिधिहरु लगायत विभिन्न निकायका पदाधिकारीहरुसँग, शाखा प्रमुखहरु, प्राविधिकहरु लगायत प्रत्येक वडाका वडा सचिवहरुसँग समेत छलफल गरी आबश्यक जानकारि संकलन गरिएको थियो ।

ग) वडा भेला

पालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा गर्नको लागि निर्देशक समिति र विषयगत समिति गठन पछि अभिमुखिकरण तथा कार्यशाला गोष्ठि पछि सबैको उपस्थितिमा वडा भेलाको समयतालिका तयार गरियो । वडा भेला सञ्चालन गर्न परामर्शदाताको तर्फबाट २ वटा समुह खटाई दुबै समुहमा १/१ जना स्थानिय निवासीलाई सहयोगिको रुपमा समावेस गराईएको थियो । वडा भेलेको क्रममा सबै वडामा पुगी कन्सल्ट्यान्टको प्राविधिक टोलीले वडाभेला गराई वडागत समस्या पहिचान गर्ने, वडा स्तरका कार्यक्रम तथा आयोजनाहरुको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्ने, समस्या न्यूनीकरणको लागि सुझावहरु संकलन गर्ने, अन्य आवश्यक सूचनाहरु संकलन गर्ने तथा ती सूचनाहरु विश्लेषणको आधारमा आगामी पाँच वर्षको योजनामा समावे गरिएको छ ।

फोटो 1: वडा भेला तथा छलफलका केहि झलकहरु

फोटो 1: वडा भेला तथा छलफलका केहि झलकहरु

१.६.५ द्वितीय तहको तथ्याङ्क संकलन

दोश्रो स्तरको तथ्याङ्क एवं सूचना संकलनको लागि सम्भव भएसम्मका उपलब्ध प्रतिवेदनहरु जानकारी मुलक नक्सा तथा केन्द्रिय र जिल्ला स्तरबाट उपलब्ध तथ्याङ्कहरु संकलन गर्ने कार्य भैरहेको छ । यसको साथै आवधिक योजना तर्जुमाको लागि त्यससँग सम्बन्धित सबै क्षेत्रगत तथ्याङ्कहरु संकलन गर्ने प्रयास

गरिने छ । दोस्रो तहको तथ्याङ्क संकलन गर्ने कार्य सम्वन्धमा, पालिकावाट उपलब्ध लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र - २०७८, को तथ्याङ्क लाई आधार तथ्याङ मानि जनगणना २०६८ बाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई पनि तुलनात्मक अध्ययनको लागि प्रयोगमा लिइने छ । आवधिक योजना तर्जुमा गर्नको लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क तथा सूचनाहरु जस्तैः जनसंख्या, शिक्षा, स्वास्थ्य, आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित तथ्याङ्कहरु संघिय सरकार, प्रदेश सरकार, केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग तथा जिल्ला तथ्याङ्क कार्यालयबाट प्रकाशित सामग्रीहरुबाट प्राप्त गरिने छ र अन्य आवश्यक तथ्याङ्कहरु पानि सोही अनुसार विभिन्न संघ संस्थाबाट संकलन गरिने छ ।

१.६.६ नक्शा तयारी (Map Preparation)

लिखु गाउँपालिकाको वर्तमान भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी नक्शा तयार गर्ने शिलसिलामा स्थलगत सर्वेक्षण पश्चात प्राप्त विवरणहरुलाई आधार नक्शाको रुपमा समावेश गरी विभिन्न विषयगत नक्शाहरुको रुपमा स्रोत नक्शाहरु (Resource Maps) तयार गरिएको छ । लिखु गाउँपालिकाको नक्सा तयारीको लागि नापी विभागबाट उपलब्ध हुने नक्सा, तथा अन्य नक्सा समेत आवधिक योजनस तर्जुमाको शिलशिलामा उपयोग गरिएको छ । नक्शा तयारीको क्रममा GIS मा आधारित सूचना समेत संकलन गरी नक्शा तयार गरिएको छ । नक्साको अन्तिम रुप दिनको लागि पालिकासँग नियमित र निरन्तर सम्पर्कमा रही गरिएको छ ।

अध्ययनको सिलसिलामा निम्न नक्शाहरु प्रयोग गरिने छन्

नापी नक्शा: सिमाङ्कित क्षेत्र अन्तर्गतको वस्तीहरुको समाविष्ट कित्ता नापी नक्शामा १:२५०० मापनलाई आधार नक्शाको रुपमा लिईने छ । स्थलरुप नक्शा (Topography Map) १:२५००० मापनलाई आधार नक्शाको रुपमा लिईने छ । स्थलरुप नक्शा १:२५००० मापन र गाविस नक्शालाई सहायक नक्शाको रुपमा लिईने छ । सका साथै गुगल नक्शालाई पनि सहायक नक्शाको रुपमा लिईने छ ।

जिल्ला नक्शा: यस्ता नक्शाहरु नापी विभाग तथा सम्बन्धित नापी प्रतिवेदनहरुबाट प्राप्त गरिने छन् । यसरी आवधिक योजना तर्जुमा गर्नको लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार, वातावरणीय, सामाजिक, आर्थिक, संस्थागत र वित्त विकास सम्बन्धी तथ्याङ्कहरु संकलन गरी त्यसको आधारमा विश्लेषण गरिने छ।

स्याटलाईट ईमेज

पालिकाको नक्शा तयारीको लागि Google Satellite Image 2020, को प्रयोग गरिएको छ । पालिका भित्रका प्रमुख पहिचान बोकेका फिचरहरुलाई आधार मानि आधार नक्शा र यसैका आधारमा विषयगत नक्शाहरु तयार गरिएको छ । जसको लागि नापि विभागबाट प्रकाशित नापी नक्शा र जिल्ला नक्शालाई आधार बनाइएको छ ।

१.७ आवधिक योजना तर्जुमाका सीमाहरु

आवधिक योजना तयार गर्दा देहाय बमोजिम सीमाहरुलाई मध्यनजर गरिएको छ ।

- पुनर्गठित पालिका पूर्वका स्थानीय तहको एकीकृत तथ्यांकको अभावमा लामो समयको प्रवृत्तिगत विश्लेषण गर्न नसकिएको ।
- वडा भेलामा सहभागीहरुको विचार प्रतिनिधिमुलक रुपमा आवधिक योजनामा समावेश भएको।
- स्रोत साधन र समयको सीमितताको कारणले वडाबासीहरुका सम्पूर्ण अपेक्षा र आकांक्षाहरु योजनामा समेट्न नसकिएको ।
- यो आवधिक योजना लिखु गाउँ पालिकाको प्रथम आवधिक योजना भएकोले कतिपय द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त हुनुपर्ने तथ्यांकहरु पर्याप्त रुपमा उपलब्ध हुन नसकेको ।
- गाउँ पालिकाका विभिन्न कार्यक्रमहरु दीर्घकालीन प्रकृतिका र विस्तृत परियोजना प्रतिवेदनको आवश्यकता पर्ने खालका भएकाले परियोजनागत विस्तृत लगानी योजना गर्न तत्काल सम्भव नभएको ।

परिच्छेद २: गाउँपालिकाको वस्तुगत अवस्था

२.१ गाँउपालिकाको परिचय

२.१.१ भौगोलिक अवस्थिति, राजनीतिक र प्रशासनिक संरचना

संविधान सभाबाट २०७२ सालमा जारी भएको नेपालको संविधानले नेपालमा रहेको केन्द्रिकृत एकात्मक शासन प्रणालीलाई विकेन्द्रिकृत गरी संघीय ढाँचमा रुपान्तरित गरी सात प्रदेशमा विभाजन गरेको छ । नेपालको संविधानको अनुसुची ४ मा तत्कालिन मेची अञ्चलका ४ जिल्ला (पाँचथर, ताप्लेजुङ, ईलाम र झापा), तत्कालिन कोशी अञ्चलका ६ जिल्ला (संखुवासभा, भोजपुर, धनकुटा, तेह्रथुम, सुनसरी र मोरङ) तथा तत्कालिन सगरमाथा अञ्चलका ६ मध्ये ४ वटा जिल्ला (सोलुखुम्बु, ओखलढुंगा, खोटाङ र उदयपुर) गरी १४ जिल्लाहरुलाई समेटी प्रदेश नं. १ कायम गरेको छ । प्रदेश नं. १ अन्तरगत ओखलढुंगा जिल्लामा १ वटा नगरपालिका र ७ वटा गाँउपालिकाहरु गरी ८ वटा पालिका रहेको छ । लिखु गाँउपालिका जिल्लाको ७ मध्ये मध्ये एक गाँउपालिका हो ।

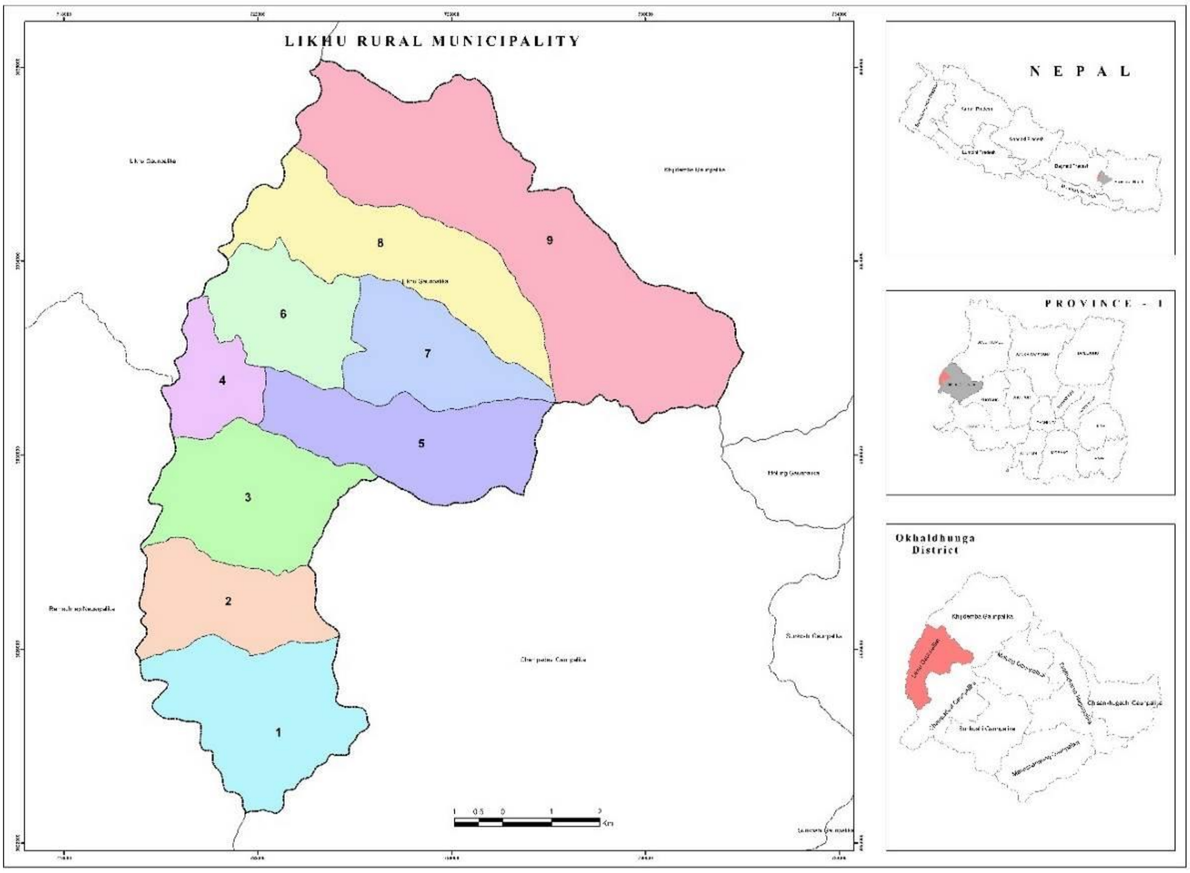

नक्शा 1: गाउँपालिकाको अवस्थिती नक्शा

लिखु गाउँपालिका ओखलढुंगा जिल्लाको सदरमुकाम ओखलढुंगाबाट करीब ७५ किलोमिटर उत्तर पश्चिमतर्फ ८८.०३ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । । स्थानीय तह पुनर्सरचनामा तत्कालिन सिंहदेवी, नर्मदेश्वर, यसम, गाम्नाटार, टारकेरावारी र पोकली गा.वि.स.लाई मावेस गरी लिखु गाउँपालिका

घोषणागरिएको हो। पालिकालई ९ वटा वडाहरुमा विभाजन गरिएको छ। गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय वडा नं. ४ को यसममा रहेको छ । यस यस गाउँपालिकाको पूर्वतर्फ चम्पादेवी र खिजिदेम्बा गाउँपालिका, पश्चिममा रामेछाप जिल्ला, उत्तरमा खिजिदेम्बा गाउँपालिका र दक्षिणमा चम्पादेवी गाउँपालिका पर्दछ।

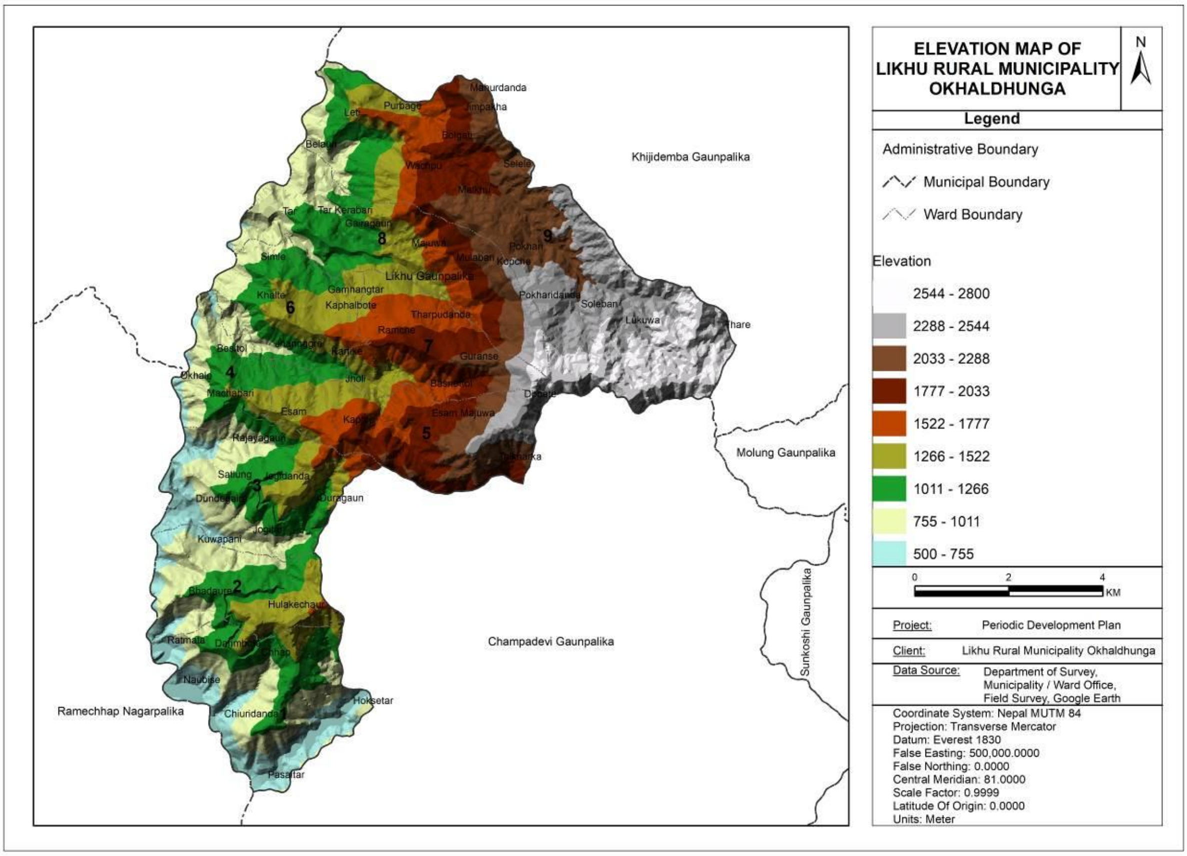

नक्शा 2: धरातलिय स्वरुप नक्शा

सामुन्द्रिक सतहबाट अन्दाजी ६०० मिटर देखि २,८०० मिटरको उचाइमा रहेको यस गाउँपालिकाको अधिकांश भूभाग भिरालो रहेको । पालिकाको मानव बसोबासको लागि उपयुक्त किसिमको हावापानी पाईन्छ । यस गाउँपालिकामा बेंसीका फाँटहरु देखि हिउँ पर्ने लेकसम्म समेटिएको छ । सिल्खुबेंसी, दाहालटार जस्ता धान उत्पादन हुने फाँटहरु र पहराका फेदमा रहेको गाम्नाङटार र टारकेराबारीका फाँटहरु यहाँका थप उर्बर भूमिहरु हुन्। लिखु गाउँपालिकाको नामाकरण सप्तकोशीको सहायक नदी लिखु नदीबाट भएको हो जुन यस गाउँपालिकाका प्राकृतिक सम्पदा एवम् सौन्दर्य हुन्। यहाँको जनताको मुख्य आर्थिक श्रोत कृषि नै हो। यसैबाट यहाँका जनताले दैनिक जीविकोपार्जन हुने गर्दछ। जम्मा ९ वटा वडाहरू मिलेर बनेको लिखु गाँउपालिकाको क्षेत्रफल प्रदेश नं.१ को कुल क्षेत्रफलको ०.३४ प्रतिशत र नेपालको कुल क्षेत्रफलको ०.०६ प्रतिशत हुन आउँछ।

तालिका 1: गाँउपालिकाको प्रशासनिक विभाजन र क्षेत्रफल

नयाँ वडा	समावेश तत्कालिन गाविस	तत्कालिन वडाहरु	क्षेत्रफल
१	सिंहदेवी	१-५	१०.०८
२	सिंहदेवी	६-९	६.६६

३	नर्मदेश्वर	१-९	९.२
४	यसम	१-५	३.७३
५	यसम	६-९	९.५२
६	गाम्नाटार	१-५	६.४७
७	गाम्नाटार	६-९	६.९६
८	टारकेरावारी	१-९	१०.९१
९	पोकली	१-८	२४.५
जम्मा			**८८.०३**
स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८			

२.१.२ प्रकृतिक तथा संस्कृतिक सम्पदा

लिखु गाउँपालिका प्रकृतिक हिसाबले धनी गाउँपालिका मानिन्छ । यहाँ जल सम्पदा, झरना, वन जंगल, भूमी, जडिबुटी, जिवजन्तु, बनस्पपती, चराचुरुङ्गी, लगायतका प्राकृतिक सम्पदा रहेको छ । पालिकामा कुल ९ वटा पोखरी, ठूला साना गरी १७ वटा खोला, समुदायीक तथा कबुलियत गरी जम्मा ३९ वटा वन रहेको छ । यो पालिका ६०० मि. देखि २८०० मि. सम्मको उचाईमा फैलिएको हुनाले यहाँ उचाईगत भिन्नता रहेको छ भने हरेक उचाईगत भिन्नताको आधारमा यहाँ विभिन्न किसिमका बनस्पति, जिवजन्तु, चराचुरुङ्गी र जडीबुटीहरु पाईन्छ ।

लिखु गाँउपालिकामा रहेको जातिगत विविधताले सांस्कृतिक विविधतालाई देखाउँछ । गाउँपालिकामा क्षेत्री, तामाङ, ब्राम्हण, नेवार, मगर, सार्की, दमाई, कामी, सुनुवार, शेर्पा, जोगी, माझी, गुरुङ, राई लगायत अन्य थुप्रै जातिहरु बसोबास गरेको पाईन्छ । गाँउपालिकामा नेपाली, तामाङ, शेर्पा, मगर, नेवारी र सुनुवार भाषा बोल्नेमानिसहरुको बसोबास रहेको छ। जुन संस्कृतिक हिसाबले धनि मानिन्छ। पालिकामा तुप्रै मठ मन्दिर, गुम्वा, ध्याङ, मुन्धुम आदि रहेका छन्, जसले पालिकाको सांस्कृतिक पहिचान बोकेको छ । नर्मदेश्वर महादेव, भोल्टेकोटगढी, रामेश्वर पशुपती मन्दिर प्रमुख सम्पदाहरु हुन भने माझिटारमा रहेको माझीटार पार्क प्रमुख सम्पदाहरु हुन् ।

२.१.३ भू-उपयोग

लिखु गाउँपालिकाको विद्यमान भू-उपयोगलाई हेर्दा कुल क्षेत्रफलको सबैभन्दा बढी ४८.५१% जमीन कृषिको रुपमा प्रयोग भइरहेको छ । त्यसैगरी २९.९४% जमीन वनजंगल क्षेत्रको ओगटेको छ । पालिकाको विद्यामन भू-उपयोगलाई तलको तालिका तथा चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका 2: लिखु गाउँपालिकाको विद्यामन भू-उपयोगलाई

क्र. सं.	जमिनको प्रकार	क्षेत्रफल (बर्ग कि.मि.)	प्रतिशत
१.	आवास/सडक/पुल/मठ/मन्दिर लगायत (मानव निर्मीत)	१.४३	१.६२
२.	कृषि भूमी	४२.७	४८.५१

३.	बन क्षेत्र	२६.३६	२९.९४
४.	घाँसे भूमी	८.८६	१०.०६
५.	बालुवा क्षेत्र	०.५९	०.६७
६.	बुट्यान क्षेत्र	७.५८	८.६१
७.	पानि	०.५२	०.५९
	कुल	८८.०३	१००
श्रोतः स्थलगत सर्भेक्षण २०७८, गुगल फोटो र जीआईएस नक्शाङ्कन २०७७८			

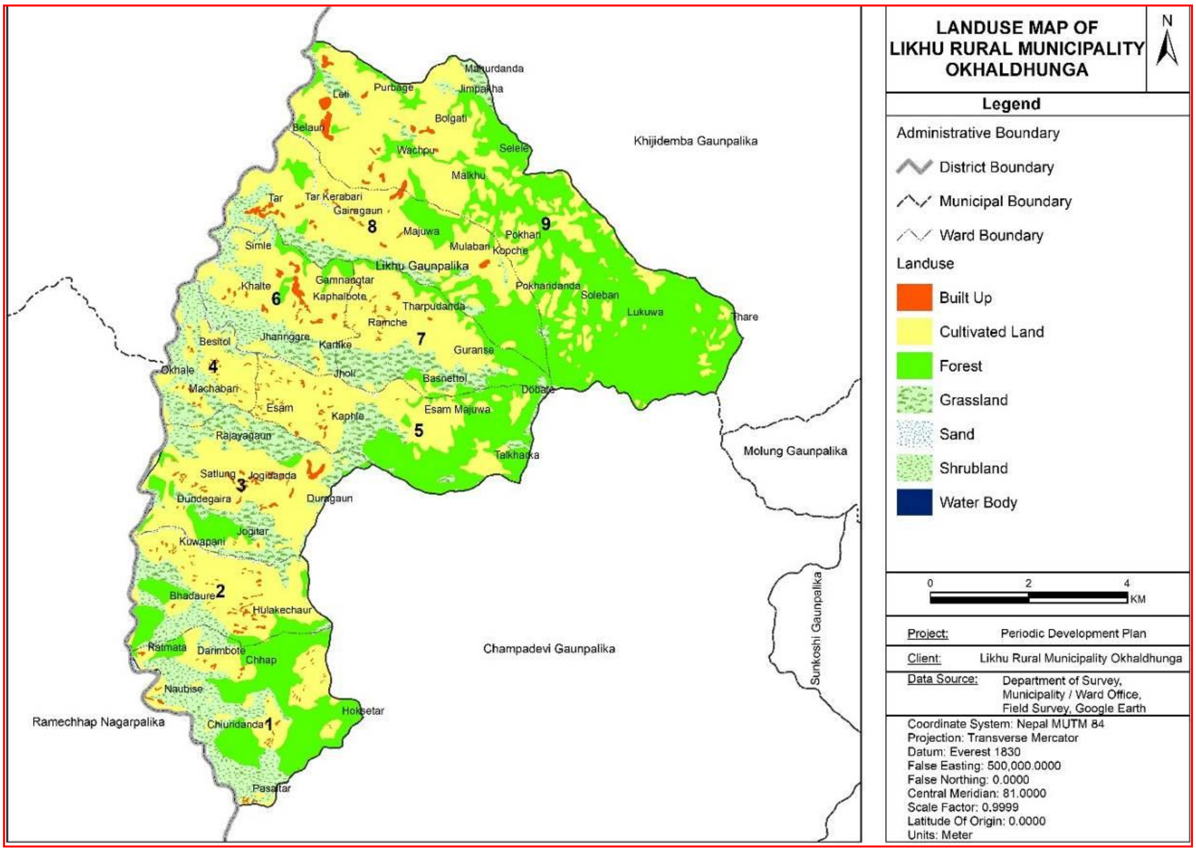

नक्शा 3: चित्र: लिखु गाउँपालिकाको विद्यमान भू-उपयोग, २०७८

२.१.४ जनसांख्यिक अवस्था

लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८ का अनुसार यस गाँउपालिकाको कुल जनसंख्या २३,४९९ र जम्मा घरधुरी ३,९९३ रहेको छ । कुल जनसंख्यामा पुरुषको संख्या ११,८९० र महिलाको संख्या ११,६०९ रहेको छ । यस गाँउपालिकाको सरदर घरधुरी संख्या ५.८८, लैंगिक अनुपात पुरुष : महिला १:०.९८ र जनघन्तव २६६.९४ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मि. छ ।

तालिका 3: जनसांख्यिकीय विवरण	
जम्मा घरधुरी	३,९९३
जम्मा जनसंख्या	२३,४९९

	महिला-११६०९ - ४९.४० प्रतिशत र पुरुष- ११८९०- ५०.६० प्रतिशत
सरदर घरधुरी संख्या	५.८८
लैगिंक अनुपात	१:०.९८
जनघनत्व	२६६.९४ व्यक्ति प्रति वर्ग किमि
स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८	

जनसंख्याको वडागत वितरण

हेर्दा सबैभन्दा बढी जनसंख्या वडा नं ९ मा ४,००१ जना र सबैभन्दा कम जनसंख्या वडा नं १ मा १,६२९ जना बसोबास गर्दछन् । जनघनत्वको हिसाबले हेर्दा सबैभन्दा बढी जनघनत्व वडा १ को १६१.६१ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मि .तथा सबै भन्दा बढी वडा नं .४ मा ६१९.८४ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मि .छ ।

तालिका 4: जनसंख्याको वडागत विवरण

वडा नं.	क्षेत्रफल (बर्ग कि.मि.)	घरधुरी	महिला	महिला (%)	पुरुष	पुरुष (%)	कुल जनसंख्या	जनघनत्व
१	१०.०८	२६७	७८६	३.३५	८४३	३.५९	१६२९	१६१.६१
२	६.६६	३८०	११८२	५.०३	९९५	४.२३	२१७७	३२६.८८
३	९.२०	४६५	१३५६	५.७७	१४३६	६.११	२७९२	३०३.४८
४	३.७३	३५८	११६६	४.९६	११४६	४.८८	२३१२	६१९.८४
५	९.५२	३९८	१०९१	४.६४	१२००	५.११	२२९१	२४०.६५
६	६.४७	२९८	१०६२	४.५२	१०५१	४.४७	२११३	३२६.५८
७	६.९६	३८९	१३००	५.५३	१३८६	५.९०	२६८६	३८५.९२
८	१०.९१	६६९	१७०५	७.२६	१७९१	७.६२	३४९६	३२०.४४
९	२४.५०	७६९	१९५९	८.३४	२०४२	८.६९	४००१	१६३.३१
जम्मा	८८.०३	३९९३	११,६०७	४९.४०	११,८९०	५०.६०	२३,४९७	२६६.९२

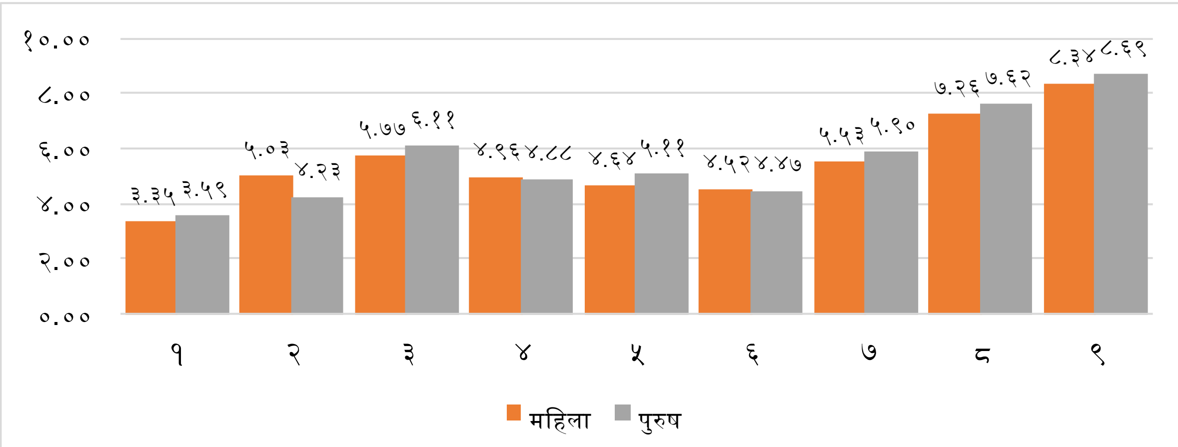

चित्र 2: जनसंख्याको वडागत विवरण

जनसंख्याको उमेरगत संरचना

लिखु गाउँपालिकामा सबै भन्दा धेरै २० देखि २५ बर्ष उमेर समुहको जनसंख्या रहेको छ जुन कुल जनसंख्याको ११.३९ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै गरेर १५ देखि २० बर्ष र १० देखि १५ बर्ष उमेर समुहको जनसंख्या क्रमशः ११.१९ प्रतिशत र १०.२५ प्रतिशत रहेकोछ भने ६० देखि ७० बर्ष भन्दा माथिको उमेर समुहको जनसंख्या २ प्रतिशतको हाराहारिमा रहेको छ । संरचनालाई (तालिकाः ४ चित्रः२)।

तालिका 5: उमेर समुह अनुसार जनसंख्याको बनावट						
उमेर समुह	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत	कुल	प्रतिशत
०-५	११०८	४.७२	१०८३	४.६१	२१९१	९.३३
५-१०	१०२४	४.३६	१०२०	४.३४	२०४४	८.७
१०-१५	११९९	५.१	१२११	५.१५	२४१०	१०.२५
१५-२०	१३३२	५.६७	१२९६	५.५२	२६२८	११.१९
२०-२५	१३५४	५.७६	१३२४	५.६३	२६७८	११.३९
२५-३०	१२२८	५.२३	१०८८	४.६३	२३१६	९.८६
३०-३५	९२७	३.९४	८९९	३.८३	१८२६	७.७७
३५-४०	८२१	३.४९	७७४	३.२९	१५९५	६.७८
४०-४५	५९१	२.५२	५५६	२.३७	११४७	४.८९
४५-५०	५३०	२.२६	५३९	२.२९	१०६९	४.५५
५०-५५	४३९	१.८७	३९४	१.६८	८३३	३.५५
५५-६०	३४९	१.४९	३६०	१.५३	७०९	३.०२
६०-६५	२९६	१.२६	३१९	१.३६	६१५	२.६२
६५-७०	२४०	१.०२	२६१	१.११	५०१	२.१३
७० माथि	४५२	१.९२	४८५	२.०६	९३७	३.९८
कुल जम्मा	११,८९०	५०.६०	११,६०९	४९.४०	२३,४९९	१००.००

स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८

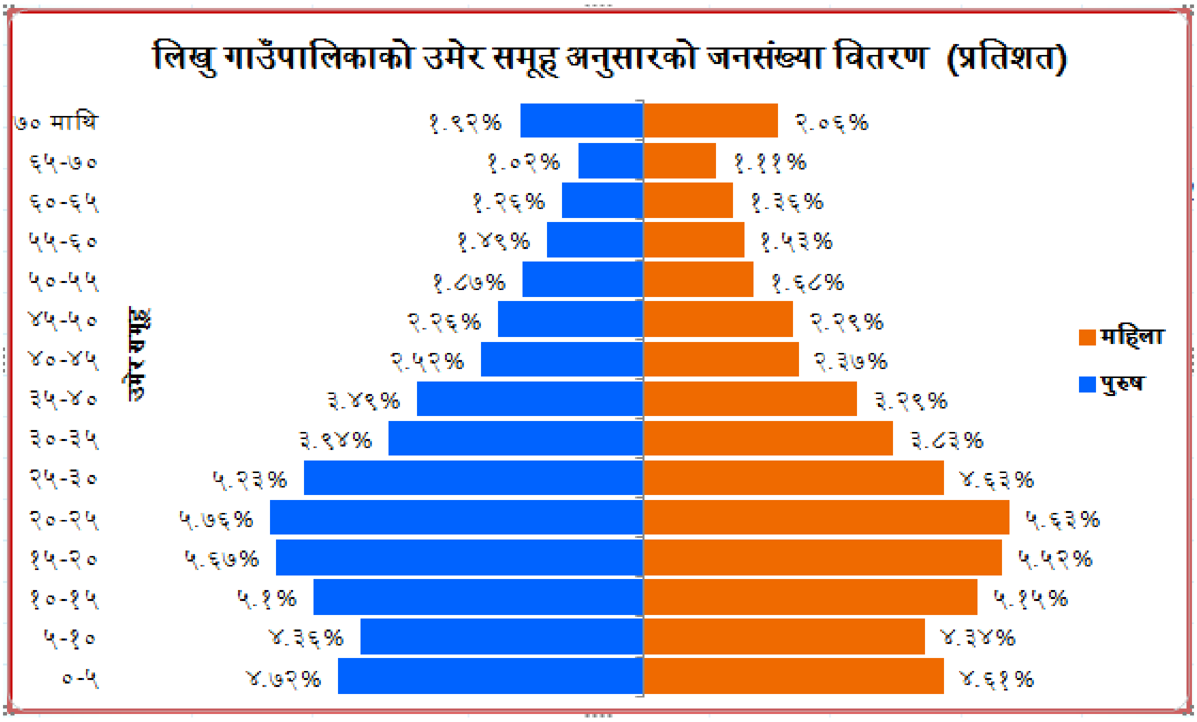

चित्र 3: जनसंख्याको पिरामिड

आर्थीक रुपमा सक्रिय जनसंख्या

आर्थीक रुपमा सकृय रहेको जनसंख्याले नै स्थान विशेषको आर्थिक अवस्थामा सहयोगी भूमिका खेल्दछ । यस गाउँपालिकामा सकृय जनसंख्या अनुपात समग्र देशको भन्दा उच्च रहेको छ। जनसंख्याको सक्रिय उमेर समुह१५-५९ लाई हेर्दा ६२.९८ प्रतिशत जनसंख्या रहेको छ। आश्रित जनसंख्याको हकमा ० देखि १४ वर्ष सम्म २८.२८ प्रतिशत र ६० वर्ष माथि ८.७४ प्रतिशत रहेका छन् । लिखु गाँउपालिकाको जनसंख्याको उमेरगत समुहलाई तालिका ४ र चित्र २ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

बसाईंसराई

गाँउपालिकाबाट रोजगारी, शिक्षा र अन्य अवसरहरुको लागि अन्यत्र जाने र सकेसम्म उतै बस्ने प्रवृति रहेको छ । यस गाँउपालिकामा घर भई विभिन्न कारणले अन्यत्र बसोबास गर्ने व्यक्तिको संख्या प्रशस्त देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा ठेगाना भई विगत ६ महिना भन्दा बढी समय देखि बाहिर बसोबास गरिरहेका ९,९४९ जना मध्ये अधिकांस ७५.४७ प्रतिशत सकृय जनसंख्या रहेका छन् । जसमध्ये पुरुषको संख्या महिलाको भन्दा १३ प्रतिशतले बढी छ। गाउँपालिकाको ५६.०९ प्रतिशत जनसंख्या रोजगारीको सिलसिलामा बाहिर बसेको देखिन्छ भने सबभन्दा बढी वडा नं .८ बाहिर गएको देखिन्छ । लिखु गाउँपालिकामा जम्मा जनसंख्याको अनुपातमा ०.८ प्रतिशत मात्र व्यक्ति बाहिरबाट आई बसोबास गरेको देखिन्छ भने यस गाउँपालिकामा घर भई बाहिर बसोबास गर्ने व्यक्तिहरु ४२.३ प्रतिशत रहेको छ। यसरी यहाँको जनसंख्याको ५८.५ प्रतिशत व्यक्ति मात्र यस गाउँपालिकामा वास्तविक रुपमा बसोबास गरेको देखिन्छ। वडागत रुपमा हेर्दा सबभन्दा बढी वास्तविक जनसंख्या वडा नं .९ मा ७०.९ प्रतिशत सवभन्दा कम वडा नं. ३ मा ४९.९ प्रतित रहेको देखिन्छ। जसले गर्दा लिखु गाँउपालिकामा बसाईंसराई अर्को प्रमुख चुनौतिको रुपमा देखा परेको छ।

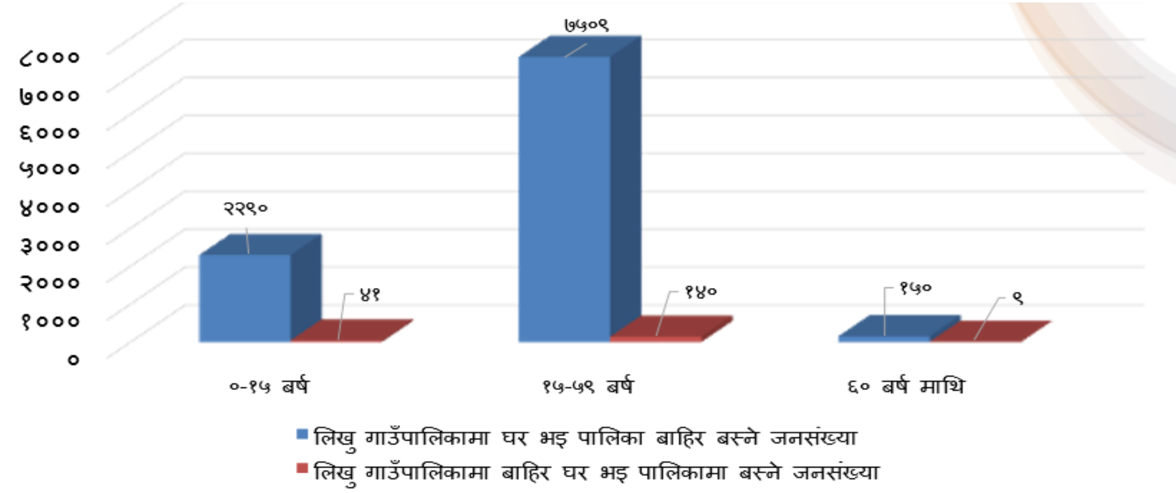

बसाईसराईको अवस्था
(In and Out-migration)

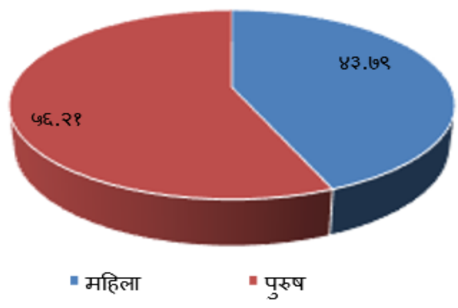

अपाङ्गताको अवस्था

लिखु गाँउपालिकामा कुल जनसंख्याको २२,५६१ जना (९६.०१ प्रतिशत) को शारीरिक अवस्था सामान्य रहेको छ भने ४०२ जना (१.७८ प्रतिशत) अपाङ्गता भएका व्यक्ति भेटिएका छन् । अपाङ्गताको दर सबभन्दा बढी सकृय जनसंख्यामा ५९.९५ प्रतिशत छ भने वडागत रुपमा सबभन्दा बढी अपाङ्गता भएका व्यक्ति वडा नं. ५ मा ७६ जना रहेको छ । त्यसै गरी ०-१५ वर्ष उमेर समूहमा १५.१७ प्रतिशत र ६० वर्षमाथि २४.८८ प्रतिशत रहेको छ । अपङ्गता भएकाहरु मध्ये पूर्ण अशक्त २८.११ प्रतिशत, अति अशक्त १५.९ प्रतिशत, मध्यम अशक्त २९.६ प्रतिशत र सामान्य अपाङ्ग २६.३७ प्रतिशत रहेका छन् । पूर्ण अशक्तहरु मध्ये सबभन्दा बढी वडा नं. ८, ९, ३ र ५ मा रहेको देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा हातखुट्टा सम्बन्धी अपाङ्गता भएका व्यक्ति सबभन्दा बढी ४९.२५ प्रतिशत छ भने सबभन्दा कम स्वर अपाङ्ता ९.२० प्रतिशत तथा मानसिक अपाङ्ता भएका ९.२० प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी अपाङ्गताको प्रकारमा दृष्टि १४.९३ प्रतिशत, श्रवण १३.१८ प्रतिशत र अन्य अपाङ्गतामा ४.२३ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका 6: अपाङ्गताको अवस्था

अपाङ्गताको प्रकार	**जनसंख्या**	**प्रतिशत**
हातखुट्टा अपाङ्गता	१९८	४९.२५
दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता	६०	१४.९३
श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता	५३	१३.१८
स्वर सम्बन्धी अपाङ्गता	३७	९.२०
मानसिक सम्बन्धी अपाङ्गता	३७	९.२०
अन्य	१७	४.२३
जम्मा	**४०२**	**१००.००**

स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८

२.२ आर्थिक अवस्था

२.२.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा

लिखु गाउँपालिकाको ३५८० घरधुरीहरुको मात्र आफ्नो स्वमित्वमा जग्गा जमिन भएको देखिन्छ भने ४१३ घरपरिवरको आफ्नो स्वमित्वमा जग्गा जमिन देखदैन । आफ्नो नाममा जग्गा जमिन हुनेहरु सबैको पेशा प्रया कृषि रहेको देखिन्छ । यहाँका करिव ६० प्रतिशत मानिसहरुको जिविकोपार्जनको माध्यम कृषि रहेको देखिन्छ । लिखु गाउँपालिकामा ८० वटा कृषक समूह दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका छन् ।

पालिकाको कुल क्षेत्रफलको करिव ४८ प्रतिशत भूभागमा खेती गरेको पाईन्छ । कृषि प्रधान गाउँपालिकाको रुपमा देखिएको यस पालिकामा कृषि बाली मध्ये सबभन्दा बढी क्षेत्रफलमा मकैको खेति भएको देखिन्छ भने त्यस पछि धान र कोदो बाली देखिन्छ । सबै भन्दा कम क्षेत्रफलमा खेती हुने बालीहरुमा तेलहन, फापर, फलफुल, तरकारी र दलहन रहेको देखिन्छ । लिखु गाउँपालिकामा सबैभन्दा

बढी उत्पादन धान बाली ९९८२ क्विन्टल प्रति वर्ष उत्पादन हुने गर्दछ । त्यसै गरी मकै ८१६५ क्विन्टल, कोदो २१३२ क्विन्टल, गहुँ ६४९ क्विन्टल र फापर ३४ क्विन्टल उत्पादन हुने गर्दछ ।

पालिकाम उत्पादन हुने खाद्य बस्तुले पालिकाका सबै घरधुरीहरुलाई बर्ष भरिको लागि चाहिने खाद्यन्न पूर्ण हुँदैन । पालिकाका करिव ४० प्रतिशत घरधुरीहरुलाई आफ्नो उत्पादनले ३ महिना भन्दा कम पुग्ने देखिन्छ । भने करिव ४३ प्रतिशत घरधुरीलाई ३ देखि ६ महिना सम्म पुग्ने देखिन्छ । त्यस्तै गरेर करिव १३ प्रतिशत घरधुरी आफ्नो उत्पादनले ६ महिना देखि १२ महिना सम्म खाद्यन्नमा आत्मनिर्भर रहेको देखिन्छ । जम्मा ४.५ प्रतिशत घरधुरीलाई मात्र प्रसस्त मात्रमा वा १२ महिना भन्दा बढी समय खाद्यन्न पुग्ने देखिन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने पालिकामा ९५ प्रतिशत भन्दा बढी घरधुरिहरु विपन्न रहेको देखिन्छ (तालिका ५) ।

तालिका 7: खाद्यन्नमा आत्मनिर्भरता

खाद्यन्न पुग्ने अबधि	घरधुरी	प्रतिशत
३ महिना भन्दा कम पुग्ने	१५७९	३९.५
३ देखि ६ महिना पुग्ने	१७०२	४२.६
६ देखि १२ महिना पुग्ने	५३४	१३.४
१२ महिना भन्दा बढी पुग्ने	१७८	४.५
कुल	३९९३	१००

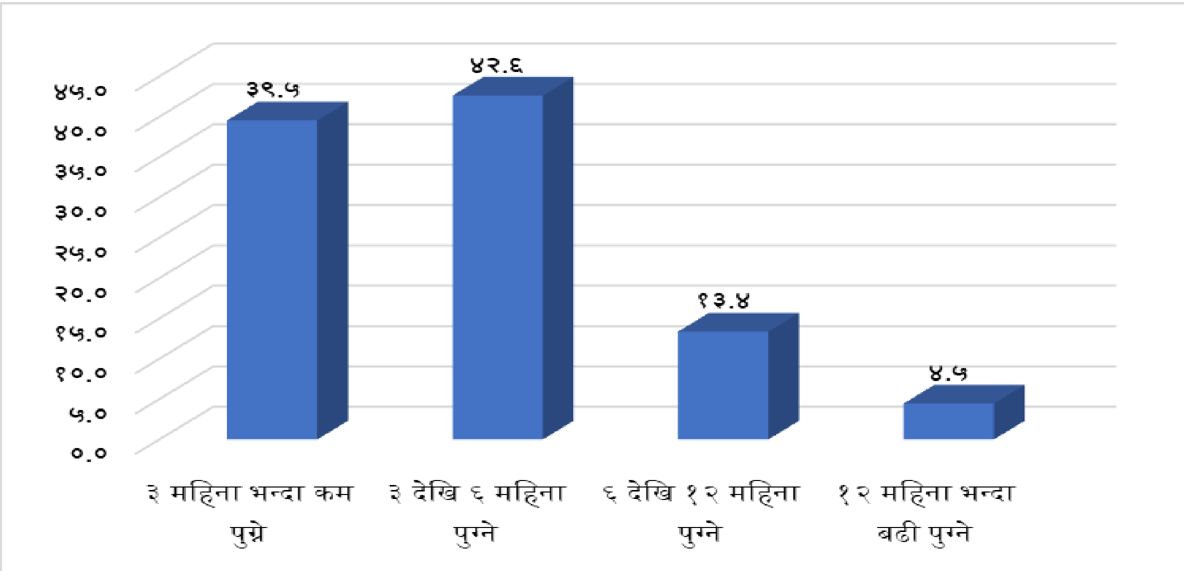

तरकारी खेती

पालिकामा हाल सम्म पूर्णरुपले बैज्ञानिक व्यवसायीक खेति सुरु भएको छैन । तर पनि केहि मानिसहरुले व्यवसायीक खेतिको सुरुवात गरेको पाईन्छ । यहाँ ६९६ क्विन्टल तरकारी उत्पादन भएको पाईन्छ । तरकारी खेतीमा पनि आलु खेतर यहाँको प्रमुख उत्पादन रहेको छ । त्यस मध्ये आलु मात्र ३६८ क्विन्टल

उत्पादन हुने गरेको पाईन्छ (लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८) । पालिकाको वडा नं .९ पोकलीको माथिल्लो भेग आलु उत्पादनको लागि प्रसिद्ध रहेको छ । आलु बहेक सिजनमा उत्पादन हुने सिजनल तरकारी उत्पादन गर्ने गरेको पाईन्छ । तर सडक तथा यातायातको अभावले यहाँको कृषि जन्य उत्पादनहरुले उचित बजार र मूल्य पाउन सकेका छैन ।

दलहन तथा तेलहन बाली

पालिकाको अर्को महत्वपूर्ण कृषि उत्पादन दलहनवाली हो । यहाँका मानिसहरुले दलहनबालीको विक्रि वितरण गर्ने गरेको पाईन्छ । यहाँ दलहन वाली अन्तर्गत कालो मास, मस्याङ, राज्मा लगायतका गेडागुडी उत्पादन हुन्छ । यहाँबाट १७९ क्विन्टल दलहन वाली उत्पादन हुन्छ । तेलहन वाली पनि यहाँको अर्को कृषि उत्पादन हो । पालिकाको पर्श्वचित्र अनुसार यहाँ बर्षिक ३० क्विन्टल तोरी उत्पादन हुन्छ ।

पशुपालन तथा पन्छी पालन

पशुपालनमा राँगा, खसी, बोका, बाख्रा, सुंगुर, बंगुर, भेंडा, कुखुरा, हाँस, माछा, मौरी, आदि मुख्य पाल्ने गरिएको छ । गाउँपालिकामा दुधको उत्पादन उत्साहजनक अर्थात् लगभग १० लाख लिटर वार्षिक रहेको देखिन्छ । साथै मासुजन्य उत्पादन पनि आत्मनिर्भरता उन्मुख छ । तर माछा, मह तथा हाँस र भेंडाको उत्पादन न्यून देखिन्छ । पशु तथा पंक्षीपालनलाई अझ बढी व्यवसायीक बानाउन सकेको खण्डना तुलनात्मक लाभ लिन सकिने कुरामा कुनै दुईमत छैन ।

फलफुल खेती

फलफुलको लागि उपयुक्त हावापानी भएका कारण यस क्षेत्रमा सुन्तला, जुनार, आँप, कटहर, अनार, खुर्पानी, र अंगुर जस्ता फलफुल पाईन्छ । लिखु गाउँपालिकामा ८० वटा कृषक समूह र २७ वटा पशुपालन समूह दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका छन् ।

गाँउपालिकाको सिमित कृषि योग्य जमिन, सिंचाई र अन्य कृषि सामाग्री अभाव, तालिम र ऋणमा कमजोर पहुँच आदि जस्ता कारणहरुले गर्दा कृषिको खासै विकास हुन सकेको छैन । भइरहेको कृषि समेत नितान्त परम्परागत र जिवन निर्वाह खालको भएकोले उत्पादकत्व बढ्न सकेको छैन । गाँउपालिकामा रहेका टार, बेंशी, भिरालो जमिन नै यहाँका मुख्य कृषि भूमिहरु हुन । गाँउपालिकामा पानीको प्रशस्त मुहान र खोलाहरु भएतापनि स्थाई र भरपर्दो सिंचाई आयोजनाहरु निर्माण हुने सकेको छैन । परम्परागत रुपमा स्थानीय जनश्रमदान र प्रविधिबाट निर्मित कुलोहरु गाँउपालिकाको कृषिको समग्र विकास गर्न पर्याप्त देखिदैन ।

२.२.२ पर्यटन तथा सस्कृति

पर्यटन उद्योगले पनि आर्थिक क्षेत्रमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यो प्राकृतिक तथा सस्कृतिसँग प्रत्यक्ष जोडिएर आएको हुन्छ । लिखु गाउँपालिकामा पर्यटनलाई आकर्षित गर्ने र गर्न सक्ने थुप्रै गन्तव्यहरु रहेकाछन् जसलाई संमवर्द्ध तथा प्रवर्द्धन गर्ने हो भने पालिकाको दरिलो आर्थिक स्रोत हुन सक्छ । पालिकामा रहेका केहि प्रकृतिक तथा सस्कृतिक पर्यटकिय स्थलहरु नम्न रहेका छन् ।

तालिका 8: पर्यटकिय संभावना बोकेको प्रमुख झरना, ताल, पार्क तथा मठमन्दिरहरु

क्र.सं.	नाम	क्षेत्रफल	वडा नं.
१	जोर पोखरी	४ रोपनी	९
२	मल्खु सेलेले	३ रोपनी	९
३	खुटटेको डिल पोखरी	८ रोपनी	८
४	खनुवा पोखरी	२.५ रोपनी	७
५	झ्याम पोखरी	२ रोपनी	६
६	लिखु एग्रीकल्चर	५ रोपनी	६
७	पोकली झरना	-	९
८	ढुंढुगे मन्दिर	-	
९	नर्मदेश्वर महादेव मन्दिर	-	३
१०	रामेश्वर पशुपति मन्दिर	-	१
११	दुग्देश्वर महादेव मन्दिर	-	९
१२	माझीटार पिकनिक पार्क	-	३

स्रोतः लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८

फोटो 2: माथिबाट क्रमशः पोकली झरना, नर्मदेश्वर महादेव, मैताकुन्ता ढुंढुंगे मन्दिर र दुग्देर्श्वर महादेव

यो बाहेक पालिकामा अन्य थुप्रै धार्मिक तथा पर्यटकीय गन्तव्यहरु रहेकाछन् जसको विवरण तलको तालिकामा देखाईएको छ । हाल पालिकामा बसह्य तथा आनतरिक पर्यटन गरी दैनिक ६०० को हाराहारीमा बिभिन्न पर्यटकीय गन्तव्यहरुमा आवत जावत गर्ने गरेको देखिन्छ । यसमा बाह्य भन्दा पनि बढी आन्तरिक पर्यटकहरुको बढी आवतजावत देखिन्छ । पालिकामा अधिकांस पर्यटकीय क्षेत्रहरु धार्मिक तथा सस्कृतिक, पुरातात्वीक, प्रकृतिक तथा मनोरञ्जनात्मक विशेषता बोकेका छन् (तालिका ६) । यसका साथै पालिकामा अवस्थित वन जंगल, नदिनाला, पाटी पौवा, चौतारा, माने विभिन्न जातजातिले मनाउने रीतिरिवाज, धर्म, सस्कृति, भेष भूषा, भाषाले पनि यहाँको सस्कृतिक पहिचान बोकेको छ । जुन पर्यटकीय गतिविधि सञ्चालनको लागी सहयोगी सिद्ध हुनेछ ।

तालिका 9: पर्यटकीय गन्तव्यहरुको विशेषता सहितको पहिचान

क्र.सं.	नाम	वडा नं.	दैनिक आगन्तुक सख्या	मुख्या विशेषता	होटल/होम स्टे
१	पोकली झरना	९	१५	प्राकृतिक सौन्दर्य	भएको
२	दुग्देश्वर महादे मन्दिर	९	१५	दैविक उत्पत्ति	भएको
३	चण्डीथान मन्दिर	९	२	दैविक उत्पत्ति	भएको
४	ओडारे गुफा	९	१	दैविक उत्पत्ति	भएको
५	चुली मन्दिर	९	५	दैविक उत्पत्ति	नभएको
६	भकारे ढुंगा	८	२	दैविक उत्पत्ति	नभएको
७	जल्पादेवी मन्दिर	८	२	दैविक उत्पत्ति	नभएको
८	अन्तरे खर्क	८	२	दैविक उत्पत्ति	नभएको
९	डाँडा खर्क, मगरगाउँ, कोलचौर, सम्मटार अमल डाँडा, चिह्ना डाँडा	८	१२	प्राकृतिक सौन्दर्य	नभएको
१०	मैताकुन्ता देवी मन्दिर	७	१०	दैविक शक्ति	नभएको
११	श्री चम्पा देवी पोखरी	७	१२	दैविक शक्ति	नभएको
१२	सिद्धेश्वर थान मन्दिर	७	११	दैविक शक्ति	नभएको
१३	सिद्धेश्वर महादेव मन्दिर	६	१५	धार्मिक स्थल	नभएको
१४	मौलेश्वर महादेव मन्दिर	६	१०	धार्मिक स्थल	नभएको
१५	रामलक्ष्मण पाईला	६	८	धार्मिक स्थल	नभएको
१६	महाकाल देवी मन्दिर	५	७	धार्मिक स्थल	नभएको
१७	ऋषीचौर माने डाँडा	५	१२	धार्मिक स्थल	नभएको
१८	गोपेश्वर माहादेब मन्दिर	४	१००	धार्मिक स्थल	भएको
१९	गौमुखेश्वर महादेव मन्दिर	४	५०	धार्मिक स्थल	नभएको
२०	मुकतेर्श्वर मन्दिर	४	५०	धार्मिक स्थल	नभएको
२१	गौरीशंकर मन्दिर	४	५०	धार्मिक स्थल	नभएको
२२	नर्मदेर्श्वर महादेव	३	५०	धार्मिक स्थल	नभएको
२३	गैयादेवथान	३	१०	धार्मिक स्थल	नभएको
२४	सन्सारी मन्दिर	३	१०	धार्मिक स्थल	नभएको
२५	राईमति मन्दिर	३	१०	धार्मिक स्थल	नभएको
२६	जाल्पादेवी मन्दिर	३	२०	धार्मिक स्थल	नभएको

२७	सेतीगेवी मन्दिर	३	१३	धार्मिक स्थल	नभएको
२८	माझिटार	३	५०	पिकनिक स्पोर्ट	नभएको
२९	भोल्टेकोट	२	१०	धार्मिक स्थल	नभएको
३०	महादेव मन्दिर	२	५०	धार्मिक स्थल	नभएको
३१	सिंहदेवी ्थान	२	१०	धार्मिक स्थल	भएको
३२	रामेश्वर पशुपती मन्दिर	१	५०	धार्मिक स्थल	नभएको
३३	गैरी डाँडा	१	५०	पुरातात्वीक तथा धार्मिक स्थल	नभएको
स्रोतः लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८					

२.२.३ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति

गाउँपालिकामा संचालित व्यापार व्यवसायहरुको संख्या १३९ रहेको छ । ति मध्ये गाउँपालिकामा दर्ता प्रकृयामा छैनन् (आर्थिक जनगणना, २०१८) । कृषि तथा पशु फर्म ७४, साना होटल व्यवसाय १५, निर्माण व्यवसाय एउटा मात्र संचालमा रहेको देखिन्छ । यी उद्योग तथा व्यवसायमा ५०० भन्दा बढि जनसंख्य प्रत्यक्ष र करिव त्यतिनै संख्यामा अप्रत्यक्ष रुपमा संलग्न रहेकाछन् (लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र - २०७८) । यस हिसाबले हेर्ने भने पालिकामा उद्योग तथा व्यापार व्यवसायले आर्थिक पाटोमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न नसके पनि केहि योगदान पुऱ्याएको छ । व्यवसायको प्रखरतिलाई हेर्दा सबै भन्दा बढी किराना व्यवसाय रहेको छ भने अन्य व्यवसायज्यादै कम रहेको पाईन्छ । लिखु पालिकामा दर्ता भइ संचालनमा रहेका व्यवसायहरु तपसिल बमोजिम रहेका छन् ।

- किराना पसल
- फेन्सि पसल
- कुटानी पिसानी मिल
- टेलरिङ्/सटिङसुटिङ
- फोटो स्टुडियो
- स्टेसनरी
- ईस्टिचुट
- कृषि सप्लायर्स
- ईलेकट्रोनिक्श
- ईट्टा भट्टा
- खाजाघर तथा होटल व्यवसाय
- औषधि पसल
- कस्मेटिक र शैलुन

यहाँ उत्पादित बस्तुहरु विशेष गरेर तरकारी; आलु, दलहनबाली; मास, मस्याङ् गंगत, राज्मा, बोडी र फलफूल निर्याल भएता पनि खाद्यन्न लताकपडा लगायतका अन्य दैनिक उपभोग्य बस्तुहरु भने आयात गर्दछ । पालिकाको करीव ९० प्रतिशत भन्दा घेरैले आफ्नो उत्पादनले बर्ष भरी खान नपुग्ने हुँदा यहाँको लागी खाद्यन्न आपूर्ति मन्थली बजार, बनेपा बजार, काठमाडौं र तराईबाट हुने गर्दछ । जसलाई पालिकामा रहेका सञ्चालनमा रहेका व्यवसयीहरुले आपूर्ति गर्दछन । यदि पालिकालाई खाद्यन्नमा आत्म निर्भर बनाउने हो भने पालिकाले स्थानीय नागरिकहरुसँग समन्वय गरी स्थानिय नागरीकमुखी तथा अनुकुलन योजना तथा कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न सकेको खण्डमामात्र पालिका आत्मनिर्भर हुनेमा दुईमत छैन ।

२.२.४ आम्दनी, रोजगारी र वित्तिय सेवा

आम्दानी

पालिकाका अधिकांस घरधुरीहरुको आम्दनीको प्रमुख स्रोत भनेको कृषि हो । पालिकाको कुल घरधुरी मध्ये करिव ५९ प्रतिशत घरधुरीहरु कृषिमा निर्भर रहेका छन् । अन्य घरपरिवारहरुले विभिन्न पेशा तथा व्यवसायको माध्यलाई आफ्नो आम्दानीको प्रमुख स्रोत बनाएका छन् । यस आधारमा हेर्ने हो भने औसत रुपमा मासिक आम्दानी रु ५००० भन्दा कम हुने परिवारको संख्या करिव ३३ प्रतिशत रहेको छ भने रु ५००० देखि रु १०००० सम्म र रु१०००० देखि रु २०००० सम्म औसत मासिक आम्दानी हुने घरधुरीहरुको संख्या क्रमशः १८ प्रतिशत र २३ प्रतिशत रेहेको छ । रु २०००० देखि रु ५०००० सम्म मासिक आम्दानी हुने परिवारको संख्या १९ प्रतिशत रहेको छ भने रु ५०००० भन्दा बढी मासिक आम्दानी हुने घरपरिवारको संख्या ५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ (तालिका ८) ।

तालिका 10: घरधुरीको औसत मासिक आम्दानी

क्र. सं.	मासिक आम्दानी	घरधुरी	प्रतिशत
१	रु ५००० भन्दा कम	१३०९	३२.८
२	रु ५००० देखी १०००० सम्म	७४८	१८.७
३	रु १०००० देखी २०००० सम्म	९३४	२३.४
४	रु २०००० देखी ५०००० सम्म	७७५	१९.४
५	रु ५०००० भन्दा माथी	२२७	५.७
		३९९३	१००
स्रोतः लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८			

बिप्रषण

पालिकामा ३७१ घरपरिवारमा विप्रेशणबाट रकम आउने गर्दछ । बिप्रेषणबाट मासिक आम्दानी रु ५००० भन्दा कम आम्दानी प्राप्त गर्ने परिवारको संख्या ३५ घरधुरी रहेको छ भने रु ५००० देखि रु १०००० सम्म र रु१०००० देखि रु २०००० सम्म मासिक आम्दानी हुने घरधुरीहरुको संख्या क्रमशः ५७ र ८२ घरपरिवार देखिन्छ । रु २०००० देखि रु ५०००० सम्म मासिक बिप्रेऋण भित्याउने परिवार संख्या ११५ रहेको छ भने रु ५०००० भन्दा बढी मासिक बिप्रेषण भित्याउने घरपरिवारको संख्या ८५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ (तालिका ९) ।

तालिका 11: पालिकामा भित्रने विप्रेषण अवस्था

क्र. सं.	मासिक आम्दानी	घरधुरी	प्रतिशत
१	रु ५००० भन्दा कम	३५	०.९
२	रु ५००० देखी १०००० सम्म	५७	१.४
३	रु १०००० देखी २०००० सम्म	८२	२.१
४	रु २०००० देखी ५०००० सम्म	११५	२.९
५	रु ५०००० भन्दा माथी	८२	२.१
		३७१	१००
स्रोतः लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८			

श्रम तथा रोजगारी

यस गाउँपालिकाको बेरोजगार जनसंख्या १६.६ प्रतिशत रहेको छ भने वडागत रुपमा सबभन्दा बढी बेरोजगारी दर वडा नं .७ मा २६.१९ प्रतिशत र सबभन्दा कम वडा नं .६ मा ९.३४ प्रतिशत रहेको छ ।

सरकारी सेवामा ६.५५ प्रतिशत जनसंख्या रहेका छन् भने रोजगारीका लागि अन्यत्र जानेहरुमा स्वदेश भित्रै अन्यत्र जाने १२.३३ प्रतिशत र वैदेशिक रोजगारमा जानेमा ३.९८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । त्यसै गरी अन्य रोजगारी अन्तर्गत गृहिणी २८.२९ प्रतिशत, अध्ययन १४.९८ प्रतिशत, स्वरोजगार ११.९६ प्रतिशत, अन्य सेवा ५.३१ प्रतिशत, आन्तरिक रोजगार १२.३३ प्रतिशत रहेका छन् ।

वित्तिय सेवा, बैंक तथा सहकारी

लिखु गाउँपालिका स्थापना हुनु भन्दा अगाडि यस क्षेत्रमा कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्था स्थापन भएका थिएनन् । गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय स्थापना भएपछि मात्र यस गाउँपालिकाको वडा नं .४ मा गाउँ कार्यपालिका नजिकै २०७५ साल भाद्र १ गते नेपाल एस.बि.आई .बैंक लि.को शाखा स्थापना भएपछि स्थानीय व्यापारी, कृषक र उद्यमीहरुलाई बैंकिङ सेवाको शुरुवात गरेको छ । लिखु गाँउपालिकामा ठुला बजार केन्द्र, उद्योग, कलकारखाना र पर्यटकिय केन्द्रहरु नभएकोले हालसम्म पनि यस बाहेक अन्य कुनै बैंक तथा वित्तीय संस्था स्थापना हुन सकेका छैनन् । वित्तीय कारोबाको लागि लिखु गाउँपालिकाको छिमेकी रामेछाप नगरपालिका, साँघुटारमा रहेको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको शाखा तथा सहकारी संस्था माथि निर्भर रहनुपर्ने अवस्था विद्यमान देखिन्छ । यो बाहेक यस गाउपालिकामा ५ वटा बचत तथा ऋण सहकारी, ७ वटा कृषि सहकारी र २ वटा बहुउद्देश्यीय सहकारी गरी कुल १४ वटा सहकारी संस्थाहरु सञ्चालनमा रहेका छन् जसले गर्दा गाँउपालिकाको वडा र टोलहरुसम्म वित्तिय पहुँच पुगेको छ । जसले गर्दा गाँउमै सरल र सुलभ दरमा ऋण प्रवाहको वातावरण बनेको छ । समग्रमा नेपाल एस.बि.आई .बैंक लि.को शाखा स्थापना तथा केही सहकारी संस्थाको सेवा प्रवाहबाट आम जनताको वित्तीय सेवामा पहुँच केही बढेतापनि वित्तीय सेवामा पहुँच बढाउन निकै सुधार गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

२.३ सामजिक अवस्था

२.३.१ स्वस्थ्य र पोषण

लिखु गाँउपालिकाको सबै वडामा कुनै न कुनै प्रकारको स्वास्थ्य संस्था सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ । जसमा ६ वटा स्वास्थ्य चौकी, ३ वटा आधारभुत स्वास्थ्य केन्द्र रहेका छन् । कोभिड १९ को महामारी व्यवस्थापनका लागि कोभिड १९ अस्थायी अस्पताल पनि स्थापना गरिएको छ । स्वास्थ्य क्षेत्र सुधार कार्यक्रम लागु गरी गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालयले स्वास्थ्य चौकी गाम्नाङ्टारलाई प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रको रुपमा स्तरोन्नति गरिएको छ । यस गाउँपलिकामा ८२ जना महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका कार्यरत छ भने खोप क्लिनिक २०, गाउँघर क्लिनिक २२ र दुर दराजमा स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउन २ वटा हेल्थ युनिट तथा २ वटा आयुर्वेद औषधालय पनि सञ्चालन गरिएको छ । ती स्वास्थ्य केन्द्रहरुमा दक्ष जनशक्ति, स्वास्थ्य उपकरण, ल्याव सेवा र पूर्वाधारहरुको अभाव रहेको छ । पहाडी क्षेत्र र सडकको कमजोर अवस्थाले गर्दा स्वास्थ्य सेवामा स्थानीयवासीहरुको पहुँच न्यून रहेको छ । स्थानीय स्वास्थ्य केन्द्रहरुमा प्राथमिक तहको स्वास्थ्य सेवा मात्र उपलब्ध रहेकोले गम्भिर प्रकारको रोगको उपचारको लागि स्थानीयहरु जिल्ला अस्पताल र राजधानी काठमाण्डौ जानुपर्ने वाध्यता रहेको छ । बिरामी हुँदा नजिकको स्वास्थ्य संस्थामा जचाउने ६७ प्रतिशत रहेको छ भने अझै पनि १२.३ प्रतिशत परिवार धामीझाँक्रीको मा जाने

गर्दछन् । त्यसै गरी स्वास्थ्य परीक्षणको लागि अस्पताल जाने ८.३ प्रतिशत र क्लिनिक जाने १२.५ प्रतिशत रहेको छ । धामीझाँक्रीको मा जचाउने परिवार सबभन्दा बढी वडा नं .५ मा रहेको छ । गाउँपालिकामा २ वर्ष मुनिका बच्चाका आमाहरु मध्ये ८६.५ प्रतिशतले ४ पटक वा सो भन्दा बढी गर्वभति जाँच गराएको छ भने ८७.३ प्रतिशतले स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराएको र खोप नलगाएका बच्चा १.४ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ । त्यसै गरी १५ देखि ५९ वर्षका विवाहित दम्पत्तिहरु मध्ये ५८.७ प्रतिशतले परिवार नियोजनको आधुनिक साधन प्रयोग गर्ने गरेको देखिएको छ (*लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८)*।

तालिका 12: पालिकामा उपलव्ध सवास्थ्य सेवाकेन्द्रहरु

क्र.सं.	स्वस्थ्य संस्था	वडा	गउँधर क्लिनिक	खोप क्लिनिक
१	स्स्थ्य चौकी	लिखु १, सिहदेवी	नौविसे र च्युरीडाँडा	हुलाक चौर, बिचारी आहाल, चुरीडाँडा, स्वस्थ्य चौकी
२	आधआरभूत स्वस्थ्य केन्द्र	लिखु २, हुलाकचौर	हुलाकचौर, बिचारी आहाल	
३	स्वस्थ्य चौकी	लिखु ३, मर्मदेश्वर	देउसाचौर, बाहुन गाउँ र गैरावारी	
४	स्वास्थ्य चौकी	लिखु ४, यसम	पाण्डेटोल, मोरिया	घुरबिसे, मझुवा, स्वस्थ्य चौकी
५	आधआरभूत स्वस्थ्य केन्द्र	लिखु ५, घुरबिसे	मझुवा, थापाटोल	
६	स्वास्थ्य चौकी	लिखु ६, गाम्नाङटार	कात्तिके, खाल्टे	साउने, खाल्टे र स्वास्थ्य चौकी
७	आधआरभूत स्वस्थ्य केन्द्र	लिखु ७, साउने चौतारा	पोखरी, राम्चे	
८	स्वास्थ्य चौकी	लिखु ८, टारकेराबारी	भञ्ज्याङ्ग, डाँडाखर्क, सम्मटार र चिनेटार	अमलाडाँडा, भञ्ज्याङ्ग र मनकामाना आ. वि.
९	स्वास्थ्य चौकी	लिखु ९, पोकली	पोखरी, बोल्कती र लेती	स्वास्थ्य चौकी, पोखरी, बोलकती र लेती
१०	आयूर्वेद औषधालय	लिखु ९, पोकली		

स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८

स्वस्थ्यसँग जोडीएको महत्वपूर्ण सूचक पोषण हो । पालिकाका ३१ प्रतिशत हाराहारीका घरपरिवार संख्या गरिवीको रेकामुनी रहेको छ जसलाई बर्ष भरि दुईछाक खान खानको लागी संभव छैन । कतिपय घरपरिवारले बर्ष भरी दुईछाक खान खाएता पनि शरिरलाई चाहिने पौष्टक तत्व पूर्ण रुपमा प्राप्त गर्न सकेको देखिदैन । केहि घरपरिवरहरुले मात्र भने जस्तो खाद्यन्न र पौष्टिक तत्व पूर्ण रुपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ । जुनकुरा परिवारको मासिक आम्दानी, विरेषणबाट पाउने रकम, पेशागत अवस्था आदिले निर्धारीत गरेको छ । तर शरिरक, मानसिक स्वस्थ्य तथा शरिरलाई आबस्यक खाद्यतत्व तथा पौष्टिक तत्व खान नपाउँदा लुकेको भोक (Hidden Hunger) लाई पूर्ति गर्ने धेरै कठिन छ । जसको लागी पालिकाको आम्दानी बढाउने र स्थानीय निवासीहरुको जिवन स्तर उठाउने कार्य गर्न सकेको खण्डमा मात्र स्वस्थ्य सव्यक्ति, स्वस्थ्य घरपरिवार र स्स्थ्य पालिकाको रुपमा रुपान्तरण गर्न सकिन्छ ।

२.३.२ शैक्षिक विकास

हाल लिखु गाँउपालिकामा शैक्षिक पूर्वाधारतर्फ १४ आधारभूत विद्यालय र ८ वटा माध्यमिक विद्यालय गरी जम्मा २२ वटा सामुदायिक विद्यालय तथा १ वटा संस्थागत विद्यालय र १ वटा क्याम्पस रहेका छन् । सामुदायिक विद्यालयतर्फ १,५६८ छात्रा र १,४५३ छात्र गरी जम्मा ३,०२१ विद्यार्थी अध्ययनरत छन् भने २३८ शिक्षक तथा कर्मचारी कार्यरत छन् (तालिका ११) । छात्र र छात्राको लैङ्गिक अनुपात १:१.०८ रहेको छ । गाउँपालिकाका २४ वटा बाल विकास केन्द्रमा ३८५ जना बालबालिका छन् (तालिका १२) । सबै विद्यालयहरुमा व्यवस्थापनको निम्ति विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन गरिएको छ । यस गाँउपालिकामा ५ वर्षभन्दा बढी उमेर समूहको जनसंख्याको साक्षरता दर ८७.४५ प्रतिशत रहेको छ जुन राष्ट्रिय साक्षरता दर भन्दा बढी रहेको छ । गाँउपालिकामा उच्च शिक्षा हासिल गरेका जनसंख्या ६.०५ प्रतिशत रहेका छन् । निरक्षर जनसंख्या सबभन्दा बढी वडा नं. १ मा १८ प्रतिशत तथा सबैभन्दा कम वडा नं. ६ मा ८ प्रतिशत छ । लिखु गाउँपालिकाको शैक्षिक अवस्थामा निरक्षर १२.५५ प्रतिशत, साक्षर १९.७१ प्रतिशत, आधारभूत तह ३०.६० प्रतिशत र माध्यमिक तह ३१.०९ प्रतिशत रहेको छ । विश्व विद्यालय तहको शैक्षिक अवस्थामा ईन्जिनियरिङ २.९८ प्रतिशत, चिकित्सा ०.३६ प्रतिशत, कृषि वा पशु ०.०१ प्रतिशत, शिक्षा १.२७ प्रतिशत, व्यवस्थापन ०.७२ प्रतिशत, कानून ०.०८ प्रतिशत, विज्ञान ०.१९ प्रतिशत, अन्य विषय ०.४४ प्रतिशत रहेको छ (स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८) ।

तालिका 13: लिखु गाउँपालिकामा रहेक विद्यालयहरुको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	ठेगना	कक्षा		विद्यार्थी संख्या	शिक्षक संख्या
१			स्वीकृत	सञ्चालित कक्षा		
२	जन जीवन माबि	लिखु ९	१ देखि ८ सम्म	१ देखि १२	४१९	१६
३	लेती माबि	लिखु ९	१ देखि ५	१ देखि १०	१५५	११
४	पोखरी आवि	लिखु ९	-	१ देखि ८	१६३	८
५	लाप्राङ आवि	लिखु ९	१ देखि	१ देखि ८	८८	९
६	पटनादेवी आवि	लिखु ९	-	१ देखि५	४९	५
७	जाल्पा मावि	लिखु ८	१ देखि८	१देखि १२	२२४	१७
८	मनकामना आवि	लिखु ८	१ देखि ३	१ देखि३	४०	३
९	कालिका आवि	लिखु ८	१ देखि ५	१ देखि ५	५२	५
१०	ग्म ज्योती मावि	लिखु ७	१ देखि ५	१ देखि ७	१५४	८
११	राम्चे ग्रम विकास आवि	लिखु ७	१ देखि ५	१ देखि ५	११२	७
१२	ग्र.यु.सी. मावि	लिखु ६	१ देखि ५	१ देखि८	१००	८
१३	बडडाँडा आवि	लिखु ५	१ देखि५	१ देखि८	१३४	१०
१४	गणेश आवि	लिखु ५			५४	४
१५	यसम मावि	लिखु ४	१ देखि८	१देखि १२	४१९	१६
१६	सिद्धमनपुर देवी आवि	लिखु ४	१ देखि ५	१ देखि५	७३	४
१७	भिमसेनस्थान मावि	लिखु ३	१ देखि ८ सम्म	१ देखि १०	२०७	१३

१८	गोरखनाथ आवि	लिखु ३	१ देखि ५	१ देखि ५	४१	४
१९	सेतीदेवी आवि	लिखु ३	१ देखि ३	१ देखि३	२८	३
२०	नर्मदेर्श्वर आवि	लिखु ३	१ देखि ३	१ देखि ३	३५	३
२१	ज्ञानज्योती मावि	लिखु २	१ देखि ५	१ देखि१०	१६९	१४
२२	च्युरी डाढडा मावि	लिखु १	१ देखि ५	१ देखि १०	१४६	१९
स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८						

तालिका 14: पालिकामा सञ्चालित बाल विकास केन्द्रहरु

क्र.सं.	बाल विकास केन्द्र	बालिका	बालक	जम्मा
१	श्री यसम बा.वि.के.	११	५	१६
२	श्री सेतीदेवी बा.वि.के.	५	५	१०
३	श्री इन्द्रज्योति बा.वि.के.	८	६	१४
४	श्री दमाइटोल बा.वि.के.	१०	२	१२
५	श्री ज्ञानज्योति बा.वि.के.	९	१३	२२
६	श्री च्युरीडाँडा बा.वि.के.	७	१०	१७
७	श्री जाल्पादेवी बा.वि.के. टारकेराबारी	२४	२७	५१
८	श्री मनकामना बा.वि.के.	६	८	१४
९	श्री गोरखनाथ बा.वि.के.	४	३	७
१०	श्री ग्रामोन्नति बा.वि.के.	८	७	१५
११	श्री लाँकुरी बा.वि.के.	८	८	१६
१२	श्री जनजीवन बा.वि.के.	८	५	१३
१३	श्री जागरुक बा.वि.के.	६	६	१२
१४	श्री लेती बा.वि.के.	२	६	८
१५	श्री नर्मद्धेश्वर बा.वि.के.	५	११	१६
१६	श्री कालिका बा.वि.के.	९	३	१२
१७	श्री जाल्पादेवी बा.वि.के. यसम	७	५	१२
१८	श्री भैरव बा.वि.के.	६	५	११
१९	श्री भीमसेनस्थान बा.वि.के.	७	१४	२१
२०	श्री ग्रामोदय युगकवि बा.वि.के.	१०	९	१९
२१	श्री ग्रामज्योति बा.वि.के.	६	३	९
२२	श्री पटनादेवी बा.वि.के.	९	१	१०
२३	श्री राम्चे ग्राम विकास बा.वि.के.	२१	६	२७
२४	श्री जनचेतना बा.वि.के.	८	३	११
२५	श्री टंक्श्वरी बा.वि.के.	-	-	-
२६	श्री बाङ्गे पीपल सेतीदेवी बा.वि.के.	-	-	-
२७	श्री चेतना वा.वि.के.	-	-	-
२८	श्री साउने चौतारा बा.वि.के.	-	-	-

स्रोतः लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८

२.३.३ खानेपानि तथा सरसफाई

खानेपानीको श्रोत लिखु गाँउपालिकामा राम्रै देखिएको छ । गाउँपालिकाको ९१.३६ प्रतिशत परिवारले पाईप घाराबाट खानेपानी प्राप्त गर्दछन् । त्यसै गरी अन्य खानेपानीको श्रोतहरुमा ईनार/कुवा (ढाकिएको) ३.८६ प्रतिशत, मूलको पानी २.३० प्रतिशत, ईनार/कुवा (नढाकिएको) १.५५ प्रतिशत, खोला वा नदि ०.९० प्रतिशत र अन्य श्रोत ०.०३ प्रतिशत रहेको छ । वडा नं. ५ मा हालसम्म पनि २० परिवारले खोलाको पानी सिधै खानेपानीको प्रयोग गरिरहेको अवस्था छ भने समग्र गाउँपालिका मैं पानी प्रशोधनको व्यवस्थापन नभएको देखिन्छ । खानेपानीको पहुँच समग्र गाउँपालिकामा सन्तोषजनक देखिएको छ । खानेपानीको पहुँच ८९.९ प्रतिशत रहेतापनि वडा नं. ६ र ९ मा व्यापक सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ । लिखु गाउँपालिकामा आफ्नै घरमै खानेपानीको पहुँच भएका परिवार ७४.८ प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी खानेपानीको पहुँच आधा घण्टाको दुरीमा रहेको १५.१ प्रतिशत तथा आधा घण्टा भन्दा टाढा रहेको घरधुरी १०.१ प्रतिशत रहेको छ । गाउँपालिकामा ५२ वटा खानेपानी आयोजनाहरु सञ्चालनमा छन् (स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८) ।

तालिका15 : घरधुरी अनुसार खानेपानी स्रोतको अवस्था

खानेपानीको स्रोत	**घरधुरी**	**प्रतिशत**
पाईप धारा	३,६४८	९१.३६
ईनार तथा कुवा ढाकिएको	१५४	३.८६
मूलको पानी	९२	२.३०
ईनार तथा कुवा नढाकिएको	६२	१.५५
खोला वा नदि	३६	०.९०
अन्य	१	०.०३
जम्मा	**३,९९३**	**१००.००**

स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८

तालिका 16: पालिकामा सञ्चालित खानेपी आयोजना

क्र.सं.	श्रोतको नाम	लाभान्वित घरधुरी	समिति गठन	श्रोतको उपलब्धता	वडा
१	कोप्चे खानेपानी मुहान	४०	भएको	१२ महिना	वडा नं. ९
२	तिनतले खानेपानी मुहान	१०	भएको	१२ महिना	
३	मुलपधेँरा/दाहालबारी	४५	भएको	१२ महिना	
४	भोटेपानी मुहान	१५०	भएको	१२ महिना	
५	देवीथान खानेपानी	४०	भएको	१२ महिना	
६	वेतघारी खानेपानी	४०	भएको	१२ महिना	
७	गोविन्द धारा खानेपानी	६०	भएको	१२ महिना	
८	कामीधारा खानेपानी	३५	भएको	१२ महिना	
९	देवीथान खानेपानी	३५	भएको	१२ महिना	
१०	सिस्नेगैरा खानेपानी	५०	भएको	१२ महिना	
११	सिस्नेगैरा खानेपानी	१५०	भएको	१२ महिना	
१२	सैलुङ्ग खानेपानी	१५०	भएको	१२ महिना	
१३	कामीदान खानेपानी	७०	भएको	१२ महिना	
१४	टकेलाखर्क खानेपानी	३०	भएको	१२ महिना	
१५	च्याम्पोला खानेपानी	१४०	भएको	१२ महिना	
१६	च्याम्पोला खानेपानी	४०	भएको	१२ महिना	
१७	भिरकुना खानेपानी	१५	भएको	९ महिना	लिखु - ८
१८	कोप्चे ऐसेलुखर्क खानेपानी	२०	भएको	१२ महिना	
१९	माथिल्लो आम्ले अगेंरी डाडाँ खानेपानी	७	भएको	१२ महिना	
२०	मुलपानी चाम्वोटे खानेपानी	१८	भएको	१२ महिना	
२१	मलेतेनी तोरी खोरिया	६	भएको	१२ महिना	
२२	गैराखर्क मुलावारी ढाडखर्क खानेपानी	१२	भएको	१२ महिना	
२३	मझुवा कात्तिके डाडाँखर्क खानेपानी	१२	भएको	१२ महिना	
२४	हैसेलु डाडाँखर्क खानेपानी	८५	भएको	१२ महिना	
२५	खहरे खोला टार खानेपानी	५००	भएको	१२ महिना	

२६	गौडे खोला	४१०	भएको	१२ महिना	लिखु -६ र ७
२७	जुके खोला खाल्टे खानेपानी	७५	भएको	१२ महिना	लिखु - ६
२८	माथिल्लो मझुवा खानेपानी		भएको	१२ महिना	लिखु - ५
२९	तल्लो मझुवा खानेपानी		भएको	१२ महिना	
३०	काफ्ले गाउँ खानेपानी		भएको	१२ महिना	
३१	तरतरे खानेपानी		भएको	१२ महिना	
३२	महाभिर खोला/धुर्विसे/जागिरे टोल खानेपानी		भएको	१२ महिना	
३३	हरीयो दह खानेपानी		भएको	१२ महिना	
३४	गंगटे खानेपानी		भएको	१२ महिना	
३५	धारा खोला खानेपानी		भएको	१२ महिना	
३६	युनिसेफ खानेपानी	९०	भएको	१२ महिना	वडा नं. ४
३७	गंगटे मचाबारी खानेपानी	५०	भएको	१२ महिना	
३८	जामुनेटोल खानेपानी	५०	भएको	१२ महिना	
३९	आइतेबारे खानेपानी	५०	भएको	१२ महिना	
४०	सिम जरुवा पहिलो खानेपानी	१५०	नभएको	१२ महिना	वडा नं. ३
४१	घट्टेकुलो खानेपानी	८०	नभएको	१२ महिना	
४२	जरुवा खोला	२००	नभएको	१२ महिना	
४३	घ्याङलेखोला	५०	नभएको	१२ महिना	
४४	भालु खोला	२०	नभएको	१२ महिना	
४५	सिम जरुवा दोस्रो खानेपानी	२०	नभएको	१२ महिना	
४६	सोतीधारा खानेपानी	१०	नभएको	१२ महिना	
४७	रजाय खोला	११	नभएको	१२ महिना	
४८	नर्मदेश्वर लिप्टीङ खानेपानी	५००	नभएको	१२ महिना	
४९	धारा खोला खानेपानी	१००	नभएको	६ महिना	वडा नं. २
५०	धारापानी सिकले खानेपानी	५०	नभएको	६ महिना	
५१	आरुबोटे मुहान माथिल्लो खानेपानी	१५०	नभएको	६ महिना	
५२	आरुबोटे मुहान बाखोर कुडारँटोल खानेपानी	५०	नभएको	६ महिना	

शौचालयको प्रयोग तथा सरसफाई

शौचालय प्रयोगको अवस्थाले उक्त स्थानको सरसफाईको अवस्थालाई समेत जनाउने गर्दछ । सरसफाईको अवस्था यस गाउँपालिकामा सन्तोषजनक देखिएको छ । यद्यपि यसमा केही सुधारको आवश्यकता पनि छ । स्यानिटरी प्रकारका शौचालय ८३.६ प्रतिशत घरमा रहेको भएतापनि साधारण खाल्डो तथा ईन स्यानिटरी प्रकारक शौचालय रहेको ९.७ प्रतिशत घरमा शौचालयको अवस्थामा सुधार गर्नुपर्ने देखिएको छ भने ६.७ प्रतिशत घरमा निर्माण गर्नुपर्ने देखिएको छ । गाउँपालिकामा वडा नं. ९ मा ७ वटा, वडा नं. ८ मा ३ वटा, वडा नं. ३ मा ४ वटा तथा वडा नं. ४ र २ मा १/१ वटा गरी १६ वटा सार्वजनिक शौचालयहरु निर्माण गरिएको छ । यी सार्वजनिक शौचलयहरुमध्ये अधिकांश शौचालयहरु मर्मत गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

वडागत रुपमा वडा नं . ८ र ९ मा थप सुधारको आवश्यकता रहेको छ । गाँउपालिकामा ठूला बजार केन्द्रहरु नभएकोले हालसम्म ढल र नालीहरुको व्यवस्था छैन भने गाँउपालिकाबाट नियमित फोहोर सङ्कलनको समेत व्यवस्था हुन सकेको छैन । गाँउपालिका पूर्ण रुपमा ग्रामीण रहेकोले स्थानीय घरहरुबाट निस्कने फोहोरमैलाहरु गाड्ने र जलाउने गरेका छन् ।

तालिका 17: घरधुरी अनुसार शौचालय प्रयोगको स्थिति		
प्रयोगको अवस्था	घरधुरी	प्रतिशत
शौचालय नभएका घरधुरी	२६७	६.७
साधारण शौचालय खाल्डो खनेको	३६३	९.१
स्यानिटरी शौचालय	३,३३९	८३.६
ईन स्यानिटरी शौचालय	२४	०.६
कुल घरधुरी	**३९९३**	**१००**
स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८		

२.३.४ लैङ्गीक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

नेपालको सन्दर्भमा सामाजिक बञ्चितीकरणले सामाजिक विकास क्रमसँगै बर्षौदेखि जातजाति, जनजाति, लिंग, अपारुता, उमेर तथा धर्मका आधआरमा बिभेद गरिएका कारण पछाडी परेका वा पारिएका समुहहरुको अवस्थालाई चित्रण गर्दछ । सामजिक वञ्चितीकरणमा परेका समुहहरुमा महिला, दलित, आदिवासी, जनजाती १५ बर्मुनिका बालबालिका तथा ६० बर्ष माथिका जेष्ठ नागरीक, अपारुता भएका व्यक्तिहरु तथा भौगोलिक रुपले दुर्गम क्षेत्रमा बसेका जनतालाई सामाजिक रुपाम मुलकेन्द्रमा समाबेस नगर्ने परिबेसले सम्पूर्ण समाजको दीगो विकास लाई सम्बोधन गर्न सक्दैन । त्यसकारण लऔङ्गिक समानता तथा सामाजिक समाबेशिकरणको आबस्यकता पहिचान भएको हो । त्यसैले बहुजाती, बहुभाषिक, बहु धर्मिक एवम् बहुसँस्कृतिक भुगोल रहेको लिखु पालिकामा प्रत्येक समुदाय, जातजातीको समानुपातिक सन्तुलन र न्यायसँगत प्रगति भएमा मात्र पालिकामा दिगो विकास, शान्ति र समृद्ध पालिकाको रुपमा रुपान्तरण हुन सक्छ ।

पालिकामा २० भन्दा बढी जातजाती, ६/७ भाषाभाषी, र ५० प्रतिशतको हाराहारीमा महिला, ३० प्रतिशतको हाराहारीमा वालवालीका, १० प्रतिशतको हाराहारिमा जेष्ठनागरीक, २ प्रतिशतबन्दा बढी अपारुताको जनसंख्या रहेको पालिकामा सबै पक्षहरुलाई समग्र रुपमा समाबेस गरी आर्थीक, सामाजिक, भौतिक, वातावरणीय, संस्थागत विकासमा समाबेशीकरण गर्दा सबै पक्षको आबस्यकता र उद्देश्यलाई सम्बोधन हुन्छ । तवमात्र पालिका समग्र समृद्धिको बाटो तर्फ अगाड बढ्दछ । अनिमात्र जातिय क्षेत्रिय, लैङ्गिक भेदभाव मुक्त समातामुलक, न्यायपूर्ण र समृद्ध समाजको निर्माण गर्न सकिन्छ ।

२.३.५ यूवा खेलकुद तथा कला

व्यक्तिको शारीरिक तन्दुरुस्ती, सामाजिक, मानसिक र संवेगात्मक पक्षको सन्तुलित विकासमा खेलकुदको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । खेलकुद राष्ट्रिय एता सुदृढ गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा राष्ट्रिय पहिचान स्थापित गर्ने प्रमुख माध्यमको रुपमा रहिआएको छ । विश्वव्यापी मूल्य मान्यता र प्रविधिको संयोजनबाट नागरिकलाई रोजगारको अवसर सिर्जना गर्न, खेल पर्यटनको माध्यमबाट दिगो विकासका शिक्षा, स्वास्थ्य,

लैङ्गिक समानता तथा आर्थिक वृद्धि लगायतका लक्ष्यहरु हासिल गर्न स्थानीय तहदेखि नै खेलकुदको संस्थागत विकास एवम् पूर्वाधार निर्माण गरी “सबैका लागि खेलकुद” अभियानलाई सार्थकता दिन आवश्यक छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार खेलकुद सम्बन्धी लिखु गाउँपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकारमा स्थानियस्तरको खेलकुदको संरचनाको पूर्वाधार निर्माण सञ्चालन तथा विकास; स्थानीयस्तरका खेलकुद प्रशासन तथा संघ संस्थाको नियमन र समन्वय; खेलकुदको विकास र प्रवर्द्धन; खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना र सहभागिता; खेलकुद सम्बन्धी पूर्वाधारको विकास गर्ने रहेको छ ।

लिखु गाउँपालिकामा कुल जनसंख्याको ४७.९४ प्रतिशत यूवा (१५ देखि ३९ वर्ष) रहेको जनसांख्यिक लाभको अवसरलाई पुँजीकृत गरी आर्थिक समृद्धिमा यूवाको योगदान सुनिश्चित गर्नु जरुरी छ । कला तथा कलाकारिताको सुरुवाती समय नै यहि ञूवा समय हो । अधिकांस कलाकारको उदय यहि यूवा अवस्थाबाट सुरु हुने र स्थापित हुने हुँदा यूवा बर्गलाई लक्षित गर्दै योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यन्वयनमा ल्याउन सके भविश्यमा सफल कला तथा कलाकारीता उत्पादन गर्न सकिन्छ ।

२.४ पूर्वाधार तथा शहरी विकासको अवस्था

२.४.१ वस्ती, आवसा , भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

मानव बस्ती

लिखु गाउँपालिकामा सान तथा ठूला बस्ती गरी २०० भन्दा बढी रहेको छ । उचाईको हिसाबले पालिकामा १३ प्रितशत भूभाग मात्र बस्न योग्य रहेहो देखिन्छ (पालिकाको कुल भुगोलको १५ डिग्री भन्दा कम भीरालो जमिन १५ प्रतिशत भन्दा कम रहेको छ GIS Map Analysis) को सबै भूगोलमा वस्ति वस्न योग्य भूगोल

वडा नं.	बस्तीहरुको नाम
१	गैरी, च्यूरीडाँडा, नौबिसे, दारिमबोट, पसलटार, सिल्खु, रातमाटा
२	विचारी आहाल, हुलाकचौर, बाघखोर, सिम्ले, बेसी, औराखे, अम्बोटे, कोलचौर, ढुंगे देउराली, धारपानी, कुडार, सानो निगाले, बोगटी टोल, गोले डाँडा, दमाई टोल, भुमि स्थान, सार्की टोल, पोखरी
३	दुरागाउँ, जोगी डाँडा, जोगीटार, देउसा, राज्ञाती, पसनटार, देवीथान, देउराली डाँडा, खस गाउँ, भीमसेन स्थान, पाट्ने टोल, खडपोले टोल, सिमटोल, डाँडागाउँ, दाहालटोल, अगौटे, बाहुनटोल, रजाय, डुडेगैरा, खडगा टोल
४	ओख्ले, पुलामी टोल, कार्की टोल, थापा टोल, बेसी, कुभिन्डे, मोहोरिया, सार्की टोल, तारुके बेसी, डाँडा टोल, खडगा टोल, गैरी, पाण्डे टोल, जामुने, खत्री टोल, कटवाल टोल, कुटी डाँडा, धौलेगैरा
५	दोबाटे, ताल खर्क, बाटुले, रमिते, चामबोटे, आले, कमेरेटोल, भालुडाँडा, जागिरेटोल, घुरबिसे, लुम्रेटोल, भैरमटोल, गोपीटार, डबलीटोल, काफ्लेटोल, खड्का टोल, कामीडाँडा, मानेडाँडा, मगर टोल, थापा टोल, पुलामी टोल, मझुवा
६	डाँडाबारी, मग्राती टोल, तीनघरे, साउने, सिम्ले, पारि गाउँ, बिर्ता टोल, टारबारी, मौला, धाप, काफलबोट, कात्तिके, खाल्टे, डाँडाघर, सिङ्की चौर, बाँझबारी, च्यानडाँडा, मूलपँधेरा
७	यसमे, कार्कीटोल, दमाईटोल, थर्पु डाँडा, थापाटोल, सार्की टोल, तारबारी, बस्नेत टोल, खत्री टोल, तेर्से, गुराँसे, राम्चे, साउने डाँडा, पिपलडाँडा, विडारी, घ्यूसाउ
८	सम्म टार, टार, केराबारी, ओडारे, मगर टोल, अधिकारी टोल, बर्मे टोल, भुजेल टोल, डाँडा खर्क, साल डाँडा, खोरिया, चुने कात्तिके, आले, कोप्चे, ऐंसेलु खर्क, नुन्थला, मुलाबारी, मजुवा, नयाँ वस्ती, निवुवा बोट, गैरा गाउँ, डाँडा टोल, चिनेटार, भञ्ज्याङ्ग डाँडा
९	भुजेल टोल, निबुवा बोट, डाँडावर टोल, काउले, पिपलडाँडा, गौतम टोल, दुङ्गेल टोल, साउने पानी, डाँडा गाउँ, दमाई गाउँ, लहरे, पुरानो डाँडा, पिङ्ग डाँडा, खुलाल टोल, नर्कटे, वाच्पु, मल्खु, हर्कटे, चुप्लु, जजले, सेलेले, साँघुटार, लाम्राङ्ग, बोलकती, जिम्पाखा, अल्छेदुङ्गा, सिरानटोल, सैदुङ्ग, बुलुडाँडा, भोटेपानी, पोखरीडाँडा, खामसुङ्ग, दोल्दु, सोलेवन, चुली, धाप, पर्बुजे, लुम्बा, बाँसपानी, लेती

छैन। वडा नं. ९, ८, ४ र २ सबै भन्दा बढी मानव बस्ती भएको वडा हुन् भने वडा ६ र १ सबैभन्दा कम बस्ती भएको वडा हो । पालिकाम रहेका प्रमूख वस्तीहरुलाई वडागत रुपमा तलको तालिकामा समाबेस गरिएको छ ।

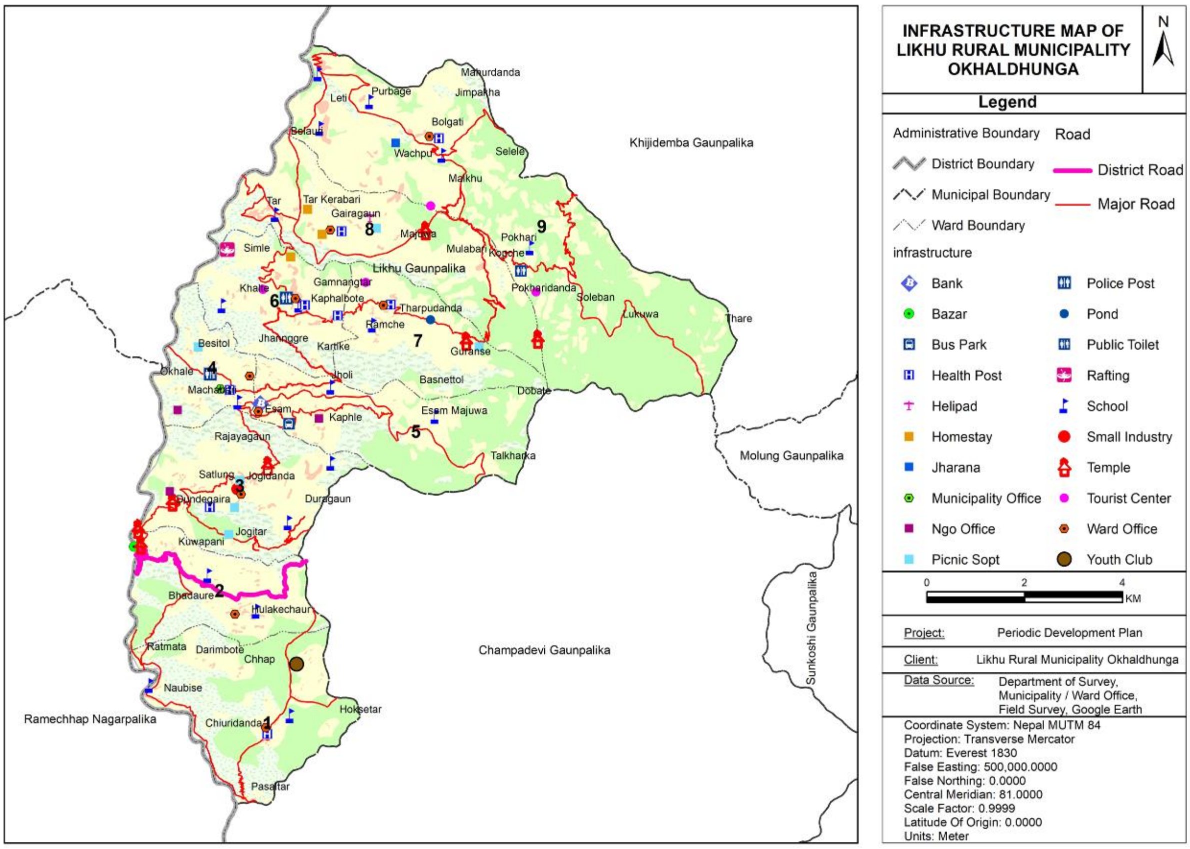

नक्शा 4: पालिकामा अवस्थित पूर्वाधार नक्शा

घर, जमिनको स्वामित्त र आवासको स्थिति

लिखु गाउँपालिकाको १.३ प्रतिशत परिवारसँग आफ्नो स्वामित्वमा घर नभएको देखिन्छ । सबै भन्दा बढी वडा नं. ९ मा ७६९ घरपरिवारको आफ्नै स्वामित्वमा घर रहेको छ । गाँउपालिकामा आफ्नो स्वामित्वमा जग्गा नभएको व्यक्तिहरु १०.३ प्रतिशत रहेको छ । वडागत रुपमा सबभन्दा बढी वडा नं. ५ मा १०९ घरपरिवार र सब भन्दा कम वडा नं. २ मा केवल २ घरपरिवारको मात्र आफ्नो स्वामित्वमा नभएको देखिन्छ । आफ्ना स्वामित्वमा जग्गा नभएका व्यक्तिहरु मध्ये अधिकांशको बुबा वा बाजेको नामबाट जग्गा नामसारी नभएको देखिन्छ । लिखु गाउँपालिकामा समग्रमा ३,९९३ घर परिवार मध्ये २१.४४ प्रतिशतमा महिला घरमुली रहेका छन् । हुन नेपालको समग्र अवस्था भन्दा निकै न्यून छ । वडागत रुपमा महिला घरमुली सबभन्दा बढी वडा नं. ३ मा (३४.६२ प्रतिशत) रहेको छ ।

लिखु गाउँपालिकामा पक्की घर ३,९९३ परिवार मध्ये जम्मा १३ परिवार (०.३ प्रतिशत) को रहेको देखिन्छ भने भूकम्प पछिको निजी आवास पुन:निर्माण पछि अधिकांश अर्धपक्की घरहरु बनेका छन् । गाउँपालिकामा ९४.२ प्रतिशत अर्ध पक्की, ५.५ प्रतिशत कच्ची तथा केवल ०.३ प्रतिशत पक्की घरहरु

छन् । केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, भूकम्पिय क्षति मूल्याङ्कन सर्वेक्षण, २०१५ अनुसार यस गाउँपालिकामा घरहरुका प्रमुख प्रकारमा ढुंगा र माटोको गारो ९८.९४ प्रतिशत, बाँसको संरचना ०.५२ प्रतिशत, काठको संरचना ०.२३ प्रतिशत, ढुंगाको गारो ०.१५ प्रतिशत र अन्य ०.१६ प्रतिशत रहेको छ ।

पालिकामा सार्बजनिक निर्माण अन्तरगत पालिकामा रहेका सार्बजनिक सम्पतिहरु पर्दछन् । जस अन्तर्गत पाटी पऔवा, सभाहल, सार्वजनिक भवन, सामुदायीकभवन सरकारी कार्यालयहरु रहेकाछन् । पालिकामा कुल४० भन्दा वढी रहेका छन् । यसको संरक्षण गर्दै उचित सदुपयो गर्नु पर्धछ ।

२.४.२ सडक, पुल तथा यातायात

लिखु गाउँपालिकमा सडक तथा यातायात पूर्वाधार अन्तर्गत गाउँपालिकाको रणनीतिक सडक राङ्चा माहोरडाँडा सडक (२९ कि.मि.) तथा अन्तर स्थानीय तह सडकहरुमा लिखु एक्वायर सडक (३१ कि.मि.) र साँघुटार सिंहदेवी घोराखोरी सडक (९ कि.मि.) रहेका छन् । यसका अलावा गाउँपालिकामा २६ वटा प्रमुख सडक र ४५ वटा शाखा सडक निर्माण गरिएका छन् । गाउँपालिका क्षेत्रभित्र ३९९ कि.मि. सडक रहेको भएता पनि हाल सम्म कुनै पनि सडक कालोपत्रे हुन सकेको छैन । गाउँपालिकाको वडा नं. १ सिकारी डाँडा च्युरीडाँडा र वडा नं. ५ यसम क्षेत्रमा गरी २ वटा बसपार्क निर्माण गरिएको छ । यसममा १० रोपनी ५ आना २ पैसा क्षेत्रफलको जग्गामा १२ वटा गाडी तथा सिकारी डाँडा च्युरीडाँडामा २ रोपनी जग्गामा १० वटा गाडी पार्किङ गर्न सकिन्छ । गाउँपालिकामा ३६ वटा झोलुङ्गे पुल निर्माण गरिएको छ । गाँउपालिका पुग्ने भरपर्दो र स्थायी सडक नभएकोले

- सडकको कुल लम्बाईः ३९९ कि.मि
- रणनीतिक सडकः राङ्चा माहोरडाँडा सडक (२९ कि.मि.)
- अन्तर स्थानीय तह सडकः लिखु एक्वायर सडक (३१ कि.मि.) साँघुटार सिंहदेवी घोराखोरी सडक (९ कि.मि.)
- गाउँपालीकामा २६ वटा प्रमुख सडक र ४५ वटा शाखा सडक छन् ।
- बसपार्कः २ वटा (वडा नं. १ सिकारी डाँडा च्युरीडाँडा र वडा नं. ५ यसम)
- झोलुङ्गे पुलः ३६ वटा

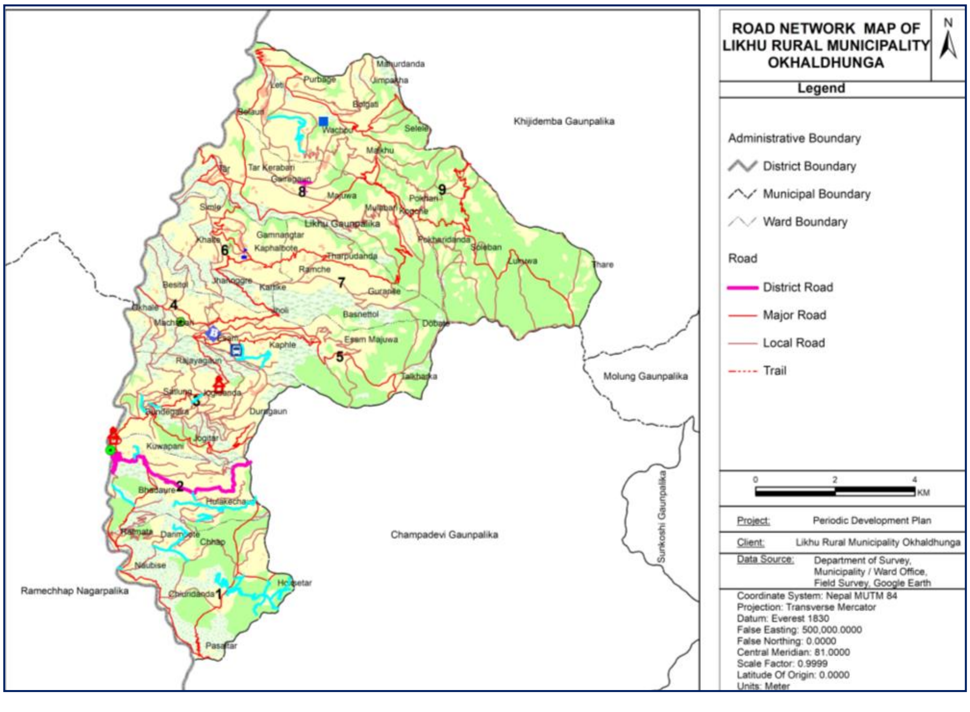

नक्शा 5: लिखु गाउँपालीकाको सडक सञ्जाल नक्शा

पालिकाभित्र रहेका प्रमुख सडकहरु तथा वडा स्तरीय प्रमुख सडकको स्तरोन्नति गर्न आवश्यक देखिन्छ । वातावरण संरक्षणलाई समेत मध्यनजर गरी नयाँ ट्र्याक खन्ने क्रमलाई निरन्तरता दिन जरुरी छ । सडकको व्यवस्थापन गर्न तथा गाउँपालिकाको केन्द्र देखि वडा केन्द्रसम्म बाह्रै महिना मोटर मोटर बाटो सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका 18: पालिकामा रहेका सडकहरुको विवरण

क्र.सं.	सडकको नाम	प्रकार	लम्बाई (कि.मी.)	औसत चौडाई (मी.)	क्षेत्र
१.	राङ्चा माहोरडाँडा सडक	गाउँपालिका रणनीतिक	२९	६	गाउँपालिका
२.	लिखु एक्वायर सडक	अन्तर स्थानीय तह	३१	७	वडा १,२,३,४,६,८,९
३.	साँघुटार सिंहदेवी घोराखोरी सडक	अन्तर स्थानीय तह	९	९	वडा २
४.	दारिमबोट रातमाटा सडक	प्रमुख सडक	८.५	४	वडा १
५.	च्यूरीडाँडा बिरौटा सडक	प्रमुख सडक	५.५	४	वडा १
६.	नौबिसे च्यूरीडाँडा सडक	प्रमुख सडक	५.५	४	वडा १
७.	दोबाटो रानीवन सडक	शाखा सडक	१.५	५	वडा १
८.	बाल क्लब सल्लेरी सडक	शाखा सडक	१.५	४	वडा १
९.	बाँकेटार आँपडाँडा सडक	शाखा सडक	१	३.५	वडा २
१०.	पीपलगैरा सुन्तले सडक	शाखा सडक	२	३.५	वडा २
११.	सानो वर पीपल अम्बोटे सडक	शाखा सडक	२	३.५	वडा २
१२.	पालेबारी कोलचौर फेदी सडक	शाखा सडक	१	३.५	वडा २
१३.	धारापानी आँपडाँडा पडारे सडक	शाखा सडक	१.९	३.५	वडा २
१४.	आरुबोटे सानो निगाले सडक	शाखा सडक	१.२	३.५	वडा २
१५.	विचारी आहाल भदौरे सडक	शाखा सडक	२	३.५	वडा २
१६.	ठुटेवर सिम्ले गहते सडक	शाखा सडक	१	३.५	वडा २
१७.	जोर सल्ला गायोबोटे सडक	शाखा सडक	०.७२	३.५	वडा २
१८.	हुलाक चौर कुडार सिम्ले सडक	शाखा सडक	२	३.५	वडा २
१९.	हुलाक चौर मूलपँधेरा साल बिसौना सडक	शाखा सडक	२	३.५	वडा २
२०.	क्करे डाँडा भोल्टेकोट सडक	शाखा सडक	१.५	३.५	वडा २
२१.	कोतघर सोलेडाँडा सडक	शाखा सडक	१	३.५	वडा २
२२.	भिमसेन स्थान मानेडाँडा सडक	प्रमुख सडक	४	५	वडा ३ र ५
२३.	झ्याप्ले स्वास्थ्य चौकी जोगीडाँडा सडक	प्रमुख सडक	६	५	वडा ३
२४.	भिमसेन स्थान दुरागाउँ रानीवन सडक	प्रमुख सडक	४	५	वडा ३
२५.	कोलचौर जोगीटार सडक	प्रमुख सडक	४	५	वडा ३
२६.	छतिवने आर्यघाट सडक	प्रमुख सडक	४	३	वडा ४
२७.	मचाबारी महादेवटार सडक	शाखा सडक	४	३	वडा ४

२८.	चुवाडाँडा थापाटोल घुर्बिसे सडक	प्रमुख सडक	४	५	वडा ४ र ५
२९.	बाँगेपीपल पुरानो गा.वि.स. भवन सडक	प्रमुख सडक	२	५	वडा ४
३०.	कुटीडाँडा बसपार्क सडक	प्रमुख सडक	२	५	वडा ४ र ५
३१.	कुटीडाँडा मझुवा सडक	प्रमुख सडक	७	४	वडा ४ र ५
३२.	कुटीडाँडा काफ्लेगाउँ सडक	शाखा सडक	३	४	वडा ५
३३.	वडा कार्यालय बसपार्क सडक	प्रमुख सडक	२	३	वडा ५
३४.	कमेरेटोल सडक	शाखा सडक	१	३	वडा ५
३५.	डुडे वडा कार्यालय सडक	शाखा सडक	२	४	वडा ५
३६.	माटे खाल्टे पाखाबारी मौला मूलपँधेरो सडक	प्रमुख सडक	७.५	६	वडा ६
३७.	डुँडे खोला खाल्डे डाँडा सडक	प्रमुख सडक	३.५	६	वडा ६
३८.	दाहेँ गौडा बाहुनटोल सडक	शाखा सडक	२.७	५	वडा ६
३९.	काफलबोट हेरेडाँडा सडक	शाखा सडक	३	४	वडा ६
४०.	महाने झाँक्रीथान कात्तिके सडक	शाखा सडक	३	४	वडा ६
४१.	धामीबारी मूलपँधेरा सडक	शाखा सडक	१	४	वडा ६
४२.	खाल्टे डाँडा जुके खोला सडक	शाखा सडक	२.७	८	वडा ६
४३.	राम्चे तेर्से सिद्धथान फलाटे सडक	शाखा सडक	५	५	वडा ७
४४.	मौला पोखरी कोप्चे सडक	प्रमुख सडक	७	५	वडा ७
४५.	पोखरी गौरी दोबाटे सडक	प्रमुख सडक	८	५	वडा ७
४६.	पोखरी गौरी खोल्सा सडक	शाखा सडक	२.५	४.५	वडा ७
४७.	फेदी रायोबारी सिद्धथान सडक	शाखा सडक	२	४.५	वडा ७
४८.	फेदी गुरुङ्ग गाउँ डुडेखोला सडक	शाखा सडक	२.५	४.५	वडा ७
४९.	सिरिसे वडा कार्यालय पोखरी डाँडा सडक	प्रमुख सडक	१३.५	५	वडा ८
५०.	डुडे खोला वडा कार्यालय डाँडा खर्क सिरिसे सडक	प्रमुख सडक	४.५	५	वडा ८
५१.	खादी डाँडा मजुवा देवालीथान डुडेखोला सडक	शाखा सडक	२.५	३.५	वडा ८
५२.	सम्मटार रिङ्ग रोड	शाखा सडक	२	५	वडा ८
५३.	जाल्पा सातदोबाटो चिनेटार सडक	प्रमुख सडक	३.२५	४.५	वडा ८
५४.	डाँडाखर्क मजुवा सडक	शाखा सडक	०.९८	४.५	वडा ८
५५.	डाँडा खर्क मगरगाउँ रिङ्ग रोड	शाखा सडक	०.३	४	वडा ८
५६.	देवीटार मगरगाउँ मौरी डाँडा सडक	शाखा सडक	०.७	४	वडा ८
५७.	सम्मटार मन्दिर उत्तर दक्षिण सडक	शाखा सडक	०.५	३.५	वडा ८
५८.	मुलवारी डाँडा चुली थुम्का डाँडाखर्क तोरी खोरिया सडक	शाखा सडक	२	३.५	वडा ८
५९.	चोप्टे ढुङ्गा चुलीथुम्का डुडेखोला सडक	शाखा सडक	०.७	३.५	वडा ८
६०.	सम्मटार मन्दिर पूर्व पश्चिम सडक	शाखा सडक	०.४२	३	वडा ८
६१.	सम्मटार मन्दिर उत्तर दक्षिण दोश्रो सडक	शाखा सडक	०.३८	३	वडा ८

६२.	पोकली पिङ्गडाँडा डाँडाखर्क मजुवा देवीटार सडक	शाखा सडक	१.३१	३.५	वडा ८
६३.	गौंडेखोला चोरडाँडा ऐंसेलुखर्क सडक	शाखा सडक	१.५	५	वडा ८
६४.	एक्लेपीपल साठीबेसी सिस्ने पोकली खोला सडक	शाखा सडक	०.४५	३	वडा ८
६५.	कोप्चे ऐंसेलुखर्क चोरडाँडा सडक	शाखा सडक	०.३५	१३	वडा ८
६६.	लेती वाच्पू सडक	प्रमुख सडक	७	३	वडा ९
६७.	दमैडाँडा सडक	शाखा सडक	२	२	वडा ९
६८.	लेती पर्वुजे बोलकती चुली सडक	प्रमुख सडक	१०	३	वडा ९
६९.	बोलकती जिम्पाखा सडक	शाखा सडक	५	३	वडा ९
७०.	लाम्प्राङ्ग मल्खु पोखरी सडक	प्रमुख सडक	१५	३	वडा ९
७१.	पोखरी दोल्दु वेद्द सडक	प्रमुख सडक	१२	३	वडा ९
७२.	पोखरी भोटेपानी सडक	प्रमुख सडक	१५	३	वडा ९
७३.	मल्खु चुप्लु खामसुङ्ग सडक	प्रमुख सडक	५	३	वडा ९
७४	पिङ्गडाँडा डाँडा खर्क सडक	शाखा सडक	३	३	वडा ९

फोटो 3: पालिकामा रहेका सडकको विद्यमान अवस्था

२.४.३ विद्युत तथा बैकल्पिक उर्जा

लिखु गाँउपालिका पूर्णतया ग्रामीण रहेकोले खाना पकाउनको लागि ९१.८१ प्रतिशत घरधुरीले परम्परागत काठ/दाउरा नै प्रयोग गर्ने गर्दछन् । त्यस्तै गरी ७.७९ प्रतिशत घरले एल.पी. ग्यास, ०.१० प्रतिशतले गोबर ग्यास, ०.०३ प्रतिशत घर परिवारले मट्टितेल र ०.१५ घरले अन्य ईन्धन प्रयोग गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा स्वच्छ ऊर्जा प्रयोगको अवस्था यस गाउँपालिकामा अत्यन्त न्यून अर्थात् ८ प्रतिशत मात्र छ । लिखु गाउँपालिकामा हाल सम्म खाना पकाउन विजुलीको प्रयोग गरिएको छैन ।

तालिका19 : घरधुरी अनुसार खाना पकाउने ईन्धनको स्रोत

ईन्धनको स्रोत	**घरधुरी**	**प्रतिशत**
काठ/दाउरा	३,६६६	९१.८१
एल.पी .ग्यास	३१६	७.७९
गोबर ग्यास	४	०.१०
मट्टितेल	१	०.०३
विजुली	०	०.००
अन्य	६	०.१५
जम्मा	**३९९३**	**१००.०**

स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८

लिखु गाउँपालिकाका ९२.७ प्रतिशत घरमा विद्युतियीकरण भईसकेको देखिन्छ भने ७.३ प्रतिशतमा अझै पनि विद्युत सेवाको पहुँच पुगेको देखिंदैन । विद्युतको पहुँच नभएका अधिकांश घर परिवार गाउँपालिका बाहिर बसोबास गरिरहेका छन् । केन्द्रिय विद्युत प्रसारण सेवाको पहुँच वडा नं. ४, ५ र ८ मा शुन्य बराबर देखिन्छ र सोही वडाहरुमा लघु जलविद्युत आयोजनाबाट विद्युत सेवाको आपूर्ति भएको छ । वडा नं. २ र ३ मा केन्द्रिय विद्युत प्रसारणको पहुँच उल्लेख्य देखिन्छ भने वडा नं. ९ र ६ मा विस्तार हुँदै गएको छ । लिखु गाउँपालिकाका २७.८ प्रतिशत घरधुरीमा केन्द्रिय प्रसारणको विद्युतको पहुँच रहेको छ । गाउँपलिकामा अझै पनि ७०.५ प्रतिशत घरधुरी लघु जलविद्युत र १.७ प्रतिशत घरधुरी सौर्य ऊर्जामा निर्भर छ । यस गाउँपालिकामा ८०५ कि.वा. क्षमताको भञ्ज्याङ्ग क्षेत्रमा अवस्थित महभिर खहरेखोला लघु जलविद्युत विकास आयोजान सहित १३ वटा लघु जलविद्युत आयोजनाहरु सञ्चालनमा छन् ।

तालिका20 : घरधुरी अनुसार बत्तीको स्रोत

बत्तिको स्रोत	**घरधुरी**	**प्रतिशत**
केन्द्रिय प्रसारण	१,०३०	२७.८
लघु जलविद्युत	२,६०८	७०.५
सौर्य ऊर्जा	६२	१.७
जम्मा	**३,७०००**	**१००.०**

स्रोत: लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८

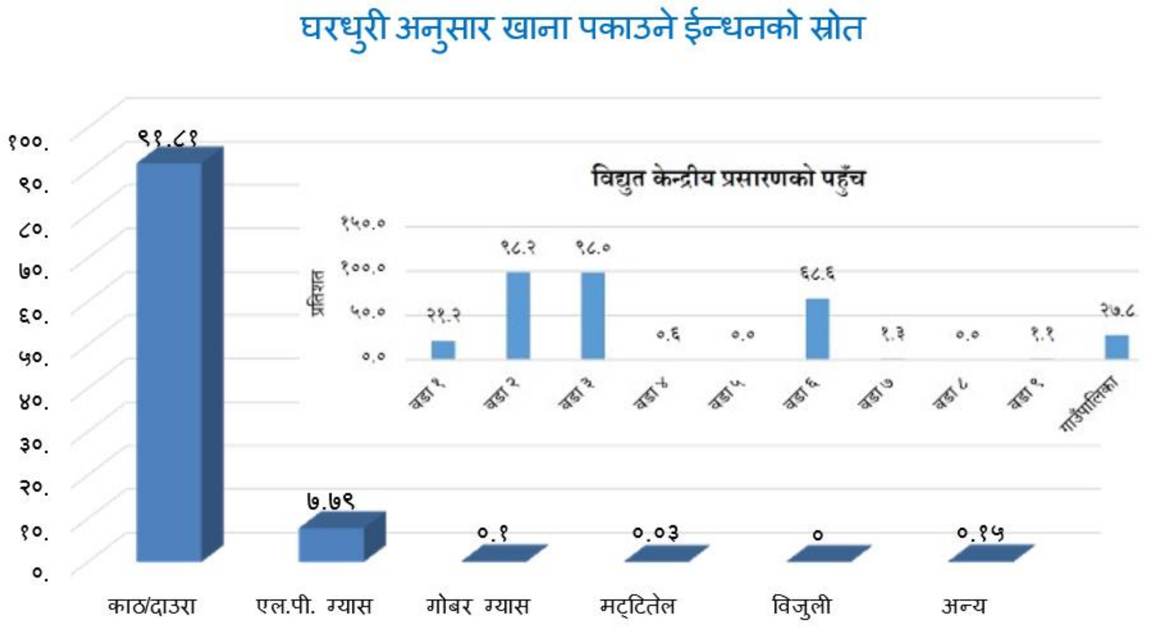

चित्र 4: विद्युत सेवा तथा खाना पकाउने ईन्छन सम्वन्धि विवरण

२.४.४ घरायसी सुविधामा पहुँचको अवस्था

घरायसी सेवा सुविधाको उपलब्धता पनि समग्र गाउँपालिकामा कमजोर देखिएको छ। तालिका ८ अनुसार लिखु गाँउपालिकामा मोबाईल प्रयोग गर्ने परिवार ९०.४ प्रतिशत रहेको छ भने टि.भी. र रेडियो मात्र प्रयोग गर्ने क्रमश: ३५.५ प्रतिशत र २६.३ प्रतिशत रहेको छ । यसका साथै आधुनिक सुविधाहरु जस्तै मोटरसाईकल (६.२ प्रतिशत), फ्रिज (२.८ प्रतिशत), राईस कुकर (२.६ प्रतिशत), गाडी (१.६ प्रतिशत), कम्प्युटर (१.२ प्रतिशत), टेलिफोन (१.१ प्रतिशत), ईन्टरनेट (०.३ प्रतिशत), आदि प्रयोग गर्ने गरेका छन् भने कुनै सुविधा नभएको घर परिवार २.९ प्रतिशत छन्।

तालिका 21: घरयासी सुविधामा पहुँचको अवस्था

सुविधाको प्रकार	घरधुरी	प्रतिशत
कुनैपनि सुविधा नभएको	११६	२.९
मोवाईल फोन	३,६०९	९०.४
टेलिभिजन	१,४१६	३५.५
रेडियो	१,०४९	२६.३
मोटरसाईकल	२४८	६.२
फ्रिज	१११	२.८
राईसकुकर	१०२	२.६
गाडी	६५	१.६
कम्प्युटर	४६	१.२
टेलिफोन	४३	१.१

ईन्टरनेट	१२	०.३
जम्मा घरधुरी	**२९१०**	**१००**

स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८

२.५ स्रोत परिचालन अवस्था

लिखु गाउँपालिकाको आम्दानीको आन्तरिक स्रोतहरुमा सम्पत्ति, भूमिकर/मालपोत, बहाल कर, व्यवसाय कर, विज्ञापन कर, साना सवारी कर, बहाल विटौरी कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन दस्तुर, नक्सापास दस्तुर, सिफारिस दस्तुर, नाता प्रमाणित दस्तुर, अचल सम्पत्ति मूल्याङ्कन शुल्क, सडक स्तरोन्नती शुल्क, सरकारी सम्पत्तिको बहालबाट प्राप्त आय, अन्य विक्रीबाट प्राप्त रकम, विद्युत सेवा शुल्क, सरसफाई शुल्क, शौचालय शुल्क, पार्किङ शुल्क, प्रशासनिक दण्ड जरिवाना र जफत, आदि रहेका छन् । यसै गरी वाह्य स्रोतमा संघीय सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने समानीकरण अनुदान, समपुरक अनुदान, शसर्त अनुदान, विशेष अनुदान तथा तीन तहका सरकारबीच बाँडफाँट हुने राजस्व रहेका छन् ।

आन्तरिक आयको तुलनामा बाह्य आयको हिस्सा निक्कै ठूलो देखिन्छ । आर्थिक बर्ष २०६७-७७ मा आन्तरिक आयको हिस्सा ०.८३ प्रतिशत रहेको छ भने बाह्य आयको हिस्सा ८९.२८ प्रतिशत रहेको छ भने राजश्व बाँडफाँड ९.९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । आर्थिक बर्ष २०७८-७९ मा भने आन्तरिक आयको हिस्सा ३.१२ प्रतिशत, बाह्य आय ८५.६७ प्रतिशत र राजश्व बाँडफाँड ११.२१ प्रतशत अँकलन गरिएको छ । यसतर्फ लिखु गाउँपालिकाले विशेष ध्यान दिएर आन्तिरक आय बढाउने नयाँ नीति तथा कार्यक्रमहरु ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका 22: लिखु गाउँपालिकाको आयको अवस्था

आय शिर्षक	**२०७७/७८ को यथार्थ आय**		**२०७८/७९ को अनुमानित आय**	
	रकम	**प्रतिशत**	**रकम**	**प्रतिशत**
आन्तरीक आय	३९६७.५४	०.८३	१६५०४.२१	३.१२
राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त आय	४७४६३.८७	९.९	५९२८७	११.२१
बाह्य अनुदान	४२८११८.०४	८९.२८	४५३२४१	८५.६७
कूल जम्मा	**४७९५४९.४५**	**१००**	**५२९०३२.२१**	**१००**

स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८

२.६ सुशासन तथा संस्थागत क्षमता

गाउँपालिकाको मुख्य कार्यालय यसम ४ मा रहेको छ । यहाँ प्रशासकीय भवन, विभागिय भवन, सभा भवन, विषयगत बँण, विपद् व्यवस्थापन भवन, पालिका प्रहरी आवास, चमेना ग्रह तथा स्रयाप ब्लग गरी ८ वटा ब्लक रहेका छन् । ५ वटा वडाको आफ्नै कार्यालय रहेको छ, ३ वटा वडा कार्याल भाडामा र १ वडा सामुदायिक भवनमा रहेको छ । पालिकाको सवारी सादण तर्फ २ वटा पक अप गाडी, १ वटा ब्याहु लोडर र १३ वटा मोटरसाकल छन् । पालिकाले सूचनाको लागि सबै वडा कार्यालयहरुमा ईन्टरनेटको व्यवस्था गरेको छ ।

लिखु गाउँपालिकामा विभिन्न शाखा तथा विभिन्न पदमा कार्यरत कुल १२७ जना कर्मचारीहरु छन् । लिखु गाउँपालिकाको स्रोत अनुसार हाल कार्यरत जनशक्तिको विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका 23: कर्मचारीको विवरण

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालयतर्फः-

सि.नं.	पद/तह/श्रेणी	दरबन्दी	पदपूर्ति	स्थायी/करार	रिक्त	कैफियत
१	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत /रा.प. तृतीय	१	१	स्थायी	०	
२	लेखा अधिकृत ६/७/८	१	०	—	०	
३	शिक्षा अधिकृत ६/७/८	१	१	स्थायी	०	
४	ईञ्जिनियर ६/७/८	१	१	स्थायी	०	
५	प्रशासन अधिकृत ६	२	१	स्थायी	१	
६	प्रशासन सहायक ५	४	२	स्थायी	२	
७	लेखा सहायक ५	१	१	स्थायी	०	
८	आ.ले.प. सहायक ५	१	१	स्थायी	०	
९	शिक्षा सहायक ५	१	१	स्थायी	०	
१०	सब-ईञ्जिनियर ५	१	१	स्थायी	०	
११	कम्प्युटर अपरेटर ५	१	१	स्थायी	०	
१२	हेल्थ असिस्टेन्ट ५/६	१	१	स्थायी	०	
१३	कम्यूनिटि नर्सिङ्ग निरिक्षक- ५/६	१	०	-	१	
१४	खा.पा.स.टे. ४/५	१	१	स्थायी	०	
१५	असिस्टेन्ट सब ईन्जिनयर ४/५	१	०	-	१	
१६	स. महिला विकास निरिक्षक ४	१	०	-	१	
१७	ह.स.चा.	२	२	करार	०	
१८	हेभी ईक्वीपमेन्ट अपरेटर	१	१	करार	०	
१९	का.स.	४	४	१ स्थायी ३ करार	०	
२०	स्वीपर	१	१	करार	०	
	जम्मा	२८	२१		७	

वडा कार्यालय तर्फ

सि.नं.	पद/तह/श्रेणी	दरबन्दी	पदपूर्ति	स्थायी/करार	रिक्त	कैफियत
१	प्रशासन सहायक ४	९	१४	५ स्थायी, ९ करार	०	१ संघ
२	अ.स.ईञ्जिनियर ४/५	९	५	स्थायी	४	
३	का.स.	९	९	करार	०	

गाउँपालिका प्रहरीतर्फः-

सि.नं.	पद/तह/श्रेणी	दरबन्दी	पदपूर्ति	स्थायी/करार	रिक्त	कैफियत
१	प्रहरी जवान	५	५	करार	०	

कृषि तथा पशुपन्छी तर्फः-

सि.नं.	पद/तह/श्रेणी	दरबन्दी	पदपूर्ति	स्थायी/करार	रिक्त	कैफियत
१	कृषि अधिकृत- ६/७	१	०	-	१	
२	कृषि सहायक- ५	१	१	करार	०	
३	कृषि सहायक- ४	२	२	करार	०	
४	कृषि सेवा (भेट)- ६/७	१	०	-	१	
५	कृषि सेवा (भेट)- ५	२	०	-	२	
६	कृषि सेवा (भेट)- ४	२	२	करार	०	
	जम्मा	९	५		४	

स्वास्थ्य संस्था तर्फः-

सि.नं.	पद/तह/श्रेणी	दरबन्दी	पदपूर्ति	स्थायी/करार	रिक्त	कैफियत
१	हे.अ./सि.अ.हे.व. पाचौं/ छैटौं	६	६	१ स्थायी ५ करार	०	
२	अ.हे.व. पाँचौ/चौथो	१५	१३	१२ करार १ स्थायी	२	
३	अ.न.मी. पाँचौ/चौथो	१७	१७	११ करार ६ स्थायी	०	
४	का.स.	९	९	७ करार २ स्थायी	०	
५	स्वीपर	५	५	करार	०	१ स्वा.का.
	जम्मा	५२	५०		२	
	स्वास्थ्य क्षेत्र सुधार कार्यक्रम					
१	मेडिकल अधिकृत आठौं	१	१	करार	०	
२	ल्याब टेक्निसियन	१	१	करार	०	
	कोभिड १९ अस्थायी अस्पताल					
१	मेडिकल डाक्टर आठौं	१	०	-	१	
२	स्टाफ नर्स पाचौं	२	०	-	२	
३	का.स.	१	१	करार	०	
	जम्मा	६	३		३	

आयुर्वेद औषधालय, पोकलीतर्फः-

सि.नं.	पद/तह/श्रेणी	दरबन्दी	पदपूर्ति	स्थायी/करार	रिक्त	कैफियत
१	कविराज पाँचौ	१	१	स्थायी	०	
२	वैद्य चौथो	१	१	करार	०	
३	का.स.	२	२	करार	०	
	जम्मा	४	४		०	

विशेष कार्यक्रम तर्फः-

सि.नं.	पद/तह/श्रेणी	दरबन्दी	पदपूर्ति	स्थायी/करार	रिक्त	कैफियत
१	सूचना प्रविधि अधिकृत	१	१	करार	०	PLGSP
२	रोजगार संयोजक	१	१	करार	०	PMEP
३	प्राविधिक सहायक	१	१	करार	०	PMEP
४	MIS अपरेटर	१	१	करार	०	DoNIDCR
५	फिल्ड सहायक	१	१	करार	०	DoNIDCR
६	उद्यम विकास सहजकार्ता	२	२	करार	०	MEDPA
७	सुपरिवेक्षक	१	१	करार	०	गरिब परिचय पत्र
८	गणक	३	३	करार	०	
		११	११			

स्रोतः लिखु गाँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८

तालिका 24 : गाउँपालिका र वडाको दरवन्दी तेरिज

अनुसूची २.१

लिखु गाउँपालिका, ओखलढुंगा

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालयको दरवन्दी तेरिज

क्र.सं.	पद	तह	सेवा	समूह	उपसमूह	स्वीकृत दरवन्दी	अन्य सेवाबाट समायोजन हुने दरवन्दी	बाँकी दरवन्दी	कैफियत
१	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	८ औं	प्रशासन	सा.प्र.		१			
२	इन्जिनियर	७/८ औं	इन्जि.	सिभिल		१		१	
३	अधिकृत	७/८ औं	शिक्षा	शि.प्र.		१		१	
४	अधिकृत	७/८ औं	प्रशासन	लेखा		१		१	
५	अधिकृत	६ औं	प्रशासन	सा.प्र.		२		२	
६	आन्तरिक लेखापरीक्षक	५ औं	प्रशासन	लेखा		१		१	
७	सहायक	५ औं	प्रशासन	सा.प्र.		४		४	
८	कम्प्यूटर अपरेटर	५ औं	विविध			१		१	
९	लेखा सहायक	५ औं	प्रशासन	लेखा		१		१	
१०	प्रा.स.	५ औं	शिक्षा	शि.प्र.		१		१	
११	हे.अ.	५/६ औं	स्वास्थ्य	हे.ई.		१		१	
१२	सब-इन्जिनियर	५ औं	इन्जि.	सिभिल		१		१	
१३	अ.सब.इन्जिनियर	चौथो	इन्जि.	सिभिल		१		१	
१४	स. महिला विकास निरिक्षक	चौथो	विविध			१		१	
१५	खा.पा.स.टे.	चौथो/पाचौं	इन्जि.	सिभिल	स्यानीटरी	१		१	
कार्यालय तर्फ जम्मा						१९	०	१८	
वडा कार्यालय (९ वटा)									
१	सहायक	५ औं	प्रशासन	सा.प्र.		४		४	
२	सब-इन्जिनियर	५ औं	इन्जि.	सिभिल		४		४	
३	सहायक	चौथो	प्रशासन	सा.प्र.		५		५	
४	अ. सब-इन्जिनियर	चौथो	इन्जि.	सिभिल		५	१	४	
वडा कार्यालय तर्फ जम्मा						१८	१	१७	
कुल जम्मा						३७	१	३५	

कुनै स्थानीय तहमा तृतीय तहको कर्मचारी कार्यरत भएमा निजलाई स्वीकृत संगठन संरचनाअनुसारको मिल्दो चौथो तहमा कामकाज लगाउन सकिनेछ । त्यस्तो पदमा कार्यरत कर्मचारी जुनसुकै कारणबाट रिक्त भएमा सो पद स्वतः खारेज हुनेछ।

संगठन संरचना भित्र नपरेका सरसफाई, दमकल सञ्चालन, एम्बुलेन्स सञ्चालन, नगर प्रहरी जस्ता स्थायी कर्मचारीलाई हाल कार्यरत रहेकै पदमा कामकाज लगाउन सकिनेछ र त्यस्ता पदमा कार्यरत कर्मचारी कुनै कारणबाट रिक्त भएमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार कामकाज गराउनु पर्नेछ ।

स्थानीय तहमा समायोजन भएका खा.पा.स.टे. चौथो र पाँचौ कर्मचारीहरूलाई निजहरूको शैक्षिक योग्यता समेतको आधारमा सब-ई., अ.स.ई. वा प्रा.स. को पदमा कामकाज लगाउन सकिनेछ ।

यस दरवन्दी भन्दा बाहेक गाउँपालिकाका स्थायी कर्मचारीहरुले गाउँपालिकाले खटाए बमोजिमका काम गर्नु पर्ने छ ।

सचिव

स्रोतः संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

संघिय मामिला तथा सामन्य प्रशासन मन्त्रलायले तयार गरी सिफारिस गरेको लिखु गाउँपालिकाको कर्मचारी दरवन्दी तेरिज (प्रशासन, प्राविधि तथा अप्राविधिक, लेखा र अन्य सबै गरी ७३ जना मात्र) बाट मात्र पालिकाको कार्यालय तथा मानव स्रोत सञ्चालन हुन नसक्ने हुँदा लिखु गाउँपालिका आफैले पनि कार्यालय तथा कर्मचारी व्यवस्थापन गरी कुल १२७ जना कर्मचारी कार्यरत छन् । यो संख्या नेपाल सरकारले सिफारिस गरेको कर्मचारीको तुलनामा ५४ जना बढी हुन आउँछ । यसबाट पनि पालिकाको सम्पूर्ण कार्य व्यवस्थपन गर्न कठिनाई दीकन्छ । तर पनि दैनिक तथा नियमित कार्य निरन्तर रुपमा सूचारु रहेको छ । जसले पालिकाको दीर्घकालिन सोचलाई पछ्याउन सहयोगी भूमिका खेलेको छ ।

नेपलाको संविधान, २०७२, स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ तथा प्रदेश कानुनले स्थानीय तहको कानुन नीर्माण प्रक्रियलाई व्यवस्थित गरेको छ । यस गाउँपालिकामा कानुन निर्माणका लागि गाउँ सभा तथा कार्यपालिका ज्यदैन सक्रिय देखिएको हुँदा कानुन निर्माण उच्च प्राथमिकतामा परेको छ । लिखु गाउँपालिकाले पालिकालाई चाहिने आधिकांस कानुनी व्यवस्थाहरु तर्जुमा गरिसकेको छ । जस अन्तर्गत २७ वटा ऐन ४२ वटा नियमावली एवम् कार्यविधिहरु पनि तर्जुमा भएका छन् । उपरोक्त सबै कानुन स्थानीय राजपत्रमा प्रकाशित भई स्थानीय कानुनका संग्रह खण्डगत रुपमा प्रकाशन गरिएको छ ।

क्र. स.	ऐन	ऐन नं.	प्रमाणिकरण मिति
१	आर्थिक ऐन, २०७४	१/७४	२०७४/०७/२१
२	पूर्वाधार व्यवस्थापन ऐन, २०७५	१	२०७५/०२/२९
३	सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन,२०७५	२	२०७५/०२/२९
४	स्थानीय स्वास्थ्य तथा सरसफाई ऐन, २०७५	३	२०७५/०२/२९
५	व्यक्तिगत व्यवसाय दर्ता ऐन, २०७५	४	२०७५/०२/२९
६	न्यायीक समिति कार्यविधि ऐन,२०७५	५	२०७५/०२/२९
७	स्थानीय सेवा ऐन, २०७५	६	२०७५/०२/२९
८	आर्थिक कार्यविधि ऐन,२०७५	७	२०७५/०२/२९
९	स्थानीय कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन ऐन, २०७५	८	२०७५/०२/२९
१०	सहकारी ऐन, २०७५	९	२०७५/०२/२९
११	शिक्षा ऐन, २०७५	१०	२०७५/०२/२९
१२	व्यक्तिगत घटना दर्ता ऐन,२०७५	११	२०७५/०२/२९
१३	कर्मचारी दरबन्दी व्यावस्थापन ऐन, २०७५	१२	२०७५/०२/२९
१४	अनाथ तथा जोखिमयुक्त वालवालिका र सामाजिक कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि ऐन २०७५	१३	२०७५/०४/०२
१५	आर्थिक ऐन, २०७५	१४	२०७५/०२/२९
१६	लिखु गाउँपालिकाको संस्था दर्ता ऐन, २०७५	१५	२०७५/१०/१६
१७	स्थानीय विपद जोखिम न्युनिकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७५	१६	२०७५/१०/१६
१८	विनियोजन ऐन, २०७६	१७	२०७६/०४/०८
१९	गाउँपालिका प्रहरी ऐन, २०७६	१८	२०७६/११/०४
२०	तथ्यांक तथा अभिलेख व्यवस्थापन ऐन, २०७६	१९	२०७६/११/०४
२१	औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६	२०	२०७६/११/०४
२२	विनियोजन ऐन, २०७७	२४	२०७७/०३/३१
२३	आर्थिक ऐन, २०७७	२५	२०७७/०३/३१
२४	प्रशासकीय कार्यविधि (नियमित गर्ने) ऐन, २०७७	२६	२०७७/०७/२५
२५	वातावरण तथा प्राकृतिक श्रोत संरक्षण ऐन, २०७७	२८	२०७७/०७/२५
२६	आर्थिक ऐन, २०७८	२९	२०७८/०३/१८
२७	विनियोजन ऐन, २०७८	३०	२०७८/०३/१८

क्र. स.	नियमावली	नि. नं.	प्रमाणिकरण मिति
१	गाउँ सभाको कार्यसञ्चालन नियमावली, २०७४	१	२०७४/०७/२१
२	कार्यपालिकाको बैठक सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७४	२	२०७४/०७/२१
३	कार्यपालिका कार्यविभाजन नियमावली, २०७४	३	२०७४/०७/२१
४	कार्यपालिका कार्यसम्पादन नियमावली, २०७४	४	२०७४/०७/२१
५	निर्णय आदेश वा अधिकारपत्रको प्रमाणीकरण (कार्यविधि) नियमावली, २०७४	५	२०७४/०७/२१

६	पदाधिकारीहरुको आचारसंहिता नियमावली, २०७४	६	२०७४/०७/२१
७	संक्रमणकालिन कर्मचारी व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७४	७	२०७५/०७/२१
८	शिक्षा नियमावली, २०७५	१	२०७५/०२/२९
९	व्यवसाय दर्ता नियमावली,२०७५ (खारेज भएको)	२	२०७५/०२/२९
१०	कर्मचारी आचरण नियमावली,२०७५	३	२०७५/०२/२९
११	एफ. एम. रेडियो सञ्चालन नियमावली, २०७५	४	२०७५/०२/२९
१२	बजार अनुगमन निर्देशिका, २०७५	५	२०७५/०२/२९
१३	करार जनशक्ति व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७५	६	२०७५/०४/०२
१४	चमेनागृह व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५	७	२०७५/०४/०२
१५	"घ" वर्गको निर्माण व्यवसायि इजाजत पत्र कार्यविधि, २०७५	८	२०७५/०४/०२
१६	उर्जा विकास सम्बन्धी निर्देशिका, २०७५	९	२०७५/०४/०२
१७	पालिका प्रहरी व्यवस्थापन तथा सञ्चालन नियमावली, २०७५	१०	२०७५/०५/२७
१८	स्थानीय राजपत्र प्रकाशन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५	११	२०७५/०७/०५
१९	उपभोक्ता समिति गठन परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि,२०७५	१२	२०७५/०८/०८
२०	विपद् व्यवस्थापन कोष (सञ्चालन) कार्यविधि, २०७५	१३	२०७५/११/०१
२१	संस्था दर्ता नियमावली, २०७५	१४	२०७५/११/०१
२२	अपाङ्गता भएका व्यक्तिको परिचय-पत्र वितरण कार्यविधि, २०७५	१५	२०७५/११/०१
२३	कृषि विकास कार्यक्रम सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७५	१६	२०७५/११/०१
२४	भवन निर्माण सम्बन्धी विनियम तथा नक्सा पास कार्यविधि, २०७५	१७	२०७५/१२/२४
२५	एकीकृत सम्पत्ति कर व्यवस्थापन कार्यविधि ,२०७५	१८	२०७६/०१/३०
२६	कृषि बिकास कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आवश्यक मार्गदर्शन तथा मापदण्ड, २०७६	१९	२०७६/०२/२३
२७	सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०७६	२०	२०७६/०९/२३
२८	बैठक तथा भ्रमण खर्च सम्बन्धी निर्देशिका,२०७६	२१	२०७६/१२/०२
२९	एम्बुलेन्स सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७६	२२	२०७६/१२/०२
३०	असंगठित क्षेत्रमा कार्यरत श्रमिक वर्ग तथा असहायहरुलाई उपलव्ध गराउने राहत सम्बन्धी मापदण्ड, २०७६	२३	२०७६/१२/२६
३१	घर बहाल कर व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७७	२५	२०७७/०५/३०
३२	व्यवसाय कर सम्बन्धी कार्यविधि, २०७७	२६	२०७७/०५/३०
३३	संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण कार्यविधि, २०७७	२७	२०७७/०९/१७
३४	कन्टिन्जेन्सी खर्च रकम व्यवस्थापन सम्बन्धी निर्देशिक, २०७७	२८	२०७७/०९/१७
३५	सूचना तथा अभिलेख केन्द्र स्थापना तथा सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७७	२९	२०७७/०९/१७
३६	स्थानीय हाटबजार व्यवस्थापन तथा सञ्चालन कार्यविधि, २०७७	३१	२०७७/१०/०८
३७	आर्थिक सहायता नियमावली, २०७७	३२	२०७७/१०/०८
३८	टोल विकास संस्था गठन तथा परिचालन कार्यविधि, २०७७	३३	२०७७/१२/३१
३९	होमस्टे सञ्चालन कार्यविधि, २०७७	३४	२०७७/१२/३१
४०	ऊर्जा विकास उप समिति गठन तथा सञ्चालन कार्यविधि, २०७८	३५	२०७८/०१/२०

लिखु गाउँ कार्यपालिका कार्यालयको संरचनागत व्यवस्था देहाय बमोजिम रहेको छः

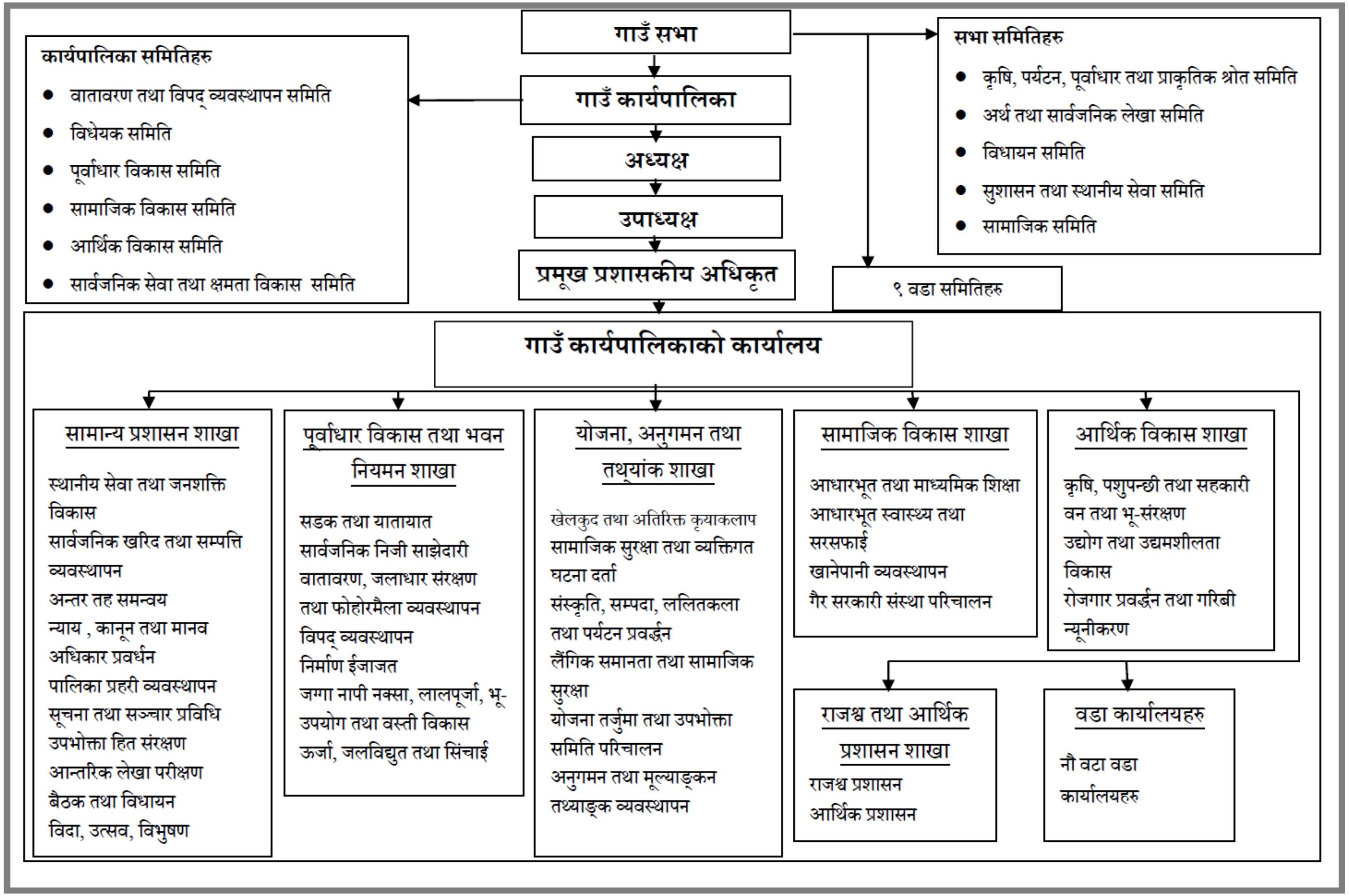

स्रोतः लिखु गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७८

२.७ जनसंख्या प्रक्षेपण

आधार बर्ष २०७८ मा लिखु गाउँपालिकाको जनसंख्या २३४९९ छ । यदि आगामी बर्षहरुमा पनि जनसंख्या बृद्धिदर विगत कै अबस्थामा रहेको खण्डमा वि. सं. २०८५ र वि. सं. २०९८ मा पालिकाको जनसंख्या क्रमशः २६६२५ र ३३५७४ पुग्ने देखिन्छ ।

पालिकाको विद्यमान अबस्थालाई हेरी पालिकामा रहेका सामाजिक विकास, आर्थीकक विकास, भौतिक पूर्वाधार विकास, वातावरणीय अवस्था तथा संस्थागत क्षमताको वस्तुस्थिति विश्लेषणका आधारमा पालिकाको जनसंख्याको लागि आबश्यक पर्ने सम्पूर्ण सेवा सुविधाहरु शहरी विकास तथा भवन निर्मान विभागले तोकेको मापदन्ड अनुसार छैन (Planning Norms and Standard, 2013, शहरी विकास तथा भवन निर्मान विभाग) । अवका दिनमा योजना तथा कार्यक्रम निर्माण गर्दा उक्त मापदण्डलाई आधार मानेर आगामी पाँच बर्षमा पालिकाको प्रक्षेपित जनसंख्यालाई मध्यनजर गर्दै कार्ययोजना तयार गरी तर्जुमा गर्नु पर्ने हुन्छ ।

तालिका 25: लिखु गाउँपालिकाको प्रक्षेपित जनसंख्या

बर्ष	प्रक्षेपित जनसंख्या (पालिकाको विगत बर्षको बृद्धिगरका आधारमा)	प्रक्षेपित जनसंख्या (राष्ट्रिय बृद्धिदरको आधारमा)
२०७८ आधार बर्ष	२३४९९	२३४९९
२०७९	२३९२२	२३८१४
२०८०	२४३५३	२४१३३
२०८५	२६६२५	२५७९४
२०९०	२९१०९	२७५६९
२०९५	३१८२५	२९४६६
२०९८	३३५७४	३०६६७

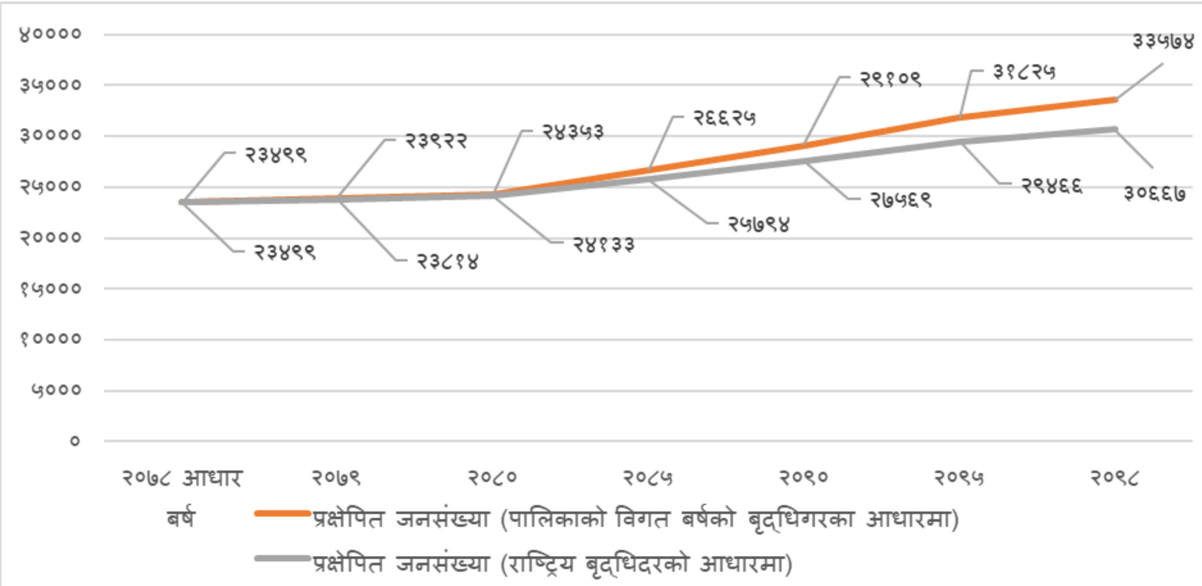

चित्र 5: लिखु गाउँपालिकाको जनसख्या प्रक्षेपण

परिच्छेद ३: सोच तथा विकासको अवधारण

३.१ संघीय तथा प्रादेशिक योजना अन्तर आवद्धता

यस आवधिक योजनाले संघीय योजनाको दीर्घकालीन सोंच "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" र "समृद्ध अर्थतन्त्र, सामाजिक न्याय तथा परिष्कृत जिवन सहितको समाजवाद उन्मुख राज्यको रुपमा रुपान्तरण गर्दै उच्च आय स्तर भएको मुलुकमा स्तरोउन्नती हुने आधार निर्माण गर्ने" भन्ने लक्ष्य एवं र्निधारित उद्देश्य एवं प्राथमिकताहरू र आ.व. २०७७/७८ को प्रदेश नं १ को वार्षिक नीति र कार्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यहरू तथा प्रदेश नं १ को आवधिक योजना (आ.व. २०७६/७७-२०८०/८१) को दिर्घकालिन सोंच, लक्ष्य र उदेश्यहरुसँग तादामम्यता हुने गरी यस गाउँपालिकाको आवश्यकता र प्राथमिकता अनुसार यो योजना तर्जुमा गरिएको छ।

३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौति

योजना तर्जुमाको क्रममा कुनै पनि स्थान र संघ/संगठनको समस्या र चुनौति ,सम्भावना र अवसरको विश्लेषण गर्नको लागि SWOT एक महत्वपूर्ण विधि/प्रविधि हो। सामान्यतया सवल र कमजोर पक्षहरु आन्तरिक कारणहरुसंग सम्बन्धित हुन्छन भने अवसर र चुनौतिहरु बाह्य कारणहरुसंग सम्बन्धित हुने गर्दछन । गाँउपालिकाको विद्यमान वस्तुस्थितिको विश्लेषण ,स्थलगत सर्वेक्षण ,विभिन्न सूचना सम्वाहकहरुसंगको अन्तरक्रिया र सरोकारवालहरुसंगको छलफलहरुबाट यस गाँउपालिकाको चुनौति र अवसरहरुलाई तलको SWOT तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

समस्या

- नदि कटानको समस्या
- राष्ट्रिय राजमार्गको पहुँच नभएको
- कृषिको राम्रो संभावनाका वावजुद अपेक्षाकृत लाभ लिन नसक्नु
- व्यापार र आर्थिक क्षेत्रमा अपेक्षाकृत लाभ लिन नसक्नु
- विभिन्न क्षेत्रमा लगानी आकर्षित गर्न नसक्नु
- कमजोर भौतिक पूर्वाधार
- भौगोलिक विकटता ,पहिरो र भूक्षय
- भिरालो जमीन र छरिएर रहेका वस्तीहरु
- राष्ट्रिय राजमार्गसंग पहुँच नभएको
- गुणस्तरहिन ग्रामिण सडकहरु
- कमजोर बजार पूर्वाधार
- परम्परागत र निर्वाहमुखी कृषि प्रणाली
- शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता सामाजिक पूर्वाधारहरुको कमजोर अवस्था
- न्यून साक्षरता)५७ (%र कमजोर स्वास्थ्य पहुँच
- गरिबी ,बरोजगारी र असमानता

चुनौतिहरु

- बाह्य स्रोतमा अत्यधिक निर्भर)९०.७(%
- यूवाहरुको वैदेशिक रोजगार र काठमाण्डौ तर्फ हुने बसाईसराई
- दक्ष जनशक्ति बाहिरबाट ल्याउनु पर्ने
- प्राकृतिक सम्पदाहरुको अतिक्रमण
- जमीनको बढदो खण्डीकरण
- पहिरो ,भूक्षय र प्राकृतिक प्रकोपको न्यूनिकरण र रोकथाम
- अनाधिकृत र जथाभावी विकास निर्माण
- सार्वजनिक सम्पतिको सुरक्षा र अतिक्रमण
- भवन संहिता र बिकास तथा निर्माण मापदण्डहरुको पूर्ण कार्यान्वयन
- सुशासन व्यवस्थापन गर्न कठिनाई

३.३ प्रमुख अवसरहरु तथा संभावना

अवसरहरु

- योजनाबद्ध विकासको प्रारम्भ शुरु भएकोको
- समग्र विकासका लागि एकीकृत योजना (Integrated Development Approach) तयार भएको
- स्थिर स्थानीय सरकार
- सूचना प्रविधिको प्रयोग द्वारा पारदर्शी ,उत्तरदायी र प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्न सकिने
- स्थानीय प्राकृतिक सम्पदाको समुचित प्रयोगद्वारा गाँउपालिकाको आन्तरिक आम्दानी बढाउन सकिने र स्थानीयवासीको जिवनस्तरमा सुधार ल्याउन सकिने
- गुणस्तरिय शिक्षा र स्वास्थ्य सेवाको लागि संघीय र प्रादेशिक सरकारसंग समन्वय गर्न सकिने
- कफि ,तरकारी ,पशुपालन र फलफुलको पकेट क्षेत्र विकास गरी आम्दानीको स्रोत बढाउन सकिने

सम्भावना

- प्रशस्त जल श्रोत
- लघु जलविद्युतको प्रशस्त संभावना
- कफि ,फलफुल ,पशुपालन र तरकारी खेतिको पकेट क्षेत्र विकास गर्न सकिने
- सूचना प्रविधिको प्रयोग द्वारा पारदर्शी ,उत्तरदायी र प्रभावकारी सुशासन र सेवा प्रवाह गर्न सकिने
- स्थानीय प्राकृतिक सम्पदाको समुचित प्रयोगद्वारा गाँउपालिकाको आन्तरिक आम्दानी बढाउन सकिने र स्थानीयवासीको जिवनस्तरमा सुधार ल्याउन सकिने
- गुणस्तरिय शिक्षा र स्वास्थ्य सेवाको लागि संघीय र प्रादेशिक सरकारसंग

३.४ निर्देशक सिद्धान्त

गाउँ विकासका समष्टीगत लक्ष्य तथा उद्देश्यहरु प्राप्त गरी दीर्घकालीन सौँचको प्राप्ति उन्मुख गाउँको विकास प्रक्रियालाई अगाडी बढाउन निम्न अनुसारका विकासका निर्देशक सिद्धान्तहरु तय गरिएको छ । गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोंचलाई हासिल गर्न यी निर्देशक सिद्धान्तहरु लागू गरिनेछ । गाउँपालिकाका विषयगत योजनाहरु तथा रणनीतिक र वार्षिक योजनाको तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा यो आवधिक रणनीतिक विकास योजना योनिर्देशक सिद्धान्त वमोजिम भए नभएको सुनिश्चित गर्दै लगिनेछ ।

३.४.१ जनकेन्द्रीत विकासः लाभग्राहीको अर्थपूर्ण सहभागिता

विकासका लागि विकास भन्ने नभई विकास त्यस क्षेत्रका जनताको उन्नतिसँग सम्वन्धित रहेको हुन्छ । विकासले केकुन पक्ष र बिषयलाई सम्वोधन गर्नुपर्छ भन्ने कुरा स्थानीय विशिष्ठतामा भर पर्दछ । विशेषतः हालसम्म पनि विकासका लाभबाट वञ्चित समुदाय, दलित, पिछडा वर्ग, महिला, वालवालिका, अपाँगता भएका व्यक्ति, आदिवासी जनजाति लगायत यातायात तथा भौगोलिक रुपमा पछि परेका गाउँ टोलका जनतालाई ध्यानमा राखी योजना तथा बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयन गरिनेछ । पिछडिएका/पछाडि पारिएका समुदाय एवं वर्गको सवलीकरण एवं सशक्तीकरण गर्दै सामाजिक एवम्आर्थिक शसक्तिकरण गरिनेछ ।

३.४.२ प्राकृतिक स्रोतको दिगो उपयोग तथा वातावरणमैत्री विकास

गाउँपालिकाले विकास योजना सञ्चालन गर्दा स्थानीय स्रोत, साधन, सम्पदाको वुद्धिमतापूर्ण एवं दिगो रुपमा उपयोग गर्ने र वातावरणलाई क्षति नपुग्ने गरी योजना तथा कार्यक्रमहरु संचालन गरिनेछ । प्राकृतिक रुपमा अति नै सम्बेदनसिल भूभाग रहेको यो गाउँपालिकाको विकास पूर्वाधारका योजनाहरु सञ्चालन गर्दा प्राकृतिक छटा र भूभागलाई नखल्वल्याउने गरी विकास गर्न पहल गरिनेछ ।

३.४.३ बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवद्र्धन

गाउँपालिका भित्र जनसंख्याको लगभग आधा जनसंख्या वालवालिका रहेका छन । वालस्वास्थ्य, वालशिक्षा तथा वालविकास, वालसंरक्षण तथा वालसहभागितामा हुने लगानी सम्बृद्ध र दिगो गाउँ विकासको महत्वपूर्ण आधारस्तम्भ हुने हुँदा वालमैत्री स्थानीय शासनको स्थापना र सुदृढीकरण गरिनेछ । गाउँपालिकामा विकासका क्रममा सञ्चालन गरिने समाजिक, आर्थिक एवं पूर्वाधार निर्माणजस्ता आयोजनाहरु वालवालिकाकोपहुँच एवं सहभागिता गराई बालमैत्री हुने गरी सञ्चालन गरिनेछ ।

३.४.४ वस्ती विकास

खास गरी वि.स. २०७२ सालको भुकम्पबाट उपयुक्त बसोवास गर्ने भूभागहरु खुम्चदै गई परम्परागत रुपमा बसोवास गर्दै आएका गाउँ थलोहरुमा पैरो तथा जमिन भास्सिने र चरकने समस्याले यहाँका समुदायहरु विस्तारै शहर बजार केन्द्रित वसाई सराई, जीविकोपार्जनका लागि विभिन्न स्थानमा वसाइ सराई गर्नाले फरक किसिमको चूनौति थपिएको छ जसको न्यूनिकरण गर्न शहरी तथा ग्रामीण विकासमा सन्तुलन राख्ने नीति लिइनेछ । व्यवस्थित र सुरक्षित वस्ती विकासमा विशेष ध्यान दिइनेछ । गाउँवस्तीमा खानेपानी तथा सरसफाइमा विशेष ध्यान दिई जिवनस्तर उकास्ने गतिविधिहरु सञ्चालन गरिनेछ ।

३.४.५ संस्थागत विकास

हालको स्थानीय तह, स्थानीय सरकार पनि हो । त्यसैले यो स्थानीय सरकार नागरिकलाई सेवा प्रदान गर्ने घरदैलोको सरकारका रुपमा रहेको छ । स्थानीय तह संस्थागत, संरचनागत चुस्तताको रपमा रहन सकेमा मात्र जनतालाई प्रभावकारी सेवा प्रदान गर्न सक्षम हुन्छन । यसका लागि समग्र राष्ट्रिय सन्दर्भ (लोकतान्त्रिक संघीय ढाँचामा राज्यको पुनर्संरचना र नयाँ संविधान अनुसारको कार्यअधिकारक्षेत्र) समेतलाई ध्यानमा राखी नगरोन्मुख क्षेत्रहरुलाई समेटेर आवश्यक पूर्वाधार विकास र समन्वय गर्न

विद्यमान गाउँपालिकाकोआन्तरिक संगठनलाई चुस्त र दुरुस्त पार्दै लगिनेछ । गाउँ विकासमा विकासका साझेदार सवै संघ संस्थाहरुसँगको आपसी समन्वय र सहकार्यलाई प्रबद्र्धन गरिनेछ । संघिय तथा प्रदेश स्तरका योजना तथा कार्यक्रमहरुको प्रभावकारी कार्यान्वियनका लागि गाउँपालिकाबाट उपयुक्त वातावरण वनाइनेछ । गाउँपालिका क्षेत्रभित्र सञ्चालन हुने सवै विकास योजनाहरुलाई एकीकृत र समन्वयात्मक तुल्याउन गाउँपालिकाको संस्थागत क्षमता तथा सहकार्यको संस्कृति विकास गर्ने कार्यप्रणाली अवलम्वन गरिनेछ । यसैगरी विकासका कार्यहरुलाई एकीकृत ढंगले सञ्चालन गर्न एवं अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउन गाउँपालिका तहमा विकासका सवै सरोकारवालाहरुको सँस्थागत क्षमताकोविकासमा जोड दिइनेछ।

३.४.६ गैसस, निजी क्षेत्रको विकासमा साझेदारिता

गाउँ विकासमा सार्वजनिक क्षेत्रका अलावा गैसस, निजी क्षेत्र र सहकारीको माध्यमबाट साझेदारी विकासका लागि उपयुक्त वातावरण बनाउनु विकास योजनाको निर्देशक सिद्धान्त हुनेछ । निजी क्षेत्र प्रबद्र्धनका लागि आवश्यक शान्ति सुरक्षा, सार्वजनिक पूर्बाधार, लाभको बाँडफाँडको न्यायोचित प्रबन्ध गरिनेछ ।

३.४.७ सामाजिक समावेशीकरण र न्याय (भेदभाव रहित समाज)

जातीय, लैंगिक, भौगोलिक, उमेरगत, धर्म तथा क्षमता आदिका आधारमा गाउँपालिकाबाट सञ्चालन गरीने विकासका हरेक क्रियाकलापमा भेदभाव गरिने छैन । विकासका क्रियाकलापमा निर्णय प्रक्रिया, लाभको वाँडफाँडमा सवै क्षेत्र तथा पक्षको सहभागिता गराइनेछ । पछि परेका वर्ग र समुदायको जीवनस्तर उठाउने योजनालाई प्राथमिकता दिइनेछ । साथै गाउँपालिका स्तरिय आयोजनाहरुको निर्माण गर्दा अपाँगमैत्री रुपमा सञ्चालन गरिनेछन । अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई सम्मानजनक जीवनयापनका लागि उपयुक्त वातावरण बनाईनेछ ।

३.४.८ सुशासन (पारदर्शिता, जवाफदेहिता, निस्पक्षता, सहभागिता)

सार्वजनिक सेवालाई प्रभावकारी रुपमा प्रवाह गर्न सार्वजनिक निकायहरुबाट प्रवाह गरिने सेवा तथा ती निकायमा कार्य गर्ने कर्मचारीहरुलाई पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाइनेछ । सामाजिक विभेद एवम् वहिष्करणमा परेका वर्ग–समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिता गराउँदैखनियाबास गाउँपालिकालाई विभेद सुन्य पालिकाको रुपमा विकास गरिनेछ । संविधान र कानुनहरुको पूर्ण पालना गर्दै पारदर्शी र जवाफदेहीताका संयन्त्र तथा औजारहरुको परिचालन गरिनेछ । नागरिक समाजहरुलाई सशक्तीकरण गर्दै नागरिकका आवाजहरुलाई विकास योजनाहरुका माध्यमबाट सम्बोधन गरिनेछ ।

३.४.९ कला, सँस्कृतिको जगेर्ना

कला र संस्कृतिमा खनियाबास गाउँपालिकाका समुदाय सम्पन्नता वोकेको गाउँपालिका हो । खास गरी तामाब संस्कृतिको महत्वपूर्ण सम्पत्तिका रुपमा रहेको स्थानीय कला र सँस्कृतिको जगेर्नाबाट गाउँपालिकाको विकासमा योगदान गर्न सकिन्छ । जसको माध्यमबाट पर्यटन आगमनमा उल्लेखनिय सुधार

गर्न सकिन्छ । यहाँको कला सँस्कृति तथा ऐतिहासिक क्षेत्रहरुको संरक्षण तथा प्रवद्र्धनमा ध्यान दिइनेछ । यसको समुचित प्रयोगबाट पर्यटन विकास, स्थानीय समाजिक सद्भाव र मनोरञ्जन प्रदान गर्ने माध्यमका रुपमा विकास गरिनेछ ।

३.४.१० अभियानमूलक विकास

गाउँपालिकामा विकासका गतिविधिहरुलाई जनताको आवश्यकता अनुसार विश्वासिलो वनाउन, आम नागरिकको उच्च सहभागिता सुनिश्चित गर्न अभियानात्मक विकास प्रक्रिया अवलम्वन गरिनेछ । सवै विषय क्षेत्रमा जनताको आवश्यकता अनुसार अभियानात्मक विकास कार्यलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । पूर्ण सरसफाइयुक्त गाउँपालिका, पूर्ण खोपयुक्त गाउँपालिका, पूर्ण साक्षरत गाउँपालिका, जातिय छुवाछुतरहित गाउँपालिका, धुँवामुक्त घर भएको गाउँपालिका, हरियाली गाउँपालिका, पूर्ण उज्यालो गाउँपालिका, वोक्सीप्रथा, दाइजोप्रथा, महिलामाथि हुने घरेलु हिँसाका घटना शून्य गाउँपालिका, सुधारिएको गोठ, एक गाउँ एक उत्पादन, एक वस्ति एक सार्वजनिक चर्पी, एक गाउँ एक उद्यम, एक विद्यालय एक इन्टरनेट, आदि केही महत्वपूर्ण अभियानका रुपमा विकास गरिने निर्देशक सिद्धान्त हुनेछ ।

३.४.११ विकासमा राजनीतिक एकता

प्रस्तुत आवधिक रणनीतिक विकास योजनाले खनियाबास गाउँपालिकाको विकासका लागि विकासमा राजनीतिक एकता कायम गरी उपलब्ध स्रोत, साधन र अवसरको अधिकतम उपयोग गर्दै गाउँवासीलाई सेवा, सुविधा प्रवाह गर्दै थप स्रोत र साधनका लागि आ–आफ्नो क्षेत्रबाट एकताबद्ध भई प्रयासरत रहने सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्ने सहमति भएको छ ।

३.५ दीर्घकालीन सोच

दीर्घकालीन सोचले पालिकाको आगामि दिनमा हासिल गर्न चाहेको एक आदर्शतम् वा इच्छित अवस्थालाई सङ्केत गरेको छ । दीर्घकालीन अवस्था प्राप्त गर्न लिखु गाउँपलिकामा उपलब्ध स्रोत, साधन, सम्भाव्यतालाई सदुपयोग गर्दै पालिकाको मुख्य समस्या र चुनौतिलाई सामना गर्न सक्नु पर्दछ । दीर्घकालीन सोच एक आवधिक योजनामा मात्र प्राप्त गर्न सकिने सोच नभएतापनि आवधिक योजनाले यसलाई अगाडि बढाउन मद्दत गर्दछ । नेपालको संविधानले गरेको परिकल्पना, संघ र प्रदेशको दीर्घकालीन सोच तथा दिगो विकास लक्ष्य, लिखु निबासि नागरिकको चाहना, लिखुको विकासको सम्बन्धमा राजनीतिक दल र विषय विज्ञहरुले विभिन्न समयमा राखेका सोच समेतलाई ध्यानमा राखी पालिका प्रमुख, उप-प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, निर्देशक समितिका पदाधिकारीहरु, उप-समितिका संयोजकहरु तथा सदस्यहरु लगायत पालिकाका सरोकारवाला, बुद्धिजिवीहरु र योजना तर्जुमा टोलीको साझा प्रयासमा लिखु गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच तयार भै सकेको छ । यसरी तयार गरिएको महत्वपूर्ण विषयलाइ मध्येनजर गर्दै यस आबधिक योजनामा पनि यहि दिर्घकालिन सोचलाई कायम गरि लिखु पालिकाको आवधिक योजनामा तर्जुमा कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

"लिखु गाउँपालिकाको दृष्टिः सुशासन मार्फत समृद्दि"

यस आवधिक योजना मार्फत लिखु गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोंचले समेट्ने शव्दावलीहरुको व्याख्या यहाँ समावेश गरिएको छ ।

क) सुशासन

सुशासन शव्दको अर्थ नेपाली शब्दसागर र वृहत् नेपाली शव्दकोशले राम्रो राज्य व्यवस्था, उत्तम शससन भन्ने जनाएको छ । असल शासन र कुशल प्रशासन नै सुशासन हो । राज्य संयन्त्रलाई जनमुखी बनाई नागरिकको अपेक्षाअनुरूप प्रभावकारी छिटो, छरितो र प्रभावकारी सेवाका माध्यमबाट नागरिकलाई शासनको सुखद अनुभूति दिलाउनु नै सुशासन हो । यसलाई असल, कुशल र जनमुखी शासन भनेर पनि चिनिन्छ । शासकीय पात्रहरूमा निहित शक्ति, अधिकार र दायित्व नागरिक सेवा र सन्तुष्टि सापेक्ष गर्ने शासन प्रणालीलाई समेत सुशासन भनिन्छ । सन् १९८९ मा विश्व बैंकले विकास परियोजना सञ्चालनका लागि यसको अवधारणा अगाडि ल्याएको हो । यो जनमुखी शासन व्यवस्था हो । नेपालको संविधानले पनि दिगो शान्ति, समृद्धि र सुशासनमा जोड दिएको छ । यसले लिखु पालिकालाई सुशासन मार्फत उन्नतिशील, उन्नत तथा सामाजिक, आर्थिक, पूर्वाधार लगायतका गतिविधिले पूर्ण रुपमा विकास गर्नुपर्ने विषयलाई समेटेको छ । लिखु गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमाको दीर्घकालीन सोंचमा समाविष्ट सुशासन शव्दले तल उल्लेख गरिएको विषयलाई समेट्न खोजिएको छ;

- जनसहभागितामूलक शासन व्यवस्था,
- जनउत्तरदायी सरकार सञ्चालन,
- शासन प्रक्रियामा पारदर्शिता अवलम्बन,
- कानुनमा आधारित शासन व्यवस्था,
- जवाफदेही शासन सञ्चालन,
- प्रशासनको सरलीकरण र निर्णय प्रक्रियामा सरोकारवालाको सहभागिता,
- समावेशितामा आधारित न्यायपूर्ण समाज निर्माणमा जोड,
- भ्रष्टाचाररहित समाजको परिकल्पना,
- दण्डहीनताको अन्त्य र कानुनको परिपालना,
- नियम कानुनको पूर्ण परिपालना,
- वित्तीय जवाफदेहिता प्रवद्र्धन,
- स्वतन्त्र प्रेसको व्यवस्था ।

यसरी, जनमुखी र नागरिक सहभागितामूलक शासन व्यवस्था नै सुशासन हो । यसले विकास, समृद्धि र जनसन्तुष्टिको अपेक्षा बोकेको हुन्छ । सुशासन कायम गर्न राज्य संयन्त्रका सबै अंगलाई गतिशील, सहभागितामूलक र जवाफदेही बनाउँदै नागरिक सचेतनाको समेत विकास गर्नु आजको आवश्यकता हो ।

ख) समृद्धि

समृद्धी शव्दको अर्थ नेपाली शव्दसागर सम्पन्न हुनाको भाव वा स्थिति, सम्पन्नता;अभ्युदय, बढ्ती भन्ने जनायएको छ। अंग्रेजी शब्दकोषले जनताको उच्च जिबनस्तर, कार्यमा सफलता, प्रशस्त धन भएको अबस्था, उन्नत स्थिति, बित्तिय सफलता र राम्रो भबिस्य भएको अबस्था समृद्धि हो भनेको छ। अर्थशास्त्रले दिगो उच्च आर्थिक बृद्धि, बढदो नाफा र पुर्ण रोजगारी भएको अबस्थालाई समृद्धि मानेको छ। बाणिज्यशास्त्रले पुर्ण रोजगारी, उच्च आय र क्रयशक्ति र न्युन मुद्रास्फ्रीति भएको अबस्था लाई समृद्धि भनेको छ। औषधी बिज्ञानले पैसाले खरिदगर्न नसकिने जनताको आन्नद र असल स्वास्थलाई मानबजातीको धन र समृद्धि मानेको छ। हाम्रो पौराणीक अथर्ब बेदले कडा मेहनत गरेर प्रशस्त धन कमाउनु र दान गर्नु समृद्धि हो भनेको छ। सारमा समृद्धि एक उन्नत अबस्था हो जहाँ बुद्धि र बिवेकको उच्चतम अभ्यास भएको हुन्छ, सबैलाइ रोजगार उपलब्ध हुन्छ, हरेक ब्याक्तिले आंफनो आत्मसम्मान महसुस गरेको हुन्छ र अनुसन्धानले नयां प्रबिधी सृजना गरी जनतालाइ धनी र सुखी बनाएको हुन्छ। समृद्धि मानिसको बुद्धि, सृजना, मेहनत, काम र उत्पादनको उपज हो।

लीखु गाउँपालिकाले निर्धारण गरेको सोचमा समाहित समृद्धिले लिखु पालिकालाई सममृद्ध लिखु गाउँपालिका निर्माण गर्ने मार्ग निर्देशका रुपमा समृद्धिका मुख्य अंग र सूचक पहिचान गरेको छ। पहिचान गरिएका समृद्धिका मुख्य अंगलाई चारवटा समुह र १२ वटा उपसमुहमा बर्गिकरण गरिएको छ भने ४४ भन्दा बढि सूचकहरुलाई समाहित गरेको छ। जुन देहाय बमोजिम छ-

भौतिक पूर्वाधार

- पहुँच तथा सुगमता (सडक, एयरपोर्ट, रेल वे, तथा केवलकार)
- ईन्धन तथा सिंचाई (विजुली, प्रकृतिक ग्यास, बायो तथा सौर्य उर्जा)
- उद्योग तथा वाणिज्य (उत्पादनमूलक, कृषि तथा वन, पर्यटन तथा सेवा)

मानवीय पूँजी

- शिक्षा (साक्षरतादर, औपचारिक शिक्षा, व्यवसायिक शिक्षा)
- तालिम (व्यवसायिक तालिम, पेशागत/उद्यमशीलता मूलक)
- रोजगारी/अवसर (सरकारी जागिर, निजी क्षेत्र, स्वरिजगार)

जीवन स्तर

- स्वास्थ्य (पाँच वर्ष मुनिको मृत्युदर, आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषण, औसत आयु)
- सम्पत्ति (व्यक्तिगत आय, उपभोग तथा भौतिक अवस्था)
- सुरक्षा (सुचना तथा संचार, व्यक्तिगत तथा सामाजिक सुरक्षा, वातावरणीय सुरक्षा)

सुशासन

- प्रभावकारिता/जवाफदेही सरकार (जनआवाज तथा जवाफदेहिता)

- राजनैतिक सहभागिता (सरकारी प्रभावकारिता, नियमितताको गुणस्तर, आवधिक तथा स्वच्छ निर्वाचन, रानैतिक सहभागिता, राजनैतिक स्थायीत्व)
- कानुनी राज्य (व्यक्तिगत सम्पतिको रक्षा, भ्रष्टाचार नियन्त्रण, हुलदंगा तथा द्धन्द रहित अवस्था)

३.६ समष्टिगत लक्ष्य

- सुशासन मार्फत पालिकामा सामाजिक, आर्थिक र भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने ।
- पालिकामा विद्यमान सामाजिक र भौतिक पूर्वाधारको सापेक्ष संरक्षण गरी आर्थिक वृद्धि गर्ने।

३.६.१ परिणात्मक लक्ष्य

लिखु गाउँपालिकाको आवधिक विकास योजनाका मुख्य आर्थिक ,सामाजिक र भौतिक परिमाणात्मक लक्ष्यहरु निम्न बमोजिम रहेका छन् ।

क) सुशासनद्वारा सेवा प्रवाह

विकासको प्रतिफल प्रत्येक जनतालाई समानुपातिक तथा प्रजातान्त्रिक हिसाबले प्राप्त गर्ने वातावरण तयारीको लागि जनतालाई गरिने सेवा प्रवाहमा सुशासन कार्य गर्नु गराउनु राज्यको दायित्व हो । राज्यको स्थानीय नेतृत्व समेतको भूमिका निर्वाह गरेको पालिकाले सेवा प्रवाहमा सुधार गरी जनतालाई सुशासनको प्रत्याभूति गराउनु परेको छ । यसको लागिपालिकाले आफ्नो प्रशासनलाई सवलीकरण गरी सबै जनतालाई सेवा प्रवाह गर्नमा समेत ध्यान दिनु पर्दछ । सेवा सुविधा चुस्त र दुरुस्त बनाउनको लागि यस योजनाले प्रस्ताव गरेको संस्थागत विकास योजनालाई समेत ध्यान दिदै पालिका अगाडी बढेको देखिन्छ । यसलाई अझ प्रभावकारी र जनमैत्रि बनउँदै जाँदा लिखु गाउँपालिकाको दृष्टि साकार हुनेछ ।

ख) सहभागितात्मक पद्दति

दिगो विकास गर्नको लागि जनसहभागिता एक अपरिहार्य विषय हो । यसले नागरिलाई विकास प्रति उत्तरदायी बनाउँदै विकासमा सबैको पहुँच र प्रतिफलमा सबैलाई समान अवसर दिने गर्दछ । यसले एकातिर विकास योजनाहरु दिगो र टिकाउ रुपमा संचालन हुन सहयोग पुर्‍याउँछ भने अर्कोतिर मानिसहरुलाई कार्यक्रम दिगो पार्न समेत हौसला प्रदान गर्दछ । त्यसकारण "विकास जनताका लागी" भन्ने राष्ट्रिय सन्देशलाई मुर्तरुप दिन तथा सु-शासनको प्रत्याभूति आम नागरिकमा गराउने अभिप्रायले सुशासनको एक प्रमुख खम्बाको रुपमा रहेको जनताको अपनत्व (Ownership) विकास गर्न हरेक विकास निर्माण कार्यका अवधारणा तयारी तथा कार्यान्वियन समेतमा जनताको सक्रिय तथा सार्थक किसिमले सहभागिता हुनुपर्ने यथार्तलाई मनन गरी सहभागितात्मक कार्य पद्वतिको पालना गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसबाट लागत योजनामा समेत जनसहभागिता जुटने हुँदा कार्यक्रम कार्यान्वियनमा समेत सहज हुन सक्छ ।

ग) पूर्वाधारको विकास तथा विस्तार

लिखु पालिकाको समग्र विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधारहरुको योजनाबद्ध विकास र बिस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ । पूर्वाधारको विकास गर्दा उपलब्ध सीमित स्रोत र साधनलाई उच्चतम प्रयोग गर्नुपर्ने र स्थानीय स्रोत साधनको प्रभावकारी रुपमा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । उपलब्ध स्रोत साधनको समुचित प्रयोग गर्दै भू-उपयोगको अवधारणालाई सफलतापूर्वक कार्यान्वियन गरी आवधिक योजनाले पहिचान गरेका

पूर्वाधारहरुको क्रमश विकास गर्न सकेको खण्डमा भविश्यमा यो पालिकाको व्यवस्थित र योजनावद्ध विकासको सपनालाई साकार पार्न सकिन्छ ।

घ) महिला सशक्तिकरण र लैङ्गिक समानता

एक्काईसौ शताब्दीमा महिलाहरुलाई विकासको मुल प्रवाहमा ल्याउनुपर्छ भन्ने विश्वव्यापी अवधारणा तथा महिला प्रतिको विभेद अन्त्य गर्न समेत पालिकाको लक्ष्यलाई शिरमा राखी पूर्वाधार विकास निर्माणमा योजना तथा कार्यान्वयनमा समेत महिला सशक्तिकरण र लैंगिक समानताको पक्षलाई बढी भन्दा बढी प्रयोग गर्नु पर्दछ । यस किसिमको अवधारणालाई व्यवहारमा ल्याई मूर्तरुप समेत दिनुपर्ने देखिन्छ । यसको लागि महिला वर्गको लक्षित कार्यक्रमहरुलाई पालिकाले प्राथमिकताका साथ अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ । योजना तर्जुमा तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा महिलाहरुलाई सक्रिय सहभागिता गराउन सकेमा महिला शसक्तिकरण हुन पुग्दछ ।

ङ) दलित र जनजातिको हित प्रवर्द्धन

सामाजबाट बञ्चित भएको कारणले समाजमा अझै पनि उत्पीडित ,दलित ,आदिवासी र जनजातीहरुले जीवन यापनमा कठिनाई भोग्नुपर्ने बाध्यतात्मक परिस्थिति बनेको छ । पन्ध्रौं योजनाको भावना र मर्म अनुरुप अब हुने हरेक विकास निर्माणका कार्यक्रममा दलित र जनजातीको हित र प्रवर्द्धनमा प्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउन जोड दिइएको छ । पालिका विकासका हरेक कृयाकलापहरु यो उद्देश्य प्राप्ति प्रति लक्षित हुनुपर्दछ । आवधिक योजनाले अघि सारेको लक्ष्य तथा उद्देश्य परिपूर्ति हुनको लागि लक्षित वर्ग ,दलित समुदाय , उत्पीडित समूहलाई केन्द्रित गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस आवधिक योजनाले पनि सोही सिद्धान्तलाई आत्मसाथ गर्दै उत्पीडित ,दलित ,जनजातीको उत्थानको लागि विभिन्न कार्यक्रमहरु समावेश गरेको छ ।

च) सामाजिक परिचालन र सहकारिताको विकास

समाजको सर्वपक्षीय विकासको लागि नागरिकको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रको समेत विकास हुनुपर्ने र यसका लागि सामाजिक परिचालन र विकास कार्यमा सहकारिताको स्पष्ट अवधारणा अपनाई कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसको लागि समाजका हरेक वर्ग र समुदायलाई परिचालन गरी विकास कार्यलाई प्रभावकारी रुपमा अगाडी बढाउन सकिन्छ । त्यसकारण सामाजिक परिचालन र सहकारिताको योजना निर्माणमा महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । योजना तर्जुमा देखि कार्यान्वयनको तहसम्म सामाजिक परिचालनको अवस्था उल्लेखनीय रुपमा हुनेछ भन्ने अनुमान यस योजनाले गरेको छ ।

छ) स्थानीय निकायको क्षमता अभिवृद्धि

संविधानमा नै स्थानीय तहको एकल र साझा अधिकारहरू परिभाषित छन् । स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय निकायलाई बढी सक्षम बनाउने र विकासको प्रतिफल आम जनतालाई प्रदान गर्ने हिसाबले विभिन्न विषयगत तालिमहरु प्रदान गर्ने ,अनलाईन सफ्टवेयर तालिम ,आन्तरिक आय वृद्धि गरी विकास कार्यक्रममा खर्च गर्न सकिएमा स्थानीय निकायको क्षमता अभिवृद्धि हुने निश्चित छ ।

ज) प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको संस्थागत विकास

योजना तथा कार्यक्रमहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन सहभागितामूलक अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको विशिष्ट योगदान रहन्छ । जनताको लागि गरिने विकास निर्माण जस्ता कार्यको कार्यान्वयनमा पालिकाको

मात्र अनुगमन पर्याप्त नहुने भएकोले सरोकारवालाहरु समेतको सहभागितामा अनुगमन र मूल्याङ्कन पद्दतिको विकास गर्नु पर्दछ । यसको लागि समुदायका हरेक वर्गबाट र संस्थाहरुबाट प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसो हुन सकेमा कार्य योजनाहरुले स्थायित्व पाउनुका साथै प्रभावकारी रुपमा यसको प्रभाव समुदायमा पर्ने गर्दछ । आवधिक योजना कार्यान्वयनमा मूल्याङ्कनको लागि गाउँपालिका ,जिसस ,डिभिजन कार्यालय लगायत अन्य सम्बन्धित लाइन एजेन्सीहरुको भूमिका महत्वपूर्ण हुनेछ ।

समग्रमा दीर्घकालिन सोचका आधारमा गउँपालिकाको विकासको प्रतिवद्वता र चाहना स्पष्ट दर्शाउने गरी दीर्घकालिन सोच प्राप्ति तर्फ विकास प्रयासलाई डोऱ्याउने गरी निम्न उल्लेखित विकासका सिद्धान्तहरु तयार भएका छन् ।

- सुशासन मार्फत जन सहभागितात्मक विकास अभियान
  - उपभोक्ता समुहहरुको सुदृढीकरण
  - स्थानीय समुदायमा आधारित संगठनहरुको विकास तथा परिचालन
  - स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरुको परिचालन
  - निजी क्षेत्रको परिचालन
  - सरकारी तथा निजी साझेदारीमा विशेष जोड
- जनसवलीकरण एवम् समावेशी विकास
  - सेवा र सुविधा माथि सबैको समान पहुँच
  - दलित, उपेक्षित तथा जनजाती उत्थान मानवीय विकास
- प्राकृतिक श्रोतको दिगो उपयोग
- वातावरण मैत्री विकास
- आर्थिक गतिविधिमा अभिवृद्धि गर्दै समृद्धि
- समानुपातिक बजेट बाँडफाँट
- स्थानीय श्रोत, साधन र सीपको उपयोग
- रोजगारीको अवसरमा अभिवृद्धि गरिबी न्यूनीकरण

३.७ समष्टिगत उद्देश्य

पालिकाको सबै क्षेत्र र पक्षको यथार्थ वस्तुस्थिति विश्लेषण गरी आगामी पाँच बर्षको पालिकाको विकास योजना तर्जुमा गर्ने र दीर्घकालीन रुपमा पालिकालाई सुशासन मार्फत समृद्धि तर्फ लैजाने मूल उद्धेश्य रहेको यस आवधिक योजनाको अन्य विशिष्ट उदेश्यहरु निम्न प्रकार रहेका छन्:

- असल शासनको व्यबस्था गर्ने ।
- असल शासन मार्फत पालिकामा समृद्धि ल्याउने ।
- व्यवसायिक कृषि, पशुपालन र उद्योग व्यवसायका माध्यमद्वारा रोजगारी र आयमा वृद्धि गर्ने ।
- आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई तथा गुणस्तरीय शिक्षाका माध्यमबाट समावेशी विकास गर्ने।
- पालिकालाई आर्थिक तथा सामाजिक विकासतर्फ अग्रसर गराउने ।
- वातावरणमैत्री दिगो भौतिक पूर्वाधारहरुको बिकास गर्ने ।

- प्राकृतिक स्रोत र साधनहरुको दिगो उपयोग गर्ने ।
- संस्थागत सुशासन कायम भइ प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्ने ।
- दिर्घकालिन सोंच निर्धारण गरी योजना तथा कार्यक्रमहरुको खाका तयार तयार गर्ने तथा प्राथमिकताको आधारमा लागत योजना तयार पार्ने । कार्यक्रम कार्यान्वयन योजना तर्जुमा गरी पालिकाको विकास प्रयासलाई आगामी ५ वर्षमा कुन दिशातर्फ डोऱ्याउने भन्ने निर्धारण गर्ने ।
- पालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा गर्नका लागि मार्गनिर्देशक सिद्धान्त, रणनीति तथा क्षेत्रगत कार्यक्रमहरु निर्धारण गर्ने ।
- संघीय तथा प्रादेशिक योजना तर्जुमाको लागि सहयोग पुऱ्याउने ।

३.८ समष्टिगत नीति तथा रणनीतिहरु

यस आवधिक योजनाले निर्दिष्ट गरेका लक्ष्य र उदेश्यहरु प्राप्त गर्न निम्न रणनीति र कार्यनीतिहरु प्रस्ताव गरिएको छः

- पालिकामा सुशासन कायम गरी समृद्ध पालिका निर्माण गर्ने ।
- आर्थिक आत्मनिर्भर्ताको स्थिति निर्माण गर्न तुलनात्मक लाभ हुनसक्ने स्थानीय कृषिबाली र आधारभूत खाद्यवस्तुको उत्पादनमा बृद्धि गर्ने ।
- कृषि तथा उद्योग क्षेत्रमा सृजना भएका स्थानीय रोजगारी र सम्भाव्य रोजगारी क्षेत्रका लागि चाहिने क्षमता र सीपयुक्त जनशक्ति निर्माण र विकासमा लगानी गर्ने ।
- विद्यमान सडक सञ्जालको उपयोग हुने गरी आर्थिक सम्भावनाका आधारमा कृषि क्षेत्रलाई सम्बोधन गर्ने उद्योग स्थापना र सञ्चालनमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- व्यवसायीकरण ,विविधीकरण र आधुनिकीकरण गरि कृषिजन्य उद्योगलाई विकासको सम्वाहक बनाउने ।
- कृषि अनुसन्धान क्षेत्रमा आधुनिक तथा नविनतम प्रविधि विकास गर्ने ।
- अनिवार्य आधारभूत शिक्षा तथा निशुल्क आधारभूत र माध्यामिक शिक्षा पद्धतिलाई रोजगारी र उद्यमशीलता मूलक बनाउने ।
- शैक्षिक सामाजिक चेतनास्तर कमजोर रहेको जातीय समत्रह ,समुदायका लागि स्थानीय रुपमा उपलब्ध अवसरहरुमा विशेष प्राथमिकता दिने ।
- कृषियोग्य भूमि र वन क्षेत्रको संरक्षण गर्न एवम् यूवाहरुलाई कृषि पेशा तर्फ आकर्षित गराएर विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- मानवपूँजी निर्माण र सशक्तिकरण गर्न पालिकाका शिक्षित यूवाहरुलाई सामाजिक परिचालनमा संलग्न गराउने ।
- गरिबी न्यूनीकरण कार्यक्रममा लगानी बृद्धि गरी नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने।
- गरिब, द्वन्द्वबाट प्रभावित र सिमान्तकृत वर्गका बालबालिकालाई निःशुल्क पठनपाठन गराउन निजी, संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयहरुसँग सहकार्य गर्ने ।
- लक्षित समुहलाई लक्षित गरेका कार्यक्रमहरुमा पालिकाले अनुदान बढाउदै जाने ।
- विशेष लगानीका क्षेत्रहरुको पहिचान गर्दै गाउँपालिकाको दीर्घकालिन योजनामा समावेश गर्ने ।

- निजी क्षेत्रको लगानीलाई आकर्षित गरी सार्वजनिक निजी साझेदारी (PPP: Public Private Partnership) को सिद्धान्त अनुरुप विकास कार्य सञ्चालन गर्ने ।
- वातावरण संरक्षण सम्बन्धी प्रष्ट नीति ल्याउने ।
- विभिन्न खाले प्रवर्द्धनात्मक बजार सञ्चालनमा जोड दिने ।
- स्थानीय श्रोत साधन एवम् जनशक्ति परिचालनमा विशेष जोड दिने । पर्यटक मैत्री खाद्य परिकार प्रवर्द्धनमा जोड दिने ।

३.९ लागानी, स्रोत अनुमान र बाँडफाँट

३.९.१ स्थानीय तहको समष्टिगत अर्थतन्त्र

गाउँपालिकाको अर्थतन्त्र मुख्यतयाः कृषि, वन, जल, पर्यटन, तथा सेवा जस्ता क्षेत्रमा निर्भर भएको देखिन्छ । हालसम्म राष्ट्रिय राजमार्गसँग पहुँच नभएको ,ग्रामीण परिवेश भएको ,पहाडी भूगोल र व्यापारिक तथा आर्थिक गतिविधिहरु अत्यन्तै सिमित भएकोले यस गाँउपालिकाको आम्दानीका आन्तरिक स्रोतहरु अत्यन्त न्यून छन । गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सञ्चालको पहुँच नभएको कारण कृषि एवम् अन्य आर्थिक गतिबिधिहरु सहज तथा प्रभावकारि रुपमा समेत विकास हुन सकेको छैन । यस गाउँपालिकाको अर्को मुख्य आर्थिक आधार वैदेशिक रोजगार रहेको देखिन्छ । यद्यपि यो त्यति सकारात्मक भने होइन । प्राकृतिक सौन्दर्यको धनी, जैविक विविधता, धार्मिक स्थल एवं साँस्कृतिक विविधताले भरीपूर्ण रहेका कारण जिल्लाको आकर्षण गन्तव्यहरू मध्ये यो गाउँपालिका पनि एक हो । यसकारण यो गाउँपालिकालाई पर्यटकिय हिसाबले माथी उकास्न सकिन्छ । जसले गाउँपालिकाको आर्थिक क्षेत्रमा ठूलो सहयोग पुग्ने छ । त्यस्तै गाउँपालिकामा रहेका जलसम्पदालाई अधिकतम उपयोग गरी विद्युत आयोजनाहरु संचालनमा रहेका छन् । जसबाट गाउँपालिकालाइ बार्षिक ठूलो रकम रोयल्टि जम्मा हुन्छ । यसले गाउँपालिकालाई सामाजिक, आर्थिक, पूर्वाधार तथा वातावरणीय विकासको लागि टेवा पुगेको छ । गाउँपालिकामा स्थानीय स्तरमा संचालनमा रहेका उद्योग, व्यवसाय तथा व्यापारले पनि गाउँपालिकाको आर्थतन्त्रमा सहयोगि भूमिका निर्वाह गरेको छ । गाउँपालिकाको अर्को महत्वपूर्ण आर्थिक स्रोत भनेको राजश्व हो । गाउँपालिकामा राजश्वको हिसाबले त्यति धेरै रकम भने संकलन हुने गरको देखिदैन । यसको साथ साथै गाउँपालिकाको आम्दानीको प्रमुख स्रोत संघिय तथा प्रदेश सरकाबाट प्राप्त हुनेगरेको रकमले पनि गाउँपालिकाको समग्र अर्थतन्त्रताई प्रत्येक्ष प्रभाव पारेको छ ।

तालिका 26 लिखु गाउँपालिकाको चालु र पूँजिगत खर्च

	२०७६/७७	%	२०७७/७८	%	कैफियत
चालु खर्च	१६८५०४३९२.२९	८३.१८	२३५३५६३१२.८२	८९.०२	खर्च भएको
	३४०७२६०७.७१	१६.८२	२९०३९०५७.१८	१०.९८	मौज्दात
	२०२५७७०००.००	१००.००	२६४३९५३७०.००	१००	कुल रकम
पूँजिगत खर्च	१०९५७५०००.९९	७९.७१	८९५७२४२३.५४	६६.६१	खर्च भएको
	२७८८३६२०.४१	२०.२९	४४८९८५७६.४६	३३.३९	मौज्दात
	१३७४५८६२१.४०	१००.००	१३४४७१०००.००	१००	कुल रकम

कुल रकम (चालु र पूँजिगत)	३४००३५६२१.४०		३९८८६६३७०.००		

	बजेट	२०७६/७७	बजेट	२०७७/७८
चालु खर्च	२०२५७७०००.००	५९.५८	२६४३९५३७०.००	६६.२९
पूँजिगत खर्च	१३७४५८६२१.४०	४०.४२	१३४४७१०००.००	३३.७१
कुल रकम (चालु र पूँजिगत)	३४००३५६२१.४०	१००.००	३९८८६६३७०.००	१००.००

स्रोतः लिखु गाउँपालिका, २०७८

३.९.२ पालिकाको वित्तिय स्रोत र आय अनुमान

गाउँपालिकाको वित्तिय स्रोत भनेको राजश्व कर र गैर राजश्व कर हो । यसको साथै संघिय सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान तथा अन्य दातृनीकायबाट हुने रकम नै गाउँपलीकाको प्रमूख वित्तिय स्रोतहरु हुन् । यसको अलवा गाउँपालिकामा उपलव्ध हुने सम्भावित स्रोत व्यवस्थापन र परिचलान गरी उपयोग गरिनेछ । यस आवधिक योजनामा गाउँपालिकाले निम्न बमोजिम बिभिन्न वित्तिय स्रोतहरु पहिचान गरि परिचालन गररिनेछ । गाउँपालिकाको मुख्य वित्तिय स्रोतहरु निम्न छन्;

क) गाउँपालिकाको आन्तरिक स्रोतः गाउँलिकाबाट उठाईने राजश्व कर र गैर राजश्व गाउँपालिका उठ्ने रोयल्टी

ख) संघीय सरकारबाट प्राप्तहुने अनुदानः समपुरक अनुदान, सशर्त अनुदान, विशेष अनुदान र राजश्व बाँडफाँड

ग) प्रदेश सरकारबाट प्राप्तहुने अनुदानः समपुरक अनुदा, सशर्त अनुदान, विशेष अनुदान

घ) सवारी साधन, विज्ञापन करको बँडाफँड

ङ) संघ/संस्थागत/दातृनिकाय

च) बैदेशिक सहायता

राजस्व शिर्षक	यथार्थ	यथार्थ	अनुमान
	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
आन्तरिक आय	१८८२.८७१	३९६७.५४२	१६५०४.२०९
संघीय राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त आय	३३८२५.८०७	४५२६७.४२५	५६९१८.०००
प्रदेशसँग राजस्व बाँडफाँटबाट आय	२५२६.७५९	२१९६.४४४	२३६९.०००
अनुदान	३७७३६१.४४६	४२८११८.०३६	४५३२४१.०००
जम्मा	**४१५५९६.८८३**	**४७९५४९.४४७**	**५२९०३२.२०९**
बैंक मौज्दात	२४७२.५३५	३१४४.९४९	८५२.९४८
कुल आय बजेट	**४१८०६९.४१८**	**४८२६९४.३९६**	**५२९८८५.१५७**

आय शिर्षक	२०७७/७८ को यथार्थ आय		२०७८/७९ को अनुमानित आय	
	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
आन्तरीक आय	३९६७.५४	०.८३	१६५०४.२१	३.१२
राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त आय	४७४६३.८७	९.९	५९२८७	११.२१
बाह्य अनुदान	४२८११८.०४	८९.२८	४५३२४१	८५.६७
कूल जम्मा	**४७९५४९.४५**	**१००**	**५२९०३२.२१**	**१००**

लिखु गाउँपालिकाको आम्दनिको स्रोत सिमित रहेको छ । सिमित आर्थतन्त्रको बाबजुद पनि गाउँपालिकाको आफ्नो चालुगत खर्च र पूँजिगत खर्च व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । त्यसकारण अवका पाँच बर्षहरूमा कम्तिमा पनि १०% दरले आन्तरिक राजश्व लगायत समग्र अवस्थालाई सोहि अनुपातमा आर्थिक अनुमान गरिएको छ ।

तालिका 27: लिखु गाँउपालिकाको आगामी ५ बर्षको आयको अनुमानित प्रक्षेपण

आर्थिक बर्ष	बजेट
२०७८/७९ आधार बर्ष	४६०७३६०००
२०७९/८०	५०६८०९६००
२०८०/८१	५५७४९०५६०
२०८१/८२	६१३२३९६१६
२०८२/८३	६७४५६३५७८
२०८३/८४	७४२०१९९३५

नोटः आयको प्रक्षेपण आगामि ५ बर्ष सम्म १०% को दरले बढ्छ भन्ने मान्यतामा प्रक्षेपण गरिएको छ ।

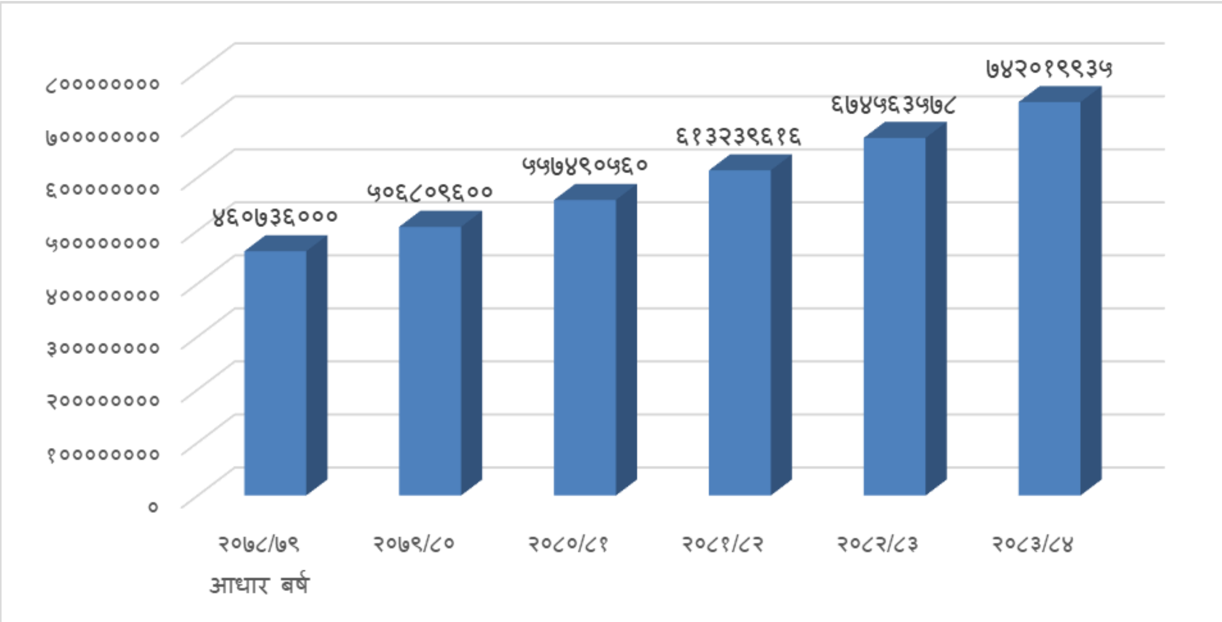

चित्र 6: लिखु गाँउपालिकाको आगामी ५ बर्षको आयको अनुमानित प्रक्षेपण

३.९.३ व्ययको प्रवृति, विश्लेषण र प्रक्षेपण

आर्थिक बर्ष २०७७/७८ मा चालु खर्च ५९.५८% देखिन्छ भने आर्थिक बर्ष २०७७/७८ मा ६६.२९% देखिन्छ । यो खर्च अधिल्लो आर्थिक बर्षको तुलनाम करिव ६% बढी हो । पालिकाको आगामी पाँच बर्षको व्ययको अनुमानित प्रक्षेपण लाई तलको तालिकामा समाबेस गरिएको छ ।

तालिका 28: लिखु गाँउपालिकाको आगामी ५ बर्षको व्ययको अनुमानित प्रक्षेपण

विवरण	आधार बर्ष	आर्थिक बर्ष				
	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०७२/८३	२०८३/८४
जम्मा खर्च (चालु + पूँजिगत खर्च- नेरु)	३९८८६६३ ७०	४३८७५३० ०७	४८२६२८३ ०८	५३०८९११ ३८	५८३९८०२ ५२	६४२३७८२ ७८

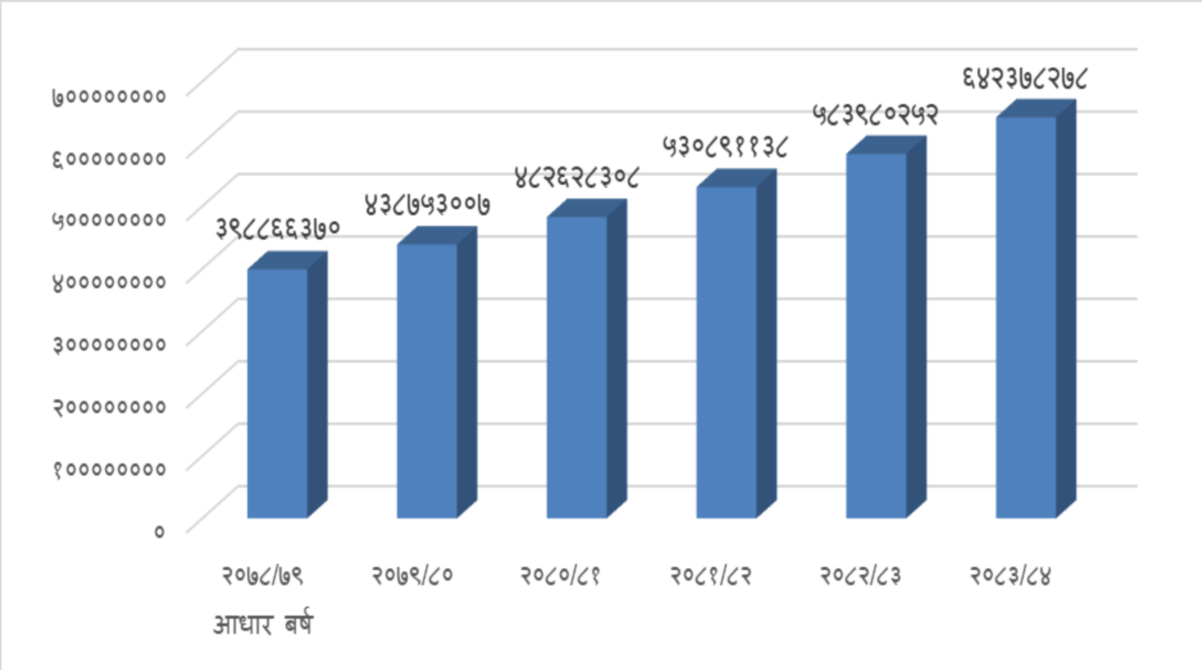

चित्र 7: लिखु गाँउपालिकाको आगामी ५ बर्षको व्ययको अनुमानित प्रक्षेपण

३.१० क्षेत्रगत योजना प्राथमिकिकरण र बजेट अनुमान

३.१०.१ योजना प्राथमिकीकरण

लिखु गाउँपालिकाको आवधिक विकास योजना तर्जुमाका क्रममा पहिचान भएका समस्या तथा सम्भावना र उपलब्ध अवसरहरुका आधारमा सहभागितामूलक छलफलबाट तल उल्लेख गरिए अनुसारका विषय क्षेत्रहरुको प्राथमिकताक्रम निर्धारण गरिएको छ । यी प्राथमिकताका आधारमा गाउँपालिकाले आयोजना छनौट, लगानी बृद्धि तथा उचित कार्यान्वयन गर्दा सन्तुलित, समावेशी तथा दिगो विकास हुने देखिन्छ ।

क) सडक तथा भौतिक पूर्वाधार
ख) कृषि तथा पशु
ग) शिक्षा
घ) स्वास्थ्य
ङ) पर्यटन
च) खानेपानी तथा सरसफाई
छ) उर्जा
ज) वन तथा जडिवुटी
झ) संचार
ञ) वस्ती विकास
ट) खेलकूद
ठ) धार्मिक, सांस्कृतिक

तालिका 1: स्थानीय तहको योजना प्राथमिकीकरणका आधार र अंकभार

क्र.स.	प्राथमिकताका आधारहरु	अधिकतम प्राप्ताङ्क	न्यूनतम प्राप्ताङ्क

१	राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्त गर्न प्रत्यक्ष योगदान गर्ने भए १ अङ्क र प्रत्यक्ष योगदान नगर्ने भए ० अङ्क	१	०
२	प्रदेश विकासको प्रमुख चालकसँग सम्बन्धित भए १ अङ्क र नभए १ अङ्क	१	०
३	दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्न योगदान गर्ने भए १ अङ्क र प्रत्यक्ष योगदान नगर्ने भए ० अङ्क	१	०
४	स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोंच प्राप्त गर्न योगदान गर्ने भए ३ अङ्क र प्रत्यक्ष योगदान नगर्ने भए १ अङ्क	३	१
५	स्थानीय तहको क्षेत्रगत उद्देश्य प्राप्त गर्न प्रत्यक्ष योगदान गर्ने भए ३ अङ्क र प्रत्यक्ष नगर्ने भए १ अङ्क	३	१
६	रोजगार, आय वा उत्पादन बृद्धिमा प्रत्यक्ष योगदान गर्ने भए ३ अङ्क र प्रत्यक्ष नगर्ने भए १ अङ्क	३	१
७	५० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी लाभग्राही समूदाय अपाङ्गता भएका व्यक्ति, दलित, महिला र सिमान्तकृत समुदाय भए ३ अङ्क र अन्य भए १ अङ्क	३	१
८	कार्यपालिकाको बैठकले वडाहरूको समग्र विकासको दृष्टिले च्वलपष्लन गरे अनुसार सबभन्दा कम विकसित वडा भए ३ अङ्क र त्यसपछि क्रमशः ०.१ अङ्कले कम हुँदै जाने क्रम अनुसार प्राप्त हुने अङ्क	३	०१.
९	वडा समितिले निर्धारत गरेको योजनाहरूको Ranking अनुसार वडाको लागि अति आवश्यक योजना भए ३ अङ्क र त्यसपछि क्रमशः ०.१ अङ्कले कम हुँदै जाने क्रम अनुसार प्राप्त हुने अङ्क	३	०१.
१०	निर्देशक समितिले निर्धारत गरेको पालिका स्तरीय योजनाहरूको Ranking अनुसार अति आवश्यक योजना भए ३ अङ्क र त्यसपछि क्रमशः ०.१ अङ्कले कम हुँदै जाने क्रम अनुसार प्राप्त हुने अङ्क	३	०१.
	जम्मा	२१	४२.

नोटः यो मापदण्डलाई गाँउ कार्यपालिकाको बैठकले वा कार्यपालिकाको बैठक तत्काल बस्न नसक्ने भएमा पछि अनुमोदन हुनेगरी गाँउपालिकाको अध्यक्षबाट स्वीकृत गरेर लागू गर्न सकिनेछ ।

३.१०.२ बजेट अनुमान र बाँडफाँट

गाँउपालिकाको समग्र स्रोत परिचालन, व्यवस्थापन एवं काम कारवाहीमा कार्यकुशलता र प्रभावकारिता अभिबृद्धि गर्नको लागि संघीय तथा प्रादेशिक सरकार एवं विकास साझेदारहरुबाट यस गाँउपालिकालाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका अनुदान, आन्तरिक आय, राजश्व बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने रकम लगायत गाँउपालिकाको संचित कोषमा प्राप्त हुने सबै प्रकारका स्रोत तथा स्थायीन स्रोत साधनलाई एकीकृत र

समन्वित गरी स्थानीय स्तरबाट नै गरिबी न्यूनीकरण र दिगो विकासको अवधारणालाई संस्थागत गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन नेपालको संविधान २०७२ को भाग १७ को धारा २१८ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी गाँउपालिकाले "स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि" तर्जुमा गरी आवधिक योजनाको लागि परिचालन हुने स्रोतहरुको बाँडफाँड र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने प्रस्ताव गरिएको छ।

गाँउपालिकामा समृद्धि र सुखको आधार निर्माण गर्न सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रबीचको सहकार्य तथा परिपूरक भूमिका एवम् संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको सहकार्यबाट अर्थतन्त्रमा उल्लेखनीय परिपूरकता (Synergy) ल्याउने गरी स्रोत अनुमान गरिएको छ । आवधिक योजनाले निर्धारण गरेका रुपान्तरणका संम्वाहकका क्षेत्रमा आवश्यक स्रोत-साधनको बाँडफाँट गरिएको छ । राष्ट्रिय रणनीति बमोजिम पहिचान गरिएका विषय क्षेत्रमा रणनीतिक हस्तक्षेप गरी लगानीको उच्चतम प्रतिफल हासिल हुने अपेक्षा गरिएको छ । निर्माणाधीन राष्ट्रिय स्तरका कार्यक्रम/आयोजना संघबाट, प्रदेश र स्थानीय स्तरका कार्यक्रम/आयोजना क्रमश: प्रदेश र स्थानीय तहबाट नै सम्पन्न गर्ने गरी स्रोत आँकलन तथा बाँडफाँड गरिएको छ। साथै, भूकम्प पछिको पुननिर्माणलाई पूर्णता दिने, आधारणूत पूर्वाधार निर्माण तथा प्रवर्द्धन हुने र अभियानका रुपमा सञ्चालन हुने कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सघाउ पुग्ने गरी स्रोत बाँडफाँट गरिएको छ।

आवधिक योजनाले लिएको आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्न सार्वजनिक लगानीलाई कृषि तथा वन, औद्योगिक पूर्वाधार निर्माण, प्रोत्साहन र सहजीकरण सहित औद्योगिक उत्पादन, विद्युत उत्पादन, प्रसारण तथा वितरण, पूर्वाधार निर्माण जस्ता लगानीमा केन्द्रित गरिएको छ । निजी क्षेत्रको लगानी, रोजगारी सिर्जना, अर्थतन्त्रको औद्योगीकरण र आधुनिकीकरण, उर्जा उत्पादन, पर्यटन, व्यापार, यातायात र सञ्चार क्षेत्रमा लक्षित हुने अनुमान गरिएको छ । कृषि, उत्पादनमूलक क्षेत्र, साना तथा मझौला उद्योग र ग्रामीण तथा सामाजिक विकासमा निजी, सहकारी तथा सामुदायिक क्षेत्र परिचालित हुने विश्वास लिईएको छ । मानवपूँजी निर्माण र सोको उच्चतम उपयोगले उत्पादकत्व अभिवृद्धि, उच्च आयको आधार निर्माण र सुखको अनुभूति हुने अपेक्षा गरिएको छ । साथै, पर्यावरण संरक्षण, सभ्य र न्यायपूर्ण समाज निर्माण तथा सुशासन, लोकतन्त्र र राष्ट्रिय एकतालाई थप सुदृढ बनाउने गरी सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको स्रोत परिचालनको अनुमान र सोको बाँडफाँट गरिएको छ।

योजना प्रथामिकीकरण गर्दा स्थानीय समुदायको उपस्थितिमा जनप्रतिनीधी, विषयगत समिति, निर्देशक समितिबिटा स्वीकृत गरिएको छ। स्थानियको तत्कालको आबस्यकता र यसले प्रदेश तथा संघीय सरकारले लीएको क्षेत्रगत उद्देश्य पुराहुने गरी योजना प्राथमिकीकरण गरीएको हो (अनुसूची ६)।

३.११ राजश्वसँग नीतिको पुनरावलोकन

गाउँपालिकाले राजश्व र गैर राजश्व कर, शुल्क, दस्तुर उठाउनको लागि आर्थिक ऐन, २०७८ लागु गरेको छ । तर पनि हाल सम्म यो आर्थिक ऐन अनुसारको राजश्व असुली गर्न प्रभावकारी रुपमा कार्यन्वयनमा ल्याउन सकेको छैन तर अधिकांस शिर्षकहरबाट धेरै थोरै भएपनि नियमाअनुसार उठ्ने गरेको छ । यदि आर्थिक ऐन अनुरु राजश्व असुल गर्न सक्दा गाउँपालिकाको आम्दानी बढाउन सकिन्छ ।

परिच्छेद ४: आर्थिक क्षेत्र

४.१ कृषि, पशु तथा पंक्षी पालन

४.१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले खाद्य सम्बन्धी अधिकारलाई मौलिक हकका रुपमा प्रत्याभूत गरेको छ । यसै सन्दर्भमा, विभिन्न कारणले उत्पन्न हुनसक्ने खाद्य तथा पोषण संकटको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै प्रमुख खाद्यान्न, फलफूल, तरकारी र माछा-मासु उत्पादनमा आत्मनिर्भर्ताका लागि कृषिमा नीतिगत, संरचनात्मक र संस्थागत सुधारको आवश्यकता छ। देशलाई खाद्य सम्प्रभु तुल्याउन र स्वाधीन अर्थतन्त्रको विकास गर्न कृषि क्षेत्रमा उल्लेख्य मात्रामा लगानी बढाउन आवश्यकता छ। नेपालको संविधानका अधिकार सूची, कृषि क्षेत्रको समग्र विकासका लक्ष्यलाई मार्गदर्शनको रुपमा लिइएको छ । उक्त रणनीतिले कृषि विकास रणनीति (सन् २०१५-२०३५) र दिगो विकास लक्ष्यलाई मार्गदर्शनको रुपमा लिइएको छ। उक्त रणनीतिले कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनको व्यावसायीकरण, यान्त्रीकरण र विविधीकरण गरि यस क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन जोड दिएको छ। यसैगरी दिगो विकास लक्ष्य लिएको भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा तथा पोषण सुनिश्चित गर्ने तथा दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य हासिल गर्ने गरी यस क्षेत्रमा स्रोत र साधनको परिचालन गरिने छ । विशेषत: कृषि क्षेत्रको औद्योगीकरणका माध्यमबाट थप रोजगारी सिर्जना गरी आय-आर्जन, गरिबी निवारण तथा आयात व्यवस्थापनलाई समेत सम्बोधन गरिने छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको लगानीलाई कृषि क्षेत्रको समग्र विकासमा परिचालन गरिने छ।

४.१.२ वस्तुस्थिति

गाउँपालिकामा कुल घरधुरी संख्याको १३२४ (८९.७%) परिवारको आफ्नै जग्गा जमिनको स्वामित्व रहेको पाईन्छ । गाउँपालिकामा आफ्नो जग्गा जमिन नहुने घरपरिवार संख्या ४१३ रहेकोछ । सबै भन्दा बढी वडा २ र ७ का घरपरिवारको ९९% भन्दा बढीको आफ्नै जग्गा जमिन रहेको छ। जसमध्ये जम्मा ५१ घरपारिवारको घरको स्वमित्व छैन । गाउँपालिकाको कुल जमिन मध्ये ३८१३० रोपनी जग्गामा विभिन्न कृषिवालिको खेति गरेको देखिन्छ जसमा कुनै बर्षको ३ पटक कुनै जग्गामा बर्षको २ पटक र केहि जमिनमा बर्षको एकपटक मात्र खेति गरेको देखिन्छ। पालिकाको कुल खेति योग्य जमिन मध्ये १५.१% जमिनमा बर्ष भरिनै सिंचाईको सुबिधा छ यो प्रदेश नं. १ को (३८.६%) तुलनामा कम रहेको छ (प्रदेश नं. १ प्रथम पञ्चवर्षिय योजना) भने ४४.५% जमिनमा बर्षाको मौसममा मात्र सिंचाई भईरहेको छ भने ३८.४% खेत सुख्खा रहेको पाईन्छ । त्यस्तै बारिको हकमा १६% बारीमा बर्ष भरिनै सिंचाई हुन्छ भने ५२.१% बारी बर्षा मौसममा मात्र सिचाई हुन्छ भने ३१.९% बारी सुख्खा नै रहन्छ (स्रोतः लिखु गउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८)।

गाउँपालिकको आम्दानिको प्रमुख स्रोत कृषि हो । गाउँपालिकामा विशेषगरि धान, मकै, कोदो, गहुँ, फापर जस्ता खाद्यन्न उत्पादन हुन्छ । यहाँका कृषकहरुले आधुनिक तथा व्यवसायीक हिसाबले कृषि कार्य गरेको पाइदैन । गाउँपालिकामा आफ्नै जमिनबाट उत्पादित खाद्यन्नले दुईतिहाई घरपतिवरलाई मात्र बर्ष

भरीलाई खान पुग्छ भने अन्य परिवरको हकमा समस्या हुनेगरेको देखिन्छ (गाउँपालिका पार्श्व चित्र, २०७८) । गाउँपालिकाको तरकारीमा आलु र दलहनबालीमा सिमि र मुसुरोको उत्पादन ज्यदै राम्रो हुने र उत्पादित आलु र राम्रो मुल्यामा निरर्यात हुने गर्दछ । गाउँपालिकाको वडा ९ मा आलुको उत्पादन राम्रो र उच्च गुणस्तरको आलु उत्पादन (२५४४ रोपनिमा प्रति बर्ष ३६८ क्वीन्टल) हुन्छ ।

पालिकाको परिवराको आम्दानीको अर्को महत्वपूर्ण स्रोत भनेको पशुपालन हो । पालिकाको प्रायजसो घरधुरीले पशु तथा पंक्षीपालन गरेका छन् । पालिकामा प्रति बर्ष ९९४९९१ लिटर दुध उत्पादन हुने गरेको छ । यो ज्यादै उत्साहजनक हो । लिखु मासुजन्य उत्पादनमा आत्म निर्भर रहेको छ भने खसी, बोका, सुगुर, बुंगुर, कुखुराको अण्डा र मासु निर्यात गर्ने गरेको पाइन्छ (स्रोतः लिखु गाउँपालिका पार्श्व चित्र, २०७८) ।

४.१.३ समस्याहरु तथा चुनौति

समस्याहरु

खेतबारीको सुचित उपयोग गर्न नसक्नु, कृषि उपजहरुको हालको उत्पादकत्वमा बृद्धि गर्न नसक्नु, कृषि पूर्वाधारमा सरकारी क्षेत्रको लागनी न्यून हुनु, उत्पादन गर्ने सबै कृषकको पहुँचमा जग्गाको स्वामित्व नहुनु, अप्ठ्यारो भू-अवस्था र कमजोर ग्रमीण पूर्वाधार, कृषिमा भित्रन नसकेको प्रविधि र आधुनिकिकरण, विउ विजन, किटनासक विषाधिको उपयोगमा सहि उपयोग, कृषिको व्यवसायीकरण नहुनु, जिविकोपार्जन खेति/परम्परागत खेतिबाट माथि उठ्न नसक्नु यहाँको प्रमुख समस्या हुन् ।

चुनौतिहरु

व्यावसायीक तथा जैविक कृषि विकास गर्नु, उन्नत मल वीउ र प्रविधि ल्याउनु, कृषिलाई आकर्षक र सम्मानित पेशाको रुपमा विकास गर्नु, वाली विविधिकरण र संघनीकरण गर्नु, कृषि योग्य जमिनमा सिंचाइको व्यवस्था गर्नु, व्यवसायिक पशुपालन गर्नु, खाद्य व्यवहारमा सुधार गरी स्थानीय उत्पादनको उपभोग प्रवृत्ति वढाउनु, कृषिका पकेट क्षेत्रमा यातायात पहुँच पुऱ्याउनु आदि प्रमुख चुनौतिहरु हुन । त्यस्तै गरेर कृषि भूमिको सहि व्यवस्थापन गरि तुलनात्मक लाभ लिन सक्नु पनि गाउँपालिकाको ठूलो चुनौति हो।

४.१.४ संभावना र अवसर

संभावना

दूध र मासु उत्पादनको प्रशस्त संभावना, पालिकाको लिखु न्युन उचाइ क्षेत्रमा अमिलाजातका फलफूल उत्पादन, २००० मिटर भन्दा माथि चरण क्षेत्र र घआँसे मैदान भएकोले व्यवसायीक पशुपालन, आलु, दलहनबालीः मास, गगत, मस।याङ।ग, राज्मा उत्पादन गरि मूल्या श्रृखलामा जोड्न सकिने । कृषि उत्पाउन हाल रष्ट्रिय, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको प्रमुख मुद्दा रहनु ।

अबसरहरु

व्यावसायीक तरकारी खेतिको सम्भावना, सिचाइका श्रोतहरूको उपलब्धता भएको, कृषि स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रमा हुनु, अधिकांश नागरिक र जनप्रतिनिधिहरूको चासोको विषय रहनु आदि

प्रमुख अबसरहरु हुन् । त्यस्तै गरेर यहाँ उत्पादित कृषि तथा करषि जन्य उत्पादन तथा सामाग्रीहरुको बजार व्यव्सथापन नजिकको मन्थली, केन्द्रिय राजधानी काठमाडौंमा सजिलैसँग खपत हुनुपनि यसको सकारात्म अवसरको रुपमा लिनु पर्दछ ।

४.१.५ लक्ष्य

खाद्य र पोषण सुरक्षा, व्यवसायिक कृषि, पशुपंक्षीपालद्वारा रोगारीको माध्यमद्वारा समृद्ध गाउँपालिकामा योगदान पुऱ्याउने ।

४.१.६ उदेश्य

- कृषि र पशुपालनमा आधुनिकीकरण गरी कृषकको जीवन स्तरमा सुधार गर्नु ।
- खाद्य बस्तु र खाद्यन्नमा आत्म निर्भरको वातावरण तयार गर्नु ।

४.१.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
व्यवसायिक कृषि र पशुपालनको प्रवर्द्वन गर्ने	➢ स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार कृषि विकास तथा कृषि उत्पादन व्यवस्थापनको लागि व्यवसायीक खेतीमा यूवाहरुको सहभागिता बढाउन यूवा लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ➢ स्थानिय कृषि व्यवसाय प्रबर्दन ऐन, २०७५, कृषि विकास कार्यक्रम सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७५ र कृषि विकास कार्यक्रम सञ्चालनका आवस्यकमार्द गर्शन तथा मापदण्ड, २०७६ लाई प्रभावकारि रुपमा क्रियान्वयन गर्ने । ➢ परम्परागत र निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यवसायीकरण एवम् प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीमा रुपान्तरण गरिने छ । ➢ कृषकहरुलाई कृषि उत्पादनको समुचित मूल्य प्राप्त गराउनका लागि कृषि उत्पादन संकलन केन्द्र स्थापना गरिने छ । ➢ नेपाल सरकारको नीति बमोजिम बाली विमा कार्यक्रमलाई प्रचार प्रसार गरी र प्रभावकारी उपयोग गर्ने वातावरण बनाइने छ । ➢ आधुनिक कृषि औजार उपकरण प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ➢ कृषि तथ्याङ्क अध्यावधिक गर्ने कार्यक्रम ल्याइने छ । ➢ जैविक कृषि प्रणालीलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । ➢ उच्च भू-धरातलमा हुने भेडा, च्याङ्ग्रा जस्ता पशुपालनका लागि चरन र खर्कहरूको विकास गरिनेछ । ➢ व्यावसायीक रुपमा कृषि तथा पशुपालन गर्ने कृषकहरूलाई सहकारीसँग आवद्ध गरी वित्तीय पहुँच, उत्पादित ➢ सामाग्रीको सङ्कलन र भण्डारणमा सहयोग पुऱ्याइनेछ । ➢ कृषि प्रसार सेवालाई कृषकहरूको घर आँगनसम्म पुऱ्याइनेछ ।
कृषि, पशु तथा पंक्षी जन्य उत्पादनलाई मुल्य श्रृंखलामा आवद्ध	➢ उच्च मूल्यका कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन गर्नलाई प्रोत्साहित गरिनेछ। ➢ कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य मूल्य श्रृङ्खला सम्बन्धी कृषकहरूलाई

गर्ने	तालिम दिइनेछ । ➢ व्यावसायीक रूपमा खेतीको सम्भावना रहेका जडिवुट्टीहरूको व्यावसायीक उत्पादन, सङ्कलन र प्रारम्भिक प्रशोधनमा प्रोत्साहन गरिनेछ । ➢ उच्च मूल्य वाली उत्पादन गरी मूल्य श्रृङ्खलामा आवद्ध गर्न कृषकहरूलाई अनुसन्धान केन्द्र र शिक्षण संस्थाहरूसँग आवद्ध गराइनेछ। ➢ प्राकृतिक र कृत्रिम गर्भाधानको माध्यमबाट नश्ल सुधार कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी र व्यवस्थित गराइने छ । ➢ पशुपालन (चौरी, भेडा, च्याङ्ग्रा) तथा लाई बढी उत्पादनमुखी र व्यवसायिक बनाउन गोठ सुधार कार्यक्रम लागु गर्ने नीति लिइने छ। ➢ पशु विमा कार्यक्रम र पशुखोप कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाइने छ। ➢ कुखुरापालन, बंगुरपालन तथा मासुजन्य उत्पादनमा आत्म निर्भर बन्नका लागि आवश्यक मापदण्ड तयार गरी सो अनुसारको कार्ययोजना लागु गरिने छ । ➢ उपयुक्त स्थानमा दुग्ध चिस्यान केन्द्रहरु स्थापना गर्न सार्वजनिक-निजी साझेदारिलाई प्रोत्साहन गरिने छ ।
स्थानीय विशिष्टिकृत उत्पादनको ब्राण्डिङ र बजारीकरण गर्ने	➢ हावापानी र माटोको विविधता अनुकुलका स्थानीय उच्च मूल्यका प्रतिस्पर्धी उत्पादनहरूको विकास गरी बजारीकरण गरिनेछ । ➢ स्थानीय उत्पादनको प्रदर्शन र बजारीकरणको लागि हाट बजार प्रणालीलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ➢ स्थानीयता दर्शाउने विशिष्टीकृत उत्पादनको ब्राण्डिङ गरी बजारीकरण गरिनेछ । ➢ उत्पादनको लेवलिङ, ब्राण्डिङ र बजारीकरणमा कृषक समूह र सहकारी संस्थाहरूलाई सहयोग पुर्‍याइनेछ ।

४.१.८ मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	उन्नत नश्ल पशु विकास कार्यक्रम संचालन गर्ने			✓	✓	
२	जैविक खेती र जैविक मल उत्पादन कार्यक्रम संचालन गर्ने			✓	✓	
३	कृषि प्रसार सेवा कार्यक्रम संचालन गर्ने			✓	✓	✓
४	कृषि उपज संकलन केन्द्र निर्माण गर्ने		✓	✓	✓	
५	कृषकहरुलाई वेमौसमी खेति गर्न प्रोत्साहन गर्ने			✓	✓	✓

६	कृषक तालिम र भ्रमण कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने	✓	✓	✓		✓
७	उच्च मूल्य श्रृङ्खला अभिमुखीकरण कार्यक्रम गर्ने		✓	✓		
८	व्यावसायीक कफि खेतीको लागि पूर्वाधार तयार गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓
९	चरण तथा खर्क संरक्षण तथा विकास गर्ने		✓	✓	✓	
१०	प्रविधि हस्तान्तरण सम्बन्धी कार्यक्रम गर्ने		✓	✓	✓	
११	कृषि तथा पशु वीमा कार्यक्रम संचालन गर्ने		✓	✓	✓	
१२	नमूना कृषि तथा पशु पकेट क्षेत्र विकास गर्ने		✓	✓	✓	
१३	नमूनाका लागि जैविक कृषि पकेट क्षेत्र विकास गर्न			✓	✓	
१३	अनुसन्धान केन्द्र तथा शैक्षिक संस्थाहरुसंगको आवद्वता विकास गर्ने		✓	✓	✓	
१४	दुग्ध चिस्यान केन्द्र निर्माण गर्ने		✓	✓	✓	

४.१.९ अपेक्षित उपलब्धि

- कृषि पकेट क्षेत्रको बिकास भएको हुनेछ ।
- स्थानीय कृषि जन्य उत्पादन र उत्पादकत्वमा बृद्धि भएको हुनेछ ।
- स्थानीय उत्पादनहरुको ब्राण्डिङ्ग भएको हुनेछ ।
- कृषि उत्पादन संकलन केन्द्रहरुको निर्माण भएको हुनेछ ।
- कृषि क्षेत्रको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा बृद्धि भएको हुनेछ ।
- कृषकहरुको बित्तिय र कृषि सामाग्रीमा सहज पहुँच स्थापित भएको हुनेछ ।
- दुग्ध चिस्यान केन्द्रको निर्माण भएको हुनेछ ।

४.१.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- पालिकाको आन्तरिक स्रोत परिचालन हुनेछ ।
- कृषि सामाग्री समयमा आपूर्ति हुनेछ ।
- कृषि पूर्वाधार विकासमा अन्तर सरकारी समन्वय भएको हुनेछ ।
- दातृ निकाय र गैसरकारी संस्थाहरुको निरन्तर सहयोग हुनेछ ।
- ठूला आयोजनाहरुको कार्यान्वयनमा दातृ निकायबाट सहयोग प्राप्त हुनेछ ।
- सार्वजनिक, निजी साझेदारीमा योजनाहरुको कार्यान्वयन हुनेछ ।

४.२ सिंचाई

४.२.१ पृष्ठभूमि

कृषियोग्य भूमिमा बाह्रै महिना सिंचाइ सुविधा पुऱ्याई कृषिको उत्पादकत्व बढाउन सिंचाइको दिगो व्यवस्था गर्न आवश्यक छ। परम्परागत सिंचाइ प्रणालीको मर्मत-सम्भार र नयाँ प्रविधिमा आधारित

तालिका 29: पालीकामा सञ्चालीत सिंचाई आयोजना

सि.नं.	नाम	श्रोत/मुहान	स्थान	सिंचित क्षेत्रफल (रोपनी)	महिना	वडा
१	विसाउने सिचाँई कुलो	पोकली खोला	सेलेले	१००	१२	वडा नं. ९
२	सेलेले सिचाँई कुलो	सेलेले खोला	सेलेले	५००	१२	
३	मल्खु खोला सि.कुलो	पोकली खोला	कालि खोला	११८	१२	
४	पोकली खोला चिलाउने	पोकली खोला	वाच्पु	११२	१२	
५	मुल कुलो सिचाँई	पोकली खोला	हाडि दह	१२००	१२	
६	माझभिर सिचाँई	पोकली खोला	भालुखोप	१०००	१२	
७	डुडे खोला टार सिचाँई	डुडे खोला	मसार	४००	१२	वडा नं. ८
८	जरुवा साड्डी वेशी	पोकली खोला	जरुवा	१२८	१२	
९	पोकली खोला डाडाँ खर्क	पोकली खोला	दोभाने	१०८	१२	
१०	डुडेखोला देवीटार मगर	डुडे खोला	डुडे खेत	९८	१२	
११	साकाले गैरा बारी कलारी	साकाले	धाप खोला	७९	१२	
१२	सातदोबाटो तिलार	साकाले	भालुखोप	१३८	१२	
१३	सातदोबाटो पचासे	साकाले	पारीबारी	७९	१२	
१४	गौडे खोला राम्चे	डुडे खोला	लिखु - ४	७९	६	वडा नं. ७
१५	खहरे दोभान तिलखोरिया मेच्छो सिचाँई	डुडे खोला	लिखु - ५	११०१	१०	
१६	मच्छेबारी पारी गाउँ	डुडे खोला	लिखु -६	२००	१२	वडा नं. ६
१७	जुके खोला माटे बेशी	जुके खोला	लिखु - ६	२५०	१२	
१८	डुडे खोला भालुखोप	डुडे खोला	लिखु -६	२००	१२	
१९	सिम्ले मुलपानी बेरौटार	डुडे खोला	लिखु -६	७५०	१२	
२०	जुकेखोला खाल्टे	जुके खोला	लिखु -६	१०००	१२	
२१	कुटीडाडाँ महभिर	महभिर	लिखु-५	१५०	१२	वडा नं. ५
२२	थापाटोल सिचाँई	जुके खोला	लिखु -५	१५०	१२	
२३	गंगटे सिचाँई	जुके खोला	लिखु -५	१५०	१२	
२४	गंगटे मचाबारी सिचाँई	जुके खोला	लिखु - ४	५००	४	वडा नं. ४
२५	जामुने टोल डाडाँ	जुके खोला	लिखु - ४	५००	४	
२६	तारुके कुलो	जुके खोला	लिखु - ४	५००	१२	
२७	ओखले सिचाँई	लिखु खोला	लिखु - ४	२००	१२	
२८	छतिवने महादेव टार	लिखु खोला	लिखु - ४	२००	१२	
२९	सेराबेसी सिं लिफ्टिङ आयोजना	लिखु खोला	लिखु -३	५९०	निर्माणाधीन	वडा नं. ३
३०	साठी बेसी सिचाई कुलो	कुवापानी खोला	लिखु -३	६०	४	
३१	बुढिकुलो सिचाँई	ठुलो खोला	लिखु -३	१००	४	
३२	जरुवा खोला सि.आ.	ठुलो खोला	लिखु -३	१००	४	
३३	भालु खोला सि.कुलो	भालु खोला	लिखु -३	१००	४	
३४	घट्टेकुलो चनौटे सि.यो.	ठुलो खोला	लिखु -३	६०	४	
३५	फेदी कुलो सिचाँई	कुवापानी खोला	लिखु -२	२७४	९	वडा नं. २
३६	टारी कुलो सिचाँई	कुवापानी खोला	लिखु- २	२७४	८	
३७	चमेरे-काफ्ले - बेसी	लिखु खोला	नौविसे	४००	१२	
३८	चुनबोटे कुलो सिचाँई	सिल्खु खोला	नौविसे	३००	९	

सिंचाइ प्रणालीको माध्यमबाट सिंचित कृषि क्षेत्रको विस्तार भइरहेको छ । सिंचाइ पूर्वाधार निर्माणमा रणनीतिक महत्वका ठूला सिंचाइ संघबाट, मझौला सिंचाइ प्रदेशबाट र साना सिंचाइ स्थानीय तहबाट लगानी परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउन आवश्यक छ । सिंचाइ प्रणालीको निर्माण पछिको मर्मत-सम्भार, व्यवस्थापन एवम् सञ्चालनगमा उपभोक्ता समुदायको सक्रिय सहभागिता थप सुदृढ गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । सिंचाइको थप पूर्वाधार विकास र सम्पन्न सिंचाइ प्रणालीको सुदृढीकरण गरी व्यवस्थित बनाउन लगानी वृद्धि गर्न आवश्यक छ । हाल पालिकामा साना ठूला गरि ८० वटा सिंचाई कुलो र ८ वटा सिंचाई उपभोक्ता समुहहरु रहेका छन् । स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार स्थानीय साना सतह तथा भूमिगत सिंचाइ प्रणालीको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार, सेवा शुल्क निर्धारण र संकलन सम्बन्धी व्यवस्थापन गर्न सकिने कानुनी प्राबधान छ । यसै कनुनी मान्यतालाई ध्यनमा राखेर लिखु गाउँपालिकाले सिंचाइको आयोजनाहरु संचालन गरेको छ भने जल उपभोक्ता संस्थाहरु पनि दर्ता गरी सिंचाईको कार्यलाई अगाडी बढाएको छ ।

४.२.२ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

- खेतियोग्य जमिनमा सिंचाई सेवा पुऱ्याउन नसक्नु ।
- निर्माण सम्पन्न भइसकेका सिंचाई प्रणालीको आवश्यक मर्मत सम्भार हुन नसक्नु ।
- सिंचाई सुविध पुगेको वा पुग्न सक्ने भूमिमा खण्डीकरण र बाझो हुदै जानु ।
- सिंचाई पूर्वाधारको लागि आवश्यक बजेट बिनियोजन नहुनु ।
- नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई आयोजनाको विस्तार हुन नसक्नु ।

चुनौतिहरु

- कृषियोग्य भूमिमा सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउने गरी निर्माणाधीन आयोजना तोकिएको समय र लागतमा सम्पन्न नहुनु ।
- सिंचाई पूर्वाधार विकासका लागि लगानीको प्राथमिकता निर्धारण गर्नु ।
- उपलब्ध जलस्रोतको संरक्षण गर्दै सिंचाई सहितको बहुआयामिक उपयोग गर्नु ।
- नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई आयोजनाको विस्तार गर्नु ।
- परम्परागत रुपमा स्थानीय कुलोहरुको नियमित मर्मत सम्भार गर्नु ।
- सिंचाई पूर्वाधार विस्तार गर्न स्रोतको व्यवस्था गर्नु ।

४.२.३ संभावना तथा अवसर

संभावनाहरु

- स्थानीय कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सकिने
- परम्परागत रुपमा रहेका स्थानीय कुलोहरुको आवश्यक मर्मत संभार गरि सिंचाई सुविधा बढाउन सकिने

अवसरहरु

- जलस्रोतको बहुउपयोगको सम्भावना रहनु ।
- सिंचाई सम्बन्धी नयाँ प्रविधिको आविष्कार तथा विस्तार हुनु ।
- सिंचाई विकास र व्यवस्थापनमा कृषक उपभोक्ताको पहुँच र सहभागिता बढ्दै जानु ।
- सिंचाई प्रणाली विस्तारका लागि कृषकहरुको माग बढ्दै जानु ।

४.२.४ लक्ष्य

कृषियोग्य भूमिमा दिगो एवम् भरपर्दो सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउने ।

४.२.५ उद्देश्य

- उपयुक्त प्रविधि मार्फत थप कृषियोग्य भूमिमा सिंचाई सेवा विस्तार गर्ने ।
- बहुउद्देश्यीय आयोजनाको विकास गरी कृषियोग्य भूमिमा वर्षैभरि भरपर्दो रुपमा सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउनु ।
- सम्पन्न सिंचाई प्रणालीको मर्मत सम्भार एवम् व्यवस्थापनलाई सुदृढ तुल्याई दिगो बनाउनु।

४.२.६ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
उपयुक्त प्रविधिमा आधारित सिंचाई प्रविधिको प्रयोग गरी सिंचाई सुविधा विस्तार गर्ने ।	➢ सिंचाईको दीर्घकालीन गुरुयोजना/रणनीतिक योजना निर्माण गरिने छ । ➢ ठूला सिंचाई, साना सिंचाई, थोपा सिंचाई र प्लाष्टिक पोखरी निर्माण तथा सुधारका योजनालाई प्राथमिकता दिइने छ । ➢ पाखो जग्गामा स्प्रीङ्गलर, थोपा सिंचाइ प्रविधिलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वियन गरिने छ । ➢ स्थानीय नदी तथा खोलाहरूबाट सम्भाव्यताका आधारमा सतह सिंचाई संरचनाहरु क्रमश निर्माण गर्दै सिंचाई सुबिधा बढाउँदै लगिने छ । ➢ सिंचाइको सम्भाव्यता हेरी प्लाष्टिक पोखरी, थोपा सिंचाई, स्प्रिङकल जस्ता नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई सुविधाको विस्तार गरिने छ । ➢ सिंचाई आयोजना निर्माणमा स्थानीय श्रोत, साधन र सीप प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइने छ । ➢ सिंचाई आयोजना निर्माण र व्यवस्थापनमा स्थानीय उपभोक्ता समितिको क्षमता विकास गरी सक्रिय बनाइने छ । ➢ सिंचाई प्रणालीलाई एजेन्सी म्यानेज्ड इरिगेशन सिस्टमबाट किसानद्वारा व्यवस्थापन गर्ने प्रणाली (फारमर्श म्यानेज्ड इरिगेशन सिस्टम) मा क्रमिक रुपमा हस्तान्तरण गर्ने ।

४.२.७ मुख्य कार्यक्रमहरु तथा कार्यान्वयन योजना

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	दीर्घकालीन सिंचाई गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।		✓	✓		
२	सिंचाई प्रणालीलाई किसानद्वारा व्यवस्थापन गर्ने प्रणाली	✓	✓	✓		

	(फारमर्श म्यानेज्ड इरिगेशन सिस्टम) मा क्रमिक रुपमा हस्तान्तरण गर्ने ।					
३	भूमिगत स्यालो तथा लिफ्ट सिंचाई आयोजनाहरु निर्माण गर्दा सोलार प्रणाली जडान गर्ने ।	✓	✓	✓		
४	सिंचाई प्रणाली विकास गर्न संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने, अध्ययन अनुसन्धानमा सुधार गर्ने तथा सम्पन्न आयोजनाहरु हस्तान्तरण गरी किसानद्वारा दिगो व्यवस्थापन गर्न क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।		✓	✓		
५	सिंचाई सम्बन्धी नीति र ऐनहरु तर्जुमा गर्ने ।	✓	✓	✓		
६	नदी नियन्त्रणको लागि गुरुयोजना तर्जुमा गर्ने ।		✓	✓		
७	वायो इन्जिनियरिङ तथा नदी किनारमा वृक्षारोपण गर्ने ।			✓	✓	✓
८	सिंचाई व्यवस्थापन सूचना प्रणाली अन्तर्गत डाटाबेस तयार गर्ने	✓	✓	✓		

४.२.८ अपेक्षीत उपलब्धि

- सिंचाई गुरुयोजना निर्माण हुनेछ ।
- नयाँ प्रविधीमा आधारित सिंचाई आयोजना निर्माण भएको हुने छ ।
- सिंचाई व्यवस्थापन सूचना प्रणाली अन्तर्गत डाटाबेस तयार हुनेछ ।
- सिंचाई प्रणालीमा संलग्न जनशक्ति तथा किसानहरुको क्षमता अभिवृद्धि हुनेछ ।
- नदी जन्य प्रकोप नक्साङ्कन भएको हुने छ ।
- उप-जलाधार क्षेत्र संरक्षण भएको हुनेछ ।

४.२.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- नगरपालिकाको आन्तरिक स्रोत परिचालन हुनेछ ।
- आयोजनाहरुको कार्यान्वयनमा केन्द्र सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय निकायको समन्वयात्म र सकृय सहभागिता हुनेछ ।
- ठूला आयोजनाहरुको कार्यान्वयनमा दातृ निकायबाट सहयोग प्राप्त हुनेछ ।

४.३ पर्यटन, सँस्कृति तथा सम्पदा

४.३.१ पृष्ठभुमि

पर्यटन क्षेत्र नेपालको अर्थतन्त्रको विकासको लागि उच्च संभावना बोकेको क्षेत्र हो । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा प्रदेशको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा पर्ययटनको योगदान २% मात्र रहेको छ भने आर्थिक बर्ष २०८०/८१ मा ५% पऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ (प्रदेस नं. १ को प्रथम आबधिक योजना, २०७६/७७-२०८०/८१) । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा १२ लाखको हाराहारिमा भित्रियको बाहय पर्यटनले देशको कुल गार्हस्थउत्पादनमा करिव ३% योगदान पुगेको र २ लाख भन्दा बढी मानिसले प्रत्येक्ष रोजगारी प्राप्त गरेको देखिन्छ । यहि संभावनालाई मध्यनजर गर्दै संघिय, प्रदेश र स्थानिय सरकारले पनि पर्यटन उद्योगलाई

प्रवर्दधन गर्दै नीति योजना, आयोजना र कार्यक्रम अवलम्वन गर्ने हो भने पर्यनलाई आकर्षण गरी संघिय, प्रदेश र स्थानिय ३ वटै सरकारको आर्थिक समृद्धि बढ्ने संभावना रहेको देखिन्छ ।

लिखु गाउँपालिका प्रकृतिक, संस्कृतिक तथा धार्मिक हिसाबले महत्वपूर्ण मानिन्छ । खासगरी, प्राकृतिक सुन्दरता, महत्त्वपूर्ण धार्मिक पर्यटकीय गन्तव्य तथा मौलिक सांस्कृतिक तथा पुरातात्त्विक सम्पदा नेपालको पर्यटन क्षेत्रमा प्रचुर सम्भावना बोकेका क्षेत्रहरु हुन् । यी स्थल र सम्पदाको संरक्षण, प्रवर्द्धन र विविधीकरण गर्दै पर्यटकीयस्थलको रुपमा विकास गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको प्रमुख आधारको रुपमा यस क्षेत्रलाई विकसित गर्ने नीति नेपालको संविधानले अंगिकार गरेको छ भने गाउँपालिकाले पनि पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने र पर्यटको माध्यमबाट रोजगारीका अवसर वृद्धि, गरिबी निवारण र जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याई आर्थिक समृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्ने उद्देश्यका साथ अगाडी बढेको छ ।

पालिकाभित्र विद्यमान अबस्थामा रहेका पर्यटकिय गन्तव्यहरु (प्राकृतिक, धर्मिक, पुरातात्विक, दैबिक, संस्कृतिक/मानब निर्मित) को उचित संवर्ध्धन र प्रबर्दधन गरि नयाँ पर्यटकीय क्षेत्रको पहिचान गरी पर्यटन गतिबिधिहरु बढाउन सकिन्छ । पालिकामा ३४ भन्दा बढि धार्मिक तथा अन्य पर्यटकिय गन्तव्य, १७ वटा नदिनाला, ३९ वटा विभिन्न बन, एउटा मनोरञ्जन पार्क ४ वटा खेल मैदान रहेका छन् जुन प्रत्यक्ष पर्यटन उद्योगसँग जोडिएको छ ।

४.३.२ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

- पर्यटकीय उपजको विविधिकरण सहित पर्यटन क्षेत्रको अपेक्षित रुपमा विकास र विस्तार प्रवर्द्धन हुनु नसक्नु ।
- पर्यटन गुरुयोजना निर्माण नहुनु ।
- पर्यटकीय पूर्वाधारका कार्यक्रमलाई विशेष प्राथमिकता नदिनु ।
- पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माणमा लगानी प्रयाप्त हुनु नसक्नु ।
- पर्यटन प्रवर्द्धन तथा प्रचार प्रसारको कमी ।
- पर्यटन क्षेत्रको विकासमा उद्यमशिलतालाई जोड्न नसकिनु ।
- पर्यटन पूर्वाधारको कमी ।

चुनौति

- स्थानीय संस्कृतिलाई पर्यटन विकाससँग आवद्ध गर्नु ।
- पर्यटकीय उपजहरूको विविधिकरण गर्नु र गन्तव्यहरूको विकास गर्नु ।
- पर्यटनमा नीजि क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्नु ।
- पर्यटकिय पूर्वाधरको विकसा गर्न ।
- पर्यटकिय पूर्वाधार विकासमा निजी क्षेत्रको लागानी आकर्षित गर्नु ।
- पर्यटकिय सेवा सुविधाको गुणस्तर वृद्धि गर्नु ।

४.३.३ संभावना तथा अवसर

संभावनाहरु

- प्राकृतिक सौन्दर्यता
- झरना, पोखरी तथा नदिनाला
- पर्यटकीय पदमार्ग
- साँस्कृतिक तथा धार्मिक विविधता
- Homestay, village tourism, Rafting को संभावना

अवसरहरु

- पर्यटकिय गन्तव्य पोकली झरनाले पर्यटकिय गतिविधिमा बढआवा दिने ।
- कृषि पर्यटन सम्भावना भएका क्षेत्रमा कृषि पर्यटनको डिजाईन र सम्भाव्य अध्ययन गर्न सकिने ।
- पर्यटन विकासमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्न प्रोत्साहन मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिने ।
- पर्यटन गुरुयोजना तयार गरी पर्यटन पूर्वाधारहरु विकास गर्ने सकिने ।
- पर्यटकको लागि सम्वद्ध संघ सस्थाहरूसँग समन्वय गरी आवश्यक सुरक्षाको व्यवस्था गर्न सकिने ।
- धार्मिक साँस्कृतिक विविधता ।

४.३.४ लक्ष्य

पर्यटकिय क्षेत्रको विकास गरी महत्वपूर्ण पर्यटकीय स्थानको रुपमा परिचित गराउने ।

४.३.५ उद्देश्यहरु

- आन्तरिक बाह्य एर्यटकहरुलाई आकर्षित गर्न भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने
- पर्यटनलाई रोजगारीसँग जोडेर आर्थिक बृद्धि गर्ने ।
- स्थानीय कला संस्कृति र प्राकृतिक ,विविधताको संरक्षण गर्दै पर्यटनसंग आवद्ध गर्ने ।

४.३.६ रणनीति तथा कार्यनीतिहरु

रणनीति	कार्यनीति
पर्यटन पूर्वाधार निर्माण गर्ने	➢ पालिकाको प्राकृतिक, दैविक, धार्मिक तथा पुरतात्विक महत्वका क्षेत्रको संरक्षण गरी पर्यटन प्रवर्द्धनमा जोड दिइने छ । ➢ योजना छनोट गर्दा पर्यटकीय पूर्वाधारका कार्यक्रमलाई विशेष प्राथमिकता दिइने छ । ➢ पालिकाभित्र सम्भाव्य स्थानहरुमा आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटकहरु आकर्षित गर्न मनोरञ्जन पार्क, पिकनिक स्पट, विभिन्न धार्मिक स्थान निर्माणमा जोड दिइने छ । ➢ पालिकाका कृषि पर्यटन सम्भावना भएका क्षेत्रमा कृषि पर्यटनको डिजाईन र सम्भाव्य अध्ययन गरिने छ । ➢ पर्यटन सूचनाका लागि आवश्यक सूचनाहरुको संग्रह र अध्यावधिक गरी पर्यटन

	सरोकारवालाहरुसँग समन्वय/सहकार्य गरी पर्यटन गुरुयोजना तयारी र पर्यटन मैत्री कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ➢ पर्यटन सूचना केन्द्रलाई प्रभावकारी बनाउँदै पर्यटकीय उत्पादन प्रचार-प्रसारमा जोड दिइने छ । पर्यटन सरोकारवालाहरुसँग समन्वय गरी पर्यटन गुरुयोजना तयारी र पर्यटनमैत्री कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ➢ पर्यटकको लागि सम्वद्ध संघ सस्थाहरूसँग समन्वय गरी आवश्यक सुरक्षाको व्यवस्था गरिने छ । ➢ पर्यटन विकासमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्न प्रोत्साहन मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
मौलिक कला तथा सस्कृतिक पहिचानलाई संरक्षण गर्दै पर्यटनसँग आवद्ध गर्ने ।	➢ स्थानीय पहिचान दर्शाउने कला सँस्कृतिको विकास गरी पर्यटनसँग आवद्ध गरिने छ । ➢ ऐतिहासिक, धार्मिक एवम् पुरातात्विक सम्पदाहरुको अन्वेषण, उत्खनन्, संरक्षण, जगेर्णा र प्रवर्द्धनमा प्रदेश र संघीय सरकारबीच समन्वय र सहकार्य गर्ने । ➢ स्थानीय विशिष्ट पहिचान झल्किने खालका उत्पादनहरूको प्रवद्वन गर्दै आय आर्जनका लागि उपयुक्त स्थानहरूमा कोशेली घरको स्थापना गरिनेछ । ➢ लोक भाषा, संस्कृति, कला, धार्मिक साँस्कृतिक स्थल आदिको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरिने छ । ➢ स्थानीय बाटो घाटो एवम् पर्यटकीय पदमार्ग, विश्राम स्थल, होटल तथा होमस्टे, साँस्कृतिक एवम् धार्मिक स्थल आदिको पूर्ण सरसफाई गरिने छ ।

४.३.७ मुख्य कार्यक्रमहरु तथा कार्ययान्वयन योजना

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	पर्यटन गुरु योजना तर्जुमा गर्ने ।			✓		
२	ऐतिहासिक तथा पुरतात्विक महत्वका क्षेत्रको संरक्षण गर्ने ।		✓	✓	✓	
३	सम्भाव्य स्थानहरुमा मनोरञ्जन पार्क, पिक्निक स्पट, विभिन्न धार्मिक तथा ऐतिहासिक प्रतिमाहरु निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	
४	ऐतिहासिक, धार्मिक एवम् पुरातात्विक सम्पदाहरुको अन्वेषण, उत्खनन्, संरक्षण, जगेर्णा र प्रवर्द्धन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓

५	बजार क्षेत्रमा पर्यटन सूचना केन्द्र स्थापना गर्ने ।			✓	✓	✓
६	पर्यटकिय क्षेत्रहरुको प्रचार प्रसार गर्ने ।			✓		
७	पर्यटकीय सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
८	नयाँ गन्तव्यहरूको खोजी र विकास गरी पर्यटकीय प्रवेश अनुमतिको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓	✓	
९	पर्यटन विकासमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गर्न प्रोत्साहन मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।			✓	✓	
१०	पोकली झरना लगायतका महत्वपूर्ण पर्यटकिय महत्वका स्थानहरुको डिपिआर गर्ने ।					

४.३.८ अपेक्षित उपलब्धी

- पर्यटन गुरु योजनाको तर्जुमा हुने छ ।
- पालिकामा पर्यटन सूचना केन्द्रको स्थापना भएको हुने छ ।
- ऐतिहासिक तथा पुरतात्विक महत्वका क्षेत्रको संरक्षण हुने छ ।
- ऐतिहासिक धार्मिक ,एवम् पुरातात्विक सम्पदाहरुको अन्वेषणजगेर्णा र प्रवर्द्धन ,संरक्षण ,उत्खनन् , हुनेछ ।
- आन्तरीक तथा बाह्य पर्यटन आवगमनमा बृद्धि भएको हुनेछ ।
- करिब १५० जनाले पर्यटन क्षेत्रमा रोजगारी प्राप्त गरेका हुनेछन् ।
- पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माण भएको हुनेछ ।
- स्थानीयहरुले आतिथ्य व्यवस्थापन, होटल व्यवस्थापन, सुरक्षा जस्ता विषयमा तालिम प्राप्त गरेका हुने छन् ।
- नयाँ पर्यटकिय गन्तव्यहरुको पहिचान र पूर्वाधार विकास भएको हुनेछ ।
- पर्यटन क्षेत्रमा लगानीहरु आकर्षित भएको हुनेछ ।

४.३.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- नीजि क्षेत्रको सहयोग भएको हुनेछ
- अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ
- पर्यटन बोर्डको सहयोग भएको हुनेछ
- पर्यटन क्षेत्रमा वित्तिय संस्थाको ऋण लगानी भएको हुनेछ

४.४ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति

४.४.१ पृष्ठभूमि

उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपुर्ति आर्थिक विकासको प्रमुख आधार हो । यसले कुनै पनि पालिकाको अर्थतन्त्रमा प्रत्येक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । यो रोजगारिसँग पनि प्रत्येक्ष जोडिएको हुन्छ । लिखु गाउँपालिकामा हाल सम्म कुनै पनि ठूला तथा मझौला उद्योग धन्दाहरु संचालनमा रहेका छैनन् । सिमित मात्रामा घरेलु तथा कुटिर उद्योगहरु संचालनमा रहेका छन् । यो गाउँपालिकामा सिमित जनसंख्या रहेको

कारण व्यापार तथा व्यवसाय तथा आपूर्तिका हिसाबले प्रभावकारी नभएता पनि नेपालको संविधानमा उल्लेख भएवमोजिम उपभोक्ताको हकको सुनिश्चितता गर्न प्रत्येक उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने हक र गुणस्तरहीन वस्तु वा सेवाबाट क्षति पुगेको व्यक्तिलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको व्यवस्था गरे अनुरुप प्रत्याभूति गराउन सक्नु पर्दछ । दुर्गम तथा ग्रामीण क्षेत्र लगायत मुलुकभर नागरिकको दैनिक जीवनयापनमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको सहज र निर्वाध आपूर्ति सुनिश्चित गर्नु राज्यको दायित्व हो साथै कालोबजारी, एकाधिकार, कृत्रिम अभाव सिर्जना, प्रतिस्पर्धा नियन्त्रण जस्ता कार्यको पूर्ण अन्त्य गर्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाई व्यापारिक स्वच्छता र अनुशासन कायम गरी उपभोक्ताको हकहित संरक्षण गर्ने राज्यको नीति रहेको छ । यसका लागि उपभोक्ता संरक्षण ऐन लगायतका कानूनी व्यवस्था गरिएको छ ।

४.४.२ बस्तुस्थिति

लिखु गाँउपलिकामा दैनिक घरयासी उपभोगका सामाग्री, निर्माण सामाग्री, औषधी, ईन्धन, लत्ताकपडा, भाँडाकुडा, शृंगार सामाग्री, ईलेक्ट्रोनिक्स आदि लगायतका सामाग्रीहरुको आयत छिमेकी जिल्लाको सदरमुकाम मन्थली बजार, काठमाण्डौबाट हुने भएकोले गाँउपालिकामा यस्ता सामानहरुको यथोचित आपूर्ति र वितरणमा गाँउपालिकाले ध्यान दिनु जरुरी रहेको छ । यस्त अधिकांश सरसामानहरु नीजि क्षेत्रबाट आपूर्ती हुने र स्थानिय निवासीहरुको दैनिक जिवन र स्वास्थ्यसंग समेत प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने भएकोले उक्त सामानहरुको कालोबजारी, जथाभावी मूल्य निर्धारण, अनावश्यक भण्डार, गुणस्तर आदिमा समेत गाँउपालिकाबाट नियमित रुपमा अनुगमन गर्नुपर्ने छ ।

गाउँपालिकामा संचालित व्यापार व्यवसायहरुको संख्या १३९ रहेको छ । ति मध्ये गाउँपालिकामा दर्ता प्रकृयामा छैनन् (आर्थिक जनगणना, २०१८) । कृषि तथा पशु फर्म ७४, साना होटल व्यवसाय १५, निर्माण व्यवसाय एउटा मात्र संचालमा रहेको देखिन्छ । यी उद्योग तथा व्यवसायमा ५०० भन्दा बढि जनसंख्य प्रत्यक्ष र करिव त्यतिनै संख्यामा अप्रत्यक्ष रुपमा संलग्न रहेकाछन् (लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८)।

४.४.३ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

- भएका उद्योगहरु पनि दर्ता/नीतिगत दायरामा नआउनु
- सडक संजलाको अवस्था कमजोर
- गाउँपालिकामा उद्योग र उद्यमशिलताको कमी ।
- औद्योगिक पूर्वाधारको कमी ।
- औद्योगिक ग्राम स्थापना नहुनु ।
- जनशक्तिको कमी अभाव ।
- व्यावसायीक दक्षताको अभाव ।
- वाह्य बजारसंग पहुँचको अभाव ।
- व्यापार व्यवसायको आकार सानो हुनु ।

चुनौतिहरु

उद्यमशिलता विकास गर्नु, प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको पहिचान र विकास गर्नु यूवा जनशक्तिलाई उद्यमशिलता तर्फ आकर्षित गर्नु र गराउनु चुनौति रहेको छ ।

४.४.४ संभावना तथा अवसर

कृषि, वन र जडी वुट्टी जन्य उद्योगको सम्भावना, उद्योग, उर्जा, पर्यटन आदि क्षेत्रमा वाह्य लगानीको संभावना, एक गाउँपालिका एक औद्योगिक ग्रामको केन्द्रीय नीति रहनु जस्ता विभिन अवसरहरु रहेका छन् ।

४.४.५ लक्ष्य

उद्योग धन्दा, व्यापार व्यवसायले पालिकाको अर्थतन्त्रमा योगदान ।

४.४.६ उदेश्य

उद्योग, व्यापार र व्यवसायको विकास गरी आय र रोजगारी वृद्धि गर्नु ।

४.४.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
उद्यमशीलताको प्रवर्द्धन गरी लघु तथा घरेलु उद्योगको विकास तथा विस्तार गर्ने ।	➢ गाउँपालिका भित्र लघु र घरेलु उद्योग व्यवसाय स्थापनालाई प्रोत्साहन गर्न नीतिगत एवं कानूनी व्यवस्था गरिनेछ । ➢ स्थानीय स्तरमा लगानी वातावरण निर्माण गर्नका साथै सार्वजनिक निजी साझेदारीलाई प्रेत्साहित गरिनेछ । ➢ स्थानीय स्तरमा उद्यमशिलता विकासका लागि उपयुक्त व्यक्तिहरूको छनौट गरी सीप विकास एवं उद्यमशिलता तालिम प्रदान गरी आय र रोजगारी सँग आवद्ध गराइनेछ । ➢ औद्योगिक ग्राम लगायतका औद्योगिक पूर्वाधारको विकास गरिनेछ । ➢ वैदेशिक रोजगार बाट फर्किएका यूवाहरूलाई उद्योग व्यवसाय संचालन गर्न वित्तीय पहुँच लगायत अन्य सहुलियत प्रदान गरिनेछ । ➢ तालिम प्राप्त जनशक्तिलाई स्किम धितोका आधारमा समुह जमानीमा वित्तीय सस्थाबाट कर्जा उपलब्ध गराउन सहजिकरण गरिनेछ । ➢ स्थानीय सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित श्रममूलक उद्योगलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ➢ परम्परागत रुपमा चलिरहेका स्थानीय पहिचान जन्य उद्योगहरूलाई नयाँ प्रविधिसँग आवद्ध गरी व्यवसायिक्ता अभिवृद्धि गरिनेछ । ➢ महिला उद्यमीहरूद्वारा संचालित उद्यमलाई विशेष प्राथमिकता र प्रोत्साहन दिइनेछ । ➢ स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित आलु तथा दलहनबालीलाई स्थानीय तहमा नै प्रशोधन, लेवलिङ, ब्राण्डिङ तथा प्याकेजिङ गरी बिक्री वितरण गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।
व्यापार व्यवसायको विकास र विस्तार गर्ने ।	➢ गाउँपालिका भित्र लघु र घरेलु उद्योग व्यवसाय स्थापनालाई प्रोत्साहन गर्न नीतिगत एवं कानूनी व्यवस्था गरिनेछ । ➢ स्थानीय स्तरमा लगानी वातावरण निर्माण गर्नका साथै सार्वजनिक निजी साझेदारीलाई प्रेत्साहित गरिनेछ । ➢ स्थानीय स्तरमा उद्यमशिलता विकासका लागि उपयुक्त व्यक्तिहरूको छनौट गरी सीप विकास एवं उद्यमशिलता तालिम प्रदान गरी आय र रोजगारी सँग आवद्ध गराइनेछ ।

	➢ औद्योगिक ग्राम लगायतका औद्योगिक पूर्वाधारको विकास गरिनेछ । ➢ वैदेशिक रोजगार बाट फर्किएका यूवाहरूलाई उद्योग व्यवसाय संचालन गर्न वित्तीय पहुँच लगायत अन्य सहुलियत प्रदान गरिनेछ । ➢ तालिम प्राप्त जनशक्तिलाई स्किम धितोका आधारमा समुह जमानीमा वित्तीय सस्थाबाट कर्जा उपलब्ध गराउन सहजिकरण गरिनेछ । ➢ स्थानीय सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित श्रममूलक उद्योगलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ➢ परम्परागत रुपमा चलिरहेका स्थानीय पहिचान जन्य उद्योगहरूलाई नयाँ प्रविधिसँग आवद्ध गरी व्यवसायिक्ता अभिवृद्धि गरिनेछ । ➢ महिला उद्यमीहरूद्वारा संचालित उद्यमलाई विशेष प्राथमिकता र प्रोत्साहन दिइनेछ । ➢ स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित आलु तथा दलहनबालीलाई स्थानीय तहमा नै प्रशोधन, लेवलिङ, ब्राण्डिङ तथा प्याकेजिङ गरी बिक्री वितरण गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

४.४.८ मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	नीति एवं कानून तर्जुमा गर्ने ।			✓		
२	उद्योग, व्यपार तथा व्यवसायहरुलाई कनुनी प्रकृया अनुसार दर्ताको दायरामा ल्यउने			✓	✓	✓
३	परम्परागत उद्योगको आधुनिकीकरण र प्रवर्द्धन गर्ने			✓	✓	
४	स्थानीय पहिचान उत्पादनहरूको प्रशोधन, लेवलिङ, ब्राण्डिङ तथा प्याकेजिङ गर्ने ।			✓	✓	
५	उद्यमशीलता तथा सीप तथा क्षमता विकास गर्ने ।			✓	✓	
६	हाट बजारको व्यवस्था गर्ने ।			✓	✓	✓
७	महिला उद्यम विकास गर्ने ।			✓	✓	✓
८	औद्योगिक पूर्वाधारको विकास गर्ने ।		✓	✓	✓	
९	बजार प्रवर्द्धन गर्ने ।		✓	✓	✓	
१०	बजारको नियमित अनुगमन गर्ने ।			✓		✓
११	औधोगिक ग्रामको पूर्वाधार स्थापना गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
१२	लगानी आकर्षण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
१३	उत्पादित वस्तुको निर्यातमा वढवा दिने	✓	✓	✓	✓	✓
१४	उत्पादित बस्तुको व्यपार व्यवसायको लागि बाह्य बजारसँग समन्वय गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓

४.४.९ अपेक्षित उपलब्धि

- थप ३५० लघु तथा घरेलु उद्योग स्थापना भएको हुनेछ ।
- थप २५०० जनाले रोजगारी प्राप्त गरेका हुनेछन ।
- औद्योगिक ग्राम स्थापना भएको हुनेछ ।
- स्थानीय यूवा र उद्यमीहरुले उद्यम विकास तालिम लिएको हुनेछन ।
- करिब ५०० महिलाहरुले सीपमूलक तालिम लिएका हुनेछन ।
- बाह्य तथा आन्तरिक लगानीको वातावरण सृजना भएको हुनेछ ।
- सडक पूर्वाधारहरुको बिकास भै बजारसम्मको सहज पहुँच स्थापित भएको हुनेछ ।

४.४.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- स्थानीय निकायले लगानीमैत्री वातावरण तयार गर्नुपर्ने ।
- लगानी सुरक्षाको प्रत्याभूत हुनुपर्ने ।
- नीजि क्षेत्रको सहयोग भएको हुनेछ ।
- अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ ।

४.५ श्रम तथा रोजगारी र सामजिक सुरक्षा

४.५.१ पृष्ठभूमि

रोजगारी र श्रमलाइ नेपालको संविधानको धारा ३३ र ३४ मा मौलिक हक मा समाहित गरिएको छ । यहि हक लाई कार्यन्वयन गर्न रोजगारी हक सम्वन्धित ऐन-२०७५, रोजगारीको हक सम्बन्धि यमावली, २०७५, प्रधान मन्त्रि रोजगार कार्यक्रम २०७५ तथा यूवा रोजगारिका लागि रुपनान्तरंण पहल कार्विधी २०७६ तर्जुमा गरी स्थानिय तहमा रोजगार सेवा केन्द्र स्थापना मार्फत बेरोजगार व्यक्तिको पहिचान गर्ने सूचिकरण गर्ने, र सूचिकृत व्यक्तिलाइ रोजगारी प्रदान गर्ने गरिन्छ (लिखु गाउँपालिका बर्षिक प्रतिवेदन २०७७/७८) ।

गरिवी निवारण र आर्थिक विकासमा उल्लेख्य प्रगति गर्न सकिने तथ्यलाई मध्येनजर गरी श्रम बजारको आवस्यकता अनुरुप शिपमुलक श्रम शक्तिको बिकास गर्नु आजको आबस्यकता हो । गुणस्तरिय मानव संशाधनको विकास मर्फत श्रमको उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई बनाउन उत्पादनको क्रियाशील साधनको रुपमा श्रमको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनको अभीसन्धि १६९ ले सुरक्षित रोजगारि र श्रमको उत्पादकत्वको प्रत्यभूति गरेको छ भने राष्ट्रिय रोजगार नीति, २०७१ र बैदेशिक रोजगार नीति २०६८ कार्यन्वयनमा आएका छन् । यसै कानुनी आधआरलाई ध्यन दिंदै उत्पादनमूलक रोजगारी सिर्जना गरी मुलुकमा उपलव्ध आर्थिक रुपमा कार्यशिल जनसंख्य प्रयोग गरी उद्योग, व्यापार, पर्यटन, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता सेवा क्षेत्रमास्थानान्तरण गर्न सकेमा पालिकाको अर्थतन्त्रमा योगदान पुग्दछ ।

लिखु गाउँपालिकालमा रोगार सेवाकेन्द्र स्थापन भै आर्थिक बर्ष २०७५/७६ क्रियान्वयनमा आईसकेको छ । यो केन्द्रबाट सूचिकृत बेरोजगार तथा रोजगार पाएका व्यक्तिहरुको विवरण लाई हेर्दा ७०० जना वेरोजगार

देखिन्छन् भने २३१ जनाले औसत १०० दिन रोजगार पाएको दरखिन्छ (लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८)।

गररबी न्यूनीकरण, मर्यादित जिवन र सुरक्षित भविष्यका लागि सामाखिक सुरक्षा र संरक्षण अपरिहार्य छ। नेपालको संखवधानले सामाखिक सुरक्षालाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरे अनुरुपसबै नागरिकको गुणस्तरिय जीवन सुनिश्चितताको लागि राज्यले सामाजिक सुरक्षा र संरक्षणको नीति अवलम्वन गरेको छ । त्यसैगरी, अन्तराष्ट्रिय प्रतिवद्धता पुरा गर्न र दीगो विकासको लक्षय प्रप्तिका लागि नागरिकलाई सामजिक सुरक्षा दिनआवस्यक हुन्छ। यसर्थ विभिन्न क्षेत्र तथा निकायबाट सञ्चालित सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण कार्यक्रमलाई एकीकृत ढाँचामा आवद्ध गरी थप प्रभावकारी बनाउन आवस्यक देखिन्छ। आर्थिक तथा सामजिक वञ्चितिकरण तथा जोखिममा परेका तथा परिवरका लागि सामाजिक संरक्षणका लागि सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५ जारि भएको र श्रमिकको सामजिक सुरक्षाका लागि योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ कार्यन्वयनमा रेहेको छ। खाद्यन्न, पोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि, श्रम तथा रोजगारी लागयतका क्षेत्रमा सामाजिक सुरक्षा र संरक्षषणका लक्षित कार्यक्रम सञ्चालित छन्। यसलाई मध्यनजर राख्दै नेपाल सरकारले आव२०७५/७६ मा कुल बजेटको ११.७% रकम समाजिक सुरक्षामा र संरक्षण क्षेत्रमा विनियोजना गरेको छ (पन्ध्रै पञ्च बर्षिय योजना, २०७६/७७-२०८१/८२)।

४.५.२ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

- श्रम शक्तिको माग र आपूर्ति बीचको सन्तुलन नहुनु।
- प्राप्त शिप र पूँजिको न्यून परिचाल हुनु।
- रोजगारीको अभाव।
- बाहिरी लगानी आकर्षित गर्न नसक्नु।
- सामाजिक सुरक्षा योजनालाइ सर्वब्यपी बनाउन नसकिनु।
- सामजिक सुरक्षा योजना तर्जुमा, लगानिको आँकलन, श्रोत माथिको दवाव अनुमान गर्न आवस्यक पर्ने सूचना तथा तथ्याङ्कको कमी हुनु।
- सामजिक सुरक्षा वितरण प्रणाली प्रभावकारी नहुनु।
- सरकारी, सहकारी, निजी तथा सामुदायीक क्षेत्रबीच समन्वय नहुनु।

चुनौतिहरु

- आर्थिक रुपमा सक्रिय जनसङ्ख्यालाई स्थानिय स्तरमा नै रोजगारीका अवसरहरु सिर्जना गर्नु।
- श्रम शक्तिको माग र आपूर्ति बीचको सन्तुलन मिलाउनु।
- अन्तराष्ट्रिय श्रम बजारको पहिचान गर्नु।
- गन्तव्य मुलुकहरुसँग द्विपक्षीय श्रम सम्झौता र त्यसको कार्यान्वय गर्नु।
- विप्रेषणको उत्पादनमुलक क्षेत्रमा लगानी गर्नु।
- तालिम प्राप्त जनशक्तिको निम्ति सहि कामको उपलव्धता गराउनु।
- रोजगारीको अवसर सम्बन्धि सूचनामा रोजगारी चाहने मानिसको पहुँच स्थापित गर्नु।
- योगदानमा आधारित सामजिक सुरक्षा प्रणालीमा स्थानियको पहुँच स्थापित गराउनु।

- समाजिक सुरक्षा संरक्षण सम्वन्धी योजनालाई वित्तिय रुपमा दिगो बनाउनु ।

४.५.३ संभावना तथा अवसर

संभावनाहरु

- आर्थिक रुपमा सक्रिय जनसङ्ख्यालाई स्थानिय श्रममा सहभआगिता गराउन सक्ने ।
- स्थानीय उत्पादनलाई बाह्य बजारकेन्द्रसँग जोड्ने र आर्थिक समृद्धिमा रुपान्तरण गर्ने ।
- आन्तरीक तथा बाह्‍य श्रम बजारको पहिचान गर्नु ।

अवसर

- स्थानीय उत्पादनमा आधारित उद्योगहरुको स्थापना गरी रोजगारी सृजना हुन सक्ने ।
- आर्थिक गतिविधि बढ्न सक्ने ।
- स्थानीय उत्पादनले बजार प्राप्त गरी कृषकहरुले उत्पादनको उचित मूल्य पाउन सक्ने ।
- स्थानीय सरकारको राजस्व अभिवृद्धि हुने ।
- स्थानीय उत्पादनलाई ब्राण्डिङ्ग गरी बढी मूल्य प्राप्त गर्न सकिने ।

४.५.४ लक्ष्य

असल औद्योगिक श्रम सम्बन्धको विकास गरी उत्पादनशील र मर्यादित रोजगारीका अवसर विस्तार गर्नु ।

४.५.५ उद्देश्य

- बेरोजगार तथा अर्धबेरोजगारलाई रोजगारीका अवसरहरु विस्तार गर्नु ।
- वालश्रम लगायत सबै प्रकारका श्रम शोषण अन्त्य गर्नु ।
- बैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित , मर्यादित र व्यवस्थित गर्नु ।
- सबै नागरिकलाई अनिवार्य र सर्वव्यापी सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा आवद्ध गर्नु ।
- सामजिक सुरक्षा संरक्षण मार्फत नागरिकको आर्थिक, सामजिक, पर्यावरणिय र अन्य जोखिम कम गर्नु ।

४.५.६ रणनीति तथा कार्यनीतिहरु

रणनीति	**कार्यनीति**
श्रमिकको हक र अधिकारको कानुनी तथा आर्थिक आधार तयार गर्ने ।	➢ विद्यमान श्रम तथा रोजगार सम्बन्धी कानूनहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन र सामजिक सम्वादको माध्यमबाट असल औद्योगिक एवम् श्रम सम्बन्धको विकास गर्ने । ➢ राष्ट्रिय रोजगार नीतिका आधारमा पालिकाकले रोजगारीको हक सम्वन्धि प्रावधान कार्यन्वयन गर्ने छ । ➢ सामाजिक सुरक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यन्वयन गरिनेछ । ➢ वैदेशिक रोजगारका चरणलाई सुरक्षित ,शोषणमुक्त ,मर्यादित र अधिकतम प्रतिफलदायक बनाउने ।

वैदेशिक रोजगारीलाई कम खर्चिलो ,सुरक्षित र लाभप्रद बनाउने र विप्रेषणलाई उत्पादनमुलक क्षेत्रमा परिचालन गर्ने	➢ विप्रेषणलाई पूर्वाधार विकास जस्ता उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न आवश्यक नीति र विश्वाशिलो संयन्त्र बनाईने छ । ➢ वैदेशिक रोजगारमा जानेका निम्ति पालिकाबाट श्रम क्षेत्र निर्धारण गरी उपयुक्त पूर्व तालिमको व्यवस्था गरिने छ । ➢ वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित र लाभप्रद बनाउन पालिकामा नियमित अनुगमनको व्यवस्था गरिने छ ।
योगदानमा आधआरित सामाजिक सुरक्षा योजनालाई औपचारिक क्षेत्रका साथसाथै अनौपचारिक क्षेत्रमा समेत बिस्तार गरी सर्वब्यापि बनाउने ।	➢ एकीकृत सामजि सुरक्षा योजना र योगदानमा आधारित सामजिक सुरक्षा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यन्वयनका लागि नीतिगत, कानुनी तथा अन्तर निकाय समन्वयात्मक सुधआर गरिनेछ ।
वैदेशिक रोजगारीलाई कम खर्चिलो ,सुरक्षित र लाभप्रद बनाउने र विप्रेषणलाई उत्पादनमुलक क्षेत्रमा परिचालन गर्ने	➢ विप्रेषणलाई पूर्वाधार विकास जस्ता उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न आवश्यक नीति र विश्वाशिलो संयन्त्र बनाईने छ । ➢ वैदेशिक रोजगारमा जानेका निम्ति पालिकाबाट श्रम क्षेत्र निर्धारण गरी उपयुक्त पूर्व तालिमको व्यवस्था गरिने छ । ➢ वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित र लाभप्रद बनाउन पालिकामा नियमित अनुगमनको व्यवस्था गरिने छ ।

४.५.७ मुख्य कार्यक्रम

क्र.सं .	कार्क्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	निजी क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	रोजगारीका अवसर बृद्धि गर्ने खालका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	
२	राष्ट्रिय रोजगार नीति तथा श्रमिकको हक हित सम्वन्धि कानुन प्रभावकारी रुपमा कार्यन्वयन गर्ने।	✓	✓	✓	✓	✓
३	श्रमिकको कार्य क्षेत्रमा सुरक्षाको मापदण्ड लागू गर्न सहयोग गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
४	कम्तिमा एउटा बहुविषयगत सिप विकास तालिम केन्द्र स्थापना गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
५	रोजगारदाताहरुको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने ।			✓	✓	
६	प्राविधिक सिप विकास केन्द्र सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	
७	रोजगार सूचना केन्द्र सञ्चालन गर्ने ।			✓		
८	न्यूनतम पारिश्रमिक पालनाको निरीक्षण गर्ने ।					
९	वालश्रम रोकथामको लागि वालश्रम निरीक्षण गर्ने।			✓	✓	

क्र.सं .	कार्क्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	निजी क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१०	सामाजिक सुरक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यन्वयन गर्ने ।		✓	✓	✓	
११	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्क्रमलाई सफल बनाउन समन्वय र सहकार्य गर्ने ।	✓	✓	✓		
१२	विप्रेषणलाई पूर्वाधार विकास जस्ता उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न आवश्यक नीति र विश्वाशिलो संयन्त्र निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	
१३	श्रम अडिट गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
१४	वैदेशिक रोजगारमा जानेका निम्ति पालिकाबाट श्रम क्षेत्र निर्धारण गरी उपयुक्त पूर्व तालिमको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓	✓	
१५	वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित र लाभप्रद बनाउन पालिकामा नियमित अनुगमनको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓	✓	

४.५.८ अपेक्षित उपलब्धी

- श्रम उत्पादकत्वमा वृद्धि भएको हुनेछ ।
- रोजगारदाताहरुको अभिलेख अद्यावधिक हुनेछ ।
- आर्थिक रुपमा सकृय जनसङ्ख्यालाई रोजगरीको सिर्जना हुनेछ ।
- श्रमिकहरुको श्रम सम्मान, मर्यादा र जिवनस्तर बढेको हुनेछ ।
- श्रम र कामदार प्रति असल सम्बन्ध स्थापना हुनेछ ।
- वैदेशिक रोजगारी व्यवस्थित र मर्यादित भएको हुनेछ ।
- न्यूनतम पारिश्रमिक पालना हुनेछ ।
- वालश्रम मुक्त पालिका घोषणा हुनेछ ।
- श्रम अडिट हुनेछ ।
- विप्रेषण उत्पादन क्षेत्रमा लगानी भई श्रमिकको जिवनस्तरमा स्तरोन्नती भएको हुने छ ।

४.५.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- आवश्यक दक्ष जनशक्ति र प्राविधिकहरुको सहज आपूर्ती हुनुपर्ने ।
- पालिका भित्रै रोजगारीको अवसरहरुका साथै सुरक्षित र सहज लगानीको वातावरण हुनुपर्ने ।
- स्थानीय संघसंस्था र दातृनिकायहरुको नियमित आर्थिक र प्राविधिक सहयोग हुनुपर्ने ।
- पालिका, प्रदेश र संघीय सरकारबिच श्रम, रोजगारी सृजना र नागरिकको सामाजिक सुरक्षामा आवश्य समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने ।

परिच्छेद ५: सामाजिक क्षेत्र

५.१ स्वस्थ्य, पोषण तथा खाद्य सुरक्षा

५.१.१ पृष्ठभूमि

स्वस्थ्य सेवा र उपयुक्त पोषण मानव जिवनको आधआरभूत आबस्यकता हो । स्वस्थ्य मानिसले नै समृद्ध मुलुकको निर्माण महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ । गुणस्तरीय तथा सर्वसुलभ स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु राज्यको दायित्व हो । देश विकासमा स्वस्थ र उत्पादनशील नागरिकको महत्त्वलाई दृष्टिगत गरी नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा नि:शुल्क प्राप्त गर्ने मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ । यसै सन्दर्भमा लोक कल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुरुप स्वास्थ्य क्षेत्रलाई नाफामूलकबाट क्रमश: सेवामूलक क्षेत्रमा रुपान्तरण गर्दै लैजानुपर्ने आवश्यक छ । यस परिप्रेक्षमा नेपालले विभिन्न समयमा गरेको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता, नेपाल सरकारका विद्यमान नीति एवम् स्वास्थ्य तथा पोषण क्षेत्रका प्रमुख समस्या, चुनौति तथा अवसरलाई समेत आधार बनाउँदै दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने राष्ट्रिय कार्यसूची रहेको छ । नागरिकलाई स्वस्थ्य बनाउन आधुनिक चिकित्सा, आयुर्वेदिक, प्राकृतिक, होमियोपेथिक चिकित्सा क्षेत्र, स्वास्थ्य सुशासन र अनुसन्धानमा लगानी बढाउन आवश्यक देखिएको छ ।

स्वस्थ्यलाई प्रभाव पार्न अर्को महत्वपूर्ण सुचक खाद्य सुरक्ष हो । आफ्नो उत्पादनले बाह्र महिना खाद्यन्न पुग्ने परिवार संख्या र बाह्र महिना भन्दा कम समयको लागि खाद्यन्न पुग्ने घरपरिवर संख्याले पनि व्यक्तिको स्वस्थ्यगत अवस्थालाई निर्धारित गर्दछ ।

५.१.२ वस्तुस्थिति विवरण

लिखु गाँउपालिकाको सबै वडाहरुमा कुनै न कुनै प्रकारजका स्वस्थ्य संस्था संचालमा रहाहेका छन् । जामा ६ वटा हेल्थ पोष्ट, ३ वटा आधारभूत स्वस्थ्य केन्द्र संचालनमा रहेका छन् । यस पालिका अन्तरगत ८२ जना महिला स्वस्थ्य स्वयंमसेविका कार्यरत छन् । त्तस्तै गरेर स्थानिय नागरिकलाइ स्वस्थ्य सेवा उपलब्ध गराउन २० वटा कोप क्लिनिक, २२ वटा गाउँधर क्लिनिक, आयुर्वेद औषधालय १, दुरदराजमा स्वस्थ्यसेवा पुऱ्याउन २ वटा हेल्थ यूनिट संचालनमा रहेका छन् । स्वास्थ्य चौकीहरुमा दक्ष जनशक्ति, स्वास्थ्य उपकरण, ल्याव सेवा र पूर्वाधारहरुको अभाव रहेको छ । भौगोलिक विकटता र भौतिक पूर्वाधारको अभाबका कारण स्वास्थ्य सेवामा स्थानीयहरुको पहुँच न्यून रहेको छ । स्थानीय स्वास्थ्य केन्द्रहरुमा प्राथमिक तहको स्वास्थ्य सेवा मात्र उपलब्ध रहेकोले गम्भिर प्रकारको रोगको उपचारको लागि स्थानीयहरु मन्थली बजार, धुलीखेल र राजधानी काठमाण्डौ जानुपर्ने वाध्यता रहेको छ। पालिकामा २.३६% मानिस दीर्घ रोगि र १.६३% मानिस अपाङ्ग रेहेका छन् ।

तालिका 30: पालिकाको स्वास्थ्य सूचकमा भएको तुलनात्मक प्रगती विवरण

आधारभुत स्वास्थ्य तथा सरसफाई कार्यालय तथा मातहतका स्वास्थ्य संस्थाहरुबाट प्रदान गरिएका सेवाहरुको ३ वर्षको तुलनात्मक प्रगति प्रतिवेदन देहाय बमोजिम रहेको छः

SN	PROGRAMME	COVERAGE		
		075/076	076/77	077/78 (Till Baisakh)
1	Average no.of people served by FCHV	22.5	19.7	21.1
2	Average no.of people served from ORC (per clinic)	11.8	12.2	10
3	Average no. of people served from immunization clinic (per clinic)	6.5	5.6	6.7
4	Percentage of children fully immunized as per NIP schedule	51	44.1	38.4
5	% of pregnant women who received TD2 & TD2+	28.9	43.7	37.1
6	% of children under 1 year immunized with BCG	47.4	35	43.7
7	% of children under 1 year immunized with DPT HepB Hib1	57.7	41.8	51.7
8	% of children under 1 year immunized with DPT HepB Hib3	59.7	45.8	50
9	% of children aged 9-11 month immunized with MR 1	55.2	55.6	40.7
10	% of children aged 12-23 month immunized with MR 2	53.9	54.5	37.8
11	Drop out BCG vs Measles	-16.3	-58.9	6.8
12	Drop out DPT HepBHib 1 vs 3	-3.4	-9.4	3.2
13	Drop out Measles/rubella 1vs 2	6.4	7.1	13
14	% of dehydration among U5 yrs registered diarrhoeal cases (facility & outreach)	25.8	38.4	9.9
15	% of new born with low birth weight (less than 2.5kg)	0.94	0.63	0.96
16	Incidence of pneumonia among children U5 yrs (per1000)	190.6	154.1	86.4
17	% of children U5 yrs treated with Zinc & ORS	86.7	84.5	93.2
18	% of Pneumonia cases treated with antibiotics	224	385.7	149.6
19	% of new borns who initiated breastfeeding within 1 hour of birth	46.8	45.6	56.5
20	% of children 0-11 months registered for growth monitoring who were under weight	0.3	1	0
21	% of children 12-23 months registered for growth monitoring who were under weight	1.3	0.7	0
22	% of children aged 0-11 month registered for growth monitoring	94.5	67.6	72.5
23	% of children aged 0-23 month registered for growth monitoring	85.7	59.6	64.3
24	% of children aged 12-23month registered for growth monitoring	76.4	51	55.5
25	ANC 4th visit Total	114	86	121
26	Institutional Deliveries Total	77	49	82
27	% of Birth attended by SBA	24.4	16.8	26

28	% of Birth attended by HW other than SBA	0.31	0.32	2.6
29	% of women receiving maternity incentives	100	100	100
30	% of women receiving ANC incentives	91.5	100	91.9
31	% of mothers group meeting held	100.4	89.7	104.3
32	% of postpartum women visited by FCHVs	21.9	25.6	82
33	condom users	115	105	84
34	Depo new users	148	231	180
35	IUCD new users	16	15	10
36	Implant new users	105	105	54
37	Pills new users	65	54	60
38	FP methods New acceptor among as % of MWRA	14.6	16.5	12.5
39	No.of new TB cases	0	5	0
40	No.of new leprosy cases	0	0	0
41	No.of new malaria cases	0	0	0
42	No.of new kalazar cases	0	0	0
43	% of OPD New visits among total population	103.6	128.6	134
44	Total New OPD visits Female	8459	10703	11162
45	Total New OPD visits Male	6149	7438	7819
46	Total new OPD visits	14608	18141	18981
47	Vitamin A Campaign Coverage	94	94.3	95.2

स्रोतः लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८

पोषण मानव शरिको लागि चाहिने महत्वपूर्ण पदार्थ हो । यदि मान सरिरमा आव स्यकता अनुसारको पौष्टिक तत्वको भाव भयो भने विभिन्न प्रकारका रोग लाग्ने, शरिरीक तन्दुरूस्ति नहुने, बालबालिकाको उमेर अनुसार BIM मापनमा सन्तुलन नहुने जसले गर्दा कतिपय बालबच्चाचा हुनु पर्ने भन्दा कम उचाईका, कम तौलका, लुला लंगडा र बिभिन्न प्रकारका रोगको असरले नकारात्मक प्रभानव पारेको देखिन्छ । पालिकाका करिव ५ प्रतिशत घरधुरीले मात्र आफ्नो उत्पादनले बर्षभरि खाएर घेरै हुने र केहि घरपारिवाले मात्र बर्ष भरि पेटभरि खान पुग्ने उत्पादन गर्दछन भने अधिकांस घरपरिवारमा आर्थिक रुपमा समस्या देखिएको पाईन्छ (लीखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८) । यस्तो अबस्थामा पोषण तथा खाद्य सुरक्षा त धेरै टाढाको कुरा हो पेटभरि दुई छाक खना खान पनि चिन्ताको विषय हुन जान्छ । भोकमरि, कुपोषण तथा लुकेको भोक (Hidden Hunger) बाट पालिका निवासीहरुलाइ माथि उठाउन पालिकामा रहेका सबै प्रकारको गरिवी हटाई दीगो विकासको लक्ष प्रप्त गर्न विशेष योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

५.१.३ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

- सबै स्वास्थ्य संस्थामा प्रसुति केन्द्रको (Birthing centre) अभावले प्रसुति सेवामा कठिनाई ।
- अस्पतालको अभावले गम्भिर प्रकारको रोग निदानमा समस्या ।
- सरकारी स्वास्थ्य संस्थामा आवश्यकता अनुसारको उपकरण र विशेषज्ञ चिकित्सकको अभाव ।
- कुपोषण, श्वास प्रश्वास जन्य स्वास्थ्य समस्या रहनु ।
- स्वास्थ्य र पोषण सम्बन्धी चेतनाको कमी ।
- निशुल्क तथा अत्यावश्यक औषधीको पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध नहुनु ।
- बालबालिकामा विरामी दर बढीहुनु

- सबै घरपारिवरमा पोषण र खाद्य सुरक्षाको पहुँच नहुनु ।

चुनौतिहरु

- आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई सबैको पहुँच भित्र ल्याउनु ।
- सबै सुत्केरी सेवालाई संस्थागत दायरामा ल्याउनु ।
- निशुल्क, स्वास्थ्य संस्थामा आधारभूत तथा अत्यावश्यक औषधि सर्वयाम उपलब्ध गराउनु ।
- स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आधारभूत सुविधा युक्त (औजार/उपकरण, दक्ष जनशक्ति र पूर्वाधार) पुऱ्याउनु।
- स्वास्थ्य वीमालाई सबै नागरिकको दायरामा पुऱ्याउनु ।
- जडिवुट्टीमा आधारित तथा स्थानीय उपचार प्रणालीलाई स्वास्थ्य संस्थाको दायरामा ल्याई व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउनु ।
- खाद्य सेचतना तथा खाद्य व्यवहार सुधारलाई स्वास्थ्य प्रणालीको अङ्गको रुपमा विकास गर्नु ।
- स्वास्थ्य सेवा बारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु ।
- बालबालिका मृत्युदर कमगर्नु ।
- पूर्ण खोपयूक्त पालिकाको बनाउनु ।

५.१.४ संभावना तथा अवसर

संभावना

- पुर्वाधारहरुको विकास गरी स्वास्थ्य सेवामा स्थानीय नागरिकहरुको सहज पहुँच स्थापन गर्न सकिने ।
- नयाँ स्वास्थ्य संस्थाहरुको विकास हुँदै गरेकोहुँदा जनतामा स्वास्थ्य पहुँच बढाउन सकिने ।
- नगरिकहरुलाई स्वास्थ्य, सरसफाईमा परिचालिनत गर्न सकिने ।

अवसरहरु

- आधारभूत स्वास्थ्य स्थानीय सरकारको अधिकारमा रहनु ।
- अधिकांश वडामा स्वास्थ्य संस्था र खोप केन्द्र उपलब्ध हुनु ।
- १५ शैया सम्मको अस्पताल सबै स्थानीय तहमा खोल्ने सरकारी नीति रहनु ।
- राष्ट्रिय स्वास्थ्य वीमा कार्यक्रम संचालनमा रहनु ।

५.१.५ लक्ष्य

- सबैको पहुँचमा गुणस्तरीय स्वस्थ्य सेवा उपलव्ध भएको हुने।
- पोषण सहितको खाद्य सुरक्षा भएको हुनेछ ।

५.१.६ उद्देश्य

- आधारभूत स्वस्थ्य सेवामा निशुल्क र सर्वसुलभ पहुँच सुनिश्चित गर्नु।
- गुणस्तरिय स्वास्थ्य सेवा, पोषण र खाद्य सुरक्षालाई सबैको पहुँचमा पुऱ्याउनु ।

५.१.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
आधारभूत स्वास्थ्यमा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित	➢ पालिकामा उपलव्ध स्वस्थ्य सेवालाई प्रभाकारी तरिकाले प्रवर्दधन गरिने छ । ➢ आधारभूत स्वस्थ्य सेवाहरुलाई निशुल्क रुपमा सबै पालिका निवासिहरुको पहुँचमा पुऱ्याईनेछ ।

गर्ने ।	➢ विपन्न र वन्चितिमा परेका समुदायको स्वास्थ्य सेवा प्राप्तिमा देखिएका अवरोधहरू हटाई स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा ल्याउन विशेष व्यवस्था गरिनेछ । ➢ सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा नियमित जाँच सहितको प्रसुती सेवा (Birthing center) उपलब्ध गराइने छ । ➢ स्वास्थ्य संस्था केन्द्रीत विशेषज्ञ सहितको घुम्ती स्वास्थ्य सेवा संचालन गरिने छ । ➢ वाल, मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सम्बन्धी खोप कार्यक्रम प्रभावकारी बनाई लक्षित समुहलाई शत प्रतिशत पूर्ण खोपको दायरामा ल्याइने छ । ➢ स्वास्थ्य संस्थाहरूमा परिवार योजन तथा मातृ स्वास्थ्य आदि सेवा सुदृढ गरिने छ । ➢ स्वास्थ्य बीमाको पहुँच सबै घरपरिवारमा पुर्‍याईने छ । ➢ अति विपन्न समुदायलाई स्वास्थ्य बीमा सम्बन्धी अनुदान सहयोग उपलब्ध गराइने छ । ➢ स्वास्थ्य, पोषण तथा खाद्य सुरक्षा क्षेत्रमा कार्यरत संस्था र निकायहरू बीच समन्वय गरिने छ । ➢ स्वास्थ्य, पोषण र खाद्य सुरक्षा जस्ता अन्तर सम्बन्धीत विषयहरूमा कार्यक्रमगत आवद्धता सुदृढ गरिने छ ।
रिफरल स्वास्थ्य सेवाको पहुँचलाई सहज बनाउने ।	➢ आबस्यक औषधि, उपकरण, प्रविधि र दक्ष स्वस्थ्य कर्मी सहितको सेवालाई विस्तार गरिनेछ । ➢ गाउँपालिकामा कम्तिमा १५ बेडको अस्पताल स्थापना गरिने छ । ➢ विशेषज्ञ अस्पतालबाट पालिका अस्पताल केन्द्रित विशेषज्ञ घुम्ती सेवा संचालन गरी रिफरल स्वास्थ्य सेवाको पहुँच बढाइने छ । ➢ जटिल प्रवितिका विरामीहरुलाई माथिल्लो स्वस्थ्य केन्द्रमा सिफारिस गरिनेछ । ➢ भरपर्दो र नियमित एम्बुलेन्स सेवा संचालनको व्यवस्था मिलाइने छ । ➢ पालिकामा उपलब्ध स्वस्थ्य सेवालाई प्रभाकारी तरिकाले प्रवर्दधन गरिने छ ।
वैकल्पीक स्वास्थ्य सेवाको प्रवर्द्धन गर्ने ।	➢ आयुर्वेद चिकित्सा पद्धतिलाई स्वास्थ्य सेवा भित्र आवद्ध गरी एकिकृत स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिने छ । ➢ परम्परागत रुपमा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने धामी, झाँक्री, लामा लगायतलाई तालिम प्रदान गरी आधुनिक चिकित्सा पद्धतिसँग समेत आवद्ध गराइने छ । ➢ जडिवुटीमा आधारित परम्परागत स्वास्थ्य उपचार पद्धतिलाई आधुनिक आयुर्वेद प्रणालीसँग आवद्ध गरिने छ । ➢ होमियोप्याथी, प्राकृतिक चिकित्सा, फिजियो थेरापी, अकुपंचर जस्ता वैकल्पिक स्वास्थ्य सेवा विस्तार गरिने छ ।
स्वास्थ्य, पोषण तथा खाद्य सुरक्षाबारे चेतना अभिवृद्धि गर्ने ।	➢ बहु क्षेत्रिय पोषण कार्यक्रमलाई स्वस्थ्य सँग आबद्ध गरी गाउँपालिकामा संचालन गरिनेछ । ➢ विद्यालय तहमा विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण तथा खाद्य सुरक्षा जस्था कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

	➢ समुदाय तहसम्म स्वास्थ्य, पोषण र खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धिको कार्यक्रम पुऱ्याईने छ । ➢ आमा समूह र समुदायमा आधारित संघ संस्था, क्लव तथा गैर सरकारी संस्था समेतको सहकार्यमा खाद्य व्यवहार सुधार, पोषण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिने छ । ➢ अति कुपोषणमा परेका महिला तथा बाल बालिकाहरूलाई पोषण सम्बन्धी उपचारात्मक सेवा उपलब्ध गराइने छ । ➢ दीर्घ रोग र रोगीको सम्बन्धमा जनचेतना मुलको कार्यक्रम संचालन गरेने छ । ➢ स्वस्थ्य आहार र बानि व्यवहारको बारेमा चेतनामुलक कार्यक्र संचालन गरिने छ ।

५.१.८ मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	गाँउपालिकाको स्वास्थ्य नीति तर्जुमा			✓		
२	स्वास्थ्य, पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धि सचेतना कार्यक्रम		✓	✓	✓	✓
३	बिद्यालय नर्स कार्यक्रम	✓	✓	✓	✓	
४	स्वस्थ्य जशक्तिको क्षमता विकास	✓	✓	✓	✓	
५	आधारभूत औषधीहरु सर्वसुलभ रुपमा पालिकामानै उपलब्ध हुने व्यवस्था		✓	✓	✓	✓
६	गाँउपालिकामा १५ शैयाको अस्पताल निर्माण	✓	✓	✓		
७	विद्यमान स्वास्थ्य चौकीहरुमा स्वास्थ्य पूर्वाधार तथा उपकरणहरुको व्यवस्था		✓	✓	✓	
८	खोप कार्यक्रम र स्वास्थ्य घुम्ति सेवा नियमित रुपमा संचालन		✓	✓	✓	✓
९	विद्यमान स्वास्थ्य चौकीहरुमा प्रसुती सेवा संचालन		✓	✓	✓	✓
१०	विद्यमान स्वास्थ्य चौकीहरुमा चिस्यान भण्डारको व्यवस्था			✓	✓	
११	रेफरल अस्पतालको लागि विशेषज्ञ अस्पतालसँग समन्वय	✓	✓	✓	✓	
१२	चिकित्सकहरुको पदपुर्ती	✓	✓	✓		
१३	खाद्य पदार्थको शुद्धतामा ध्यान दिने	✓	✓	✓	✓	✓
१४	खाद्य सुरक्षाबाट बञ्चित घरपारिवारको हकमा खाद्यन्न राहत योजना तर्जुमा	✓	✓	✓	✓	✓

५.१.९ अपेक्षित उपलब्धि

- सतप्रतिशत परिवारमा खाद्य सुरक्ष उपलब्ध भएको हुनेछ ।
- सतप्रतिशत बिरामिहरूको उपचार स्वस्थ्यकेन्द्रमा गराईनेछ ।
- ८०% भन्दा बढी महिलाले संस्थागत सुत्केरी सेवा प्राप्त गरेका हुनेछन ।
- बालबालिकाको बिरामि दर र मृत्युदर घट्ने छ ।
- बाल कुपोषण दर १५% प्रतिशतमा झरेको हुनेछ ।
- निमोनिया र झाडा पखालाको संक्रमण दर प्रतिहजारमा क्रमशः २० र १० जनामा झरेको हुनेछ ।
- पूर्ण खोपयुक्त गाउँपालिका घोषित भएको हुनेछ ।
- १५ बेडको अस्पताल निर्माण भएको हुनेछ ।
- विद्यमान स्वास्थ्य चौकीहरुको स्तरोउन्नती सहित आधारभूत सुविधा तथा प्रसूति सेवा उपलब्ध भएको हुनेछ ।
- रिफरल अस्पतालसँग सहकार्य सम्झौता भएको हुनेछ ।
- स्वास्थ्य बीमाको पहुँच २५% जनसंख्यामा स्थापित भएको हुनेछ ।
- सरुवा रोग उल्लेख्य रुपमा घटेको हुनेछ ।
- सबै विद्यालयमा पोषण स्वास्थ्य कार्यक्रम पुगेको हुनेछ ।

५.१.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- नगरपालिकाले स्वास्थ तथा पोषण कार्यक्रमलाई प्राथमिकताका साथ सम्वर्द्धन तथा प्रवर्द्धन गर्नेछ
- सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ ।
- अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ ।
- संघीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भएको हुनेछ ।

५.२ शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवर्तन

५.२.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले हरेक नगरिकलाई आधारभूत शिक्षा अनिवार्य तथा निशुल्ल पाउने प्रत्यभूती गरेको छ । त्यस्तै गरेर माध्यामिक तहसम्म निशुल्क शिक्षा पाउने हकको प्रत्यभूती गरेको छ । बैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यवसायीक, सिपमुलक शिक्षा मार्फत दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने राज्यको नीति रहेको छ । यो नीतिगत प्रावधानलाई स्थानीय सरकारले पनि आत्मसाथ गर्दै जानु पर्ने र प्रादेशिक तथा संघिय लक्ष तथा उद्देश्यलाई सहयोग पुग्ने जान्छ ।

५.२.२ बस्तुस्थिति

लिखु गाउँपालिकामा १४ वटा सामुदायीक बालबिकास केन्द्र, २० वटा आधारभूत विद्यालय र ६ वटा माध्यमिक विद्यालय र ४ वटा सामुदायीक केन्द्र रहेका छन् । गाउँपालिकाको ८७.४५% मानिसहरु साक्षर छन् भने उच्च शिक्षा हासिल गर्नेको संख्या ६.०५% रहेको देखिन्छ । विद्यार्थी भर्नादर ५९.१% रहेको छ (स्रोतः लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७४) ।

५.२.३ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

- बिद्यार्थिको स्तर वृद्धि सँगै विद्यार्थिको भर्नादर कम हुनु ।
- अपाङ्ग मैत्री पूर्वाधार नहुनु ।
- गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँचमा कमी ।
- वाल विकास केन्द्र व्यवस्थित नहुनु ।
- दरबन्दी अनुशासार शिक्षक पदपूर्ति नभएको ।
- प्राबिधिक विद्यालय नहुनु ।
- बिद्यार्थिको स्तर वृद्धि सँगै विद्यार्थिको भर्नादर कम हुनु ।

चुनौतिहरु

- गुणस्तरिय शिक्षाको पहुँचको सुनिश्चितता गर्न
- वाल विकास केन्द्र व्यवस्थित गर्न ।
- शिक्षकहरूको स्थायीत्व (फेरवदल भई रहने नहुनु, मातृ भाषामा शिक्षा नहुनु, छात्रा एवं अपाङ्गता मैत्री शौचालय न्यून रहेको)
- कक्षा छाड्ने र दोहोऱ्याउने दर घटाउनु ।
- शिक्षण र सिकाई दरमा सुधार गर्नु ।
- भौगोलिक विकटता र सडक पूर्वाधारको अभावले विद्यालय पुग्ने औसत समय धेरै हुनु।
- शैक्षिक पूर्वाधारको विकास ।

५.२.४ सभावना तथा अवसर

संभावनाहरु

- सिपयुक्त जनशक्तिलाई परिचालित गरी स्वारोजगार बनाउन सकिने ।
- विदेशबाट फर्किएका जनशक्तिको ज्ञान सीपलाई स्थानीय विकासमा लगाउन सकिने ।
- स्थानीय सरकारले नियमित अनुगमनबाट विद्यालय शिक्षालाई समय सापेक्ष बनाउन सकिने ।

अवसरहरु

- आधारभूत शिक्षा मैलिक हकको रुपमा स्थापित हुनु
- माध्यमिक शिक्षासम्मको नीति तथा योजना बनाउने अधिकार स्थानीय तहमा हुनु ।
- क्षतिग्रस्त विद्यालय भवनहरू पुनर्निर्माण हुँदै जानु ।
- बिद्यार्थिको स्तर वृद्धि सँगै विद्यार्थिको भर्नादर कम हुनु ।

५.२.५ लक्ष्य

दक्ष मानव संसाधनको निर्माण गरी गाउँपालिकाको समृद्धिको आधार तयार गर्ने ।

५.२.६ उदेश्य

- गुणस्तरिय शिक्षामा सबै बर्ग एवम् समुदायको समतामुलक पहुँच पुऱ्याउनु ।
- प्रविधिक, व्यवसायीक, सिपयुक्त एवम् व्यवहारिक शिक्षाको विकास एवम् विस्तार गर्नु ।

५.२.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
आधारभूत सुविधा सहितको शैक्षिक पूर्वाधारको विकास गर्ने ।	➢ गाउँपालिकाको सामाजिक विकास समिति अन्तर्गत सरोकारवाला समेतको सहभागिता हुने गरी शिक्षा विकास उपसमिति गठन गरी शैक्षिक विकासमा कृयाशील गराइने छ । ➢ विद्यालय शैक्षिक विकासका लागि व्यवस्थापन समितिको क्षमता विकास गरी शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गरिनेछ ।

	➢ खेलकुद मैदान, विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर ल्याव, पुस्तकालय, पठन पाठन शैक्षिक सामग्री, महिला र अपाङ्गता मैत्री संरचना आदि जस्ता शैक्षिक पूर्वाधारको विकास गरिनेछ । ➢ दरबन्दी अनुसार विषयगत शिक्षकहरूको पदपूर्ति गरिने छ । ➢ सबै विद्यालयलाई वालमैत्री तथा अपाङ्गता मैत्री बनाइने छ । ➢ विद्यालय शिक्षालाई सूचना प्रविधिसँग आवद्ध गरी विद्यालय शिक्षालाई प्रविधि मैत्री बनाइने छ । ➢ गुणस्तरीय शिक्षाको अवसर विस्तार गरिने छ ।
शिक्षामा समतामूलक पहुँच स्थापित गर्ने ।	➢ विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकालाई विद्यालय शिक्षामा आवद्ध गर्न आमा समुह, नागरिक समाज उन्मुख संघसंस्था, सामुदायिक संस्था, गैसस परिचालन गरिने छ । ➢ अभिभावकमा शैक्षिक चेतना विस्तार कार्यक्रम संचालन गरिने छ । ➢ विपन्न दलित तथा पिछडिएका जाति तथा समुदायका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा आकर्षण, टिकाउ र सिकाईमा सहयोग पुग्ने गरी पोसाक, दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, शैक्षिक सामाग्री लगायतका विशेष उत्प्रेरणात्मक कार्यक्रम संचालन गरिने छ । ➢ स्थानीय पहिचान दर्शाउने पाठ्य सामग्रीको विकास गरि लागू गरिने छ। ➢ वालिका शिक्षालाई प्रोत्साहित गर्न महिला मैत्री शौचालय, स्यानिटरी प्याडको उपलब्धता र व्यवस्थापनको समुचित व्यवस्था गरिने छ । ➢ वाल विकास केन्द्रलाई औपचारिक शिक्षा प्रणालीमा आवद्ध गरिने छ ।
शिक्षण सिकाई दर बढाउने ।	➢ शिक्षक तालिम र पुनर्ताजगी तालिम उपलब्ध गराइने छ । ➢ शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता र प्रयोग बढाइने छ । ➢ विद्यालयमा सिकाई वातावरण अनुसार कक्षा कोठाको व्यवस्थापन मिलाउँदै लगिने छ । ➢ शिक्षाको स्तर उन्नतीको लागि अंग्रेजी भाषालाई प्राथमिकतामा राखेर अध्यापन गराइने छ । ➢ शिक्षण सिकाईमा सहयोग पुग्ने अतिरिक्त कृयाकलाप र प्रयोगात्मक शिक्षालाई बढावा दिइने छ । ➢ सिकाईको अभिवृद्धि गर्न शिक्षक उपस्थिति, शिक्षण शैली, सिकाई परीक्षण, सिक्ने र सिकाउने वातावरण जस्ता पक्षहरूको नियमित अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण गरिने छ ।
प्राविधिक तथा व्यावसायीक शिक्षाको विकास र विस्तार गर्ने ।	➢ स्थानीय आवश्यकतामा आधारित वहुप्राविधिक विद्यालयको (इन्जिरियरिङ, वन, वन्यजन्तु, जडिवुट्टी तथा पर्यटन) स्थापना गरिने छ। ➢ विद्यालय शिक्षामा जिवनोपयोगी व्यवहारिक ज्ञान सिकाउने शैक्षिक कार्यक्रमहरू आवद्ध गरिने छ । ➢ विद्यालय शिक्षा पुरा नगरेका किशोर किशोरीहरूलाई विद्यालय केन्द्रित व्यावसायीक शिक्षाका कार्यक्रम संचालन गरिने छ । ➢ अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनोपयोगी शिक्षाको विस्तार गरिने छ । ➢ विद्यालय केन्द्रीत अनौपचारिक शिक्षा अभियान संचालन गरिने छ । ➢ डिजिटल साक्षरताको नीति अवलम्बन गरिने छ । ➢ अनौपचारिक शिक्षाको पाठ्यक्रमलाई जिवनोपयोगी बनाइने छ ।

	➢ साक्षरता कार्यक्रममा गैर सरकारी संस्थाहरूको परिचालन र समन्वय गरिने छ ।

५.२.८ मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	शैक्षीक विकास योजना तर्जुमा गर्ने					
२	विद्यालयमा वालमैत्री, अपाङ्गता मैत्री, महिला मैत्री संरचना विकास गर्ने ।		✓	✓		
३	अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम संचालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
४	विद्यालय भर्ना अभियान संचालन गर्ने ।		✓	✓		
५	दरबन्दी अनुसार शिक्षक पदपूर्ति तथा दरवन्दी मिलान गर्ने ।	✓	✓	✓		
६	सूचना प्रविधि तथा कम्प्युटर ल्याव स्थापना गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
७	आवासीय विद्यालयको निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
	स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
८	प्राविधिक विद्यालयको स्थापना गर्ने ।	✓	✓	✓		
९	सामाजिक परीक्षण गर्ने ।			✓		✓
१०	शिक्षक तालिम संचालन गर्ने ।		✓	✓		
११	विद्यालयका भौतिक पूर्वाधार निर्माण ।	✓	✓	✓	✓	✓
१२	साक्षरता दर बढाउन लक्षित वर्गहरुलाई अनौपचारिक कक्षाहरु संचालन गर्ने ।		✓	✓		
१४	आबस्यकता असार सामुदायीक माविमा व्यवसयीक विषयको पठनपाठन	✓	✓	✓		
१५	परंम्परागत शिपलाई र अनुभबलाई मापदण्डका आधारमा प्रमाणीकरण गर्ने ।	✓	✓	✓		

५.२.९ अपेक्षित उपलब्धि

- ➢ साक्षरता दर ९५% प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- ➢ आधारभूत तहको खुद भर्ना दर ९०% प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- ➢ माध्यमिक तहको खुद भर्ना दर ८५% पुगेको हुनेछ ।
- ➢ विद्यालय छाड्ने दरमा उल्लेख्य कमी आएको हुनेछ ।
- ➢ स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण भई लागू भएको हुनेछ ।
- ➢ हरेक माध्यामिक तहको विद्यालयमा कम्प्यूटर ल्याव र विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना भएको हुनेछ ।
- ➢ सबै शिक्षकहरुले तालिम प्राप्त गरेका हुनेछन ।
- ➢ दरबन्दी अनुसार शिक्षकहरुको पदपूर्ती भएको हुनेछ ।
- ➢ अनौपचारिक शिक्षा मार्तफ प्रौढहरुको साक्षरता दर बढेको हुनेछ ।
- ➢ प्राविधिक विद्यालय स्थापना भएको हुनेछ ।

५.२.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ ।
- अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ ।
- संघीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भएको हुनेछ ।
- शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवर्तनको लागि केन्द्र र प्रदेश सरकारको सहयोग निरन्तर हुनेछ ।
- नगरपालिकाले शिक्षा, विज्ञान र नवप्रवर्तनको क्षेत्रमा लगानी गर्दै जाने छ ।

५.३ खानेपानी तथा सरसफाई

५.३.१ पृष्ठभूमि

खानेपानी तथा सरसफाई सेवाले मानव जीवनमा बहुआयामिक प्रभाव पार्दछ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार लिखु गाउँपालिकालाई स्वच्छ खानेपानी तथा खाद्य पदार्थको गुणस्तर र वायु तथा ध्वनिको प्रदुषण नियन्त्रण र नियमन; सरसफाई सचेतनाको अभिवृद्धि र स्वास्थ्यजन्य फोहोरमैलाको व्यवस्थापन; स्वास्थ्यजन्य फोहरमैला संकलन, पुन: उपयोग, प्रशोधन, विसर्जन र सो को सेवा शुल्क निर्धारण र नियमन; सरसफाई तथा स्वास्थ्य तथा स्वास्थ्य क्षेत्रबाट निष्कासित फोहरमैला व्यवस्थापनमा निजी तथा गैरसरकारि क्षेत्रसंग समन्वय, सहकार्य र साझेदारी गर्ने लगायतको अधिकार प्रदान गरेको छ । त्यसैले यस सेवालाई नेपालको संविधानले मौलिक हकको रुपमा व्यवस्था गरेको छ । साथै, अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा समेत दिगो विकास लक्ष्यले खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी स्पष्ट लक्ष्यहरु निर्धारण गरेको छ । यसबाट बाल मृत्युदर कम गर्न तथा सरदर आयु वृद्धि गर्न सहयोग पुगेको, नागरिकले समग्र स्वास्थ्य स्थितिमा सुधार भई उत्पादनशील समयमा वृद्धि भएको तथा सामाजिक रहनसहन र बालबालिकाको विद्यालय उपस्थिति दरमा अनुकुल सुधार गर्न योगदान पुगेको छ ।

५.३.२ वस्तुस्थिति

लिखु गाउँपालिकामा खानेपानीको मुख्य स्रोत पाइपलाईन तथा धारा (९१.३६%) रहेको छ । ढाकिएको ईनार तथा कुवाको पानी प्रयोग गर्ने (३.८६ %), नढाकिएका ईनार/कुवाको पानी प्रयोग गर्ने (१.५५%), मुलको पानी प्रयोग गर्ने (२.३०%) र नदि खोलाको पानी प्रयोग गर्ने परिवार (०.९०%) रहेको छ । पालिकाको करिव ७५% घरधुरिमा आफ्नै घरमा धार रहेको छ भने १५% धरधुरीको लागि धाराको पानि भर्न आधाघण्टाको दुरिमा र १०% घरधुरीहरुलको लागि आधाघण्टा भन्दा बढीको दुरिबाट खाने पानि बोक्नु पर्दछ । सबै भन्दा बढी खाने पानिको समस्या भएका वडाहरुमा ६ र ९ रहेका छन् । वातावरणीय सरसफाईको दृष्टिकोणले यो पालिका अन्य छिमेकी पालाको तुलनामा अगाडी देखिन्छ । कुल घरधुर मध्ये करिव ७% धरधुरीहरुमा शौचालयको व्यवस्था छैन भने अन्य धरधुरीहरमा शौचालयको व्यवस्था रहेको छ । त्यसमध्य ८४% को हाराहारिमा स्यनिटरी शौचालयको व्यवस्था रहेको देखिन्छ । वडा नं २ र ८ मा क्रमशः ७० र ६८ घरधुरीहरुमा शौचालयको सुविधा छैन । पालिकाले वा न २, ३, ४, ८ र ९ को केहि महत्वपूर्ण स्थानहरुमा १६ वटा सार्वजनिक शौचालय निर्मा गरेको भइतापनि जामपाखा समुदायीक भवन र बाखखओर डँडा शौचालय बाहेक अन्य सबै शेचालयको अवस्था मर्मत गर्नु पर्ने देखिन्छ (स्रोतः लिखु

गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८) । यो बास्तविकतालाई ध्यान केन्द्रित गर्दै पालिकामा एक घर एक धारा एक घर एक व्यवस्थित शौचालयको नारालाई आत्मसाथ गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

५.३.३ समास्या तथा चुनौती

समस्याहरु

- प्रत्यक घरधुरीमा खानेपानिको सुविधा नहुनु
- प्रत्येक घरधुरीमा शौचालयको सुविधा नहुनु
- वातावरणीय सरसफाईमा त्यति धेरै चासोको विषय नहुनु
- जनचेतनाको कमि हुनु ।
- स्वच्छ खानेपानीको व्यवस्था नहुँदा पानी जन्य रोगहरू वढ्नु ।
- व्यक्तिगत तथा सामुदायिक सरसफाइको अभ्यास कमजोर हुनु ।

चुनौतिहरु

- मापदण्ड अनुसार खानेपानिको वितरण
- स्वच्छ खानेपानीको व्यवस्था नहुँदा पानी जन्य रोगहरू नियन्त्रण
- "एक घर एक धारा र एक व्यवस्थित चर्पी" नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु ।
- खानेपानीका मुहानहरुको संरक्षण गर्नु ।
- सरसफाइको अभ्यास वढाउनु ।

५.३.४ संभावना तथा अवसर

संभावनाहरु

- "एक घर एक धारा र एक चर्पी" नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन भै सबै घरधुरीमा खानेपानीको पहुँच स्थापित हुनु ।
- स्वच्छ पानीको वितरण हुने ।
- खानेपानीका मुहानहरुको संरक्षण गर्न सकिने ।
- खानेपानी प्रणालीको दीगो व्यवस्थापन हुने ।
- सरसफाइको अभ्यास वढ्ने ।

अवसरहरु

- खानेपानि तथा सरसफाईलाई पालिकाले आफ्नो जिम्बेवारिको रुपमा ग्रहण गर्नु ।
- खानेपानीमा विभिन्न सरकारी, निजि तथा गैससहरूको सहकार्य हुनु ।
- खानेपानी तथा सरसफाई सेवालाई नेपालको संविधानले मौलिक हकको रुपमा व्यवस्था गरेको ।
- स्थानीय सरकार संचालन ऐनले स्थानीय स्तरको खानेपानीलाई स्थानीय तहको अधिकारमा राख्नु।

५.३.५ लक्ष्य

शुद्ध खानेपानी र वातावरणीय सरसफाईको माध्यामद्वारा रोगको प्रकोपको न्यूनिकरण भएको हुनेछ।

५.३.६ उदेश्य

- प्रत्येक घरधुरीमा सुद्ध खानेपानीको सुविध पुऱ्याउने ।

➢ प्रत्यक घरमा शौचालयको व्यवस्था गर्ने ।

➢ घरायसी वातावरण सरसफाई राख्ने ।

५.३.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
घर एक धाराको अवधारणा अनुसार स्वच्छ खानेपानी उपलब्ध गराउने ।	खानेपानी तथा सरसफाइ गुरु योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने छ। हरेक घरमा पाइपद्वारा पानी पुऱ्याउने व्यवस्था गरिने छ । खानेपानीको मुहानहरु संरक्षण गरिनेछ । खानेपानीका संरचनाहरुको स्तरोउन्नती र नयाँ संरचनाहरूको निर्माण गरिनेछ । खानेपानी शुद्धिकरण तथा प्रशोधन विधि ज्ञान दिईनेछ । खानेपानी उपभोक्ता समिति गठन गरी नियमित मर्मत सम्भारको लागि महसुल उठाई मर्मत सम्भार कोषको व्यवस्था गरिने छ । खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी काम गर्ने सरकारी, निजी, गैसस र सामुदायिक सस्थाहरू सँग सहकार्य गरिने छ ।
प्रत्येक घरमा शौचालय निर्माण गर्नुका साथै वातावरणीय सरसफाइमा जोड दिने	गाँउपालिकाका सबै घरधुरीमा व्यवस्थित शौचालयको व्यवस्था गरिने छ । शौचालय वनाउन नसक्ने विपन्न परिवारलाई अनुदानको व्यवस्था गरिने छ। पूर्ण सरसफाइ युक्त गाउँपालिका घोषणा गर्न सरसफाइ अभियान, चेतना अभिवृद्धि, फोहोर विसर्जन, वास्केट र व्यवस्थित कम्पोष्टिङ आदिको व्यवस्था गरिने छ ।

५.३.८ मुख्य कार्यक्रम

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	खानेपानी तथा सरसफाई गुरुयोजना तर्जुमा गर्ने ।		✓	✓		
२	खानेपानीका श्रोतहरुको संरक्षण गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
३	एक घर, एक धारा र एक व्यवस्थित शौचालयको लागि पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
४	खानेपानीका विद्यमान संरचनाहरु मर्मत गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
५	दक्ष जनशक्ति उत्पादन तथा सचेतना तालिम संचालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
६	आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन र नीति निर्माणको लागि अन्तर सरकार समन्वय गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
७	खानेपानी अपुग भएका वडा (बिशेष वडा ६र वडा ९) र वस्तीहरुको लागि नयाँ खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
८	खानेपानी उपभोक्ता समितिहरुलाई प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।			✓	✓	
९	फोहर पानीको उचित व्यवस्थापन गरि वातावरण स्वच्छ राख्ने ।	✓	✓	✓	✓	

१०	मुख्य बजार केन्द्रहरुमा सार्वजनिक शौचालयहरुको निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	✓

५.३.९ अपेक्षित उपलब्धि

- खानेपानी तथा सरसफाइ गुरुयोजना तर्जुमा भै कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।
- खानेपानी नपुगेका वडा र वस्तीहरुमा नयाँ खानेपानी आयोजना निर्माण भएको हुनेछ ।
- सबै घर परिवारमा पाइपद्वारा खानेपानी वितरण भै एक घर एक धारा र एक शौचालय भएको हुनेछ ।
- खानेपानीको श्रोतहरुको संरक्षण भएको हुनेछ ।
- सबै घरमा व्यवस्थित शौचालय हुनेछ ।
- सरसफाइको अवस्थामा उल्लेख्य सुधार भएको हुनेछ ।
- मुख्य बजार केन्द्रहरुमा सार्वजनिक शौचालयको निर्माण भएको हुनेछ ।
- खानेपानी र सरसफाई सम्बन्धि जनचेतनाको विकास भएको हुनेछ ।

५.३.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- उपभोक्त समिति र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ
- अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ
- संघीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भएको हुनेछ

५.४ महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग

५.४.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले तोकेका लक्षित बर्गमा यस गाँउपालिकामा रहेका तामाङ, दमाई, कामि, शेर्पा सुनुवार, जोगी, माझी, गुरुङ्ग, तामाङ, जस्ता समुदायहरुको बसोबास रहेको छ भने महिला, १६ बर्ष उमेर समुहका वालिवालिकाहरु र ६० बर्ष माथिका जेष्ठ नागरिकहरु, अपांग, पिछडिएका र सीमान्तकृत वर्गहरु पनि गाउँपालिकाका मुख्या लक्षित बर्ग हुन् । ।

लिखु गाँउपालिकामा महिलाको संख्या ४९.४० प्रतिशत रहेको छ भने लैंगिक अनुपात पुरुष : महिला १:०.९८ छ । १५ बर्ष भन्दा कम उमेरका जनसंख्या करिव २७ प्रतिशतको हाराहारिमा रहेको छ । ६० बर्ष भन्दा माथिको उमेर समुहको जनसंख्या करिव ९ प्रतिशत छ जसमा ६० देखि ७० बर्ष भन्दा माथिको उमेर समुहको जनसंख्या ४.७८ प्रतिशत र ७० बर्ष भन्दा माथिको जनसंख्या ३.९८ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै गरेर पालिकामा कुल जनसंख्याको १.७८ प्रतिशत मानिस (४०२ जना) अपाङ्गता भएका व्यक्ति भेटिएका छन् । अपाङ्गताको दर सबभन्दा बढी सकृय जनसंख्या (१५ देखी ५९ बर्ष समूह) मा ५९.९५ प्रतिशत छ ।

पालिकामा २० भन्दा बढी जातजाती, ६/७ भाषाभाषी, र ५० प्रतिशतको हाराहारीमा महिला, ३० प्रतिशतको हाराहारीमा वालवालीका, १० प्रतिशतको हाराहारिमा जेष्ठनागरीक, २ प्रतिशतबन्दा बढी अपारुताको जनसंख्या रहेको पालिकामा सबै पक्षहरुलाई समग्र रुपमा समाबेस गरी आर्थीक, सामाजिक, भौतिक, वातावरणीय, संस्थागत विकासमा समाबेशीकरण गर्दा सबै पक्षको आबस्यकता र उद्देश्यलाई

सम्बोधन हुन्छ । तवमात्र पालिका समग्र समृद्धिको बाटो तर्फ अगाड बढ्दछ । अनिमात्र जातिय क्षेत्रिय, लैङ्गिक भेदभाव मुक्त समातामुलक, न्यायपूर्ण र समृद्ध समाजको निर्माण गर्न सकिन्छ ।

महिला बालबालिका तथा लक्षित बर्गको उत्थानको लागि संवैधानिक र कानुनी व्यवस्था रहेको छ । जसले समाजमा रहेका बिभेद, कुसंस्कार, कुरिती, असमानता, महिला हिंसा, श्रम शोषण, बालश्रम, विभेद आदि कानुनी रुपमै वर्जित गरिएको छ । तर महिला बालबालिका तथा लक्षित बर्गको उत्थानको गाँउपालिकामा लक्षित वर्गको उत्थानको लागि यथेष्ठ तथा प्रभावकारी कार्यक्रमहरु संचालन गर्नु पर्ने रहेको छ । यस आवधिक योजनाले महिला बालबालिका तथा लक्षित समूहलाई प्राथमकिताका साथ सम्बोधन गर्नेगरी कार्ययोजना प्रस्ताव गरेको छ । पिछडिएका समुदायलाई विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउनु नै यस आवधिक योजनला परिलक्षित गरेको छ ।

५.४.२ प्रमुख समस्या

- शिक्षा, स्वास्थ्य लगायत सेवामा महिलाको न्यून पहुँच ।
- महिला, अपाङ्गता तथा वाल मैत्री पूर्वाधारको कमी ।
- अशक्त तथा जेष्ठ नागरिकलाई असमान व्यवहार गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो ।
- लक्षित वर्गमा सचेतनाको अभाव ।
- लक्षित वर्गहरु आर्थिक रुपमा अत्यन्तै पछाडी पर्नु ।
- लक्षित वर्गमा लागि न्यून कार्यक्रमहरु हुनु ।
- लक्षित वर्गको समाजमा देखिएका सामाजिक कुरिति, जातिय, लैङ्गिक, भाषिक, धार्मिक, विभेद अन्त्य गर्नका लागि राज्य तथा सम्वन्धित निकायहरु औपचारिकतामा मात्र सिमित रहनु ।

५.४.३ अवसर र चुनौतिहरु

समावेशी र समानतामूलक समाज निर्माण गर्न, लक्षित वर्गको सामाजिक र आर्थिक उत्थान गर्न, स्थानीय विकास निर्माणमा लक्षित वर्गहरुको समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्न, स्थानीय सरकारमा लक्षित वर्गको सम्मानजनक उपस्थित हुने अवसर प्रदान गरेको छ । भने स्थानीय तहमा समानता र सामाजिक समावेशीकरणको दृष्टिकोणलाई मूलप्रवाहिकरण गर्न ज्ञान, दक्षता र क्षमता भएका जनशक्तिको उचित व्यवस्थापन गर्नु, अन्तर निकाय र समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाउनु, लक्षित वर्गको शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता क्षेत्रमा पहुँच स्थापित गर्नु चुनौति रहेको छ ।

५.४.४ सोच

लक्षित वर्गको उत्थान, समावेसी र समानतामूलक समाजको निर्माण

५.४.५ लक्ष्य

समावेशी र समानतामूलक समाज निर्माण गर्ने

५.४.६ उद्देश्य

- समतामूलक तथा सामजिक समावेशीकरणको स्थापना तथा बिस्तार गर्नु ।
- विकास निर्माणमा लक्षित वर्गको प्रत्यक्ष सहभागिता सुनीश्चित गर्नु ।
- बिभेद/भेदभावमा परेका समुहहरुको राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।
- हिंसा तथा दुर्व्यवहारमा परेका समुहहरुलाई हिंसा र दुर्व्यवहारबाट मुक्त गर्नु ।
- बंचित तथा सामाजिक सुरक्षा नपाएका समुदायहरूलाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्नु ।

५.४.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई संस्थागत गर्ने ।	➢ समानता र सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धि कानुन, ऐन, नीति तथा कार्यनीति तर्जुमा गरिने छ । ➢ तथ्याङ्क/सूचना/अभिलेखको थालनी गरिने छ । ➢ समानता र सामाजिक समावेशीकरण सूचकहरु तयार गरि अनुगमन र मुल्याङ्कन प्रभावकारी बनाईने छ ।
हिलाहरुको शसक्तिकरण र समावेशीकरणमा जोड दिने	➢ लैङ्गिक समता प्राप्ति लागि महिला पुरुषको सक्रिय भूमिका रहने व्यवस्था गरिने छ । ➢ महिलाहरुको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक सशक्तिकरणमा प्रभावकारी सहभागिता बढाउँदै लगिने छ । ➢ महिला हिंसा, यौन हिंसा/शोषण तथा ज्यादतीमा परेका महिलाहरुलाई संरक्षण दिई यस्ता घटना अन्त्यका लागि स्थानिय तह शसक्त रुपमा लाग्ने छ ।
लक्षित वर्ग, र सिमान्तकृत समुदायको सशक्तिकरण र विकास गर्ने	➢ दलित, जनजाती, बिपन्न र सिमान्तकृत समुदायको आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक सशक्तिकरणका कार्यक्रमहरु संचालन गरिने छ । ➢ सामाजिक बिभेद, जातिय, छुवाछुत अन्त्यका लागि गाँउपालिका, नागरिक समाज र सरोकारवाल निकायहरुसँग सहकार्य गरिने छ । ➢ आधारभूत आवश्यक्ता (गास, बास, कपास, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा रोजगार), राज्यले दिने अन्य विशेष सेवा सुबिधाहरुमा यी समुदायहरुको पहुँच सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।
जेष्ठ नागरिकको, सम्मान र संरक्ष गर्ने	➢ गाँउपालिका जेष्ठ नागरिकको संरक्षण सम्बन्धि संघीय, प्रादेशीक कानुनको आधारमा स्थानिय कानुन तयार गर्न र गराउन पहल गरिने छ । ➢ जेष्ठ नागरिकको अनुभव, ज्ञान तथा शिपलाई स्थानिय तहको विकासमा उपयोग गर्ने नीति लिईने छ ।

५.४.८ मुख्य कार्यक्रमहरु तथा कार्यान्वयन योजना

क्र. सं.	कार्क्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	निजी क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्ने ।	✓	✓	✓		
२	समानता र सामाजिक समावेशीकरण रणनीति तय गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
३	समानता र सामजिक समावेशीकरण सम्वन्धि संस्थागत(गाँउपालिकाको) क्षमत विकास गर्ने।			✓	✓	
४	महिला, दलित, जनजाती, बिपन्न वर्ग र सिमान्तकृत समुदायको आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक सशक्तिकरण र सहभागितामा वृद्धि कार्यक्रम गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
५	सामजिक सुरक्षाकोष स्थापन र सञ्चालन गर्ने		✓	✓	✓	✓
६	बाल अधिकारको संरक्षण एवम् प्रवर्द्धन सम्वन्धी नीति, कानुन, योजना तथा मापदण्ड निर्माण र कार्यन्वयन गर्ने ।		✓	✓		
७	महिला हिंसा, दलित, जनजाती, बिपन्न वर्ग, र सिमान्तकृत समुदायको विभेदको अन्त्यका लागि स्थानीय तह, समुदाय, विद्यालय, निजि क्षेत्र लगायत अन्य क्षेत्रमा क्रियाशिल व्यक्ति, संस्थाहरुसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने	✓	✓	✓	✓	✓
८	बृद्धबृद्धाको ज्ञान, सिप र अनुभवलाई स्थानिय तहको विकासमा उपयोग गर्ने ।		✓	✓		

५.४.९ अपेक्षित उपलब्धि

- समानता र सामजिक समावेशीकरण सम्बन्धि नीति, रणनीति तथा योजना तथा कार्यक्रम तयार भई कार्यन्वयनमा आउनेछ ।
- सामाजिक विभेद र लैङ्गिक हिंसा अन्त्य सम्बन्धि कानुन निर्माण भै कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ ।
- जोखिम अवस्थाका बालबालिका, अपाङ्गता तथा जेष्ठ नागरिकहरुको उचित संरक्षण हुनेछ ।
- सामाजिक सुरक्षाका सेवाग्राहीहरुको एकीकृत अभिलेख स्थापित भएको हुनेछ ।

५.४.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- नगरपालिकाले महिला, बालबालिका र लक्षित समूहको सहभागितालाई प्राथमिकता दिनेछ ।
- राजनीति, सामाजिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रमा लक्षित समूहको सहभागिता बढ्दैजानेछ ।
- सरकार, दातृ निकाय र निजी क्षेत्रले आ-आफ्ना कार्य योजनामा लक्षित वर्गलाई प्राथमिकतामा राख्नेछ ।

५.५ यूवा तथा खेलकुद

५.५.१ वस्तुस्थिति

राष्ट्रिय विकासमा यूवा सहभागिता अभिवृद्धि गर्दै राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अधिकारहरुको पूर्ण उपयोग गर्ने वातावरण तयार गरी यूवाको सर्वाङ्गीण विकास, सशक्तिकरण र यूवा उद्यमशीलताका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतका क्षेत्रमा विशेष अवसर प्रदान गर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघीय सुरक्षा परिषद्को प्रस्ताव नं. २२५०, दिगो विकास लक्ष्य र युथ भिजन-२०२५ ले यूवाको विकास र सहभागितामा जोड दिएको छ । यसका लागि एकीकृत कार्यढाँचा निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक छ । लिखु गाउँपालिकाको कुल जनसंख्याको ४७.९४ प्रतिशत यूवा (१५ देखि ३९ वर्ष) रहेको जनसांख्यिक लाभको अवसरलाई पुँजीकृत गरी आर्थिक समृद्धिमा यूवाको योगदान सुनिश्चित गर्नु जरुरी छ ।

व्यक्तिको शारीरिक तन्दुरुस्ती, सामाजिक, मानसिक र संवेगात्मक पक्षको सन्तुलित विकासमा खेलकुदको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । खेलकुद राष्ट्रिय एता सुदृढ गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा राष्ट्रिय पहिचान स्थापित गर्ने प्रमुख माध्यमको रुपमा रहिआएको छ । विश्वव्यापी मूल्य मान्यता र प्रविधिको संयोजनबाट नागरिकलाई रोजगारको अवसर सिर्जना गर्न, खेल पर्यटनको माध्यमबाट दिगो विकासका शिक्षा, स्वास्थ्य, लैङ्गिक समानता तथा आर्थिक वृद्धि लगायतका लक्ष्यहरु हासिल गर्न स्थानीय तहदेखि नै खेलकुदको संस्थागत विकास एवम् पूर्वाधार निर्माण गरी “सबैका लागि खेलकुद” अभियानलाई सार्थकता दिन आवश्यक छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार खेलकुद सम्बन्धी लिखु गाउँपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकारमा स्थानियस्तरको खेलकुदको संरचनाको पूर्वाधार निर्माण सञ्चालन तथा विकास; स्थानीयस्तरका खेलकुद प्रशासन तथा संघ संस्थाको नियमन र समन्वय; खेलकुदको विकास र प्रवर्द्धन; खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना र सहभागिता; खेलकुद सम्बन्धी पूर्वाधारको विकास गर्ने रहेको छ ।

५.५.२ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

- खेलकुदको विकास र प्रवर्द्धन हुन नसक्नु ।
- यूवा परिषद् गठन हुन नसक्नु ।
- स्रोत र साधनको अभाव ।

- खेलकुदको विकासका लागि पूर्वाधारको अभाव ।
- यूवा शक्तिलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्न नसक्नु ।
- यूवाहरुको निरन्तर पलायन ।
- व्यावसायीक खेलकुद खेलकुद प्रशिक्षणको कमी ।
- यूवामा दक्षता र क्षमताको कमीका साथै उनीहरूलाई उद्यमशील, रोजगारीमूलक र स्वरोजगार बनाउन नसक्नु ।

चुनौतिहरु

- यूवा क्षमताको विकास गर्नु ।
- यूवा प्रतिभा पलायन रोक्नु ।
- यूवामा सकारात्मक सोचको निर्माण गर्नु ।
- स्थानीय स्तरमा सृजना गर्न सकिने रोजगारीका सम्भावनाहरूमा यूवाहरूको आकर्षण गराउनु ।
- खेलकुद पूर्वाधारको निर्माण गर्नु ।
- नियमित खेलकुद प्रतियोगिताहरु आयोजना गरी व्यावसायीक खेलकुदको विकास गर्नु ।

५.५.३ संभावन तथा अवसर

संभावनाहरु

- खेलकुदको विका गरी युवा क्षमताको विकास गर्न सकिने ।
- स्थानीय स्तरमा खेलकुदको नियमित कार्यक्रम गरी स्थानीय खेल प्रतिभहरुको पहिचान र विकास गर्न सकिने ।
- युवा लक्षित आय-आर्जनका कार्यक्रम सञ्चालन गरी युवाहरुलाई रोजगारीमा आवद्ध गराउन सकिने।

अवसरहरु

- खेलकुद पूर्वाधार विकास गर्न स्थानहरु उपलब्ध हुन सक्ने ।
- स्थानीय खेल प्रतिभाहरुको माध्यमबाट पालिकाको पहिचानमा थप योगदान हुने ।
- खेलकुदको विकास गरी यूवा क्षमताको विकास गर्न सकिने ।
- स्थानीय यूवायुवतीहरुलाई स्वस्थ्य र स्फूर्त गराउन सकिने ।
- स्थानीय स्तरमा खेलकुदको नियमित कार्यक्रम गरी स्थानीय खेल प्रतिभाहरुको पहिचान र विकास गर्न सकिने ।
- यूवा विकासका लागि संवैधानिक व्यवस्था हुनु ।

५.५.४ लक्ष्य

खेलकुद विकासको माध्यमाबाट यूवाशक्तिको विकास गरी पालिकाको समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने ।

५.५.५ उद्देश्य

- यूवा शक्तिलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्नु ।
- खेलकुदको विकास गर्नु ।

५.५.६ रणनीति तथा कार्यनीतिहरु

रणनीति	कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
यूवाहरूको क्षमता विकास गरी रोजगारीको अभिवृद्धि गर्ने	➢ यूवाहरुलाई लक्षित गरी कृषि, पशुपालन तथा घरेलु उद्योग तर्फ आकर्षित गर्ने छ र आवश्यक नीति निर्माण गरी अनुदान समेत प्रदान गर्ने छ । ➢ यूवाहरुको क्षेत्रमा काम गर्ने गरी कार्यविधि निर्माण गरी यूवा परिषद् गठन गरिने छ । ➢ स्वस्थ र सभ्य यूवा समाज निर्माणका लागि विविध किसिमका दुर्व्यसनी विरुद्ध अभियान सञ्चालन गरिनेछ । ➢ यूवा रोजगार तालिमको व्यवस्था गरी बेरोजगार यूवा लाभान्वित हुने वातावरण मिलाइने छ । ➢ यूवाहरूको दक्षता र क्षमताका आधारमा उद्यमशील, रोजगारमुलक र स्वरोजगारीमा आवद्ध गराइने छ ।
खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्ने	➢ एक वडा एक खेल मैदानको योजनालाई निरन्तरता दिइने छ । ➢ पालिका स्तरीय व्यवस्थित खेलकुद मैदान बनाउन उपयुक्त स्थानको पहिचान गरी पूर्वाधार तयारीका लागि योजना बनाइने छ । ➢ पालिका तथा जिल्ला स्तरमा सञ्चालित खेलकुद प्रतियोगिताहरु सञ्चालन गर्दै मेयर कप फुटबल प्रतियोगितालाई निरन्तरता दिइने छ । ➢ विद्यालय स्तर देखि नै खेलकुद विकासका लागि हरेक विद्यालयमा खेल मैदानको व्यवस्था गर्न सहयोग गरिने छ । ➢ पालिका स्तरीय अन्तर विद्यालय खेलकुद प्रतियोगिताको आयोजना गरिने छ । ➢ उत्कृष्ट खेलाडीलाई जिल्लास्तरीय प्रतियोगितामा भाग लिन प्रोत्साहित गरिने छ । ➢ विद्यालय स्तरमा खेलकुद शिक्षकको क्षमता विकास गरिने छ ।

५.५.७ मुख्य कार्यक्रमहरु तथा कार्ययान्वयन योजना

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	यूवाहरुलाई कृषि, पशुपालन तथा घरेलु उद्योगतर्फ आकर्षित गर्न आवश्यक नीति निर्माण गरी अनुदान समेत प्रदान गर्ने ।		✓	✓	✓	
२	कार्यविधि निर्माण गरी यूवा परिषद् गठन गर्ने ।			✓		
३	एक वडा एक खेल मैदानको योजनालाई निरन्तरता दिने ।		✓	✓		
४	सुविधा सम्पन्न कवर्डहल बनाउन पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
५	यूवाहरुको क्षमता विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरु गर्ने।		✓	✓		
६	यूवा तथा खेलकुदको संस्थागत विकास गर्ने ।		✓	✓	✓	
७	यूवाहरुलाई रोजगार सृजना र उद्यशिलताको लागि सहुलियत ऋण र तालिम प्रदान गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
८	खेकलुद मैदान निर्माण गर्ने (वडा नं. २, ४, ८)।	✓	✓	✓	✓	
९	पालिका स्तिरय खेकलुद प्रतियोगिताहरु नियमित रुपमा सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓

१०	प्रशिक्षकहरुलाई क्षमता अभिवृद्धि तालिम प्रदान गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
११	विद्यालयहरुमा खेलकुद शिक्षक र सामाग्रीहरु उपलब्ध गराउने ।		✓	✓	✓	
१२	स्थानीय यूवा क्लबहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।		✓	✓	✓	

५.५.८ अपेक्षित उपलब्धी

- यूवा परिषद् गठन हुनेछ ।
- पालिका स्तरीय खेलकुद मैदानको स्तरोन्नती हुनेछ ।
- सुविधा सम्पन्न कवर्डहल निर्माण हुनेछ ।
- सबै माध्यमिक विद्यालयमा खेलकुद शिक्षक र खेलकुदका सामग्रीहरुको व्यवस्था हुनेछ ।
- वार्षिक रुपमा अन्तर विद्यालय खेलकुद प्रतियोगिताहरु आयोजना हुनेछ ।
- यूवाहरुले उद्यमशिलता तालिम प्राप्त हुने छन् ।
- स्थानीय क्लबहरुको क्षमता अभिवृद्धि हुनेछ ।
- यूवाहरुले उद्यम र स्वरोजगारको लागि सहुलियत रुपमा ऋण प्राप्त हुनेछन् ।

५.५.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ
- अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ ।
- पालिकाले युवालक्षित कार्यक्रमहरु वार्षिक योजनामा सामावेश गर्नेछ ।
- युवाहरु पालिकाको विकासमा लाग्न प्रेरित हुनेछन् ।

परिच्छेद ६: पूर्वाधार क्षेत्र

६.१ आवास, वस्ती, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

६.१.१ पृष्ठभूमि

लिखु गाउँपालिका को जनघनत्व प्रति बर्ग कि.मि. २६६.९४ मानिस बसोबास गर्दछन् । भौगोलिक विकटताको कारण यहाँ जनसंख्या न्यून रहेता पनि आवास निर्माण र वस्ती विकास कार्य भइरहेको हुनाले यस क्षेत्रमा पनि व्यवस्थित आवास र वस्ती विकास हुन आवश्यक छ। गाउँपालिकामा निर्मित आवासहरुमा भवन सम्बन्धि मापदण्ड र संहिता पालनामा व्यापक कमी हुने गरेको देखिन्छ। जसले गर्दा यसरी आफुखुसी विकास गरिएका आवास र वस्तीहरु जोखिमयुक्त र अव्यवस्थित हुने गरेका छन् ।

६.१.२ वस्तुगत स्थिति

गाउँपालिकाका अधिकांश आवास छिरलिएर रहेका छन् । यद्यपि केहि क्षेत्रमा केही बाक्लो बस्ती बिस्तार भएको देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा धेरै भिरालो जमिन भएको र भौगोलिक हिसाबले कमजोर जमिन रहेको छ । लिखु गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७८ अनुसार गाउँपालिकामा २०० भन्दा बढी प्रमुख वस्तिहरु रहेका छन् भने पालिकाम कुल ३९९३ परिवर संख्या वसोवास गरेको देखिन्छ। कुल घरधुरी मध्ये ९८.७% परिवारको आफ्नै स्वसमित्वमा घर रहेको छ । पालिकामा फूर्ण रुपले ग्रामीण परिवेसको भएको कारण यहाँ पक्कि घरको संख्ज्ञा ज्यदै नगन्य ०.०३%(१३ वटा) देखिन्छ भने २०७२ को भूकम्प पछि भने अर्ध पक्कि घरहरु (९४.२%) निर्माण हुने गरेका छन् । विद्यमान अवस्थामा ५.५% (२१९ वटा) घरहरु कच्चि रहेका छन् (स्रोतः लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८)।

६.१.३ समस्या तथा चुनौति

धेरै भिरालो जमिन भएको, धेरै ठाउँमा पहिरो गएको र भौगोलिक हिसाबले कमजोर जमिन रहेको कारण बसोबासयोग्य क्षेत्रको कमी, पहिरोको जोखिम रहेका स्थानमा बस्ती विकास भएको, केहि घरहरुको स्वामित्व नभएका स्थानीयहरुको व्यवस्थापन गर्न नसकिएको, केही परिवारहरु आवास निर्माण गर्न नसकी अझै पनि झुपडी तथा कच्ची घरहरुमा बसोबास गर्दै आउनु समस्यापूर्ण अवस्था छ । व्यवस्थित आवास र वस्ती विकासमा हुन नसक्नु यहाँको प्रमुख समस्या हो ।

छरिएर रहेका वस्तीहरुमा सेवा सुविधा विस्तार गर्न कठीन छ । पालिकामा निम्न आय भएकाहरुको घरपरिवारको लागि योजनाबद्ध जनता आवास कार्यक्रम संचालन गर्न, भवन संहिता र निर्माण मापदण्डको पूर्ण कार्यान्यवयन गर्न, ढल निकास र फोहोरमैला व्यवस्थापन गरी व्यवस्थित आवास र वस्ती विकासमा गर्न चुनौति रहेको छ।

६.१.४ संभावना तथा अवसर

व्यवस्थित वस्ती विकास गरी शहरीकरणलाई व्यवस्थित गर्न सकिने, तीव्र शहरीकरण भै नसकेको हुँदा पूर्वाधार विकासलाई सहज हुने, बस्ती तथा बजारलाई एकीकृत गर्न सकिने, सुरक्षित स्थानहरु पहिचान गरी सुरक्षित वास्ती तथा आवास निर्माण गर्न सकिने

जोखिमयुक्त क्षेत्रमा बसोबास गरिरहेका घरधुरीहरुलाई एकीकृत बस्ती आवास गरि सुरक्षित आवासहरुको विकास गर्ने सकिने, स्थानियलाई गुणस्तरिय स्वास्थ्य र शैक्षिक सेवा उपलब्ध गराउन सकिने ।

६.१.५ लक्ष्य

व्यवस्थित र सुरक्षित आवास तथा वस्ती विकास गर्ने ।

६.१.६ उद्देश्य

- आवासमा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।
- जोखिमयुक्त क्षेत्रमा बसोबास गरिरहेकाहरुको उचित व्यवस्थापन गर्नु ।
- व्यवस्थित र सुरक्षित भवन निर्माण गर्नु ।

६.१.७ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
आवास वस्ती विकास र भवन सम्बन्धि आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।	➢ भवन निर्माण आचार सहिंता परिपालना र नियमित अनुगमन गरिनेछ र यस सम्बन्धी जनचेतना बृद्धि गरिनेछ । ➢ आवास, वस्ती विकास र भवन सम्बन्धी आवश्यक नीति तथा मापदण्डहरु तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने छ । ➢ भू-उपयोग नीति अनुसार प्रदेश सरकार र नीजि क्षेत्र समेतको सहकार्यमा आवास तथा वस्ती विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालन गरिने छ । ➢ न्यून आय हुने वर्गका लागि सुलभ आवासको व्यवस्था गर्न नीजि क्षेत्रसंग सहकार्य गरिने छ । ➢ आवास नभएकाहरुको सुरक्षित आवस हुनेछ ।
सुरक्षित र व्यवस्थित वस्ती विकास प्रणालीलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।	➢ सुरक्षित र व्यवस्थित वस्ती विकासको लागि योग्य र अयोग्य भूमिको पहिचान गरिने छ । ➢ जोखिममा रहेको वस्तीहरुको सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गरिने छ । ➢ सार्वजनिक जग्गा र नदि किनार लगायतका क्षेत्र अतिक्रमण गरी गरिने वस्ती विकास लगायतका कार्यक्रमहरुलाई निरुत्साहित गरिने छ । ➢ सुकुम्वासी वस्ती, अव्यवस्थित वस्तीसंग सम्बन्धित समस्याहरु समाधान गरिने छ ।

६.१.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु

क्र स..	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	आवास, बस्ती विकास र भवन सम्बन्धी आवश्यक नीति तथा मापदण्डहरु तर्जुमा गर्ने ।			✓		
२	आवास तथा वस्ती विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।			✓	✓	
३	भूउपयोग नीति अनुसार प्रदेश सरकार र नीजि क्षेत्रसमेतको सहकार्यमा आवास तथा वस्ती विकास		✓	✓	✓	

	सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।					
४	न्यून आय हुने वर्गका लागि सुलभ आवासको व्यवस्था गर्न नीजि क्षेत्रसंग सहकार्य गर्ने ।			✓	✓	
५	सुरक्षित र व्यवस्थित वस्ती विकासको लागि योग्य र अयोग्य भूमिको पहिचान गर्ने ।			✓	✓	✓
६	जोखिममा रहेको वस्तीहरुको सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गर्ने ।		✓	✓		
७	सार्वजनिक जग्गा र नदि किनार लगायतका क्षेत्र अतिक्रमण गरी गरिने वस्ती विकास लगायतका कार्यक्रमहरुलाई निरुत्साहित गर्ने ।			✓	✓	
८	सुरक्षित भवन निर्माणको लागि प्राविधिक जनशक्ति , कालिगढ तथा सेवाग्राहीलाई तालिम तथा सचेतना कार्यक्रम संचालन गर्ने ।		✓	✓	✓	
९	नीजि र सामुदायिक भवनहरु निर्माण गर्दा परम्परागत वास्तुकला र शैलिमा निर्माण गर्ने			✓	✓	✓
१०	सरकारी भवनहरु निर्माण गर्दा वातावरणमैत्री, किफायती र परम्परागत निर्माण प्रविधि एवम् वास्तुकला समेत जगेर्ना हुने गरी निर्माण गर्ने ।			✓		✓
११	गाउँपालिका भित्रका खाली जग्गाहरु पहिचान गरी हरियाली पार्क Recreational park, गाउँपालिका ल्याण्ड मार्कहरुको अध्ययन तथा विकास गर्ने ।			✓	✓	
१२	जनतासँग आवसा कार्यक्रमलाई समन्वय गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓

६.१.९ अपेक्षित उपलब्धि

- जोखिमयुक्त स्थानमा बसोबास गरिरहेकाहरुका लागि सुरक्षित स्थलमा एकीकृत वस्ती विकास कार्यक्रम लागु हुनेछ ।
- सुरक्षित र सुविधा सम्पन्न शहरी पुर्वाधारयुक्त आवास र वस्तीहरु विकास हुनेछन् ।
- गाउँपालिकावासीलाई गुणस्तरिय स्वास्थ्य र शैक्षिक सेवा उपलब्ध हुनेछ ।
- भवन संहिता र निर्माण मापदण्डको पूर्ण कार्यान्यवयन हुनेछ ।

६.१.१० अनुमा तथा जोखिम पक्ष

- पालिकाले निर्माण तथा योजना मापदण्डको सफल कार्यान्वियन गर्नेछ ।
- स्थानिय निबासीहरु सुरक्षित आवास तथा योजना बद्ध वस्ती विकासमा सकृय सहभागी हुनेछन् ।
- वस्ति विकास पूर्वाधार निर्माणमा पालिका, सरकारी निकाय र अन्य सरोकारवालाहरुको निरन्तर सहयोग हुनेछ ।

६.२ सडक, यातायात तथा पुल

६.२.१ पृष्ठभूमि

सडक स्थानीय तहहरुको सामाजिक, आर्थिक र भौतिक विकासमा सडक तथा यातायात पूर्वाधार सुविधाको महत्वपूर्ण भूमिका हुने गर्दछ । त्यसैले व्यवस्थित सडक तथा आतायात विकासको मुख्य मेरुडण्ड मानिन्छ । सडक र यातायताको बिकाससँगै स्थानीय उत्पादनहरुले बजारसम्मको सहज पहुँच पाउँछन् भने वरीपरीका अन्य बजार केन्द्र, शहर र पालिकाहरुसँग समेत गाढा सामाजिक आर्थिक अन्तरसम्बन्ध स्थापित हुन्छ । शहरी प्रणालीलाई वेवास्था गरेर बनाईने पूर्वाधारको उपयोगिता रहदैन भने गुणस्तरिय सडक र यातायात प्रणाली बिना शहरी प्रणाली र जनजीवन पनि सहज र सबल हुँदैन । सडक तथा यातायात प्रणालीमा गरिने लगानीले शहरीकरणलाई समेत सहयोग पुऱ्याईरहेको हुन्छ । यसै तथ्यलाई मध्यनजर गरी सडक तथा यातायात पूर्वाधार विकासको सन्दर्भमा ५ बर्षे आवधिक लक्ष्य, उदेश्य, समस्या र चुनौति, संभावना र अवसर, रणनीति र कार्यनीति तथा विकासका कार्यक्रमहरुको प्राथमिकताकरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.२.२ वस्तुगत स्थिति

लिखु गाउँपालिकामा २ वटा बसपार्क रहेको छ । २६ वटा प्रमुख सडक १७.२५ कि.मि., २ वटा अन्तर स्थानिय तह जोड्ने सडक ४० कि.मि., ४४ वटा शाखा सडक २३२.७५ कि.मि., १ वटा रणनितिक सडक २९ कि.मि. गरि कुल ३१९ किमि. सडक संजाल रहेको छ । यि सडकहरुको अधिकार क्षेत्र २ कि.मि. चौडाई देखि ९ कि.मि. चौडाइ सम्मका छन् (स्रोतः लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८) । सडक संजालको कतिपय स्थानहरुमा यातायात सेवाको लागि कल्भर्ट निर्माण गरिएको छ । गाउँपालिकाको अन्य क्षेत्रमा यातायातको सेवा पुग्न बाँकी रहेको छ र मानिसहरु आवतजावत गर्न आवश्यकता अनुसार ३५ वटा झोलुङ्गे पुलहरु निर्माण गरिएको छ । यो पालिकाबाट काठमाण्डौ सम्म यातायात व्यवसायीहरुले सार्बजनिक आतायात सेवा संचालनमा ल्याएका छन् । कमजोर सडक संजालको कारण बर्षाको याममा पालिकाका सडकहरु अवरुद्ध हुन जान्छ ।

६.२.३ समस्या तथा चुनौति

राम्रो सडक सञ्जाल बनाउन नसक्नु, ढुवानी तथा यातायातमा कठिनाई हुने गरेको, पक्कि सडक निर्माण नभएको, सडक स्तरोन्नतीको अभाव, अति कमजोर यातायात प्रणाली र पूर्वाधार, सडक तथा हिड्ने बाटोघाटोको प्रमुख समस्या देखिन्छ भने धरातलिय सतहको कारण सडक निर्माण गरि सबै बस्तिहरुलाई सडक तथा यातायातमा जोड्न, स्थानीय नागरीकहरुलाई जोखिमपूर्ण यात्र गर्न बाध्य हुनु, पहाडी तथा भिरालो धारतल भएको कारण सडक निर्माणमा धेरै लगानी चाहिने जस्ता चुनौति रहेकाछन् ।

६.२.४ संभावना तथा अवसर

मापदण्ड अनुसार गुणस्तरीय सडक निर्माण गर्न सकिने, स्थानीय बस्ती तथा वजारकेन्द्रहरुलाई सडक सञ्जालसँग जोडि सडक तथा यातायात पूर्वाधार बिकासले स्थानीयवासीको आवगमनलाई सहज तुल्याउने छ भने गाउँपालिकाको वरिपरिका बस्तीसंग सामाजिक र अन्तरसम्बन्ध समेत अझ संघन र गाढा बनाउने छ । त्यसैगरी गाउँपालिकाको आन्तरिक व्यापार र अन्तर पालिका कारोबारलाई बृद्धि गर्नुका साथै भौतिक संरचना र मानवीय संसाधनलाई पनि टेवा पुऱ्याउने छ भने स्थानीय अर्थतन्त्रलाई समुन्नत बनाउन समेत योगदान दिने छ ।

६.२.५ लक्ष्य

सडक तथा यातायातको पूर्वाधार गाउँपालिकाको समृद्धिको आधार ।

६.२.६ उदेश्य

गाउँपालिकाका बजार केन्द्र र वस्तीहरुमा सडक तथा यातयातको पहुँचमा विस्तर गर्ने ।

६.२.७ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
सडक तथा यातायातको पहुँच सुधार गर्ने ।	➢ गाउँपालिकाको यातायात गुरु योजना लागु गरिने छ । ➢ गाउँपालिकाको केन्द्रदेखि प्रत्येक वडासम्म जोडने सडकहरुको स्तरोन्नती गर्न प्रदेश र संघीय सरकारसंग सहकार्य गरिने छ । ➢ गाउँपालिकाको रणनैतिक सडकहरुको नियमित र पटके मर्मत संभारलाई प्राथमिकता दिईने छ ।
सडक संजाल सुधार गर्ने	➢ गाउँपालिकाभित्रका सडक तथा पुल निर्माणको लागि पर्याप्त अध्ययन र अनुसन्धान गरिने छ । ➢ वातावरण न्यूनतम क्षति हुनेगरी मात्र ठूला सडक र पुलहरु निर्माणको व्यवस्था मिलाईने छ ।
सडक र संरचनाहरुलाई व्यवसायिक सिद्वान्त अपनाई संचालन र व्यवस्थापन गर्ने ।	➢ गाउँपालिकाका रणनैतिक सडक र पक्की तथा झोलुङ्गे पुलहरुको सूची (ईन्भेन्ट्री) तयार गरिने छ र आवश्यक मर्मत संभारका लागि प्राथमिकता निर्धारण गरिने छ । ➢ सडक संरचना मर्मत संभारको निम्ति निश्चित बजेट गाउँपालिकाले नै छुट्याई वा प्रयोग कर्ताहरुबाट नै निर्धारित शुल्क उठाई संरचनाहरुको मर्मत संभारको व्यवस्था मिलाइने छ र सोको लागि आवश्यक सहकार्य गरिने छ ।
सडक तथा यातायात प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने	➢ सडक तथा यातायात सम्बन्धी नीति, कानुन र मापदण्ड तयार गरिने छ । ➢ दिगो तथा वातावरण मैत्री सवारी साधनको प्रयोगका लागि नीतिगत व्यवस्था गरिने छ । ➢ सार्वजनिक यातायात संचालनमा स्थानीय सहकारी र नीति क्षेत्रसंग सहकार्य गरिने छ ।

६.२.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	गाउँपालिकाको यातायात गुरु योजना लागु गर्ने ।			✓		
२	गाउँपालिका भित्रका सडकहरुको ईन्भेन्ट्री तयार गर्ने ।			✓		
३	गाउँपालिकाको केन्द्रदेखि प्रत्येक वडासम्म जोडने सडकहरुको स्तरोन्नती गर्ने ।		✓	✓		
४	गाउँपालिकाको रणनैतिक सडकहरुको नियमित र पटके मर्मत संभार गर्ने ।	✓	✓	✓		
५	गाउँपालिकाका रणनैतिक सडक र पक्की तथा झोलुङ्गे पुलहरुको सूची (ईन्भेन्ट्री) तयार गर्ने ।			✓		
६	रणनैतिक सडक र पक्की तथा झोलुङ्गे पुलहरुको आवश्यक मर्मत संभारका लागि पर्याप्त अध्ययन र			✓		

	अनुसन्धान गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्ने ।					
७	सडक तथा यातायात सम्बन्धी नीति, कानुन र मापदण्ड तयार गर्ने ।			✓		

६.२.९ अपेक्षित उपलब्धी

- गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वडा, बजार, बस्ती र टोलहरुमा सडकको पहुँच स्थापित हुनेछ ।
- प्राथामिकताको आधआरमा सडकहरुको स्थरउन्नति गरिने छ ।
- गाउँपालिका भित्र स्थानीयवासीहरुको सहज आवगमन हुनेछ ।
- गाउँपालिकाको यातायात गुरु योजनाको पूर्ण कार्यान्वयन हुनेछ ।
- स्थानीय खोला र नदिहरुमा पक्की पुलहरु निर्माण हुनेछ ।
- विद्यमान ग्राभेल र धुले सडकहरुको स्तरोन्नती हुनेछ ।
- मुख्य सडक क्रमागत रुपमा पक्की हुने छ ।
- सम्भाव्यता अध्ययन सहित नयाँ सडकहरु निर्माण हुनेछ ।

६.२.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ
- अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ ।
- सडक तथा यातायात मापदण्ड अनुसार गुणस्तरीय निर्माण हुनेछ ।

६.३ जलस्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा

६.३.१ पृष्ठभूमि

लिखु पालिका जलजलस्रोतको हिसबल समपन्न छ । यहाँ साना तथाठूला गरी १७ वटा खोला छन् भने ९ वटा तालतलैया रहेको छ । पालिकाले यसको अधिकतम उपयोग गर्न नसके पनि साना तथा लघु जलविद्युत, सिंचाई र खानेपानिको लागि प्रयोग भपको छ । पालिकामा उत्पागित लघु विद्युत प्रमुख उर्जाको रुपमा रहेको छ । केहि घरधुरिले उज्यलोको लागि भैकल्पिक उर्जाको रुपमा सोलार प्रयोग गरेको पाईन्छ (लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८) ।

६.३.२ वस्तुस्थिति

गाउँपालिकामा उर्जाको मुख्य स्रोत विद्युत नै हो । गाउँपालिकामा हाल १३ वटा लघु जलविद्युत आयोजनाहरु संचालनमा रहेका छन् । जसले स्थानियलाई बत्ति बालनमा राहत पुगेको छ । पालिकामा सम्पुर्ण वडाहरुमा विद्युतको पहुँच स्थापित भैसकेको भएता पनि अझै पनि ७.३४% (२९३) घरधुरुहरुमा विद्युत जडान भएको पाईदैन जसमध्ये वडा ९ सबै भन् कम विद्युत उपलब्ध (२९३ घरधुरीमा बिद्युत जडान छैन) बएको वडा हो । पालिकामा केन्द्रको विद्युतिय प्रसारण लाई जडान गरिएको भएता पनि वडा ५ र ८ मा भने उपलब्ध हुनसकेको छैन । पालिकामा हाल सम्प कुनै पनि घरधुरिमा खाना पकाउनका लागि विद्युत खपत भएको पाईदैन । यहाँका करिव ९२% घरधुरीहरले खाना पकाउनको लागि दाउरा प्रयोग गर्ने गरेको पाईन्छ भने सडको पहुँच बडे पश्चात ७.७९% घरधुरिहरुले एल.पि.जि. ग्यासको प्रयोग गर्ने गरेको पाईन्छ (लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८) ।

६.३.३ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

- सबै धरधुरिमा विद्युतिकरण हुन नसकेको ।
- नियमित रुपमा विद्युत सेवा नभएको (लोडसेडिङ्को समस्या) ।
- विद्युत वितरण प्रणालीको सुदृढीकरण हुन नसक्नु ।
- विद्युतको उपयोग केबल उज्यलोको प्रयोजनाका लागि मात्र गरिएको ।
- सबै बडाहरुमा विद्युतको केन्द्रिय प्रासरण लाईन नपुगेको

चनौतिहरु

- पालिकाका सबै वस्तिहरु विद्युतिकरण हुननसक्नु ।
- अन्तरनिकाय समन्वयमा कमी हुनु ।
- विद्युतलाई उज्यालो बाहेक अन्य घरायसि प्रायोजनहरुमा जोड्नका निमित्त ठूलो चुनौति रहेको देखिन्छ ।
- विद्युतिकरण भएका घरधुरीहरुमा लोडसेडीङ्को अन्त्य गर्नु ।

६.३.४ संभावना तथा अवसर

पालिकाका घरधुरीहरुको लागि स्थानीय तथा बैकल्पिक स्रोतको व्यवस्था गर्न सकिने, गाउँपालिका क्षेत्र पूर्ण रुपले विद्युतीकरण गरी बन संरक्षण तथा आयतित उर्जाको खपत न्यूनिकरण गर्न सक्ने प्रसस्त संभावनाहरु रहेको देखिन्छ ।

जलविद्युत आयोजनाबाट विद्युतिकरणको माध्यमबाट खाना पकाउनको उर्जाको रुपमा प्रयोग गरी वन तथा अन्य आयतित उर्जाको खपतमा कमी ल्याउन सकिने, सिंचाईमा विद्युतको प्रयोग गरी कृषि उत्पादन बढाउन सकिने, उद्योग तथा कलकारखानाहरु मार्फत विद्युतको खपत बढाउन सकिने, विद्युतमा आधारित यातायत र कलकारखानहरु विकास गरी वातावरणमा सुधार ल्याउन सकिने आदि जस्था थुप्रै अबसरहरु रहेकाछन् ।

६.३.५ लक्ष्य

गाउँपालिकामा उर्जाको सहज व्यवस्था गर्ने ।

६.३.६ उद्देश्य

- जलस्रोतको अधीकतम उपयोग गर्ने ।
- सवै घरधुरीहरुमा विद्युतिकरण गर्ने ।
- उर्जालाई घरायसी ईन्धनको रुपमा अधिकतम सदुपयोग गर्ने ।

६.३.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
गाउँपालिकाका सबै घरधुरीहरुमा उर्जालाई भरपर्दो र सुलभ बनाउने ।	➢ विद्युत वितरण लाईन बढाउन गाउँपालिका, वडा कार्यालय, प्रदेश र नीजि क्षेत्रहरुसंग सहकार्य गर्ने । ➢ वैकल्पिक उर्जालई प्रर्वद्वन गर्न प्रदेश सरकार र नीजि क्षेत्र र संघसंस्थाहरुसंग सहकार्य गरिने छ ।

उलस्रोत तथा उर्जाको बृहत प्रयोगमा जोड दिईने छ।	➢ प्रदेश र संघीय सरकारसंग सहकार्य गरी यातायात, कृषि तथा उद्योगको आधुनीकिकरणमा विद्युतको उपयोग गर्ने नीति अवल्वन गरिने छ। ➢ आधारभूत स्वास्थ्य, गरिबी निवारण जस्ता उदेश्यसंग गाँसिएका खानेपानी, लिफ्ट सिंचाई, घरेलु उद्योग लगायतको क्षेत्रमा हुने बिजुलीमा सहुलियत प्रदान गर्न व्यवस्था गरिने छ।

६.३.८ मुख्य कार्यक्रमहरु

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	राष्ट्रिय प्रसारण लाईनसंग शिघ्र जोडन संघीय र प्रादेशिक सरकारसंग समन्वय गर्ने।	✓	✓	✓		
२	बिजुलीको पहुँच नपुगेका टोल र वस्तीहरुमा विद्युत वितरण लाईनको विस्तार गर्ने।			✓	✓	
३	थप विद्युत उत्पादनको लागि जलविद्युतको संभाव्यता अध्ययन गर्ने।	✓	✓	✓	✓	
४	विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा सम्बन्धि नीतिहरु तर्जुमा गर्ने।		✓	✓		
५	नवीकरणीय तथा वैकल्पिक उर्जा उत्पादनमा सहयोग गर्ने।			✓	✓	
६	आधारभूत स्वास्थ्य, गरिबी निवारण जस्ता उदेश्यसंग गाँसिएका खानेपानी, लिफ्ट सिंचाई, घरेलु उद्योग लगायतको क्षेत्रमा हुने बिजुलीमा सहुलियत प्रदान गर्ने।			✓		

७.३.९ अपेक्षित उपलब्धि

- ➢ गाँउपालिकामा राष्ट्रिय प्रसारण लाईन पुगेको हुनेछ।
- ➢ स्थानीय वन विनास र वातावरणमा सकारात्मक प्रभाव हुनेछ।
- ➢ विद्युतको नियमित आपूर्तीसगै गाँउपालिका भित्र घरेलु तथा साना उद्योगहरुको स्थापना भइ नयाँ रोजगारहरुको सृजना भएको हुनेछ ।
- ➢ गाँउपालिकाले विद्युत तथा उर्जाबाट थप राजश्व प्राप्त गरेको हुनेछ।
- ➢ ईन्धनको रुपमा विद्युतको प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या बढेको हुनेछ।

७.३.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- ➢ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ।
- ➢ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ।
- ➢ दातृ निकाय तथा अन्य संघ संस्थाहरुको सहयोग निरन्तर रहने छ।
- ➢ केन्द्र सरकार र प्रदेश सरकारले निरन्तर बजेट उपलब्ध गराउने।

➢ ऊर्जा अनुदान, सहयोग र ऋण उपलब्ध हुनेछ ।

६.४ सूचना, संचार तथा प्रबिधि

६.४.१ पृष्ठभूमि

सूचना तथा संचार प्रविधिमा भएको विकासले गर्दा विश्व ग्लोवल भिलेजको रुपमा रुपान्तरण भएको छ । हालका बर्षहरुमा दिगो विकासका बृहत्तर लक्ष्य हासिल गर्न अवलम्वन गरिएका रणनीतिहरुको केन्द्रमा सूचना तथा संचार प्रविधि रह्दै आएको छ । सूचना तथा संचार प्रविधिको प्रयोग मार्फत प्राप्त हुने अन्य लाभका अतिरिक्त यो प्रविधिको प्रयोगबाट गाउँपालिकामा सुशासनको प्रत्याभूत गर्नुका साथै बढि पारदर्शी एवं प्रभवकारी सार्वजनिक व्यवस्थापनको लागि यथेष्ठ पूर्वधार निर्माण गर्न सकिन्छ । साथै सूचना प्रविधि र सूचना प्रविधिमा आधारित विभिन्न सेवाहरु लगायत अन्य उद्योग एवं सेवाजन्य व्यवसायको बृद्धिद्वारा गाउँपालिकाको मात्र नभएर बृहत्तर राष्ट्रिय लक्ष्यहरु हासिल गर्नमा समेत यो प्रविधि सहायक हुने देखिन्छ।

६.४.२ वस्तुगत स्थिति

लिखु गाउँपालिकामा सूचना तथा संचार प्रविध पूर्वाधार कम छ । मोवाई प्रयोग गर्ने परिवरको संख्या ९०.४% छ । यस तथ्याङ्क अनुसार अधिकांश परिवारमा मोबाइल फोन सुविधा पुगेको देखिन्छ । यस क्षेत्रमा टेलिफोन नेटवर्कको समस्याका कारण अत्यावश्यक समयमा सुचना आदान प्रदान गर्न समस्या परेको देखिन्छ । यसमा सम्बन्धित निकायको ध्यान पुग्न नसकेको हुन सक्छ । टि.भि. र रेडियो प्रयोग गर्ने परिवारको संख्या क्रमशः ३५.५% र २६.३% रेहेको छ । कम्प्युटर र टेलिफोन प्रयोग कर्ता क्रमशः १.२% र १.१ प्रतिशत रहेको छ भने १२ घरधुरिले ईन्टरनेटको प्रयोग गर्ने गरेको देखीन्छ (लिखु गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७८) ।

गाँउपालिकामा ई-शासकीय प्रणालीका केहि पूर्वाधारहरु (कम्प्युटर, कम्प्युटर नेटवर्किङ, ईन्टरनेट, वेभसाईट, वाईफाई) जडान भइसकेको भएतापनि पूर्णतया संचालनमा आउन सकेको छैन । गाँउपालिका र नागरिकबिच हुने कारोवारहरु जस्तै ई-भुक्तानी, ई-आवेदन, ई-सर्भे, ई-अनुमति तथा जोखिम व्यवस्थापनका लागि पूर्व चेतावनी जस्ता पूर्वाधाहरुको अभावले नागरिक तहसम्म सेवा प्रवाह हुन सकेको छैन । त्यसैगरी गाँउपालिका र व्यवसायीहरुबिच हुने कारोवारहरु (ई-खरिद) को सुरुवात भएको छ ।

६.४.३ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

➢ गाँउपालिकामा ल्याण्ड लाईन र ईन्टरनेट सेवा प्रदायक संस्थाहरु नपुगेको ।
➢ टेलिफोन नेटवर्कको समस्याका कारण अत्यावश्यक समयमा सुचना आदान प्रदान गर्न समस्या ।
➢ सञ्चार सेवामा सबै नागरिकको पहुँच पुग्न नसक्नु ।
➢ सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको न्यून उपयोग हुनु ।
➢ आवश्यक जनशक्ति र प्राविधिक ज्ञानको अभाव ।
➢ गाउँपालिकाको वेभसाईट नियमित अद्यावधिक नहुने ।

- आवश्यक कानुन र नीतिगत व्यवस्थाको अभाव ।

चुनौतिहरु

- गाँउपालिका कार्यालय र वडा कार्यालयहरुलाई सूचना प्रविधि मैत्री बनाउने नीति रहेको ।
- नीतिअनुरुप सस्थागत हुन नसक्नु ।
- बौद्विक सम्पतिको संरक्षण तथा सुरक्षा संवेदनशिलता ।
- आवश्यक कानुन र नीतिगत व्यवस्थाको अभाव ।
- सामाजिक संजालको बढदो प्रयोगबाट आउने चुनौति र विकृतिहरु ।
- सूचना तथा संचार प्रविधिका क्षेत्रमा विभिन्न परियोजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा चुनौति ।
- गाउँपालिकाबाट प्रवाह हुने सेवाहरु सरल, सहज र पारदर्शी हुने ।
- गाउँपालिकाका काम कारवाही र भुक्तानी प्रणाली पारदर्शी हुने ।

६.४.४ संभावना तथा अवसर

संभावनाहरु

- पालिकाको सेवा तथा सुविधआम सूचन तथा प्रबिधिको अधिकतम उपयोग गर्ने ।
- पालिकाको सूचना तथा सेवातलाई छिटो र छरितो स्थानीय नागरिकहरु सम्म पुऱ्याउने ।
- प्रविधि मैत्रि पालाको रुपमा स्थापित गराउने ।

अवसरहरु

- समय र पैसाको बचत हुने ।
- छिटो र सहज रुपमा सूचना प्राप्त हुने ।
- नेपालको संविधानले प्रदान गरेको सूचना, संचार, प्रकाशन र प्रसारण सम्बन्धी हकहरुको सुनिश्चितता हुने ।
- गाउँपालिकाका सबै वडा, टोल र वस्तीहरुसम्म ल्याण्डलाईन, मोवाईल सेवा र ईन्टरनेट सेवाको पहुँच स्थापित हुने ।
- सरकार र आधारभूत सेवामा नागरिकको पहुँच बढाउन सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्ने नीति रहेको।
- गाँउपालिकाको वेभसाईटको व्यवस्था रहेको ।

६.४.५ लक्ष्य

- सञ्चार तथा सूचना प्रविधिमा सबै नागरिकको पहुँच भएको हुने
- विद्युतीय सरकारको अवधारणा अनुरुप यो आवधिक योजना अवधिभर कम्तिमा ८० प्रतिशत नागरिक लक्षित सेवाहरु अनलाईन मार्फत् प्रदान गर्ने ।

६.४.६ उद्देश्य

- मोवाईल, टेलिफोन र ईन्टरनेट सेवाको पहुँच सबै नागरिकमा सुनिश्चित गर्ने ।
- आमसंचार माध्यमलाई निस्पक्ष, विश्वसनीय र व्यवसायिक बनाउने ।

६.४.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति

सबै प्रकारका संचार सुविधाको सम्पूर्ण वडा, बजार केन्द्र र वस्तीहरुसम्म विस्तार गर्ने ।	➢ सबैको पहुँच पुग्ने गरी मोवाईल, इन्टरनेट र वाईफाईको लागी टावर तथा अन्य पूर्वाधारको निर्माण गर्न पहल गरिने छ । ➢ गाउँपालिका तथा सबै शाखा र वडा कार्यालयहरुसम्म विद्युतीय सूचना पूर्वाधारको व्यवस्था गरिने छ । ➢ गाँउपालिकाको विद्युतीय शासन क्षमता विकास गर्न व्यवसायिक योजना बनाई कार्यान्वयन गरिने छ ।

६.४.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	गाँउपालिकाको विद्युतिय शासन क्षमता विकास गर्ने ।		✓	✓	✓	
२	ईन्टरनेट सेवा नपुगेका वडा, टोल र वस्तीहरुमा सेवा पुऱ्याउन सेवा प्रदायक संस्थाहरुलाई सहजीकरण गर्ने ।			✓	✓	
३	सूचना प्रविधि पूर्वाधारहरुको निर्माण तथा विकास गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
४						
५	सामुदायिक एफ. एम. स्थापना गर्ने ।			✓	✓	
६	स्थानीय पत्रिपत्रिकाहरु प्रकाशन गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।			✓	✓	

६.४.९ अपेक्षित उपलब्धि

- सामुदायिक सूचना केन्द्रको स्थापना भएको हुनेछ ।
- गाउँपालिकाको विद्युतिय शासन क्षमता अभिवृद्धि भई नागरिकहरुले सरल र सहज रुपमा सेवा र सुविधाहरु प्राप्त गरेका हुनेछन् ।
- गाँउपालिकाका सबै कार्यालयहरुका वेभसाइट, ईमेल, फेसबुक, ट्वीटर, भाइबर जस्ता सामाजिक संजालका माध्यमबाट नागरिकको गुनासो प्राप्ति तथा सुनवाई हुने व्यवस्था भएको हुनेछ ।
- गाँउपालिकाको २०% घरधुरीमा ईन्टरनेट सेवाको पहुँच स्थापित हुनेछ ।
- गाँउपालिकाको महत्वर्ण क्षेत्रमा सूचना प्रविधि पूर्वाधारहरुको निर्माण तथा विकास भएको हुनेछ।
- आम संचार माध्यम व्यवासायिक, मर्यादित र जिम्मेवार भएको हुनेछ ।
- अनलाईन सेवाहरु व्यवस्थित र विश्वासिलो भएको हुनेछ ।
- स्थानीय पत्रपत्रिकाहरु प्रकाशन र एफ. एम. रेडियो संचालन भएको हुने छ ।

६.३.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- संघिय तथा प्रदेश सरकार र दातृ निकारबाट बजेट उपलभ्ध गराउने ।
- पिपिपि मोडेलमा काम अगाडी बढेको हुनेछ ।

परिच्छेद ७: वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन

७.१ वन व्यवस्थापन तथा जैविक विविधता

७.१.१ पृष्ठभूमि

वन क्षेत्र एक महत्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा हो । वन, वनस्पति, वन्यजन्तु, जैविक विविधता समेट्ने यो क्षेत्र प्रत्येक्ष रुपमा पर्यापर्यटन, जलविद्युत, कृषि, पशुपालन, स्वच्छ पर्यावरण र वन तथा जडिबुटीमा आधारित पर्यटनको विस्तार समृद्धिका आधार हुन् । स्वच्छ पर्यावरण, हरियाली, जैविक विविधता, प्राकृतिक रमणीयता, समुन्नत जलाधार, प्राकृतिक स्रोत व्वस्थापनमा महिला, आदिवासी तथा स्थानीय समुदायको सहभागिता एवम् पहुँच र लाभको निष्पक्ष र न्यायोचित वितरण सुखी नेपालिका महत्वपूर्ण सूचक हुन् । नेपालमा उपलब्ध वानस्पतीक स्रोत तथा जडिबुटीको अध्ययन, अनुसन्धान, अभिलेखीकरण तथा दर्ता र गुण पहिचान गर्दै मुलुकभित्र नै मूल्य अभिवृद्धि गरी तुलनात्मक लाभ लिन सकिने प्रचुर सम्भावना रहेको छ।

वन तथा जल सम्पदा जैविक विविधताको भण्डार मात्र होईनन् । यी सम्पदाहरु मानव, जिवजन्तु लगायत समग्र पर्यावरणीय सन्तुलनको आधार हुन् । यी सम्पदाहरु कृषि, उर्जा, जल तथा उद्योग धन्दाको लागि कच्चा पदार्थको स्रोत, बहुसंख्याक जनसंख्याको जीविकाको आधार र पर्यटकीय हिसाबले मनोरञ्जनको माध्यम पनि हुन् । यिनै विविध कारणले गर्दा नेपालको संविधानमा वातावरणीय सन्तुलन र स्वच्छताको लागि वन क्षेत्र र जैविक विविधताको संरक्षण गर्न राज्यले प्रथामिकता दिनु पर्ने प्राबधान गरेको छ । वन र जैविक विविधतालाई सन्तुलन राख्नको लागि संघीय सरकाले वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ र वातावरण समरक्षण नियमावली, २०७७ तयार गरी हरेक स्थानीय तहलाई आफैले वातावरण तर्जुमा योजना निर्माण गर्न पाउने प्रावधान तय गरेको छ । यसले स्थानीय तहको वन व्यवस्थापन, जलाधार संरक्षण तथा जैविक विविधता संरक्षमा ठूलो टेवा पुग्ने छ ।

७.१.२ वस्तुस्थिति

गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफलको करिव ३०% बन र करिव ८% बुट्यान क्षेत्र गरी कुल ३८% क्षेत्र बन तथा बुट्यानले ओगटेको छ । त्यस्तै गरेर घाँसे भूमिले १०.०६% क्षेत्रफल ओगटेको छ । गाउँपालिकाको करिव ४०% भन्द बढी क्षेत्रफल बन तथा बनस्पती जन्य वस्तुले ओगटेको छ । गाउँपालिकामा कुल ३९ वटा सामुदायीक वन रहेका छन् जस मध्ये १४ वटा समुदायीक वन वडा ३ मा र ११ वटा वडा ९ मा रहेका छन् । यी बनस्पती तथा जिबजन्तुहरुको वासस्थान हो । जुन जैविक विविधताको अनुपम उपहार हो । यहाँ पाउने प्रमुख बनस्पतिहरुमा चिलाउने, कटुस, सल्लो, गोब्रेसल्ला, उतिस, ... लगायतका बनस्पति पाइनुका साथै झाडी तथा बुट्यान क्षेत्र पनि रहेको छ । यो बन क्षेत्रमा विभिन्न किसिमका जंगली जिव जन्तु तथा चराचुरुङ्गी पाईन्छ ।

७.१.३ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

वनको दिगो व्यवस्थापन हुन नसकेको, वन पैदावारको चोरी निकासी हुनु, वन पैदावर, वन्यजन्तु र जैविक विविधता संरक्षणको कार्ययोजना नभएको, बन्य जन्तुको अबैध शिकार, बन ढढेलो, सिमान्तकृत बर्गमा वनको तुलनात्मक लाभ हुन नसक्नु तथा खाली एवम् बाझो जमीनमा बृक्षारोपण नहुनु प्रमुख समस्याहरु हुन् ।

चुनौतिहरु

अवैध शिकार तथा चोरी निकासीको नियन्त्रण गर्न, पूर्वाधार विकास र वातावरण संरक्षबीच सन्तुलन कायम राख्न, सरोकारवालहरुसँग सहकार्य गरी दिगो तथा एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनका लागि स्थानिय तथा प्रदेश स्तरमा सहकार्य गर्न, विकासको नाममा गरिएका अनियन्त्रित, अवैज्ञानिक र तुलनात्मक रुपमा कम लाभ पुग्ने मानविय क्रियाकलापबाट प्रकृतिमा आश्रित जैविक विविधताको संरक्षण गर्न र पानीका स्रोत र मुहानहरुको संरक्षण हुने खालका नीति, योजना तयार गरी पालिकामा लागु गर्न ज्यदैन चुनौतिपूर्ण रहेको छ ।

७.१.४ संभावना तथा अवसर

संभावनाहरु

प्रकृतिक श्रोतको अधिकतम उपयोग गरी आम्दानिको स्रोत बढाउन सकिने, प्रकृतिक सम्पदा/जैविक विविधताको सम्वर्धन तथा संरक्षण गरी पर्यटकीय उद्योगलाई विकास गर्न सकिने, निजि, समुगाञिक तथा कबुलीयत बनाको व्यवस्थापन गरी आय आर्जनमा सहयोग पुऱ्याउने सकिने, जलाधारको संरक्षण गर्न सकिने जस्था संभावनाहरु रहेकाछन् ।

अवसरहरु

गाउँपालिकाको ४८% भन्दा बढी भूभाग बन, बुट्यान र घाँसे भूमिले ओगटेको छ भने ३९ वटा सामुदायीक वनहरु दर्ता भई संचालनमा रहेका छन् । जहाँ वन पैदावार लगायत महत्वपूर्ण जडिबुटी पाईन्छ । वनको बैज्ञानिक व्यवस्थापनबाट काष्ठ र गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवसाञिक लाभ लिन सकिने, दुर्लभ वन्यजन्तु सहितको जैविक विविधतायुक्तक्षेत्रले पर्यावरणीय सन्तुलन र पर्या पर्यटनलाइ फराकिलो र दीगो बनाउने, पर्यापर्यटनको विकासमा सहयोग पुग्ने, एकीकृत वातावरणीय दीगो विकास लाई सन्तुलन राख्ने अवसर रहेको छ । वन पैदावर, वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण गर्न सकिन्छ ।

७.१.५ लक्ष्य

वन, जैविका विविधता र जलाधारको एकीकृत व्यवस्थापनमार्फत बन पैदावारको उत्पादन बृद्धि गरी पर्यावरण सन्तुलन राख्ने ।

७.१.६ उद्देश्य

- वन व्यवस्थापन गर्दै जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने

- वन क्षेत्रलाइ उद्योग र पर्यटनसँग जोडी स्थानीयको आर्थिक समृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउने ।
- वन, जल तथा जलाधार र जैविक विविधताको एकीकृत व्यवस्थापन गरी वातावरण सन्तुलन राख्ने।

७.१.७ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
सामुदायमा आधारित वन कार्यक्रमलाई थप समावेशी बनाउँदै समुदायका विपन्न वर्गलाई लाभ पुऱ्याउने	➢ सामुदायीक वन कार्यक्रमलाई थप समावेशी र व्यपक बनाउँदै समुदायका विपन्न वर्गहरुलाई प्राथमिकतामा राखेर लाभान्वित गरिनेछ । ➢ सामुदायीक वनमा तुलनात्मक लाभ हुने र उच्च मुल्यका जडीबुटी (High Value Medicinal Herb) र वन अनुकुल फलफुल खेति लगाउन प्रोत्साहन गरिनेछ ।
वन तथा जलाधारको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्न नीति निर्माण गर्ने	➢ संविधानमा व्यवस्थापन भएअनुसार स्थानीय वन, जल, तथा प्रकृतिक स्रोतहरुको व्यवस्थापन गर्न आवस्यक नीति तथा मापदण्ड निर्माण गरिनेछ ।
नदि प्रणाली तथा तालतलैया/पोखरीमा आधारित एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनको योजना तर्जुमा गरी कार्यन्वयन गर्ने	➢ जलाधार विकास कार्यक्रम मार्फत जैविक विविधता (स्थालिय तथा जलिय) संरक्षणको लागि एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनको योजना तर्जुमा गरिनेछ ।
वातावरण विनास, चोरी शिकारी, नियन्त्रण गर्ने	➢ वातावरण र विकासबीच सन्तुलन कायम राखी पूर्वाधार निर्माण कार्यक्रममा हुने वातावरणीय क्षतिलाई कम गर्ने उपयहरुलाई अवलम्वन गरिनेछ । ➢ वन पैदावार तथा वन्यजन्तु चोरी निकासि जस्ता गैरकानुनी र वातावरण विनास गर्ने डढेलो, चरिचरन जस्ता कार्यमाथ नियन्त्रणको लागि कार्य योजना बनाई लागू गरिनेछ ।

७.१.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु

क्र. सं.	कार्क्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	निजी क्षेत्र	सहकारी र अन्य

१	वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्ने	✓	✓	✓	✓	
२	जैविक विविधताको दीगो संरक्षण जलाधारको उपल्लो तथा तललो तटिय क्षेत्रको अन्तरसम्वन्धलाई महत्व दिंदै एकीकृत जलाधार संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्ने।	✓	✓	✓	✓	
३	विपन्न सममुदायलाई आयमुलक, रोजगार मुलक र जिविकोपार्जन सुधआर समवन्धि कार्यक्रमहरु सबै वन व्यवस्थापन प्रणालीमा कार्यन्वयन गर्ने गराउने।	✓	✓	✓	✓	✓
४	कृषि वन जस्ता बैकल्पिक जिवन यापनका उपायहरुको प्रवर्दधन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
५	लोपउन्मुख वनस्पती तथा जिवजन्तुको संरक्षण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
६	रैथाने वनस्पती, जडीबुटी, सुगन्धित फूलको संरक्षण, विस्तर र उपयोग ।					
७	सार्वजनिक खाली जग्गाहरुमा फलफुल, जडीबुटी र वन पैदावार उतत्पादन गर्ने । खालाक प्रजातिहरु लागाई वन क्षेत्रको विकास गर्ने ।					
८	सामुदायीक वनको थप तथा उचित व्यवस्थापन गरि सबैको पहुँचमा विस्तार गर्ने।					
९	उजाड र खाली क्षेत्रहरुमा वृक्षारोपण गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
१०	वन सम्बन्धी अध्ययनहरु गर्ने ।		✓	✓	✓	✓

७.१.९ अपेक्षित उपलब्धि

- वन र जलको बैज्ञानिक व्यवस्थापन सम्बन्धीकानुन, नीति र मापदण्ड भएको हुने
- समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन प्रणालीको विकास भएको हुने
- बन विनास नियन्त्रण हुने
- विपन्न वर्गलाई लाभ पुगेको हुने
- वन्य पैदावार; फलफुल, जडीबुटीको, काठ, दाउरा ....आदि उत्पादन बृद्धि भएको हुने
- वन अतिक्रमण, वन्यजन्तु चोरी शिकारी, वातावरण विनास गर्ने खुल्ला चरिचरण, वन डढेलो जस्ता कार्यक्रम नियन्त्रण हुने

- विकास गर्दा वातावरणमैत्री विकालाईमात्र प्राथमिकता दिएको हुने
- EIA, IEE, IEA गरेर मात्र विकास कार्यको स्वीकृत दिएको हुने
- जैबिक विविधताको संरक्षण प्रभाकारी भएको हुने

७.१.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- सामुदायीक बनको संरक्षण हुनेछ ।
- जलाधार तथा जैविक विविधताको संरक्षण भएको हुनेछ ।
- सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ ।
- अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ ।

७.२ भू-संरक्षय तथा जलाधार व्यवस्थापन

७.२.१ पृष्ठभूमि

नेपालको प्रकृतिक विपद्का घटनाहरूमध्ये पहिरो एउटा प्रमुख विपद् हो । नेपालको पाहाडीय भूसतह ज्यादै कमजोर छ । वन जंगलको तीव्र विनास, अत्यन्तै भिरालो धरातल, अवैज्ञानिक खेती प्रणाली, मनसुनको समयमा हुने मुसलधारे वर्षा र त्यसपछिको प्रचण्ड तापमानका कारणबाट नेपालको पहाडी भूभागमा बारम्बार पहिरो जाने गरेको छ । यसका अतिरिक्त पूर्वाधारको रूपमा निर्माण गरिने सडक, अन्य भौतिक संरचना तथा सिंचाइको कुलोहरू सुरक्षाको उपायहरू अवलम्बन गरी ठिक ढंगबाट निर्माण नहुँदा पनि पहाडी भूभागमा बारम्बार पहिरो जाने गरेको देखिन्छ । यसरी नेपालले वर्सेनि प्राकृतिक विपद्का घटनाहरूको सामना गरिरहनु परेको छ । भू-क्षयको कारण हरेक बर्ष खेति योग्य माटोको ह्रास भएको पाईन्छ । यो गाउँपालिका पहाडी भूगोल भएको कारण यहाँ पहिरो र भू-क्षयको समस्या रहेकोछ । विगत ९ वर्षको तथ्याङ्क विश्षण गर्दा पहिरोले यस अवधिमा ९०४ जनाको ज्यान लियो। यहि अवधिमा २३३ जना बेपत्ता भएका छन् भने ७७० जना घाईते, ६७९६ घरपरिवार प्रभावित, ३०८ वटा गोठ क्षती, ३२२ पशु चौपायको क्षती र १.७ अर्व अनुमानित घनमालको क्षती भएको देखिन्छ (मनसुन पूर्व तयारी र प्रतिकार्य कार्ययोजना, २०७७, भाग-१)।

भू-क्षयको प्रत्यक्ष सम्बन्ध जलाधारसँग जोडिएको छ । दिगो प्राकृतिक श्रोत व्यवस्थापन र स्थानीय जनताको जिविकोपार्जनको लागि जलाधार व्यवस्थापन एउटा यस्तो पद्धति हो जसले सबै विषयहरू जस्तै वन कृषि चरन आदिलाई समाहित गरेको हुन्छ । यस पद्धतिले जलाधार क्षेत्रको दुबै माथिल्लो तटिय र तल्लो तटिय क्षेत्रमा रहेका बहुसरोकारवालाहरूको बीचमा अन्तरक्रिया र सहयोग गराउँदछ । नेपालको अनुभवले के देखाउँछ भने यी माथि उल्लेखित विचार एवं आदर्शहरू हाल विद्यमान नीति नियम र ब्यवहारसँग त्यति मिलेको पाईदैन । स्थानीय जनताहरूको जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउन, जलाधार क्षेत्रको माथि र तल दुवै क्षेत्रको पर्यावरण र अवस्थालाई सँगै लैजान र जलाधारका स्रोतहरूको दिगो व्यवस्थापन गर्न विभिन्न नीति निर्माता, अनुभवी व्यक्तिहरू र समुदायको बीचमा नियमित बहस, अन्तरक्रिया र छलफल गर्ने पद्धतिको विकास गर्नु अपरिहार्य छ ।

७.२.२ बस्तुस्थिति

गाउँपालिकाको भूधरातल भिरालो तथा कमजोर भएको कारण यहाँ हरेक बर्ष पहिरोको घट्नाक्रम देखिएता पनि हाल सम्म पहिरोका कारण कुनै पनि मानविय क्षती भने भएको पाइँदैन । तर पहिरोका कारण भौतिक पूर्वाधारको क्षति भने पालिकामा देखिएको पाईन्छ । स्थानिय जानिफकारहरुका अनुसार पालिकामा पहिरोको जोखिम वडा नं, ९ को काउले, वडा नं. ६ को कात्तिके (१३ घरपरिवर), वडा नं. ५ को मझुवा (५ घरपरिवार), वडा नं. १ को पसलटार (१७ घरपरिवार) पहिरोको जोखिममा रहेका वस्तिहरु हुन् । यी वस्तिहरुलाई पालिका र संघिय सरकारले समयमानै पहल कदमी चाली सुरक्षी स्थानमा इकीकृत वस्तिको विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिकामा पानिले ढाकेको क्षेत्रफल अन्य भूउपयोगको तुलनामा कर रहेको छ । जसले कुल भूमिको ०.५९% क्षेत्रफल ओगटेको छ । यो गाउँपालिका भएर धरै खोला/नदिहरु बगेका छन् जसको उपयोग विद्युत उत्पादनमा प्रयोग गरिएको छ ।

७.२.३ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

- पहाडी भूभाग भएकोले भू-क्षय र पहिरोको जोखिम हुनु ।
- पहिरो तथा भूक्षय नियन्त्रणका लागि पालिकासँग पर्याप्त बजेट, प्रविधि, यान्त्र तथा उपकरण नभएको ।
- बाढी, पहिरो र भू-क्षयको प्रकोप सम्बन्धी जनचेतनाको अभाव ।
- कमजोर सडक पूर्वाधार भएकोले पहिरो तथा भूक्षयबाट हुने मानविय जोखिम न्यूनिकरण गर्न कठीन हुने ।
- बिपद्मा परेका घरपरिवार तथा समुहलाई तत्काल राहतको व्यवस्था गर्नु ।
- प्रत्येक बर्ष बर्षातको समयमा हुने पहिरो तथा भू-क्षयलाई नियन्त्रण गर्न पर्याप्त बजेट, प्रविधि र यन्त्र उपकरणको व्यवस्था गर्नु ।
- जलवायु परिवर्तनको कारण विपद् व्यवस्थापनलाई समय अनुकुल परिमार्जित तथा व्यवस्थित गर्न नसक्नु ।
- जलस्रोतको उपयोग र व्यवस्थापन सम्बन्धी स्थानीय ऐन कानुन र नीतिको अभाव ।
- नदि र खोलानालाबाट गिटी, ढुङ्गा, वालुवा आदिको जथाभावी उत्खनन ।
- जलस्रोतको चरम दोहन
- जलस्रोतको वैज्ञानिक अध्ययन र अभिलेख नहुनु ।
- जलस्रोत क्षेत्रसँग सम्बन्धित निकायहरूको बीचमा आपसी समन्वय तथा सहकार्यको अभाव ।

चुनौतिहरु

- बिपद्मा परेका घरपरिवार तथा समुहलाई तत्काल राहतको व्यवस्था गर्नु ।
- प्रत्येक बर्ष बर्षातको समयमा हुने पहिरो तथा भू-क्षयलाई नियन्त्रण गर्न पर्याप्त बजेट, प्रविधि र यन्त्र उपकरणको व्यवस्था गर्नु ।
- जलवायु परिवर्तनको कारण विपद् व्यवस्थापनलाई समय अनुकुल परिमार्जित तथा व्यवस्थित गर्न नसक्नु ।

- जलाधार तथा जैविक विविधताको उपयोग र व्यवस्थापन सम्बन्धी स्थानीय ऐन कानुन र नीतिको अभाव ।
- बाढी, पहिरो र भू-क्षय नियन्त्रण ।
- गिटी, ढुङ्गा, वालुवा आदिको जथाभावी उत्खनन ।
- जलस्रोतको वैज्ञानिक अध्ययन र अभिलेख नहुनु ।
- जलस्रोत क्षेत्रसँग सम्बन्धित निकायहरूको बीचमा आपसी समन्वय तथा सहकार्यको अभाव ।

७.२.४ संभावना तथा अवसर

संभावनाहरु

- जोखिम क्षेत्र पहिचान गरी नगरको वस्ती विकासलाई सुरक्षित र व्यवस्थित गर्न सकिने ।
- भू-क्षय नियन्त्रण गरी प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण गर्न सकिने ।
- दिगो विकासको बाटोमा नगरलाई डोऱ्याउन सकिने ।

अवसरहरु

- सबै प्रकारका विपद्को सामना गर्न आधुनिक प्रविधि संरचना, मापदण्ड र आवश्यक दक्ष जनशक्तिको विकास गर्न सकिने ।
- पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणको लागि अन्तर सरकार र दातृ निकायहरुसंग समन्वय र सहकार्य गर्ने सकिने ।
- कृषियोग्य भूमिमा सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउन सकिने ।
- खानेपानीको अभाव भएका वडाहरुमा खानेपानी आयोजना विस्तार गर्ने सकिने ।
- गिटी, ढुङ्गा, वालुवा आदिको उत्खननबाट पालिकाको राजस्व अभिवृद्धि गर्न सकिने ।
- लघु-जलविद्युत मार्फत गाउँपालिकाको राजश्व अभिबृद्धिमा सहयोग पुग्ने ।
- जलाधार तथा जैविक विविधताको संरक्षणबाट स्थानिय पर्यावरण र पारस्थितिक प्रणालीमा सकारात्मक प्रभाव हुने ।
- जलस्रोतको सदुपयोगबाट स्थानीयवासीहरुको जिवनस्तरमा सुधार ल्याउन सकिने ।

७.२.५ लक्ष्य

वाढी पहिरो तथा भूक्षयबाट हुने क्षतिमा कमि ल्याउने ।

७.२.६ उद्देश्य

पहिरो, भूक्षय र जलाधारको उचित व्यवस्थाप गरी क्षतिमा कमि ल्याउने।

७.२.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
पहिरो तथा भू-क्षय रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्ने	➢ पहिरो तथा भू-क्षयका संभावित स्थानहरुको पहिचान र नक्शाङ्कन गरी रोकथाम तथा नियन्त्रंण गरिने छ । ➢ पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणको लागि स्थानीय प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ➢ जोखिमयुक्त स्थानहरुको पहिचान गरी स्थायी तटबन्ध निर्माण र ग्याविन वाल निर्माण गरिने छ । ➢ जोखिमयुक्त स्थानहरुमा वृक्षारोपण र जैविक तटबन्ध निर्माण गरिने छ ।

	➢ आवश्यक यन्त्र उपकरणहरु खरिद गरिने छ । ➢ सचेतना कार्यक्रमहरु संचालन गरिने छ ।
पूर्व सुचना प्रणालीको व्यवस्था गर्ने	➢ जोखिमयुक्त स्थानहरुमा विपद पूर्व सूचना प्रणालीको व्यवस्था गरिने छ । ➢ स्थानीय संचार माध्यम र साजाजिम संजालबाट जोखिमको पूर्व सूचना प्रचार प्रसार गरी मानविय र भौतिक क्षति न्यूनिकरण गरिने छ ।
पहिरो तथा भू-क्षय न्यूनिकरणको लागि कोष गठन गर्ने	➢ गाँउपालिकामा जोखिम न्यूनिकरण तथा व्यस्थापन कोषको व्यवस्था गरिने छ । ➢ पहिरो तथा भूक्षय न्यूनिकरणका लागि नीजि र अन्तर सरकारी समन्वय र सहकार्य गरिने छ । ➢ भौतिक तथा मानविय क्षतिको कार्यविधि अनुसार क्षतिपुर्तिको व्यवस्था गरिने छ ।
जलाधार क्षेत्रको संरक्षण विकास र व्यवस्थापन गरिनेछ ।	➢ जलस्रोत क्षेत्रको अध्ययन, अनुसन्धान, तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण, अभिलेखीकरण, नियमन तथा संरक्षणको लागि पालिका मातहतमा आवश्यकता अनुरूप शाखाको व्यवस्था गरिने छ । ➢ जलस्रोतको व्यावसायीक उपयोग गरे बापत उपयोगकर्ताले तिर्नुपर्ने शुल्कलाई कानूनमार्फत व्यवस्थित गरिने छ ।

७.२.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु र कार्यान्वयन योजना

क्र. सं.	कार्क्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	निजी क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	पहिरो तथा भू-क्षयका संभावित स्थानहरुको पहिचान र नक्शाङ्कन गरी रोकथाम तथा नियन्त्रंण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
२	पहिरो तथा भू-क्षय नियन्त्रणको लागि स्थानीय प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने ।			✓	✓	✓
४	जोखिमयुक्त स्थानहरुको पहिचान गरी स्थायी तटबन्ध निर्माण र ग्याविन वाल निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
५	जोखिमयुक्त स्थानहरुमा वृक्षारोपण र जैविक तटबन्ध निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
६	आवश्यक यन्त्र उपकरणहरु खरिद गर्ने ।	✓	✓	✓		
७	जोखिमयुक्त स्थानहरुमा विपद पूर्व सूचना प्रणाली जडान गर्ने ।		✓	✓	✓	
८	स्थानीय संचार माध्यम र साजाजिक संजालबाट जोखिमको पूर्व सूचना प्रचार प्रसार गरी मानविय र भौतिक क्षति न्यूनिकरण गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
९	गाँउपालिकामा जोखिम न्यूनिकरण तथा व्यस्थापन कोषको गठन गर्ने ।			✓	✓	
१०	पहिरो तथा भूक्षय न्यूनिकरणका लागि नीजि र अन्तर सरकारी समन्वय र सहकार्य गर्ने ।	✓	✓	✓		
११	सचेतना कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने		✓	✓	✓	✓

१२	क्षतिपूर्ति सम्बन्धी कार्यविधि तर्जुमा गर्ने		✓	✓		

७.२.९ अपेक्षित उपलब्धि

- पहिरो तथा भू-क्षयका संभावित स्थानहरुको पहिचान र नक्शाङ्कन भै रोकथाम तथा नियन्त्रंण भएको हुनेछ ।
- जोखिमयुक्त स्थानहरुको पहिचान भै स्थायी तटबन्ध र जैविक वालको निर्माण भएको हुनेछ।
- पहिरो तथा भू-क्षयबाट हुने भौतिक र मानविय क्षतिमा कमि आएको हुनेछ ।
- पिडितहरुले उचित क्षतिपूर्ती प्राप्त गरेका हुनेछन् ।
- वाढी प्रभावित क्षेत्रहरुको पहिचान गरी संभावित क्षती कमी हनेछ ।
- जलाधारको (माथल्लो क्षेत्र र तल्लो क्षेत्र दुवैको) व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।

७.२.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- भू-क्षय, पहिरो, नदिकाटन कमभइ भू-संरक्षण भएको हुनेछ ।
- जलाधार तथा जैविक विविधताको संरक्षण भएको हुनेछ ।
- सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ ।
- अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ ।

७.३ वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापन

७.३.१ पृष्ठभूमि

मानवीय क्रियाकलाप र प्राकृतिक वातावरण बिचको अन्तरक्रिया र अन्तरसम्बन्धलाई सन्तुलित गर्ने कार्य नै वातावरण व्यवस्थापन हो। नेपालको संविधानले हरेक नागरिकले स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ। साथै प्रदूषकबाट पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने हकको व्यवस्था गरेको छ। यसले वातावरण व्यवस्थापनको कार्यक्षेत्र सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तीनै तहको जिम्मेवारी भित्र राखेको छ ।

फोहोर मैला व्यवस्थापन गर्ने कानुनी दायित्व र अधिकार स्थानीय सरकारलाई तोकेको छ । फोहोर मैला व्यवस्थापन ऐन, २०६८ (शंसोधन २०७४) को परिच्छेद २ को दफा ३ मा व्यवस्था भए बमोजिम फोहोरमैलाको सङ्कलन, अन्तिम विसर्जन तथा प्रशोधनको लागि आवश्यक पर्ने पूर्वाधार तथा संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय तहको हुनेछ लेखिएको छ । यसैगरी दफा ११ प्रारम्भिकर चरणमा संकलन भएको फोहोर मैला व्यवस्थित गर्न कुनै स्थानलाई स्थानान्तरण केन्द्रको रुपमा तोक्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने दफा १२ मा फोहोरलाई स्थायी विसर्जन गर्नको लागि वातावरण सम्बन्धी प्रचलित कानुनको अधिनमा रही फोहोर मैला व्यवस्थापन स्थल तोक्न सक्ने छ भनि उल्लेख गरेको छ । त्यसैले फोहोर मैला व्यवस्थापनको प्रबन्ध मिलाउने जिम्मेवारी स्थानीय तहको हुनेमा दुइमत छैन तसर्थ कानुनी आधारमा टेकेर स्थानीय सरकारले फोहोरको व्यवस्थापन गर्न निर्देशिका बनाई त्यसको माध्यमबाट स्थानीय स्तरमा

नै विविध योजना र कार्यक्रमहरू बनाई त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन मार्फत नगारिकलाई सुसूचित गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय निकायको हो ।

७.३.२ समस्या तथा चुनौतिहरु

प्रमुख समस्या

- वातावरण सम्बन्धि न्यून सचेतना ।
- प्लाष्टिक झोलाहरुको जथाभावी प्रयोग ।
- मुख्य बस्ति क्षेत्रमा ढलको व्यवस्था नभएको ।
- वातावरण संक्षणमा अत्यन्त न्यून बजेटको व्यवस्था ।
- स्थानीय निकायहरूको गठन वा पुनर्गठन भएर ऐनले फोहोर मैला व्यवस्थापनमा स्थानीय तहलाई जिम्मेवार निकाय बनाएपछि आम नागरिकमा फोहोर मैला व्यवस्थापन नितान्त स्थानीय तहको दायित्व हो भन्ने ठान्नु
- स्पष्ट र दर्ह्रिलो कानुनी धरातलको अभावले गर्दा अनुगमन निकायको भूमिका प्रभावकारी नहुनु ।
- कृषि भूमिमा हानिकारक रासायनीक पदार्थ (किटनासक विषाधि, रासायनीकमल, ... आदि) को जथाभावि प्रयोग ।

चुनौतिहरु

- प्रकृतिक वातावरण र मानविय वातावरणि विच सन्तुलन बनाई राख्न ।
- वातावरणिय प्रदुषणले गर्दा वातावरणीय तत्वहरुमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने ।
- वातावरणीय प्रदुषणको समाधान जटिल र प्राविधिक रुपमा अत्यन्तै चुनौतिपूर्ण हुने ।
- उचित समयमा पानि नपर्नेपहिरो ,खण्ड बर्षाले वाढी ,अति बर्षा ,लामो समयसम्म खडेरी लाग्ने , जानु ।
- कृषि भूमिमा हानिकारक रासायनीक पदार्थ (किटनासक विषाधि, रासायनीकमल, ... आदि) को जथाभावि प्रयोगमा नियन्त्रण।
- पदण्ड सहितको प्लाष्टिक झोला प्रतिबन्ध गर्न ।

७.३.३ संभावना र अवसर

- उत्पादित पोहोर लाई मोहोरको रुपमा प्रयोग गर्ने
- प्रदेशको विशिष्टीकरणको रुपमा उद्योग वन तथा वाताव ,मन्त्रालयको गठन हुनु ।
- वातावरण तथा प्रदुषण नियन्त्रणको क्षेत्रमा स्थानीय सरकार र विकास साझेदार विचमा समन्वय गर्न सकिने ।
- वातावरण संरक्षण सम्बन्धि सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरी वातावरण संरक्षणमा स्थानीयवासीहरुलाई परिचालन गर्न सकिने ।
- वातावरण संरक्षणमा पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गर्न सकिने ।
- प्राङ्गारिक मलको प्रयोग गर्न सकिने ।

७.३.४ लक्ष्य

वातावरणीय प्रदुषण न्यूनीकरण गरी वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्ने ।

७.३.५ उद्देश्य

- फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन गर्नु ।
- वातावरणीय प्रदुषण कम गरि स्वच्छ वातावरण बनाउने ।
- मानविय तथा प्राकृतिक कारणबाट उत्पन्न हुने वातावरणीय जोखिम रोकथाम गर्नु ।

७.३.६ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
प्रदुषण रहित स्वच्छ वातावरण तयार गर्ने ।	➢ प्रदुषणका कारक तत्वहरुको पहिचान गरी त्यस्ता कारक तत्वहरुलाई हटाउन/कम प्रयोग गर्ने/न्यूनिकरण गर्ने नीति ल्याईनेछ । ➢ Polluter Pay को सिद्धान्त अनुसार कार्यन्वयन गर्दै जाने । ➢ रासायनिक मल, रासायनिक विषाधिको उपयोग नगर्ने ➢ आफ्नो वरपरको वातावरणिय सरसफाई नियमित गर्ने ➢ मानव स्वास्थ्यमा पार्ने असरको नियन्त्रण र यसले अन्य क्षेत्रमा पार्ने असरसित अनुकुलित हुँदै यसबाट उत्पन्न लाभ र जलबायु कोष र संयन्त्रबाट हुने लाभको अधिकतम उपयोग गर्नु ।
वातावरणमैत्री उर्जा र कृषि प्रविधिको छनौट र विस्तार गर्ने ।	➢ स्थानीय परंपरागत ज्ञानलाई प्रयोग गरेर कृषि व्यवस्थापनमा अनुकुलनका कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ➢ जलबायू परिवर्तनबाट प्रभावित क्षेत्रमा उपयुक्त कृषि प्रणाली र बैकल्पिक उर्जा प्रविधिको पहिचान, प्रवर्द्धन र प्रसार रिने छ ।

७.३.७ प्रमुख कार्यहरु

क्र.सं .	कार्क्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	निजी क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	एक घर एक शौचालयको निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
२	सार्वजनिक स्थानहरुमा शौचालय निर्माण गर्ने ।		✓	✓	✓	
४	वैकल्पिक उर्जाबाट चल्ने सवारी साधन र उद्योगहरुलाई प्रवर्दधन गर्ने ।	✓	✓	✓		
५	उद्योगहरुलाई मुख्य बजार र मानव वस्तीभन्दा टाढा लैजान प्रोत्साहन गर्ने ।		✓	✓	✓	
६	बायो ग्यास ,ग्यासीफायर ,सुधारिएको चुल्हो , बायोब्रिकेट जस्ता किफायती जैविक उर्जाहरुकोप्रवर्द्धन एवम् विस्तार गर्ने ।		✓	✓		
७	गरिब र विपन्नवर्गसम्म नवीकरणीय उर्जा प्रविधिको पहुँच सुलभ गरी दाउराको प्रयोग कम गर्ने ।			✓		

क्र.सं .	कार्क्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	निजी क्षेत्र	सहकारी र अन्य
८	पालिका क्षेत्रमा प्लाष्टिक झोला निषेध गर्दै लैजाने ।		✓	✓		
९	स्थानीय सामाग्रीबाट उत्पादित वातावरणमैत्री हरित झोला उपयोगमा ल्याउने ।		✓	✓	✓	
१०	किटनाशक औषधी प्रयोग र व्यवस्थापन गर्ने काममा स्थानीय कृषक उपभोक्ता समुह र संघसंस्थाहरुसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।		✓	✓	✓	
११	फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी शैक्षिक तथा जनचेतनाका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓	✓	
१२	पालिका वातावरण संरक्षण तथा प्रदुषण नियन्त्रण सम्बन्धी आवश्यक संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने		✓	✓		
१३	हरियाली कायम गर्न खाली रहेका स्थानहरुमा वृक्षारोपण गर्ने ।			✓		

७.३.८ अपेक्षित उपलव्धी

- वातावरणीय प्रदुषण प्रति जनचेतनाको स्तर बढ्नेछ
- वातावरण प्रदुषण कम भएको हुनेछ
- वातावरण व्यवस्थापनको लागि एकीकृत कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुनेछ ।
- स्थानीय वातावरणमा सुधार भएको हुनेछ ।
- नागरिकहरुको स्वास्थ्यमा सुधार आएको हुनेछ ।
- फोहोरजन्य झाडापखाला र हैजाहरुको प्रकोप कम भएको हुनेछ ।
- स्थानीय नदि तथा खोलाहरुमा प्रदुषण न्यूनिकरण भएको हुनेछ ।
- एक घर एक शौचालयको निर्माण भएको हुनेछ ।
- मुख्य बजार र चौकहरुमा शौचालय र ढलको निर्माण भएको हुनेछ ।
- प्लाष्टिक झोला निषेध भएको हुनेछ ।

७.३.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- स्थानियहरुमा वातावरणीय सरसफाईमा पूर्ण सचेतना हुनेछ ।
- फोहोर मैला व्यवस्थापनमा स्थानियको पूर्ण सक्रियात रहनेछ ।

७.४ विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता

७.४.१ पृष्ठभूमि

नेपाल विपद्को अत्यधिक जोखिममा रहेको देश हो । यहाँ प्रत्येक वर्ष बाढी, पहिरो, चट्याङ्ग, आगलागी, सडक दुर्घटना र महामारी जस्ता प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक प्रकोपहरुका कारण जनधनको ठूलो क्षति तथा नोक्सानी हुने गरेको छ । मुलुक विषम भू–बनावट, कमजोर भौगर्भिक अवस्था, मौसमी विषमता तथा

जलवायु परिवर्तनका कारण भूकम्प, बाढी, पहिरो तथा भू–स्खलन, डुबान, चट्याङ, खडेरी, हिमपात, असिना, हिमपहिरो, हिमताल विष्फोटन, अतिबृष्टि, अनावृष्टि, हुरी बतास, वन डढेलो लगायतका प्राकृतिक प्रकोपहरुबाट प्रभावित छ । २०७२ साल बैशाखमा आएको गोरखा भूकम्प, २०७१ र २०७४ सालमा आएको बाढी तथा पहिरो र यसबाट भएको ठूलो जनधनको क्षति तथा नोक्सानी यसका पछिल्ला उदाहरणहरु हुन् (विपत जोखिम राष्ट्रिय न्यूनिकरण नीति, २०७४) ।

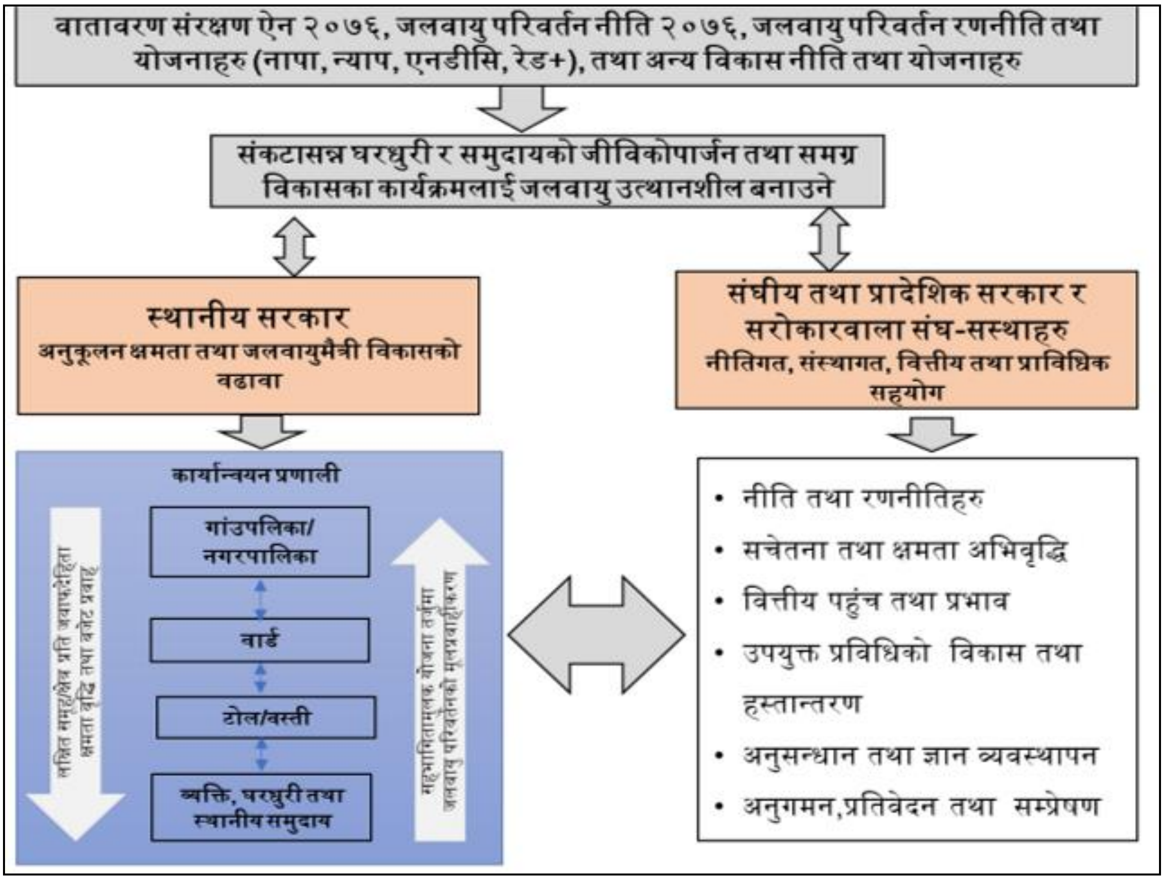

चित्र 8: जलवायु परिवर्तन अनुकुलन तथा उत्थानशीलता विकासमा संघ, प्रदेश र स्थानिय तहको भूमिका
स्रोतः स्थानिय अनुकुलन कार्य योजना खाका, २०७६

नेपाल सरकारले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका कार्यहरुलाई योजनाबद्ध र व्यवस्थित गर्न नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था गरेको छ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनका लागि दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, भवन ऐन, २०५५, राष्ट्रिय भवन संहिता, २०६०, विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६, जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७, भू–उपयोग नीति २०६९, जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०७२, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण तथा पुनरुथापना नीति, २०७२, राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा, २०७०, बस्ती विकास, शहरी योजना तथा भवन निर्माणसम्बन्धी आधारभूत मार्गदर्शन, २०७२, राष्ट्रिय शहरी विकास रणनीति, २०७३ आदि महत्वपूर्ण कानूनी तथा नीतिगत आधार हुन् भने नेपालको संविधान, २०७२ पछि आएका स्थानीय सरकार सञ्चालन

ऐन, २०७४ र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र स्थानिय अनुकुलन कार्य योजना खाका, २०७६ पछिल्ला महत्वपूर्ण कानूनी व्यवस्था हुन् । जलवायु परिवर्तनले पारेको असरलाई कम गरी जिवोकपार्जन, वातावरण र पारिस्थितिक प्रणालिलाई साविक प्राकृतिक अवस्थामा वा सो भन्दा सवल अवस्थामा लैजान गरिने कार्यलाई उत्थानशीलता भनिन्छ (स्थानिय अनुकुलन कार्य योजना खाका, २०७६)। यीनै नीतिगत आधारमा लिखु गाउँपालिकाले पनि सुरक्षित स्थानको पहिचा, जोखिम पूर्ण वस्तिको पहिचान, विपद् व्यवस्थापन गाउँसमिति, विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी योजना र विपद् व्यवस्थापन कोष स्थापना गरेको छ ।

७.४.२ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

- विपद व्यवस्थापन तथा न्यूनिकरणको लागि यन्त्र उपकरणको अभाव ।
- कठिन भू-बनोट ।
- विपद तथा महामारी सम्बन्धी सचेतनाको अभाव ।
- आर्थिक अभाव र गरिबी ।
- भवन संहिताबारे अनभिज्ञ ।
- भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण सम्बन्धी शिप र तालिमको अभाव पानीका स्रोतहरु सुक्दै गईरहेको ।
- खडेरी र सुख्खाले कृषि उत्पादनमा कमी ।
- पहिरो तथा भूक्षयको प्रकोप ।
- विभिन्न प्रकारका महामारी तथा स्वास्थ्य प्रकोपहरु ।

चुनौतिहरु

- विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति र रणनीतिक कार्ययोजना कार्यान्वयनमा ल्याउन, भवन संहिता लागु गर्न, भूक्षय र पहिरोजन्य प्रकोप व्यवस्थापन गर्न, विपद् तथा महामारी व्यवस्थापनमा संलग्न बिभिन्न संघसस्था वीच समन्वय गर्न, जोखिम युक्त वसोवास क्षेत्र पहिचान गरी सुरक्षित स्थानमा बस्ती स्थानान्तरण गर्न, प्रकृतिक विपद, महामारी र जोखिम पूर्ण रुपमा न्यूनिकरण गरी मानविय तथा आर्थिक घनजनको क्षती कम गर्न ठूलो चुनौति देखिन्छ ।
- विभिन्न प्रकारका महामारी तथा स्वास्थ्य प्रकोपहरु बढ्ने ।
- कतिपय लोपोन्मुख प्राणी र जैविक विविधता नास हुने ।
- वातावरणीय प्रदुषणको समाधान जटिल र प्राविधिक रुपमा अत्यन्तै चुनौतिपूर्ण हुने ।
- पानिको श्रोत सुक्दै जानु ।
- उचित समयमा पानि नपर्ने, लामो समयसम्म खडेरी लाग्ने, अति बर्षा, खण्ड बर्षाले वाढी, पहिरो जानु ।
- बिपद्मा परेका घरपरिवार तथा समुहलाई तत्काल राहतको व्यवस्था गर्नु ।
- हावापानीको परिवर्तनको कारण जलवायु परिवर्तन अनुकुलन र विपद् व्यवस्थापनलाई समय अनुकुल परिमार्जित तथा व्यवस्थित गर्न नसक्नु ।

७.४.३ संभावना तथा अवसर

संभावनाहरु

- विपद जोखिम न्यूनिकरणका बारेमा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरी जोखिन न्यूनिकरणमा सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्ने ।
- जोखि अवस्थामा रहेका वस्तिहरुलाई सुरक्षीत स्थानमा स्थानान्तरण गर्ने ।
- जोखिम न्यूनीकरण नीति तथा कार्यनीतिलाई पालना गरी घनजनको क्षतीमा कमी गर्ने

अवसरहरु

- विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति र रणनीतिक कार्ययोजना कार्यान्वयनमा रहेको, २०७२ सालको भूकम्पले जनतामा चेतना बढ्नु, भूकम्प प्रतिरोधी भौतिक संरचनाहरूको निर्माण गर्नु, कोभिड-१९ ले स्वास्थ्य सचेतना बढनु, स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रमा पर्नु र प्राथमिकताको विषय बन्नु, भूकम्प पुनर्निर्माणमा विभिन्न संघसंस्थाहरूको सहयोग र क्रियाशीलता रहनु, मापदण्ड अनुसार सुरक्षित पूर्वाधार र भवन निर्माण गर्नु जस्ता अवसरहरुलाई उपयोग गरेको पाईन्छ ।
- पानिको श्रोतहरुको संरक्षण गर्ने सकिने ।
- बिपद्मा परेका घरपरिवार तथा समुहलाई तत्काल राहतको व्यवस्था गर्न सकिने ।
- हावापानीको परिवर्तनको कारण जलवायु परिवर्तन अनुकुलन र विपद् व्यवस्थापनलाई समय अनुकुल परिमार्जित तथा व्यवस्थित गर्न नसक्नु ।

७.४.४ लक्ष्य

जोखिम तथा विपदबाट हुने क्षति न्यूनिकरण गर्नु ।

७.४.५ उद्देश्य

- जोखिम, विपद तथा महामारीबाट हुने मानवियसास्कृतिक र ,सामाजिक ,आर्थिक ,भौतिक , पर्यावरणीय क्षतिमा कमी ल्याउने ।
- पानीको दिगो उपलब्धता ।
- जलवायुजन्य विपद्का असरहरुको न्यूनिकरण ।
- मानविय तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट उत्पन्न वातावरणीय जोखिम रोकथाम ।

७.४.६ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपदको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने	➢ विपद् तथा महामारी व्यवस्थापन सम्बन्धी स्थानीय, नीति, कानून र योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने छ । ➢ विपद् तथा महामारी पूर्व तयारी, प्रतिकार्य योजना तथा पूर्व सूचना प्रणाली प्रभावकारी वनाइने छ । ➢ विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न विभिन्न संघ संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गरिने छ । ➢ विपद्को वेला उद्धार कार्यका लागि यूवा स्वयंसेवी, सामाजिक संघ संस्थाहरू, सुरक्षा निकाय आदिलाई तयारी अवस्थामा राखिने छ । ➢ विपद् व्यवस्थापन कोष गठन गरिने छ र उक्त रकम विपद्

रणनीति	कार्यनीति
	व्यवस्थापनमा मात्र खर्च गरिने छ । ➢ गाउँपालिकाको विपद् व्यवस्थापन समितिलाई सक्रिय वनाइने छ। ➢ समुदायमा आधारित विपद् व्यवस्थापन प्रणाली अवलम्वन गरिने छ । ➢ भूकम्प पुनर्निर्माण प्राधिकरणसँग समन्वय गरी पुनर्निर्माणको वांकी काम यथाशीघ्र सम्पन्न गरिने छ । ➢ आगलागी स्वास्थ्यजन्य प्रकोप, खोला, नदीनाला नियन्त्रण, भूक्षय पहिरो ,नियन्त्रण आदि कार्यलाई प्राभावकारी वनाइने छ। ➢ विपद् जोखिम नियन्त्रण राष्ट्रिय कार्य योजनालाई स्थानीयकरण गरी लागु गरिने छ ।
विपदबाट हुने भौतिक र मानविय क्षति न्यूनिकरण गर्ने	➢ विपद् जोखिम नक्साङ्कन गरिने छ । ➢ विपद् जोखिम अध्ययन गरी विपद् प्रतिरोधी संरचनाहरूको निर्माण गरिने छ । ➢ अति जोखिममा रहेका वस्तीहरूलाई स्थानान्तरण गरिनेछ । ➢ हरेक क्षेत्रगत नीति तर्जुमा गर्दा विपद् प्रतिरोधी पक्षलाई हेरिने छ । ➢ विपदबाट वच्ने वारेमा सचेतना कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा संचालन गरिने छ । ➢ विपद् सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धिका लागि रेडियो कार्यक्रम तयार गरी स्थानीय एफ एम र पत्रपत्रिकाबाट प्रचार प्रसार. गरिने छ, ➢ स्थानीय भवन निर्माण मापदण्ड वनाई प्रभावकारी रुपमा लागु गरिने छ ।
मौसम पूर्वअनुमान प्रणालीलाई सुदृढीकरण गर्दै विपद् न्यूनिकरण गर्ने ।	➢ मौसम पूर्व अनुमान प्रणाली र तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धतिलाई संघीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरी स्वचालित विपद् सूचना प्रणाली जडान गरिने छ । ➢ पहिरोक्षय र नदि कटानको समस्यालाई समाधान गर्न -भू , तटबन्ध कार्यक्रमहरुलाई प्रभावकारी बनाईने छ । ➢ जलवायु परिवर्तन र विपद् जोखिम न्यूनिकरणको लागि स्थाई कोषको व्यवस्था गरिने छ ।
जलवायुजन्य घटनाहरुको पहिचान गरी मानव जीवनको रक्षा गरिने छ ।	➢ जलवायु परिवर्तनले मानव जीवनमा पारेको प्रभाव र अनुकुलन सम्बन्धी तालिम लगायत सचेतना कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ । ➢ जलवायु परिवर्तनबाट फैलिन सक्ने रोगव्याधि र सोको नियन्त्रणको लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको अभिमुखीकरण एवम् क्षमता विकास गरिने छ ।
जलवायुमैत्रीउर्जा र कृषि , प्रविधिको छनौट र विस्तार गर्ने	➢ वातावरण मैत्री र जलवायु शसक्त कृषि वालिको लागि प्रदेश सरकार र सरोकारवालाहरुसँग समन्वय र सहकार्य गरिने छ । ➢ जलवायु परिवर्तनबाट प्रभावित क्षेत्रमा उपयुक्त कृषि प्रणाली र

रणनीति	कार्यनीति
	वैकल्पिक उर्जा प्रविधिको पहिचान ,प्रवर्द्धन र प्रसार गरिने छ । ➢ स्थानीय परामपरागत ज्ञानलाई प्रयोग गरेर कृषि व्यवस्थापनमा अनुकुलनका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ । ➢ खडेरी तथा अधिक बर्षा सहन सक्ने खालका वालीहरुको सम्भाव्यता अध्ययन गरी स्थानीय कृषकहरुलाई उक्त वालीहरु लगाउन प्रोत्साहन गरिने छ ।

७.४.७ प्रमुख कार्यक्रमहरु र कार्यान्वयन योजना

क्र . .सं	कार्क्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	निजी क्षेत्र	सहकारी र अन्य
१	विपद व्यवस्थापन तथा महामारी जोखिम न्यूनिकरण सम्बन्धी नीति कानून र योजना तर्जुमा गर्ने	✓	✓	✓		
२	विपद् तथा महामारी पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा गर्ने	✓	✓	✓		✓
४	अन्तर सरकार तथा अन्तर निकायहरु बिच समन्वय र सहकार्य गर्ने	✓	✓	✓		
५	विपद व्यवस्थापन तथा महामारी जोखिम न्यूनिकरण सम्बन्धी जनचेतना अभियान तथा कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने	✓	✓	✓		
६	विपद तथा महामारी प्रतिरोधि संरचनाहरु निर्माण गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	
७	विपद् जोखिमको क्षेत्र पहिचान गरि नक्शाङ्क गर्ने		✓	✓	✓	
८	जोखिमयुक्त बस्तीहरुको स्थानान्तरण गर्ने	✓	✓	✓		✓
९	भवन संहिता क्रमश लागू गर्ने		✓	✓	✓	
१०	विपद तथा महामारी प्रतिरोधि संरचनाहरु निर्माण सम्बन्धी तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रम संचालन गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
११	कोभिडसम्बन्धि सचेतना कार्यक्रमहरु गर्ने १९- र कोरोना खोप कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने ।			✓	✓	✓
१२	प्रदेश तथा संघीय सरकार र दातृ निकयाहरुको सहयोगमा कोरोना परिक्षण गाँउपालिकामा नै गर्ने व्यवस्था गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
१३	जलवायु परिवर्तन र विपद् जोखिम न्यूनिकरणको लागि स्थाई कोषको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓	✓	
१४	जलवायु परिवर्तनले मानव जीवनमा पारेको प्रभाव र अनुकुलन सम्बन्धी तालिम लगायत सचेतना कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।		✓	✓		✓
१५	जलवायु परिवर्तनबाट फैलिन सक्ने रोगव्याधि र	✓	✓	✓	✓	✓

	सोको नियन्त्रणको लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको अभिमुखीकरण एवम् क्षमता विकास गर्ने ।					
१६	वातावरण मैत्री र जलवायु शसक्त कृषि वालिको लागि प्रदेश सरकार र सरोकारवालाहरुसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।		✓	✓	✓	✓
१७	स्थानीय परामपरागत ज्ञानलाई प्रयोग गरेर कृषि व्यवस्थापनमा अनुकुलनका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓		
१८	खडेरी तथा अधिक बर्षा सहन सक्ने खालका वालीहरुको सम्भाव्यता अध्ययन गरी स्थानीय कृषकहरुलाई उक्त वालीहरु लगाउन प्रोत्साहन गरिने छ ।	✓	✓	✓		

७.४.८ अपेक्षित उपलब्धि

- विपद् सम्बन्धी नीति, कानून र योजना तर्जुमा भएको हुनेछ ।
- विपद् जोखिम नक्साङ्कन भएको हुनेछ ।
- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी दक्ष जनशक्ति सहित संस्थागत व्यवस्था भइ स्थानीय अनुकुलन योजना कार्यान्वयन भएको हुने छ ।
- भवन निर्माण संहिता पूर्ण रुपमा लागू भएको हुनेछ ।
- भूकम्प प्रतिरोधि भवन निर्माणको शुरुवात भएको हुनेछ ।
- पहिरो र भूक्षयहरु नियन्त्रण भएका हुनेछन ।
- सम्पूर्ण गाँउपालिकावासीहरुले कोडिड-१९ बिरुद्धको खोप लगाएका हुनेछन ।
- खोलानाला तथा नदीबाट हुने वस्ती कटान रोकिएको हुनेछ
- स्वास्थ्य सम्बन्धी रोगको महामारी न्यून भएको हुनेछ ।
- सरोकारवाला संस्थाहरू वीच प्रभावकारी समन्वय भएको हुनेछ ।
- पूर्व सूचना प्रणालीहरुको जडान भएको हुने छ ।
- मानविय तथा प्राकृतिक विपद् जोखिम रोकथाम भएको हुने छ ।
- स्थानीय वातावरण र कृषि उत्पादनमा जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनिकरण भएको हुने छ।
- जलवायु परिवर्तनले कृषि तथा खाद्यन्न सुरक्षामा पारेको प्रभाव न्युनिकरण भएको हुने छ ।

७.४.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- केन्द्र सरकार, प्रदेश सरकार, दातृ निकायले निरन्तर बजेट उपलब्ध गराउनेछ ।
- वन, जैविक विविधता व्यवस्थापन तथा फोहोर न्यूनीकरणमा नगरपलिकाले यथेष्ठ बजेट विनियोजन गर्नेछ ।
- संक्रामक रोगहरुको रोकथामको लागि नगरस्थिति सरोकारवालाहरुको सकृय सहभागिता हुनेछ ।

परिच्छेद ८: संस्थागत विकास तथा सुशासन

८.१ संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र

८.१.१ पृष्ठभूमि

सेवा प्रदायक सबै सरकारी निकाय, स्थानीय निकायहरुमा मानवीय तथा भौतिक श्रोत साधनको व्यवस्था, प्रभावकारी रुपमा आन्तरिक श्रोतहरुको पहिचान, परिचालन र व्यवस्थापन, संस्थागत सुशासन कायम भई चुस्त तथा दुरुस्त आर्थिक प्रशासन, पारदर्शी, गुणस्तरीय, छिटोछरितो सेवा प्रवाह, सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति, स्थानीय निकायहरु तथा अन्य विकास सरोकारवाला संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि, कार्यक्रमहरुको तर्जुमा, कार्यान्वयन सूचनामुलक, सहभागितामूलक हुनुको साथै स्थानीय निकाय तहमा आवाधिक योजना अनुसार विकास कार्यक्रम सञ्चालन, सबै कार्यक्रमहरु पारदर्शी तथा सूचना माथि सेवाग्राहीहरुको पहुँच अभिवृद्धि भई सुशासनको प्रत्याभूति, सबै सरोकारवालाहरु बीच प्रभावकारी समन्वय र विकास कार्यको प्रभावकारी अनुगमन तथा मुल्याङ्कन जस्ता कुराहरु संगै गुणस्तरीय सेवा प्रवाह योजनाबद्ध विकास हुने अपेक्षा योजनाले गरेको छ ।

८.१.२ वस्तुगत स्थित

नेपालको संविधानको परिकल्पना, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को विस्तृतीकरण तथा विभिन्न संघीय, प्रदेश तथा स्थानीय कानूनद्वारा लिखु गाउँपालिका स्थानीय सरकारको रुपमा व्यविस्थत भएको देखिन्छ । स्थानीय व्यवस्थापिकाको रुपमा गाउँसभा, कार्यपालिकाको रुपमा गाउँ कार्यपालिका र न्यायपालिकाको रुपमा न्यायिक समिति कृयाशील रहेको देखिन्छ । बि.सं. २०७८ असार सम्म गाउँ सभाको १० वटा अधिवेशन सम्पन्न भईसकेको छ भने गाउँ सभामा ५० सदस्य रहेका छन् । गाउ सभा अन्तर्गत ५ सभा समिति निर्माण भई कृयाशील छन् । स्थानीय बिधाञिका अधिकार अन्तर्गत २५ ऐन र ४२ वटा नियमावली, कार्यविधि तथा निर्देशिकाहरु तर्जुमा भई जारी भएको छ । उल्लेखित सबै कानुनहरु स्थानीय राजपत्रमा प्रकाशित भईसकेको देखिन्छ । यस गाउँपालिकाको कार्यपालिकामा १८ सदस्य रहेका छन् भने विषयगत समिति ६ र विभिन्न कानूनहरुद्वारा निर्मित ३० अन्य समिति रहेका छन् । गाउँपालिका उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा रहेको ३ सदस्यीय न्यायिक समिति कृयाशील छ भने न्यायिक कार्यलाई सहजीकरण गनि २६ जना मेलमिापकर्तालाई तालिम पनि दिएको देखिन्छ ।

कुनै पनि निकायमा निरन्तर सेवा प्रवाहका लागि स्थायी संरचना र जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ । आमा छोदिङ्मो गाउँपालिकामा कम मात्र कानुन बन्नमा स्थायी दरबन्दी र जनशक्तिको अभाव रहेको छ । संरचना र जनशक्तिको व्यवस्था नगरी गरिएको कुनै पनि दस्तावेजले मूर्त रुप लिन सक्दैन । अत: योजना कार्यान्वयनको लागि संरचना र जनशक्ति अपरिहार्य देखिन्छ । यस गाउँपालिकाले केही नीति तथा योजना, नीति तथा कानुन निर्माण गरेता पनि कार्यान्वयनका लागि संरचनात्मक व्यवस्था, बजेट तथा कार्यक्रम र जनशक्तिको व्यवस्था गरिएको पाइदैन ।

८.१.३ समस्या तथा चुनौति

समस्याहरु

आवश्यकता अनुसारको जनशक्ति तथा भौतिक संरचनाको कमी, आन्तरिक श्रोत र साधनको समुचित प्रयोग हुन नसकेको, गाउँपालिका तथा वडाहरुको कमजोर संस्थागत क्षमता भएको, भौतिक पूर्वाधार र लोजिष्टिकको अभाव तथा सेवा प्रदाय र सेवाग्राही बीच समन्वयको अभाव जस्ता समस्याहरु रहेकाछन् ।

चुनौतिहरु

निजि क्षेत्र, नागरिक समाज तथा समुदायमा आधारित संघ संस्थाहरुले विकासको समग्र विकास तथा सुशासन कायम गर्न, मानवीय संसाधन विकासमा पर्याप्त ध्यान दिन, क्रमबद्ध र समयबद्ध कार्य योजना नियमित गर्न र भएको जनशक्तिलाई उपयोग गरी संस्थागत विकास गर्न निकै चुनौतिपूर्ण छ।

८.१.४ संभावना तथा अवसर

संभावनाहरु

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको व्यवस्था भएको, स्थानीय सरकारको रुपमा पइहिचान गराई निश्चित कानुनी अधिकार दिईएको, स्थानीय नागरिक प्रति जनप्रतिनिधिहरु उत्तरदायीहुँदै जनमुखि योजना तथा कार्यक्रम लागु गर्न सक्ने थुप्रै संभावना रहेको छ ।

अवसरहरु

पालिकाको लागि आवस्य पर्ने अधिकांस ऐन, नीति, तथा कार्यनीतिहरु तर्जुमा बै सकेको, निजि तथा साझेदारी अवधारणाको विकास भएको, स्थानीय निकायहरुको आन्तरिक आयस्रोतमा वृद्धि भइरहेको र संस्थागत रुपमा नयाँ पुस्ताका दक्षकर्मचारी नियुक्तिहुनु र यीदक्ष जनशक्तिलाई उपयोग गरी संस्थाले आफ्नो संस्थागत क्मता विकास गर्न सक्ने अवसर रहेकोछ । निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरुले पनि संस्थागत क्षमता बृद्धि गर्नका लागि आफ्नो क्षमता प्रयोग गर्ने अवसर रहेको छ ।

८.१.५ लक्ष्य

संस्थागत विकास भइ स्थानीय निवासीहरुलाई छिटो, छरितो र प्रभावकारी सेवा तथा सुविधा प्रदान गर्ने।

८.१.६ उदेश्य

- संस्थागत क्षमता वृद्धि तथा भौतिक पूर्वाधार र लोजिष्टिकको व्यवस्था गर्ने ।
- प्रशासनिक संरचना तयार गर्ने ।
- स्थानीयस्तरमा सेवा प्रवाहलाई समावेशी, प्रतिफलमूलक र प्रभावकारी बनाउने ।
- निजी, सामुदायिक एकिकृत विकासका कार्यक्रम अनुसार स्रोत परिचालनमा निजी तथा साझेदारी अवधारणाको विकास गर्ने ।
- विशुद्ध सेवा गर्ने उद्देश्य राखी स्थानीय निकायलाई व्यवस्थित बनाउदै सामुदायिक संस्थाको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउने ।

८.१.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
संस्थागत जनशक्ति विकास गर्ने ।	➢ सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन र काम कार्वाहीलाई चुस्त र प्रभावकारी बनाउन संगठन विकास अध्ययन गरिने छ ।

	➢ संगठन पुनर्संरचना, मानव संसाधन विकास तथा संगठन सुधार योजना कार्यान्वयन गरिने छ । ➢ कर्मचारीको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन प्रणालीलाई मापनीय सूचकका आधारमा गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने । ➢ सेवा प्रवाहमा संलग्न सबै क्रियाकलाप र सूचनालाई कम्पयूटरमा अभिलेख राख्ने । ➢ गाउँपालिका र वडाका कर्मचारीहरु तथा जनप्रतिनिधीहरुलाई तालिम दिने ।

८.१.८ प्रमुख कार्यक्रमहरु

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन र काम कार्वाहीलाई चुस्त र प्रभावकारी बनाउन संगठन विकास अध्ययन गर्ने ।		✓	✓		
२	गाउँपालिका तथा वडा कार्यालय भवन निर्माण गर्ने ।		✓	✓		
३	जनशक्ति अभाव पूर्ति तथा सेवा सुविधा विस्तार गर्ने ।		✓	✓		
४	क्षमता विकास कार्यक्रम प्रभावकारी रुपमा लागु गर्ने ।	✓	✓	✓		
५	कर्मचारीको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनका उपयुक्त सूचकहरुको पहिचान गरी मूल्याङ्कन परिणामलाई पूर्वानुमानयोग्य बनाउने ।		✓	✓		

८.१.९ अपेक्षित उपलब्धि

- संगठन पुनर्संरचना, मानव संसाधन विकास तथा संगठन सुधार योजना कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।
- स्थानीयस्तरमा सेवा प्रवाहलाई समावेशी, प्रतिफलमूलक र प्रभावकारी भएको हुने छ ।
- गाउँपालिका तथा वडा कार्यालय व्यवस्थित हुने छ ।
- मानवीय विकास प्रभावकारी भएको हुने छ ।
- क्षमता विकास योजना प्रभावकारी रुपले विकास भएको हुने छ ।

८.१.१०अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- नागरिक बडापत्रको सहि सदुपयोग भएको हुनेछ ।
- जनप्रतिनिधिहरुले जनभावना अनुरु कामगरी आफ्नो काम र कर्तव्य पुरा गरेका हुनेछन् ।
- पालिकामा आवश्यकता अनुसार कर्मचारीको व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।
- नागरिकको काम सहज तरिकाले सम्पन्न भएको हुनेछ ।
- Good governance को स्थापन हुनेछ ।

८.२ सुशसन

८.२.१ पृष्ठभूमि

प्रशासनीक संयन्त्रलाई जनमुखी बनाई नागरिकको अपेक्षाअनुरूप प्रभावकारी छिटो, छरितो र प्रभावकारी सेवाका माध्यमबाट नागरिकलाई शासनको सुखद अनुभूति दिलाउनु नै सुशासन हो । यसलाई असल, कुशल र जनमुखी शासन भनेर पनि चिनिन्छ । सन् १९८९ मा विश्व बैंकले विकास परियोजना सञ्चालनका लागि यसको अवधारणा अगाडि ल्याएको हो । यो जनमुखी शासन व्यवस्था हो । नेपालको संविधानले पनि दिगो शान्ति, समृद्धि र सुशासनमा जोड दिएको छ । शासन प्रणालीलाई जनमुखी, सक्षम, सुदृढ, सेवामूलक र उत्तरदायी बनाउँदै लैजानु आजको आबस्यकता हो । शासन प्रणालीमा सबै क्षेत्र बर्ग समुदाय र सरोकारवालको पहुँच र सहभागितालाई सुनिश्चित गर्न आबस्यक छ । संघीय प्रणालीमा आधारित लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थालाई कार्यन्वयन गर्दै जनविश्वास अभिवृद्धि गर्नु प्रशासीय सुशानको मूल मर्म हो ।

लिखु गाउँपालिकाले सुशासनलाई आफ्नो पालिकाको सोचको मुख्य आधआर बनाएको छ । जसमा पालिकाले प्रमुख ४ वटा अंग र ४० भन्दा बढी सूचक पहिचान गरी कार्यन्वयमा अगाडी बढाइको छ । जसले लिखु गाउँपालिकालाइ इक निश्चित दिशा तर्फ डोऱ्यउने छ ।

फोटो 4: लिखु गाउँपालिकाले दिर्घकालिन सोचमा समावेस गरेको समृद्धिका अंग र सूचकहरु

८.२.२ समस्या तथा चुनौती

स्थानिय सरकार सञ्चालन, अन्तर निकायको समन्वयन, सेवा प्रबाह सम्बन्धित नीति, कानुन तथा मापदण्ड तर्जुमा भई नसक्नु, सबै प्रसासनिक तह संरचनात्मक व्यवस्था हुन नसक्नु, सबै तहमा जनशक्तिको समुचित व्यवस्थापन हुन नसक्नु, जवाफदेहिता, जिम्मेवारीबोध र सेवाग्राहि मत्री व्यवाहार हुन नसक्नु र सदाचार कायम गर्न नसकिनु, सरकारी स्तरमा जनशक्ति विकास र क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धि तालिम दिने संघसंस्थाहरु नहुनु, कर्मचारीको क्षमता विकासको लागि नियमित तालिम तथा अभिमुखिकरण कार्यक्र नभएको, जस्ता प्रमुख समस्या रहेका छन् ।

लक्षित बर्गले लाभ लिन सक्ने गरी समावेशीकरण नीतिमा पुनरावलोकन गर्नु, स्थानियको बढ्दो अपेक्षा सम्बोधन गर्ने गरी सेवा प्रबाहमा सुधार गर्नु, सबै कम्र्रचारिको क्षमताको पूर्ण उपयोग हुने गरी संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु, स्थानिय तहले संघ र प्रदेशवीच प्रशासकीय समन्वय कायम गर्ने गरी संरचनात्को एवम् नीतिगत व्यवस्था गर्नु चुनौति रहेका छन् ।

८.२.३ संभावना तथा अवसर

पालिकाले जनपक्षीय काम गरेर जिल्ल, प्रदेश तथा नेपाल भरी नै नमुना काम गरी आनो पहिचान राख्न सक्ने गरि काम गर्न सक्ने संभावना रहेको छ । यसैगरी संघिय ढँचा अनुरुप स्थानिय तहबाटै सेवा प्रबाह हुने अवस्था सिर्जना हुनु, सार्बजनिक व्यवस्थापनको क्षेत्रमा नयाँ प्रविधि, ज्ञान सिप, र क्षमता भएका जनसक्तिको प्रवेश हुँदै जानु, सार्बजनिक प्रशासन समाबेशी हुँदै जानु, रजनीतिक र प्रशासनक सुमधुर सहसम्बन्धको माध्यामबाट स्थानियको विकास, स्थानीय स्तरमा दक्ष जनशक्तिहरु उत्पादन गर्न सकिने, आफ्नो प्रतिभा अनुसारको कार्य गर्ने वातावरण हुने, पालिकाका यूवा युवतीहरुलाई क्षमता अभिवृद्धि र जनशक्ति विकास सम्बन्धी तालिमको समान अवसर दिने सकिने, सरकारी स्तरमा जनशक्ति विकास र क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धि तालिम प्रदान गर्न सकिने र सेवा प्रवाह प्रभावकारी हुँदै जानु पालिकाको अवसर हुन् ।

८.२.४ लक्ष्य

जवाफदेही, व्यवसायिक र सक्षम सार्वजनिक प्रशासनबाट सार्वजनिक सेवाप्रतिको जनविश्वस अभिवृद्धि गर्ने ।

८.२.५ उद्देश्य

- प्रशासन सेवालाई स्थानिय संरचना अनुसार सबल, सक्षम र सुदृढ बनाई दक्ष, सेवाग्राहीमुखी र व्यवसायिक बनाउनु ।
- पालिकाको सेवा प्रवाह पारदर्शी, चुस्त र परिणाममुखी बनाउने ।
- पालिकाका कर्मचारीको क्षमता अभिबृद्धि गर्ने ।

८.२.६ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
संस्थागत जनशक्ति विकास गर्ने ।	➢ संस्थागत जनशक्ति विकास सम्बन्धी तालिम र गोष्ठीहरु सञ्चालन गरिने छ ।

	➢ पालिकाबाट जनशक्ति विकासको लागि बार्षिक कार्यक्रम बनाई बजेटको व्यवस्था गरिने छ । ➢ संघ, केन्द्र र प्रदेशबाट प्राप्त हुने जनशक्ति विकास सम्बन्धि तालिम र गोष्ठीहरुमा पालिकाका कर्मचारीहरुलाई समान र समावेशी रुपमा भागलिने अवसर प्रदान गरिने छ । ➢ निजी क्षेत्र र विभिन्न संघसंस्थाहरुलाई जनशक्ति विकास सम्बन्धी कार्यमा प्रोत्साहन गरिने छ । ➢ संस्थागत जनशक्ति विकास सम्बन्धि नीतिगत व्यवस्था गरिने छ ।
अन्तर सरकार समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी एवम् व्यवस्थित बनाउने ।	➢ स्थानिय तहले संघ र प्रदेश सरकार सँग समन्वय गरी सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाईने छ ।
सेवा प्रबाहलाई स्थानिय नागरिक र विकास मैत्रि बनाई विकास व्यवस्थापनमा सहाकारी तथा निजी क्षेत्रलाई आवद्ध गर्ने	➢ सेवा प्रबाह र विकास व्यवस्थापनमा निजी क्षेतर र नागरिक समाज बीचको सहकार्य अभिबृद्दिका लागि कानुनी र नितिगत सुधार गरिनेछ। ➢ सेवा प्रवाहलाई पारदर्श, जनमुखी, उत्तरदायी बनाउन नागरिक समाज लगायत बहुसरोकारवालहरुको निगरानी बढाईनेछ ।

८.२.७ प्रमुख कार्यक्रम

क्र.स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	जनमुखि सेवा उपलभ्ध गराउने ।	✓	✓	✓	✓	✓
	संस्थागत जनशक्ति विकास सम्बन्धी तालिम र गोष्ठीहरु सञ्चालन गर्ने ।	✓	✓	✓	✓	✓
२	पालिकाबाट जनशक्ति विकासको लागि बार्षिक कार्यक्रम बनाई बजेटको व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓		
३	संघकेन्द्र र प्रदेशबाट प्राप्त हुने संस्थागत जनशक्ति विकास , सम्बन्धि तालिमा रगोष्ठीहरुमा स्थानीय यूवा युवतीहरुलाई समान र समावेशी रुपमा भागलिने अवसर प्रदान गर्ने ।	✓	✓	✓		✓
४	निजी क्षेत्र र विभिन्न संघसंस्थाहरुलाई संस्थागत जनशक्ति विकास सम्बन्धी कार्यमा प्रोत्साहन गर्ने ।			✓	✓	✓
५	जनशक्ति विकास सम्बन्धि नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।		✓	✓		

८.२.८ अपेक्षीत नतिजा

➢ गाउँपालिकाको न्यूनतम पूर्वाधार सहितको वडा तहसम्मको प्रशासकीय भवन निर्माण सम्पन्न भएको हुनेछ ।

- अन्तरसरकार समन्वय सम्बन्धि कानुन तर्जुमा भइ यसको प्रभाबकारी कार्यन्वयन भको हुने
- जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारिको आचार संहित निर्माण बई लागू भएको हुने,
- पालिकाको कुसलता अभिबृद्दि भएको हुनेछ।
- पालिकाबाट संस्थागत जनशक्ति सम्बन्धि कार्यक्रमहरुको लागि बजेट विनियोजन भइ नियमित रुपमा कार्यक्रमहरु भएको हुनेछ।
- संस्थागत जनशक्ति विकास सम्बन्धि नीतिको तर्जुमा भएको हुनेछ।
- पालिकामा दक्ष जनशक्तिको विकास भएको हुनेछ ।

८.२.९ अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- नागरीकले पालिकाको काममा प्रत्यक्ष राहत महशुस गरेका हुनेछन्
- पालिकामा जनस्थरमा सुशानको प्रत्यभूती भएको हुनेछ।
- नजप्रतिनिघि तथा पालिकाका कर्मचारीहरु नागरीक प्रति पूर्णरुपमा उत्तरदायी भएको हुनेछन्।

८.३ पारदर्शिता र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली

८.३.१ पृष्ठभूमि

सार्जनिक निकायको कार्यप्रणालीमा सुधार र वित्तीय सुशासन कायम गर्न पारदर्शिता र आन्तरिक नियन्त्रणको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । हरेक निकायले पारदर्शिता कायम गरी सुशासन अभिवृद्धि गर्न आन्तरिक नियन्त्रणको लागि कानुन र संयन्त्र बनाउनु पर्ने र लेखापरीक्षण गराउनु पर्ने हुन्छ। यसले वित्तीय कारोबारलाई खुलस्त बनाई उपलब्ध स्रोतको मितव्ययी, प्रभावकारी र कार्यदक्षता पूर्वक उपयोगमा जोड दिन्छ। सार्वजनिक निकायको सेवा प्रवाह (लागत, लाभ, समय र गुणस्तर), वित्तीय कारोबार (आर्थिक विवरण) को विश्वसनीयता र यथार्थता र स्रोत साधनको महत्तम प्रयोगको अवस्था मूल्याङ्कन गर्न आन्तरिक नियन्त्रण र लेखापरिक्षणको पनि आधार लिइन्छ।

कानुनद्वारा निर्धारित प्रक्रिया पालना भए-नभएको भनी सम्बन्धित कार्यालयबाट निरन्तर रुपमा गरिने सुपरीवक्षण अनुगमन नै आन्तरिक नियन्त्रण हो। कार्यालयको कार्य सम्पादनलाई थप कुशल र प्रभावकारी बनाउन कार्यरत जनशक्तिको सहभागितामा उद्देश्य प्राप्तिका लागि रहन सक्ने जोखिमको पहिचान गरी जोखिम व्यवस्थापन हुने गरि नियन्त्रणको वातावरण तयार गर्दै निरोधात्मक वा उपचारात्मक उपाय अवलम्बन गर्न यस पद्दती उपयोग हने गर्दछ । आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको अनुगमन गर्नको लागि गाउँपालिकाको अध्यक्ष, प्रमुख वा जिल्ला समन्वय समितिको प्रमुख आफैले वा जिम्मेवार अधिकारी तोकी गरिएको अनुगमनबाट देखिएको त्रुटिलाई सुधार गरी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने जिम्मेवारी सहित रहेको हुन्छ।

८.३.२ वस्तुगत स्थिति

गाउँपालिकाले सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई पारदर्शी, उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन सार्वजनिक परिक्षण, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाई जस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दै आएको छ। स्थानीय सरकार

सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा नं. ७८ मा स्थानीय तहले आफ्नो कार्यालयबाट सम्पादन गरिने कार्य मितव्ययी, प्रभावकारी, नियमितता र कार्यदक्षतापूर्ण ढंगबाट सम्पादन गर्न, वित्तीय प्रतिवेदन प्रणालीलाई विश्वसनीय बनाउन तथा प्रचलित कानून बमोजिम कार्य सम्पादन गर्न आ-आफ्ना कामको प्रकृति अनुसारको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने व्यवस्था छ । गाउँपालिकाको कानुनी व्यवस्था बमोजिम आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गर्नुपर्ने भएकोले कार्यालयको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली मजबुत र विश्वसनीय बनाउन पर्ने देखिन्छ ।

८.३.३ समस्या तथा चुनौति

- योजना तथा कार्यक्रमहरुमा पारदर्शिताको कमी ।
- सेवा सुविधा सम्वन्धी जनतासम्म सूचनाको अभाव ।
- व्यवस्थित सूचना संयन्त्रको विकास भई नसकेको ।
- न्यूनतम तथा कार्यासम्पादन सूचक पुरा गर्नको लागि पहल नगरिनु ।
- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीले पूर्ण प्रत्याभूति दिन नसक्नु ।
- अनुगमन र मूल्यांकनलाई प्रभावकारी बनाउदै दातृ निकायहरुलाई पारदर्शीताका साथ समन्वय गर्न र गराउन ।

८.३.४ संभावना तथा अवसर

- गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न कानुनद्वारा निर्धारित प्रकृया पालना भए नभएको भनी निरन्तर रुपमा सुपरीवेक्षण अनुगमन गर्न सकिने ।
- अभिलेख र प्रतिवेदनलाई विश्वसनीय पार्दै कार्यसम्पादनमा सम्बन्धित पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाउन सकिने ।

८.३.५ लक्ष्य

पारदर्शिता र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली सुदृढ बनाउने ।

८.३.६ उद्देश्य

- गाउँपालिकाको ऐन, नीति र कानुनहरुको परिपालनाको सुनिश्चितता गराउन ।
- जनता प्रति उत्तरदायी भई जवाफदेहिता वहन गर्न ।
- नैतिक, आर्थिक, कुशल र प्रभावकारी कार्य सञ्चालन प्रणाली स्थापना गर्न ।
- लेखा परीक्षण प्रणालीलाई सरल र सहज बनाउन ।

८.३.७ रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
पारदर्शिता र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली विकास गर्ने ।	➢ पारदर्शिता र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कार्यविधि तयार गरी लागु गर्ने । ➢ गाउँपालिकाले आफ्नो कार्य प्रकृतिसँग सम्बन्धित कानुन, ऐन, नियमको पूर्ण पालनाको सुनिश्चितता गरी आन्तरिक नियन्त्रणको विकास गरी सोको प्रयोगमा प्राथमिकता गर्ने । ➢ आन्तरिक नियमन अनुगमन फाराम तयार गरी नियमन प्रणालीलाई सुदृढ गर्ने । ➢ नियमित सार्वजनिक सुनुवाई तथा सार्वजनिक लेखा परीक्षण

	गर्ने । ➢ गाउँपालिका भित्र हेल्प डेक्सको व्यवस्थापन गर्ने । ➢ विषयगत शाखा प्रमुखले गाउँपालिकाको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको सुपरिवेक्षण अनुगमन गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने ।

८.३.८ महत्वपूर्ण कार्यक्रमहरु

क्र. स.	कार्यक्रमहरु	सहकार्य गर्ने निकाय				
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	नीजि क्षेत्र	सरकारी र अन्य
१	पारदर्शिता र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कार्यविधि तयार गर्ने ।		✓	✓		
२	नियन्त्रणको वातावरण निर्माण गर्ने र नियमहरु तय गर्ने ।		✓	✓		
३	प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली स्थापना गर्न प्रोत्साहन र सहयोग गर्ने ।	✓	✓	✓		
४	आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको सुपरिवेक्षण अनुगमन गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने ।			✓	✓	
५	सार्वजनिक सुनुवाई तथा सार्वजनिक लेखा परीक्षण गर्ने ।			✓		

८.३.९ अपेक्षित नतिजा

- ➢ योजना कार्यान्वियन र अनुगमनमा संयुक्त अनुगमन पद्धतिको विकास भइ पारदर्शीता र सुशासनका न्यूनतम् आधारहरुको अनिवार्यरुपमा परिपालना भएको हुने छ ।
- ➢ गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न कानुनद्वारा निर्धारित प्रकृया पालना भए नभएको भनी निरन्तर रुपमा सुपरिवेक्षण अनुगमन भएको हुने छ ।
- ➢ गाउँपालिकाको नीति तथा कार्यविधिहरुमा सहयोग भएको हुने छ ।
- ➢ गाउँपालिकाको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई सुधार गरी मजबुत भएको हुने छ ।
- ➢ विकास निर्माण र निर्णयहरुबारे गाउँपालिकावासीहरु सुसुचित हुनेछन् ।
- ➢ गाउँपालिकाको गतिविधिहरु तथा विकास निर्माणका खर्चहरु सार्वजनिक भएका हुने छन् ।

८.३.१० अनुमान तथा जोखिम पक्ष

- ➢ आर्थिक पारदर्शिता भएको हुनेछ ।
- ➢ नीतिगत पारदर्शिता भएको हुनेछ ।
- ➢ अनुगमत तथा नियन्त्रण प्रणाली प्रभावजकारी भएको हुनेछ ।
- ➢ पब्लिक हियरीङ तथा पब।लिक अडिट प्रभाकारी भएको हुनेछन् ।
- ➢ उजुरी पेटीकाको व्यवस्था भई उजुरी परेका कामहरुको पूर्ण लेखा परिक्षण भएको हुनेछ ।

परिच्छेद ९: कार्यान्वयन व्यवस्था

९.१ पृष्ठभूमि

गाउँपालिकामा प्रथम स्थानिय निर्वाचन पछी थुप्रै विकासकार्यहरु गरिए । यसरी भएगरेका कार्यहरुले स्थानीय नागरीकलाई राहत महसुस भएको छ तर पूर्ण र आशातित हुन भने सकेको छैन । यसरी तर्जुमा गर्ने कार्य र कार्य गर्नको लागि छुट्टयाईएको वार्षिक वजेटको कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी प्राथमिकतामा खासै रहेको देखिएको छैन । अनुगमन कार्यलाई सामान्य स्थलगत निरीक्षण एवं वजेट खर्चसंगको तादात्म्यतासँग मात्र जोडेर हेर्ने गरेको पाइन्छ । केही योजना तथा कार्यक्रमहरुको हकमा प्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरु समेतको सहभागितामा अनुगमन हुने गरेको एवं चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षामा प्रगतिको स्थितिको समीक्षा पनि हुने गरेको छ । तथापि स्पष्ट ढंगले कार्यतालिका तयार गरी सूचकहरूको आधारमा अनुगमन हुने गरेको भनेदेखिँदैन । अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य योजना चक्र व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण कार्यको रूपमा ग्रहण गर्ने तथा यसका लागि बजेट विनियोजन समेत हुने गरेको परिस्थिति विद्यमान छ । गाउँपालिकाको आवधिक योजना कार्यान्वयनको लागि संघ र प्रदेशबाट सञ्चालन हुने आयोजनाहरु, नगरपालिकाले सञ्चालन गर्ने आयोजनाहरु र वडा स्तरका विकास कार्यक्रम तथा आयोजनाहरु छुट्टाछुट्टै शीर्षकमा क्षेत्रगत रुपमा उल्लेख गरिएको छ । त्यसै गरी योजना कार्यान्वियनको प्रकृया र योजना अनुगमन तथा मूल्यांकन पद्दति समेतको प्रस्ताव यसै परिच्छेदमा समेटिएको छ ।

यस आवधिक योजनाको प्रस्तावमा आधारित भई वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा गरी योजनाको कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ । यसरी वार्षिक योजना तथा वजेट तर्जुमा गर्दा आवधिक योजनाको समग्र लक्ष्य, रणनीति तथा प्राथमिकता, विषयक्षेत्रगत उद्धेश्य तथा कार्यक्रमलाई आधार लिईनेछ । आवधिक योजनाको स्वीकृतीपछि नगर कार्यपालिकाले सवै विषयगत समिति एवं शाखा र सवै वडा कार्यालयहरुलाई मार्गदर्शन सहित वार्षिक योजना तर्जुमा प्रयोजनका लागि पठाईनेछ । अनुमानित वजेट एवं योजना तर्जुमा मार्गदर्शनका आधारमा सहभागितात्मक प्रक्रिया मार्फत वार्षिक योजनाको तर्जुमा गरी आवधिक योजनाको कार्यान्वयन सुनिश्चित गरिनेछ ।

९.२ संस्थागत तथा कार्यान्वयन व्यवस्था

९.२.१ कार्यान्वयन कार्ययोजना

योजनाहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएन भने योजनाका उदेश्य र लक्ष्य प्राप्त हुदैनन र तर्जुमाको औचित्य पनि रहदैन तसर्थ कार्यान्वयन योग्य योजना मात्र तर्जुमा गर्नुपर्छ । साथै उगँपालिकाले योजनाको कार्यान्वयन, विधि, कार्यतालिका र जिम्मेवारी पनि स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्नेपर्ने हुन्छ । योजनाको कार्यान्वयन समयमै भएन भने योजनाको लागत बढन गै त्यसले गाउँपालिकाको बजेटमा समेत नकारात्मक असर गर्दछ र जनताले पाउनुपर्ने सेवा सुविधाबाट समेत बन्चित हुनुपर्ने हुन्छ । त्यसैले यस आवधिक योजनाले पहिचान गरी प्रस्ताव गरेका योजनाहरुको सफलतापूर्वक कार्यान्वयन गर्नको लागि गाउँपालिकाको योजना कार्यान्वयन प्रकिया र व्यवस्थाहरुको बारेमा विस्तृत व्याख्या तलको खण्डमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

गाउँपालिकाले मध्यकालीन योजनाको कार्यान्वयन बार्षिक योजना/बार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गरी गर्नुपर्नेछ । ३ बर्षको मध्यकालिन योजना छ भने ५ वटा बार्षिक योजना/बार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ । तसर्थ, मध्यकालिन खर्च योजना संरचना बनाउने र मध्यकालिन खर्च संरचना अनुरुप बार्षिक बिकास कार्यक्रम तथा बजेट बनाउनु पर्नेछ । बार्षिक विकास कार्यक्रमहरुलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्न यसको कार्यान्वयन योजना बनाउनु पर्नेछ । कार्यान्वयन योजनामा आवधिक योजनाको उदेश्य प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक कार्यान्वयन विधि, कार्यान्वयन तालिका र जिम्मेवारी समेटने । यस्तो कार्यान्वयन योजना तयार गर्दा गाउँपालिकाको आवधिक योजनामा उल्लेखित गाउँपालिकाले गर्ने र बाह्य सहयोगबाट गर्ने समेत योजनाहरुका लागि बार्षिक कार्ययोजना सहितको कार्यान्वयन योजना तल प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै बार्षिक विकास कार्यक्रम भित्र रहेका बिकास आयोजनाहरुको पनि कार्यान्वयन गर्ने क्रियाकलापहरुको विस्तृत विवरण र त्यसको बजेटको विभाजन गर्नुपर्नेछ । स्थानीय तहको बार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा कार्यविधि २०७४ अनुसार गाउँपालिकाको बार्षिक कार्यक्रम तथा योजनाको कार्यतालिका निम्नानुसार रहेको छ ।

- गाउँसभाको पारित गरेको बार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि गाउँपालिकाका प्रमुखले ७ दिनभित्र प्रमुख प्रशासकिय अधिकृतलाई बजेटको खर्च गर्ने अख्तियारी प्रदान गर्ने ।
- अख्तियारी प्राप्त भएको १५ दिनभित्र प्रमुख प्रशासकिय अधिकृतले अनुसूची ८ बजोजिमको ढाँचामा कार्यक्रम स्वीकृत गरि सम्बन्धित विभाग/महाशाखा/ईकाई प्रमुख र वडा सचिवलाई लिखित रुपमा योजना कार्यान्वयनको जिम्मा दिने ।
- योजना कार्यान्वयनको जिम्मा प्राप्त भएको मितिले ७ दिनभित्र सम्बन्धित विभाग/महाशाखा /शाखा र इकाई प्रमुख र वडा सचिवले कार्यक्रम कार्यान्वयनको कार्यतालिका प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत समक्ष पेश गर्ने ।
- विभाग/महाशाख/शाखा/इकाई प्रमुख र वडा सचिवबाट पेश भएको कार्यान्वयन कार्ययोजनामा प्राविधिक क्षमता, योजनाको संवेदनशिलता, कार्यान्वयन प्राथमिकीकरण, नगद प्रवाहको अवस्था समेतको आधारमा कुनै संसोधन गर्नुपर्ने देखिएमा प्रमुख प्रशासकिय अधिकृतले सुझाव दिने । यसरी प्राप्त भएको सुझाव समेतको आधारमा सम्बन्धित निकायले कार्यान्वयन कार्ययोजनामा संसोधन गरी ५ दिनभित्र पुनः पेश गर्ने ।
- सबै विभाग/महाशाखा/शाका/इकाई प्रमुख र वडा सचिवबाट प्राप्त कार्ययोजनालाई प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले एकत्रित गरी एकिकृत कार्यान्वयन कार्ययोजना गाउँकार्यपालिका समक्ष पेश गर्ने ।

९.२.२ योजना कार्यान्वयन विधि

क) कार्यान्वयन विधि निर्धारण

योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूर्वाधार सृजना गर्नुपर्ने तथा सरोकारवालाहरुबिच समन्वय एवं साझेदारी गर्नुपर्ने भएकोले गाउँपालिकाले आवधिक योजनामा उल्लेखित योजनाको सार्वजनिक निर्माण एवं सेवा खरिद सम्बन्धमा स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ ,सार्वजनि खरिद ऐन २०६३ ,खरिद नियमावली ,आर्थिक कार्यविधि ऐन तथा नियमावली र गाउँपालिकाले संविधान तथा अन्य प्रचिलत कानूनको अधिकार क्षेत्रभित्र रहि निर्माण गरेका ऐन ,नियम अनुसार कार्यान्वयन गर्नुपर्ने छ । यसरी

कार्यान्वयन विधि निर्धारण गर्दा ठेक्कापट्टा ,उपभोक्ता समिति ,आमानत ,सेवा करार ,संयुक्त व्यवस्थापन वा साझेदारी ,गैरसरकारी संस्थामार्फत गर्ने सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिनद ऐनको परिधिभित्र रही योजना वा कार्यक्रम संचालन हुनुपूर्व निश्चित हुनुपर्ने छ । गाउँपालिकाले आर्थिक बर्ष शुरु भएको एक महिनाभित्र आफ्नो बार्षिक खरिद योजना र गुरुयोजना स्वीकृत गरी सो अनुरुप खरिद कार्यको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने छ ।

ख) योजना कार्यान्वयन तालिका

गाउँपालिकाको योजना कार्यान्वयन गर्ने निकायले कुन काम कहिले शुरु गर्ने ,कहिले सम्पन्न गर्ने समय किटान गरिएको कार्यतालिका बनाई कार्यान्वयनको व्यवस्था गर्नुपर्ने छ । योजना कार्यान्वयन गर्दा सम्बन्द्व निकाय र व्यक्तिलाई तोकिएका कार्य जिम्मेवारी र क्रियाकलापप्रति उत्तरदायी बनाउन उपलब्धि परिणाम सूचकसहित कार्यसम्पादन करार प्रणाली अपनाउनुपर्ने हुन्छ । योजना कार्यान्वयन तालिका

योजना कार्यान्वयन तालिका

क्र.स.	आयोजना	उपलब्धि सूचक परिणाम तहको	बजेट	जिम्मेवार निकाय	प्रारम्भ मिति	सम्पन्न गर्नुपर्ने अवधि
१	कार्य गर्ने योजनाको नाम उल्लेख गर्ने	योजनाबाट उपलब्ध हुने सूचकको परिणाम उल्लेख गर्ने	आयोजना सम्पन्न गर्नको लागी छुट्याईएको कुल बजेट (एकल, सहयोग, सहकार्य, अनुदान, ऋण, दानके हो) कति उल्लेख गर्ने	पालिका, अनुगमन समिति, विषयगत समिति सम्बन्धित शाखा, उपभोक्ता समुह, नागरिक समाज	प्रथम पक्ष (पालिका) र दोस्रो पक्ष (काम जिम्मा लिई काम गर्ने पक्ष) बिच काम गर्ने कार्यादेश प्राप्त भै काम गर्न सम्झौतामा हस्ताक्षर गरेको मिति	प्रथम पक्ष र दोस्रो पक्ष बिच काम गर्ने सम्झौता पत्रमा योजना सम्पन्न गर्न तोकिएको अन्तिम मिति

९.३ तहगत सम्बन्ध तथा अन्तरसरकार समन्वय

गाउँपालिकाले पहिचान गरेका योजना तथा कार्यक्रमहरुको पूर्ण कार्यान्वयन लगायत गाउँपालिकाका अन्य प्राकृतिक स्रोत साधन र सम्पदाहरुको संरक्षणका लागि तहगत सरकारबिच सुमधुर सम्बन्ध तथा अन्तरसरकार समन्वय निक्कै महत्वपूर्ण हुने गर्दछ । त्यसैगरी तहगत सरकारबिच बिषयक्षेत्रगत अधिकार र कार्यजिम्मेवारीको बाँडफाडमा समेत प्रचलित ऐन र कानुनको अधिनमा रहि तहगत सरकारबिच सहकार्य र समन्वय अत्यन्त जरुरी हुने गर्दछ । त्यसैले राज्यले अंगिकार गरेको बहुलवादमा आधारित बहुदलीय प्रतिस्पर्धात्मक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीको सुदृढीकरणका लागि नेपालको संविधान बमोजिम राज्यशक्तिको प्रयोग गर्ने संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरु बिचको अन्तरसम्बन्ध, सहकारिता, सहअस्तित्व, समन्वय र पारस्परिक सहयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको “संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय र अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७” मा भएको व्यवस्था अतिरिक्त संघ, प्रदेश र गाउँपालिकाबिचको अन्तरसम्बन्ध तथा अन्तरसरकार समन्वयका आधारहरु देहाय बमोजिम हुनेछनः

- राष्ट्रिय हितका आधारभूत बिष
- राष्ट्रिय गौरव र एकताको संरक्षण
- राज्यका निर्देशक सिद्वान्त, नीति तथा दायित्वको पालना र कार्यान्वयन

- मौलिक हकको कार्यान्वयन
- राष्ट्रिय नीतिको सम्मान तथा कार्यान्वयनमा योगदान
- संविधाका व्यवस्थाहरुको समग्रता र सामञ्जस्यता
- लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्र निमाण
- संविधानको अधिनमा रहि साझा हित र सरोकारको बिषयमा अधिकारको प्रयोग गर्दा अर्को तहको अस्तित्व र कार्यगत स्वायतत्ताको सम्मान
- नेपाली नागरिकबीच समान व्यवहार र सुरक्षा
- कानुन, नीति र न्यायिक वा प्रशासनिक निर्णय कार्यान्वयनमा आपसी समन्वय, परामर्श, सहयोग तथा सूचनाको आदान प्रदान
- प्राकृतिक तथा भौतिक स्रोतको संरक्षण
- प्राकृतिक, भौतिक तथा वित्तिय स्रोतको दिगो व्यवस्थापन र लाभको न्यायोचित वितरण
- भ्रष्टाचार निवारण र सुशासन प्रवर्द्धन
- पारस्परिक सहयोग र सहकार्य
- सामनुपातिक समावेशी तथा सहभागितामूलक शासन व्यवस्था अवलम्वन
- नागरिकलाई प्रदान गर्ने सेवाको प्रभावकारिता
- व्यापार, वस्तुको ढुवानी र सेवाको विस्तारमा आपसी सहयोग र समन्वय
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध कायम गर्ने सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएको अन्य बिषय

चित्र 9; सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको आवधिक योजना बीचको अन्तरसम्बन्ध

स्रोतः स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन

९.४ मानव संशाधन योजना

आवधिक योजनाको समष्टिगत लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्त गर्न निर्धारित रणनीति तथा कार्यनीति अनुसार कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय विशेषता, आवश्यकाता र प्रमुख कार्यक्रम सञ्चालन कार्यबोझको आधारमा संगठन प्रस्ताब तयार गरी स्थानीय तहको विशेषता, आबश्यकता र आवधिक योजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता अनुसार नीति योजना तथा कार्यक्रम कार्यन्वयनका लागि आवश्यक मानव संसाधनको पहिचान अभिलेखिकरण र बर्गिकरण समेत गरी मानव संसाधनको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । यसरी मानव संशाधनको व्यवस्था गर्दा मौजुदा मानव संशाधनको अवस्था, सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले तोकेको नयाँ दरवन्दी तेरिज, पालिकाको नयाँ संगठन संरचना, आवश्यकता नीति तथा कानुन अनुसारको प्रशासनिक खर्चको सीमा र स्थानीय तहको अधिकारका विषय क्षेत्रलाई मध्येनजर गर्नु पर्दछ । मानव संशाधनको व्यवस्था गर्दा देहाय अनुसारको ढाँचा प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

लिखु गाउँपालिकामा विद्यमान अवस्थामा १२७ कर्मचारिहरु कार्यरत रहेकाछन् । कार्यक्रम तथा आयोजनाको स्वरुप र प्रकृतिका आधारमा आबश्यक रुपमा कर्मचारीको व्यवस्था गर्न सक्ने कानुनी प्रावधान रहेकोछ ।

विद्यमान जनशक्ति	हाल कार्यरत संख्या	आवश्यक थप जनशक्ति
ईन्जिनियर	१	१
सब-इन्जिनियर	२	४
सूचना प्रविधि विज्ञ	१	१
जिआइएस विज्ञ	-	१
प्लानर	-	१
कानुनी सल्लाहाकार	-	१

९.५ विषय क्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट

आवधिक योजना तर्जुमाको सन्दर्भमा लिखु पालिका, वडा कार्यालय, स्थानीयले उठान गरेका विभीन्न योजना तथा कार्यक्रमहरु पहिचान गरिएका छन् । यी योजना तथा कार्यक्रम निर्माण सम्पन्न गर्नको लागि अनुमानित बजेट सहितको खाका तयार गरिएको छ । जसलाई तलको तालिकामा समाबेस गरिए छ ।

विषय क्षेत्र	**आ.व.**					**जम्मा**
	०७८/०७९	०७९/०८०	०८०/०८१	०८१/०८२	०८२/०८३	
आर्थिक विकास						
कृषि तथा सिंचाई	७१३०	४९३०	३६८०	५२३०	४४००	**२५,६२०**
पशु सेवा	३८७०	३९७०	३७२०	३७४०	३८५०	**१९,२००**
उद्योग पर्यटन तथा व्यापार	११,५००	२८,०००	२९,६००	१६,०५०	१४,३००	**१,००,३५०**
वित्तिय संस्था तथा सहकारी	१,५००	१,५००	१,५००	१,५००	१,६००	**७,६००**
जम्मा	**२४०००**	**३८४००**	**३८५००**	**२६५२०**	**२४१५०**	**५२,४२०**
सामाजिक विकास						
शिक्षा	२२,३८	२१,६३	२१,०५	२५,५८	२५,६५	११६,३०

	०	०	५	०	५	०
स्वास्थ्य	३,९००	३,४००	३,४००	३,४००	३,५००	**३४,१५०**
खानेपानी तथा सरसफाई	१८,१००	२०,६००	२०,६००	२०,६००	२०,६००	**९९,१००**
महिला तथा वालवालिका र लक्षित	६,३३०	२,५३०	३,९३०	१,५३०	३,६५०	**१७,९७०**
दलित जनजाती तथा लक्षित बर्ग	१,२००	१,२००	१,२००	१,२००	१,१००	**५,९००**
यूवा तथा खेलकुद	३,२००	१८,२००	१३,२००	३,२००	३,२००	**३६,५००**
जम्मा	**५५,११०**	**६७,५६०**	**६३,३८५**	**५५,५१०**	**५७,७०५**	**३०९,९२०**
भौतिक विकास पूर्वाधार						
सडक	९१,४००	९४,७००	९४,७००	९७,०००	८३,०००	**४,६०,८००**
वस्ती विकास	०	४०,०००	४०,०००	०	०	**८०,०००**
उर्जा तथा विद्युत	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	**५,०००**
सञ्चार	६००	१,२००	०	०	०	**१,८००**
जम्मा	**९३,०००**	**१३६,९००**	**१३५,७००**	**९८,०००**	**८४,०००**	**५४७,६००**
वन वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन						
वन तथा वातावरण	४,७००	४,७००	४,२००	४,२००	४,०००	**१६,१५०**
विपद जोखिम व्यवस्थापन	९,१००	८,१००	४,१००	३,६००	३८,४५०	**१३,५५०**
जम्मा	**१३,८००**	**१२,८००**	**८,३००**	**७,८००**	**४२,४५०**	**२९,७००**
संस्थागत विकास तथा सुशासन						
सस्थागत क्षमता विकास	७,०००	१,७५०	१,७५०	१,७५०	१,७५०	**१४०००**
सस्थागत विकास तथा सुशासन	२६००	२१००	१६००	११००	११००	८५०००
जम्मा	९,६००	३,८५०	३,३५०	२,८५०	२,८५०	९९०००
फोहोर मैला व्यवस्थापन	१,३५०	८५०	१००	१००	१००	२५००
विपत व्यवस्थापन	१३,५५०	९,१००	८,१००	४,१००	३,६००	**३९,४५०**
जम्मा	**१४,९००**	**९९५०**	**८२००**	**४२००**	**३७००**	**४१९५०**
कुल जम्मा	**२००८१०**	**२६५६१०**	**२५४०८५**	**१९२०३०**	**२१२००५**	**११२४५४०**

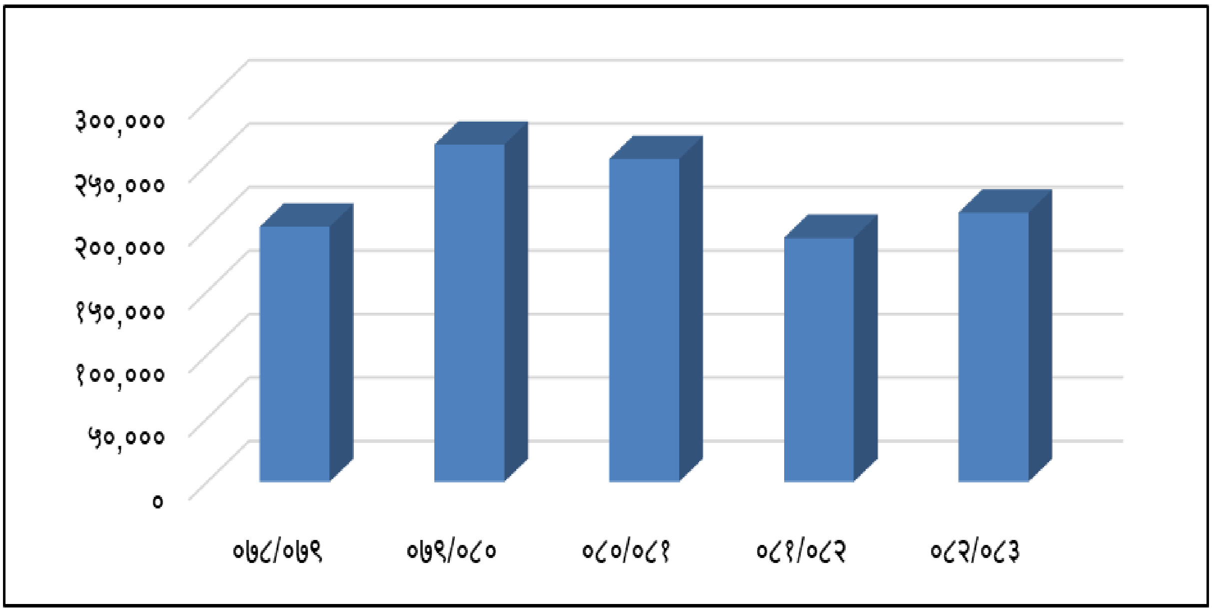

चित्र 10: आगामी पाँच बर्षको लागि विषयगत बजेको अनुमानित खाका

९.४ स्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण

योजना त्रजुमा प्रकृयामा वित्तिय स्रोतको सुनिश्चितता सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष हो । वित्तिय स्रोतको सुनिश्चितता नभई तर्जुमा गरिएका योजनाको कार्यन्वयन प्रभावकारी हुन र सोबाट अपेक्षित उपलब्धि हाँसिल हुनसक्दैन। तसर्थ योजना तर्जुमा गर्दा वित्तिय स्रोत साधनको ञथार्थ परक विश्लेषण गर्दा अन्तरिक र बाह्य स्रोतबाट प्राप्त हुनसक्ने आयको अतिरिक्त नजी, गैर सरकार, सहकारी रसमुदाय लगायत सबै सरालहरुबाट लागनी हुन सक्ने स्रोतहरु समेतको आकलन गरी योजनामा उपलब्ध हुनसक्ने कुल स्रोतको प्रक्षेपण गरिएको छ (असूची ४)।

स्थानितय तहको वित्तिय अधिकार र उपलब्ध हुने स्रोतको बारेमा नेपालको संविधान, स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन तथा अन्तर सरकार वित्त व्यवस्थापन ऐनले स्पष्ट गरेको छ । योजना अबधिको लागि उपलब्ध हुनसक्ने वित्तिय स्रोत साधनको विश्लेषण गर्दा संविधआनत स्थानिय तहको राजश्व आधिकारका क्षेत्रबाट परिचालन हुने आन्तरिक आय, राजश्व बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने रकम, अन्तर सरकारी वित्तिय हस्तान्तरण, आन्तरिक ऋण, जनसहभागिता र अन्य स्रोतहरुबाट प्राप्त हुन सक्ने स्रोतको अनुमान तथा प्रक्षेपण गर्नु पर्दछ । आबधिक योजनाको लागि उपलब्ध हुने संभाव्य स्रोतको प्रक्षेपण गर्दा देहायको आधआरमा गर्नु पर्दछ।

क. आन्तरिक आयः

- कर राजश्व र
- गैर कर राजश्व

ख. राजश्व बाँडफाँड

- नेपाल सरकार
- प्रदेश सरकार

ग. रोयल्टी बाँडफाँड

➢ वन, खानेपानि, विद्युत, पानि तथा अन्य

घ. नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान

- ➢ वित्तिय समानिकरण अनुदान
- ➢ सशर्त अनुदान
- ➢ समपुरक अनुदान
- ➢ विशेष अनुदान

ङ. प्रदेश सरकारबाट रप्त हुने अनुदान

- ➢ वित्तिय समानिकरण अनुदान
- ➢ सशर्त अनुदान
- ➢ समपुरक अनुदान
- ➢ विशेष अनुदान

च. अन्य अनुदान (सामजिक सुरक्षा..........)

छ. जनसहभागिता

ज. निजी लागानी

झ. अन्तर स्थानिय तह साझेदारी रकम

ञ. गैसस र सामुदायिक क्षेत्रको लागानी

ट. आन्तरिक ऋण परिचालन

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा पालिकाको आम्दानी खर्च विवरण ४२८११८०३६ रहेको देखिन्छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा रू. ४६०७३६००० छ । विगतको आर्थीक बर्षको आर्थीक बृद्धिलाई हेरी आगीमी पाँच आर्थीक बर्षको आम्दानी प्रक्षेपण गरिएकोछ । यदि आगामी ५ बर्षमा पनि यहि अवस्था रहेमा प्रत्येक आर्थीक बर्ष १२ प्रतिशतले आर्थीक बृद्धि हुन्छ भन्ने मान्याता राख्दा आगामी २०७८/७९ देखि आ.ब. २०८३ सम्मको कुल अनुमानित बजेट रु ३३६६२७९५२१ पुग्ने अनुमान गरिन्छ । तर यो आवधिक योजनाले तयार गरेको अनुमानित बजेट लगभग ९८१,५९०००००० देखिन्छ । आगामी पाँच बर्षको अनुमानित आम्दानी र अनुमानीत विषयगत बजेटलाई हेर्दा यो आवधिक योजना अवधिमा पालिकामा करिव रु. ९४,७९२,७२०,४७९ रकम नपुग देखिन्छ ।

९.५ आवधिक योजना कार्यन्वयन

सहभगितामूलक प्रक्रिया अपनाई तयार गरिएको आवधिक योजनाको अन्तिम द्तावेजलाइ गाउँ कार्यपालिकाबाट विधआयीकी प्रक्रिया पुरा गरी स?वीकृति प्रदान गर्नु पर्दछ । यसरी स्वीकृत भएको योजना कार्यन्वयनका लागि प्रकाशन गरी सम्बन्धित शाखआ, उपशाखा, वडा कार्यालय, सहयोगी निकाय, गैर सरकारी तथा अन्य स्थानीय संघ/संस्था र सरोकारवालालाई उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

स्वीकृती भएको आवधिक योजनालाई बार्षिक बजेट तथा योजनाको माध्यामबाट कार्यन्वयन गरिन्छ । यसका लगी आवधिक योजनाका आधारमा द्यकालीन खर्च संरचना तयार गर्नु पर्दछ । आवधिक योजनामा रहेका कार्यक्रम तथा आयोजनाहरुको सम्भाव्यता अध्ययन तथा विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार गर्ने र सो बमोजिम आयोजना अवधारणा पत्र तयारी र प्राथमिकता निर्धारण गरी योजना बैक तया गर्नु पर्दछ । मध्यकालीन खर्च संरचना तयार गरी कार्यक्रम तथा आयोजनामा स्रोत सुनिश्चित गरिन्छ र सोहि बमोजिम

बार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमतर्जुमा गर्नु पर्दछ । यस प्रकार आबधिक योजनालाई आयोजना बैकसँग जोडेर आबधिक योजना कार्यन्वयन गर्नुपर्दछ ।

९.६ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना

नीतत, योजना, कार्यक्रम तथा आयोजनामा लागनी तथा साधनको प्रवाह समुचित ढंगले भएको छ छैन र कार्यन्वयन कार्यतालिका अनुसार क्रियाकलापहरुको कार्यन्वयन भई अपेक्षित प्रतिफल हाँसिल हुने अवस्तथा भए नभएको निगरानि राख्ने र पृष्ठपोषण गर्ने कार्य अनुगमन हो । यसका लागि आयोजना समयमै सम्पन्न हुने योथोचित रुपमा कार्य भए नभएको कुरालाइ निरन्तर तथा आवधिक रुपमा निगरानी गर्नु पर्दछ । यसरी गरिएको निगरानिबाट प्राप्त पृष्ठपोषण तथा सुझाबका आधारमा सुधार गर्दै जानु पर्दछ । अनुगमानको उद्देश्य नीति, योजना तथा कार्यक्रम कार्यन्वयनमा देखिएका समास्यको पहिचान गरी तत्कला समाधआन गर्नु हो ।

नीति, योजना, कार्यक्रम तथा योजना कार्यन्वयन प्रक्रिया तथा प्राप्त नतिजाको बारेमा नियमित, व्यवस्थित र समयवद्ध रुपमा त्थयाङ्क सङ्कलन, प्रसोधन तथा प्रतिवेदन गर्ने कार्य गर्नुपर्दछ । यसबाट समयमै समस्या पहिचान गरि समाधान गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुग्दछ । अनुगमनको लागि नतिजा तालिका, कार्यन्वयन कार्ययोजना, योजना विवरण तालिका र जिम्मेवारी तालिका आदि दस्तावेजहरुको उपयोग गर्नुपर्दछ । स्थानिय तहको नीति योजना, कार्यक्रम तथा आयोजनाको नियमित, प्रभावकारी तथा नतिजामूलक अनुगमन तथा प्रतिवेदन प्रालीको लागि अनुगमन योजना बनाउनु आबश्यक हनुन्छ ।

अनुगमन योजना बानउँदा स्थानिय तहका सामाजिक विषय मानब विकास सूचाङ्क, दिगो विकास लक्ष्य सूचकलाई स्थानिय तहको अधिकार क्षेत्रका विषयमा योगदान गर्ने सूचक स्थापित गरी अनुगमन गर्ने र सोको प्रतिवेदन वषयगत समिति, कार्यपालिका तथा सभामा पेसहुनु पर्दछ। यसै गरी नीत योजना कार्यक्रम तथा आयोजनाको प्रकृति हेरी प्रदेश सराल सरकार समक्ष पेश गर्नुपर्दछ ।

स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानिय तहको क्षेत्रभित्र क्रियाशील गैर सरकारीसंघ/संस्था, सहाकरी, उपबभोक्ता समिति लगायतका सामाजिक तथा सामुदायिक सं/संस्थाहरुको स्थानिय तहसँगको समन्वयमा रही कार् गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको स्थानिय तहको अनुगमन प्रणालीमा सामाजिक संघ/संस्थाहरुले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रम तथा आयोजनाको अनगमनको समेत व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ।

यो कार्यको कार्यन्वयनबाट निर्दिष्ट द्वेश्य हाँसिल भए नभएको विश्लेषण गर्ने कार्य मूल्यङ्कन हो । योजनाको कार्यन्वयनबाट लक्षित उद्देश्य प्राप्त बयो वा भएन र योजनाको कार्यन्वयनबाट लक्षित जनसंख्या, वर्ग तथा समुदायले के कस्तो फाईदा पाए वा पाएनन् सो को हध्ययन र योजना कार्यन्वयनको दिगोपनाको अध्ययन ताथा विश्लेषणलाई योजनाको मूल्याङ्कन भनिन्छ । मूल्याङ्कनलाई सामन्यत मध्यबधि रुपमा र योजना सम्पन्न भइसकेपछि अन्तिम मूल्याङ्कनका रुपमा गरिन्छ । मूल्या,कनबाट प्राप्त निष्कर्ष तथा

सिकाईलाई आगामी योजना तर्जुमा प्रक्रियाको क्रममा पृष्ठपोषणका रुपमा लिनु पर्दछ । योजना सञ्चालन अवधि समाप्त भएपछि निर्धआरित परिमाणात्मक र गुणात्मक लक्ष्य प्राप्त भए नभएको अन्ति मूल्याङ्कन तेस्रो पक्षबाट गाउनु उपयुक्त हुन्छ ।

९.६.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको आवश्यकता

आबधिक योजनाले निर्धारण गरेको लक्ष्य, उद्देश्य, तथा अपेक्षित प्रतिफलहरु हाँसिल उन्मख भए नभएको निगरानी गर्न र लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्तिको लेखा जोखा गर्न अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । यस आवधिक योजनाको कार्यन्वयनका लागि बार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यन्वयन, अनुगमा , मूल्याङ्कन प्रणालीको स्थापन गरी योजनाले निर्धारण गरेको लक्ष्य, असर र प्रतिफल हाँसिल गर्ने दिशातर्फ भएको प्रगति आवधिक रुपमा मापन गर्नुपर्दछ ।

यसका लागि योजना कार्यन्वयनका दौरान आईपर्ने समास्यहरुको समाधान एवम् गरिएका लागिनी तथा स्रोत साधनको प्रबाह आशातीत ढङ्गाबाट भए नभएको जानकारी समेत प्राप्त गर्नु पर्ने हुन्छ । तसर्थ पालिकाले आवधिक योजनाको आधारमा बार्षिक योजना तर्जुमा गरी सो को कार्यन्वयनका लागि बार्षिक कार्यन्वयन कार्य तालिका समेत तयार गर्नुपर्दछ । यसरी तयार भएको कार्यन्वयन कार्यतालिकामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यहरुसमेत निर्दिष्ट गर्ने एवम् सो अनुसार अनुगमन गर्ने र उद्देश्य प्रप्तिको बस्था लेखाजोखा गर्न मूल्याङ्कन गर्ने कार्यप्रणाली स्थापित गर्नु पर्दछ ।

९.६.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी

स्थानिय आवधिक योजनाको प्रभाव, असर, प्रतिफलको नतिजा मापन तथा सञ्चालित कार्यक्रमको प्रक्रिया अनुगमन गर्नुपर्दछ । प्रतिक्रिया अनुगमन तथा प्राप्त नतिजाको मापन गर्ने जिम्मेवारी कार्यपालिकाको हुनेछ र यस कार्यमा बार्षिक विकास कार्यक्रमको अनुगमन। सुपरिवेक्षण र प्रतिवेदनको लागि गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिलाई परिचालन गर्नुपर्नेछ । आँधिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा संलग्न हुने निकायहरु देहायबमोजिमको हुनेछन् –

- गाउँ कार्यपालिका पदाधिकारी
- अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति
- विषयगत समिति
- विषयगत शाखा, उपशाखा, एकाई , परियोजना, संघ/संस्था
- नागरिक समाज संस्था तथा तेस्रो पक्ष

९.६.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका विधि तथा प्रक्रिया

आवधिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि देहायमा उल्लेखित औजार तथा विधि उपयोग ग्रन सकिन्छ –

- स्थालगत अनुगमन
- कार्ययोजना (लक्षय) र प्रगतिवीच तुलना
- नागरिक निगरानी तथा अनुगमन

- ➢ नतिजामा आधारित ढाँच अनुसारबार्षिक समिक्षा
- ➢ नतिजामूलक ढाँचाअनुसार सहभागितामूलक मध्यवधि मूल्याङ्कन(तेस्रो पक्षबाट)
- ➢ नतिजामूलक ढाँचाअनुसार सहभागितामूलक अन्तिम मूल्याङ्कन (तेस्रो पक्षबाट)

आवधिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ढाँचा र प्रक्रिया तालिका ३१ मा समाबेस गरिएक छ । यस बमोजिम नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना तयार गरी आवधक योजना तथा बार्षिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था कार्यपालिकाले मिलाउनु पर्दछ ।

तालिका 31: अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको प्रक्रिया र ढाँचा

कुन तहमा अनुगमन गर्ने	के अनुगमन गर्ने	कहिले र कस्ले अनुगमन गर्ने	कुन तहको सूचक राख्ने	मापन गर्ने आधार
लक्ष्य	परेको प्रभाव	▪ कार्यपालिकाद्वारा नियुक्त स्वतन्त्र संस्था वा विज्ञले आवधिक योजनाको अन्त्यमा ▪ कार्यपालिकाद्वारा आवधिक योजनाको मध्यकालमा	▪ प्रभाव तहको ▪ असर तहको ▪ जनभावनामा परिवर्तन	▪ संघ, प्रदेश र नगरपालिकाको बार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरु ▪ स्ललगत अनुगमन ▪ बार्षिक कार्य योजनाहरुको प्रगति
परिणाम	देखिने असर ▪ उत्पादकत्वमा परिवर्तन ▪ सडक पहुँच आदि	▪ कार्यपालिका तथा नगरपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति ▪ बार्षिक	▪ परिणाम तहको ▪ प्रतिशत बृद्धि	▪ सहभागितामूलक ▪ नतिजामूलक अनुगमन खाका अनुसार ▪ नमूना सर्वेक्षण गर्ने
योजना	निर्मित परिणामहरु ▪ कक्षा संचालन ▪ उत्पादन परिणाम ▪ सडक विस्तार ▪ स्वास्थ्य केन्द्र भवन निर्माण	▪ नगरपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति, शाखा कार्यालयहरु र प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत ▪ चौमासिक/बार्षिक	▪ परिणाम तहको ▪ संख्यात्मक बृद्धि	▪ नतिजामूलक अनुगमन खाका अनुसार ▪ स्थलगत अनुगमन ▪ सार्वजनिक परीक्षण, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनवाई ▪

परिच्छेद १०: नतिजा खाका

१०.१ पृष्ठभूमि

आवधिक योजनाले परिकल्पना गरेको सोच। लक्ष्य र उद्देश्यलाई कसरी प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने तथ्यलाई तर्कसङ्गत ढङ्गबाट नतिजा खाकामा प्रस्तुत गरिएको छ। नेपालको विगतको अनुभव र राष्ट्रिय योजना आयोगले अभ्यासमा ल्याएको नतिजा खाकाको ढाँचालाई नै आधार मानी यस आवधिक योजनाको नतिजा खाका तर्जुमा गरिएको छ। पालिकालाई बार्षिक र क्षेत्रगत गुरु योजनाहरु तर्जुमा गर्न, सञ्चालित परियोजनाहरुको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न र स्वयम् आवधिक योजना तयार गर्न समेत यसले मद्दत गर्दछ।

१०.२ नतिजा खाका

बिषयगत नतिजा खाका निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

१. आर्थिक क्षेत्र (२०७८/७९ को स्थिर मूल्यमा आधारित)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य २०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
प्रभाव	कुल गार्हस्थ उत्पादन	रु करोड							बजेट बक्तव्य	▪ गाँउपालिका ▪ प्रदेश सरकार ▪ संघीय सरकार ▪ गैर सरकारी संस्थाहरु ▪ दातृ निकायहरु	▪ नीजि क्षेत्रको सहयोग भएको हुनेछ ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ
प्रतिफल१	प्रति व्यक्ति आय	अ. डलर	८३०	८५०	८६०	९००	९५०	१०००	बजेट वक्तव्य		
प्र. २	आर्थिक बृद्धिदर	प्रतिशत	१५०	१६०	१८०	२००	२२५	२५०			
प्र. ३	प्रतिव्यक्ति गार्हस्थ उत्पादन	रुपैया	७	७.७	८	८.५	९	९.५			
प्र. ४	गार्हस्थ उत्पादनमा प्राथमिक क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	६०	६५	६८	७१	७४	७९			
प्र. ५	गार्हस्थ उत्पादनमा द्वितिय क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	४५	४०	३७	३४	३२	२९			
प्र. ६	गार्हस्थ उत्पादनमा तृतीय क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	१४	१६	१८	२१	२३	२५			
प्र. ७	गरिवीको रेखामुनीको परिवार	प्रतिशत	३१.३	३०	२८	२६	२३	२१			
प्र. ८	मानव विकास सूचाङ्क	सूचाङ्क	०.४३	०.४४	०.४५	०.४६	०.४७	०.४८	रा.यो.आ.		
प्र. ९	कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर	प्रतिशत	६.७	६.९	७.३	७.९	८.५	९.२	के.त.वि.		
प्र. १०	सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर	प्रतिशत	४.५	४.७	५.१	५.३	५.६	६.१	के.त.वि.		
प्र. ११	मुद्रा स्फिति	प्रतिशत	५.३	५.४	५.५	५.७	६.९	६.२	मूल्य सुचांक		

१.१ कृषि क्षेत्र											
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार बर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	कृषि क्षेत्रको कुल गार्हस्थ उत्पादन	रु करोड	१०	१५	२०	३०	४०	५०	गाँउपालिकाको बार्षिक प्रगति प्रतिवेदन	▪ गाउपालिका ▪ प्रदेश सरकार ▪ संघीय सरकार ▪ गैर सरकारी संस्थाहरु ▪ दातृ निकायहरु	▪ कृषि सामाग्री समयमा आपूर्ति हुनेछ। ▪ कृषि पूर्वाधार विकासमा अन्तर सरकारी समन्वय भएको हुनेछ। ▪ दातृ निकाय र गैसरकारी संस्थाहरुको निरन्तर सहयोग हुनेछ।
प्र. १	आलु उत्पादन	मे.ट.	१२०	१५०	१७०	१९०	२२०	२५०			
प्र. २	मकै उत्पादन	मे.ट.	१५०	१६०	१७०	१७५	१८५	१९५			
प्र. ३	धान	मे.ट.	१३०	१३५	१४०	१५०	१६०	१६५			
प्र. ४	तरकारी व्यवसायिक उत्पादन	हेक्टर	५	१०	२०	३०	४०	५०			
प्र. ५	व्यवसायिक तरकारी उत्पादनमा संलग्न कृषक	प्रतिशत	१.२	३	५	१५	२५	३०			
प्र. ६	फलफुल उत्पादन	मे.ट.	१०	१५	२०	२५	३०	४०			
प्र. ७	सक्रिय व्यवसायिक कृषक समुह	संख्या	४०	५०	५५	६०	६५	७०			
प्र. ८	कृषक तालिम	संख्या	२०	३०	४०	४५	५०	६०			
प्र. ९	पकेट क्षेत्र विकास	संख्या	१	२	३	५	७	८			
प्र. १०	कफि उत्पादन	मे.ट.	१०	१२	१४	१५	२०	३०			
प्र. ११	कृषि सहकारी संस्था	संख्या	३	५	७	८	१०	१२			
प्र. १२	दुग्ध उत्पादन	रु लाख	३५	४०	५०	६०	६५	७०			
प्र. १३	दुग्ध चिस्यान केन्द्र	संख्या	-	-	१	२	-	३			
प्र. १४	कृषि उपज संकलन केन्द्र	संख्या	-	१	२	४	५	६			
प्र. १५	व्यवसायिक पशु फार्म	संख्या	-	१	१	४	५	७			

१.२ उद्योग, व्यापार तथा व्यवसाय											
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	गार्हस्थ उत्पादनमा उद्योग व्यवसायको योगदान	प्रतिशत	१.५	३	५	७	९	१०	गापाको वजेट वक्तव्य	गाँउपालिका	
प्रतिफल १	लघु तथा घरेलु उद्योगहरु	संख्या	२६८	२८०	३००	३५०	४००	५००	गाँउपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन	▪ गाँउपालिका ▪ प्रदेश सरकार ▪ संघीय सरकार ▪ गैर सरकारी संस्था र दातृ निकायहरु	▪ नीजि क्षेत्रको सहयोग भएको हुनेछ ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ
प्र. २	रोजगारी सृजना	संख्या	६७३	७००	९००	१०००	१२००	१५००			
प्र. ३	उद्यम विकास तालिम लिने युवा	संख्या	-	५०	७०	९०	१५०	२००			
प्र. ४	सिप मुलक तालिम लिने महिला	संख्या	-	१५०	२५०	३००	४००	५००			
प्र. ५	उत्पादनमुलक उद्योग	संख्या	-	-	३	५	७	१०			
प्र. ६	औधोगिक ग्राम	संख्या	-	-	-	-	-	१			
प्र. ७	हाज बजार	संख्या	१	२	३	४	५	५			

१.३ पर्यटन											
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	पर्यटक आगमन	संख्या	-	१५०	३००	५००	७५०	१०००	गाँउपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन	▪ गाँउपालिका ▪ प्रदेश सरकार ▪ संघीय	▪ नीजि क्षेत्रको सहयोग भएको हुनेछ
प्रतिफल १	रोजगारी सृजना	संख्या	-	-	२०	५०	१००	१५०			

प्र. २	स्थानीय स्तरका पर्यटकिय होटल	संख्या	-	-	१	३	५	१५००		सरकार ▪ गैर सरकारी संस्थाहरु ▪ दातृ निकायहरु	▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ ▪ पर्यटन बोर्डको सहयोग भएको हुनेछ ▪ पर्यटन क्षेत्रमा वित्तिय संस्थाको ऋण लगानी भएको हुनेछ
प्र. ३	होमस्टे	संख्या	-	२	५	१०	१५	२०			
प्र. ४	प्रमुख गन्तव्य स्थल विकास	संख्या	-	१	३	५	७	१०			
प्र. ५	पर्यटन सूचना केन्द्र	संख्या	-	-	१	-	-	-			
प्र. ६	नयाँ पद मार्ग	किमि	-	३	५	९	१२	१५			
प्र. ७	कोशेली घर	संख्या		१	-	३	-	४			
प्र. ८	पर्यटन तालिम	जना	-	२५	५०	७५	१००	१२५			
प्र. ९	मठ मन्दिर मर्मत संभार र जिर्णोद्वार	संख्या	-	१	-	३	-	५			

१.४ बैंक, बित्तिय संस्था र सहकारी

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य २०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
प्रभाव	बैंक लघुवित्त	संख्या	१	-	२	-	-	३	▪ गाँउपालिका को प्रगति प्रतिवेदन ▪ बैंक तथा वित्तिय संस्थाको बार्षिक प्रतिवेदन	▪ गाँउपालिका ▪ स्थानीय बैंक तथा सहकारी संस्थाहरु	▪ नीजि क्षेत्रको सहयोग भएको हुनेछ ▪ बैंक तथा वित्तिय संस्थाको सहयोग भएको हुनेछ
प्रभाव	सहकारी संस्था	संख्या	४०	४५	५०	५५	६०	६५			
प्रतिफल १	बैंक तथा वित्तिय संस्थामा कम्तिमा एक जनाको खाता भएको परिवार	प्रतिशत	-	२०	३०	४०	५०	७०			
प्र. २	सहकारीको उत्पादन क्षेत्रमा लगानी	प्रतिशत	-	२०	३०	४०	५०	७५			
प्र. ३	वित्तिय साक्षरता	प्रतिशत	-	१०	१५	२५	३५	५०			
प्र. ४	सहकारी तालिम	जना	१०	२०	५०	७०	९०	१५०			
प्र. ५	रोजगारी	जना	-	१०	२५	३०	४०	५९			

२. समाजिक क्षेत्र												
२.१ शिक्षा												
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार बर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	साक्षरता	प्रतिशत	५७	६०	६२	६५	७०	७५	गाँउपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन	▪ गाँउपालिका, ▪ प्रदेश सरकार ▪ स्थानीय विद्यालयहरु	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ
प्रतिफल१	आधारभुत तहको खुद भर्ना दर	प्रतिशत	९७.३१	९७.८	९८.१	९८.५	९८.८	९९			
प्र. २	माध्यमिक तहको खुद भर्ना दर	प्रतिशत	५०.३३	५५	६०	६५	७०	७५			
प्र. ३	१०+२ सम्मको शैक्षिक उपलब्धि	प्रतिशत	१.४६	२.२	३.२	४.१	४.८	५			
प्र. ४	विद्यालयमा रहने औसत अवधि	बर्ष	२.४७	२.३	३.१	३.८	४.६	५			
प्र. ५	प्राविधिक शिक्षालय	संख्या	-	-	-	-	१	-			
प्र. ६	अनौपचारिक क्षिक्षा	जना	-	२५	५०	७५	१५०	३००			
प्र. ७	शिक्षक तालिम	संख्या	१०	१५	१८	२२	२५	३०			
प्र. ८	शिक्षकको पुदपूर्ति	प्रतिशत	७५	८०	८५	९०	९५	१००			
प्र. ९	साक्षरता (५ बर्ष माथी)	प्रतिशत	५७.४४	६०	६२	६५	७०	७५			

२.२ स्वास्थ्य तथा पोषण											
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार बर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	१ घण्टा भित्र स्वास्थ्य संस्थामा पहुँच भएको घरपरिवार	प्रतिशत	५०	५५	६०	६५	७०	७५	▪ गाँउपालिकाको प्रगति	▪ गाँउपालिका	▪ सामुदायिक संघ संस्था र

प्रतिफल १	मातृ मृत्युदर (प्रतिलाख जिवित जन्ममा)	जना	२४०	२२०	२००	१८०	१६०	१५०	प्रतिवेदन ▪ स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाहरुको बार्षिक प्रगति प्रतिवेदन	▪ प्रदेश सरकार ▪ स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाहरु	नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ ▪ संघीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भएको हुनेछ
प्र. २	५ बर्ष मुनिका बाल मृत्युदर (प्रति हजार जिवित जन्ममा)	जना	३९	३६	३२	३०	२७	२५			
प्र. ३	१५ शैयाको अस्पताल	संख्या	-	-	-	-	-	१			
प्र. ४	पूर्ण खोप लिने बालबालिका	प्रतिशत	६५	७०	७५	८०	८५	९०			
प्र. ५	विरामी पर्दा स्वास्थ्य संस्था जाने व्यक्ति	प्रतिशत	६५	७०	७५	८०	८५	९०			
प्र. ६	प्रशुति सेवा र वर्थिङ सेन्टर	सख्या	१	२	-	३	-	४			
प्र. ७	परिवार नियोजनाको साधन प्रयोग गर्ने दर	प्रतिशत	३९	४५	५०	५५	६०	७०			
प्र. ८	भिटामिन "ए" प्राप्त गर्ने वालबालिका	प्रतिशत	७०	७५	८०	८५	९०	९५			
प्र. ९	घुम्ति स्वास्थ्य शिविर	पटक	-	१	२	२	३	४			
प्र. १०	स्वास्थ्य संस्थामा प्रसुति	प्रतिशत	४१	४५	५०	५५	६५	७५			
प्र. ११	स्वास्थ्य विमा गर्ने परिवार	प्रतिशत	५	१०	१५	१८	२०	२५			
प्र. १२	झाडापखाला संक्रमण दर प्रति हजारमा	जना	६८	६०	५०	४०	३०	२०			
प्र. १३	बाल कुपोषण दर	प्रतिशत	३३	३०	२८	२५	२०	१५			
प्र. १४	स्वास्थ्य पोषण कार्यक्रम पुगेको बिद्यालय	प्रतिशत	५०	६०	७०	८०	९०	१००			

२.३ खानेपानी तथा सरसफाई											
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा पुगेको घरपरिवार	प्रतिशत	७२	७६	८०	८५	९०	९५	▪ गाँउपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन ▪ स्थानीय खानेपानी उपभोक्ता समितिको बार्षिक प्रतिवेदन	▪ गाँउपालिका ▪ प्रदेश सरकार ▪ स्थानीय खानेपानी उपभोक्ता समिति	उपभोक्त समिति र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ संघीय र प्रदेश सरकारको सहयोग भएको हुनेछ
प्रतिफल १	पाईप मार्फत खानेपानी पुगेको घरपरिवार	प्रतिशत	८४	८८	९०	९३	९७	१००			
प्र. २	शौचालय भएको घरपरिवार	प्रतिशत	६६	७०	७५	८०	९०	१००			
प्र. ३	जनशक्ति तालिम	जना	१०	१५	२०	२५	३०	३५			
प्र. ४	खानेपानीको स्रोत संरक्षण र सरसफाई	प्रतिशत	३०	४०	५५	७०	८०	९०			
प्र. ५	मुख्य बजार क्षेत्रमा सार्वजनिक शौचालय	संख्या	०	१	२	३	४	५			
प्र. ६	जनचेतना कार्यक्रम	संख्या	१	२	३	५	५	५			

२.४ यूवा तथा खेलकुद											
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	बेरोजगारी	प्रतिशत	१६	१५	१४	१३	१२	१०	▪ गाँउपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन	▪ गाँउपालिका ▪ प्रदेश	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक
प्रतिफल . १	वैदेशिक रोजगारीमा गएका यूवा	प्रतिशत	५.१९	५.१०	४.८	४.७	४.५	४.२			

प्र. २	युवा संजाल	संख्या	-	२	३	५	७	१०		सरकार ▪ स्थानीय क्लबहरु	समाजको सहयोग भएको हुनेछ ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ
प्र. ३	स्थानिय स्तरको खेकलुद मैदान	संख्या	-	१	२	२	३	४			
प्र. ४	कभर्ड हल	संख्या	-	-	-	-	-	१			
प्र. ५	माध्यमिक विद्यालयमा खेलकुद शिक्षक र सामाग्री	प्रतिशत	५०	६०	७०	८०	९०	१००			
प्र. ६	खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना	संख्या	-	१	-	२	-	३			
प्र. ७	क्लबहरुको क्षमता अभिवृद्धि	संख्या	-	२	३	५	७	१०			

२.५ लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	नेतृत्वदायी पदमा महिला तथा लक्षित वर्गको प्रतिनिधित्व	प्रतिशत	-	२५	३०	३३	४०	५०	▪ गाँउपालिकाको प्रगति प्रतिवेदन ▪ स्थानीय वित्तिय संस्थाको बार्षिक प्रतिवेदन ▪ स्थानिय स्वास्थ्य संस्थाको बार्षिक प्रतिवेदन	▪ गाँउपालिका ▪ प्रदेश सरकार ▪ स्थानीय क्लबहरु ▪ स्थानीय वित्तिय संस्थाहरु ▪ स्थानीय स्वास्थ्य संस्था	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ
प्रतिफल . १	महिलाको नाममा जग्गा जमिन भएको	प्रतिशत	६.८७	७.५	८.५	१०	१२	१५			
प्र. २	महिला घरमुली भएको घरपरिवार	प्रतिशत	१२.६	१४	१६	१८	२०	२२			
प्र. ३	बैंक खाता भएका महिला	प्रतिशत	८	१५	२५	३५	४५	५०			
प्र. ४	महिला साक्षरता	प्रतिशत	४९.७६	५३	५८	६३	६८	७०			
प्र. ५	लक्षित तथा पिछडिएका वर्गलाई क्षमता विकास तालिम	जना	-	१०	२०	३०	४०	५०			
प्र. ६	महिला तथा जेष्ठ नागरिक लक्षित स्वास्थ्य घुम्ति शिविर वार्षिक	संख्या	-	१	२	३	३	३			
प्र. ७	कुनैपनि प्रकारको अपांगता हुने जनसंख्या	प्रतिशत	१.९७	१.८८	१.७२	१.६९	१.६०	१.५०			

प्र. ८	अपांग बालबालिकालाई विशेष शिक्षा प्रदान	प्रतिशत	-	१०	२०	३०	४०	५०			
प्र. ९	तालिम प्राप्त अपांगता भएका व्यक्ति	संख्या	-	१०	२०	३०	४०	५०			
प्र. १०	बाल क्लव	संख्या	-	१	२	३	५	७			

३. पूर्वाधार क्षेत्र

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार बर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	न्यूनतम पूर्वाधार (सडक, विद्युत, मोवाईल र टेलिभिजन) सुविधा भएका घरधुरी	प्रतिशत	१०	१५	२०	३०	४०	५०	▪ गाँउपालिका को प्रगति प्रतिवेदन	▪ गाँउपालिका ▪ प्रदेश सरकार	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ ▪ दातृ निकाय तथा अन्य संघ संस्थाहरुको सहयोग निरन्तर रहने छ
प्रतिफल १	पक्की सडक	कि.मि.	-	५	१५	२५	३५	५०			
प्र. २	ग्राभेल सडक	कि.मि.	५०	७०	९०	१२०	१३०	१५०			
प्र. ३	झोलुंगे पुल	संख्या	-	३	३	५	५	६			
प्र. ४	पक्की पुल	संख्या	-	३	४	५	६	७			
प्र. ५	वत्तिको लागि विद्युत प्रयोग गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	६५	७०	७५	८०	९०	१००			
प्र. ६	मोवाईल प्रयोगकर्ता	प्रतिशत	६०	७०	९०	१००	१००	१००			
प्र. ७	ईन्टरनेट प्रयोगकर्ता	प्रतिशत	-	१	३	५	७	१०			
प्र. ८	डिस होम भएका घरधुरी	प्रतिशत	१०	१५	२०	२५	३०	५०			
प्र. ९	भूकम्प प्रतिरोधी मापदण्ड अनुसार निर्मित घर	संख्या	-	५०	७०	१५०	३००	५००			

प्र. १०	थप लघु जलविद्युत आयोजना	संख्या	-	१	२	३	३	४			
प्र. ११	भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण तालिम जनशक्ति	जना	-	२०	३०	५०	७०	१००			
प्र. १२	गाँउपालिका तथा वडा कार्यालय भवन	अवस्था				आफ्नै भवन निर्माण भैसक्ने					
प्र. १३	डिजिटल सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	-	२	५	७	१०	१५			
प्र. १४	भवन संहिता र निर्माण मापदण्ड कार्यान्वयन	अवस्था	पूर्ण कार्यान्वय भएको हुनेछ								
प्र. १५	मुख्य बजार र वस्ती क्षेत्रमा ढल संजाल निर्माण	अवस्था				निर्माण सम्पन्न भएको हुनेछ					
प्र. १६	फोहोरमैला तथा ढल व्यवस्थापन सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम (बार्षिक)	संख्या	-	२	४	५	५	७			
प्र. १७	विपद व्यवस्थापन कोषको गठन	अवस्था			गठन भएको हुनेछ						
प्र. १८	भूकम्पले क्षतिग्रस्त संरचनाहरुको पुनिर्माण	अवस्था				सम्पन्न भैसकेको हुनेछ					

४. लोकतन्त्र र सुशासन

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार बर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	सेवा सन्तुष्टि	प्रतिशत	३०	३५	५०	५५	६०	७०	▪ तेस्रो पक्ष सेवा सन्तुष्टी सर्भे	गाँउपालिका	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको
प्रतिफल १	गाँउपालिका र वडा कार्यालयमा नागरिक वडापत्रको कार्यान्वयन	प्रतिशत	५०	६०	७०	८०	९०	१००	▪ गाँउपालिका को प्रगति प्रतिवेदन		
प्र. २	पदपूर्ति	प्रतिशत	७०	७५	८०	८५	९०	१००			

प्र. ३	कानुन, नीति, कार्यविधि तर्जुमा	प्रतिशत	३०	४०	५०	६५	८५	१००			हुनेछ ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ
प्र. ४	क्रियाशिल नीतिगत समिति तथा संयुन्त्र	प्रतिशत	२५	३०	३५	४०	४५	५०			
प्र. ५	ठूला आयोजनाहरुको सार्वजनि सुनवाई र सामाजिक लेखापरिक्षण बार्षिक	पटक	२	३	४	४	४	४			
प्र. ६	गाँउपालिका र स्थानीय प्रहरी प्रशासनको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक	२	२	४	४	६	६			
प्र. ७	जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक	२	२	४	४	६	६			
प्र. ८	मानव अधिकार उल्लघनका घटनाहरुको न्यायिक निरुपण	प्रतिशत	३०	५०	७०	८०	९०	१००			
प्र. ९	न्याय समितिका पदाधिकारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक	२	२	३	३	३	३			
प्र. १०	आन्तरिक आय बृद्धि	प्रतिशत	१०	१५	२०	५०	७०	१००			
प्र. ११	विद्युति भुक्तानी प्रणालीबाट राजश्व संकलन	प्रतिशत	१०	२०	३०	४०	५०	६०			
प्र. १२	प्रगति समिक्षा	पटक	२	२	२	३	४	४			
प्र. १३	अनलाई सेवा	प्रतिशत	१०	२०	३०	४०	५०	५०			

५. वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन क्षेत्र											
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	एकाई	आधार बर्ष (२०७८/७९)	लक्ष्य					पुष्ट्याईको आधार	कार्यान्वयन निकाय	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
				२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४			
प्रभाव	वन ढाकेको क्षेत्रफल		हाल ६८% वन रहेको सो क्षेत्रको कायम रहने छ						▪ गाँउपालिका को प्रगति प्रतिवेदन	गाँउपालिका	▪ सामुदायिक संघ संस्था र नागरिक समाजको सहयोग भएको हुनेछ ▪ अन्तर सरकार समन्वय भएको हुनेछ
प्रतिफल १	वन जलाधार संरक्षण कार्यक्रम	संख्या	२	३	४	४	५	५			
प्र. २	बजार केन्द्रमा फोहोरमैला व्यवस्थापन	संख्या	०	१	२	३	४	५			
प्र. ३	खाना पकाउन काठ दाउराको प्रयोग गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	९८	९५	९०	८५	८०	७५			
प्र. ४	जोखिम नक्शाङ्कन भएको क्षेत्र	प्रतिशत	०	२०	३०	५०	६०	७०			
प्र. ५	शौचालय प्रयोग गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	३५	५०	६०	७०	८०	९५			
प्र. ६	पहिरो जोखिम क्षेत्र संरक्षण	प्रतिशत	१०	२०	३०	४०	५०	७०			
प्र. ७	भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त संरचना पुननिर्माण र पुनर्थापना	प्रतिशत	५०	६०	७०	८०	९०	१००			
प्र. ८	भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण तालिम जनशक्ति	जना	-	२०	३०	५०	७०	१००			
प्र. ९	विपद व्यवस्थापन कोषको गठन	अवस्था			गठन भएको हुनेछ						
प्र. १०	भूकम्प प्रतिरोधी मापदण्ड अनुसार निर्मित घर	संख्या	-	५०	७०	१५०	३००	५००			
प्र. ११	सार्वजनि जमीन संरक्षण	प्रतिशत	१०	२०	३०	४०	५०	६०			

सन्दर्भ सामाग्री

- राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७८); *स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन*, राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल सरकार, सिंहदरवार काठमाण्डौ
- ____________ (२०७६); *पन्ध्रौ योजना (आर्थिक बर्ष २०७६/७७-२०८०/८१)*, राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल सरकार, सिंहदरवार काठमाण्डौ
- ____________ (२०७६); स्थानीय अनुकुलन कार्ययोजना खाका, नेपाल सरकार, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाण्डौ
- प्रदेश नं १ (२०७५); *सूचना चित्र (Infographic) प्रथम आवधिक योजना*, प्रदेश सरकार, प्रदेश योजना आयोग, प्रदेश नं १, विराटनगर, नेपाल
- ____________ (२०७५); *प्रथम आवधिक योजना*, आर्थिक बर्ष (२०७६/७७-२०८०/८१), प्रदेश सरकार, प्रदेश योजना आयोग, प्रदेश नं १, विराटनगर, नेपाल
- ___________ (२०७६/७७); *प्रदेश पार्श्वचित्र*, प्रदेश योजना आयोग, प्रदेश नं १, विराटनगर, नेपाल
- लिखु गाउपालिका (२०७८); *आर्थिक बर्ष २०७८/७९ को नीति तथा कार्यक्रम, आर्थिक ऐन तथा विनियोजन ऐन*, लिखु गाउपालिकाका, प्रदेश नं १, झापा, नेपाल
- ___________ (२०७८); *लिखु गाउपालिकाको बुलेटिन,* बर्ष १, अंक १, २०७८, गौरादह नगरपालिका, प्रदेश नं १, झापा, नेपाल
- ________ (२०७८); *नीति कार्यक्रम तथा बजेट*, लिखु गाउपालिकाका, प्रदेश नं १, नेपाल
- Central Bureau of Statistics (2011): *National Population Housing Census*, Government of Nepal, Central Bureau of Statistics, Kathmandu
- ____________ (2018): *National Economic Census, Provincial Profile of Province No. 1*, Central Bureau of Statistics, Government of Nepal, Kathmandu
- Government of Nepal (2020): *HMIS 2075/76*, Department of Health Services, Ministry of Health and Population, Government of Nepal, Kathmandu
- _________________ (2015): *National Land-use Policy 2015*, Ministry of Land Reform and Management, Kathmandu, Nepal
- ____________ (2020): *Nepal Human Development Report 2020, Beyond Graduation: Productive Transformation and Prosperity*, National Planning Commission, Singha Durbar, Kathmandu, Nepal
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ (परिच्छेद ६ दफा २४ र २५, परिच्छेद ९ दफा ५४ देखि ६८ र परिच्छेद १० दफा ६९ देखि ८०)
- स्थानीय तहहरुको संगठन तथा व्यवस्थापन संरक्षण खण्ड (ख), *गाउपालिकाहरुको दरवन्दी तेरिज (४६०)* संघिय मामिला तथा सामान्य प्रसाशन मन्त्रालय

- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४, (परिच्छेद २ राजस्वको अधिकार; परिच्छेद ३ राजस्वको बाँडफाँट; परिच्छेद ४ अनुदानको अवस्था; परिच्छेदः ५, वैदेशिक सहायता र आन्तरिक ऋण; परिच्छेद ६ सार्वजनिक खर्च व्यवस्था; परिच्छेद ७ राजस्व र व्ययको अनुमान; परिच्छेद ८ः वित्तीय अनुशासन)
- स्थानीय अनुकूलन कार्ययोजना खाका-२०७६, *नेपाल सरकार वन तथा वातावरण मन्त्रालय* सिंहदरवार, काठमाडौं

अनुसूचीहरु

अनुसूची १: माइन्यूट

अनुसूची १.१: अभिमूखीकरण तथा तयारी कार्यशाला, निर्देशक समिति तथा विषयगत समिति, वडा भेला तथा विषयगत समितको भेला सम्वन्धित माइन्यूट

आज मिति २०७८ साल पौष १२ गतेका दिन ओखलढुंगा जिल्ला लिखु गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमाको अभिमुखिकरण गोष्ठी गाउँपालिका अध्यक्ष श्री गोविन्द बहादुर पौड्यालज्युको अध्यक्षतामा गाउँपालीकाको सभा हल यसमा पार्थवे इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी प्रा. ली. का विज्ञ टोली सहित सरोकारवाला आमन्त्रित महानुभावहरुको तपसिलको उपस्थितीमा बैठक बसि देहाय अनुसारको निर्णयहरु गरियो ।

उपस्थिति

१) गोविन्द बहादुर पौडेल अध्यक्ष
२) शान्ता दुर्गेमल्ल उपाध्यक्ष
३) दिनानाथ चौधरी नि. प्र. प्र. अ.
४) कुमार राज सुवेदी वडा अध्यक्ष वडा नं १
५ रामहरि बुढाथोकी " २
६. गोपाल खड्का " ३
७, धन बहादुर कार्की " ४
८. गोपाल बहदुर खत्री " ५
९, टिका राम क्याप्छाकी " ६
१०, वेद बहादुर कार्की " ७
११, विशाल कुमार पौडेल " ८
१२, शुकवीर तामाङ " ९
१३, अप्सरी पाण्डे सुवेदी गा.पा. सदस्य
१४, राम कुमार आचार्य नेकपा एमाले पा.क. अध्यक्ष
१५, राज कुमार खोगी - माओवादी केन्द्र. पार्टी प्रतिनिधि
१५, भीम बहादुर मगर वडा सदस्य वडा नं ४
१६. रविशंकर कुमार दास (इन्जिनियर)
१७, सोकर्णा श्रेष्ठ वडा सदस्य वडा नं ३
१८ डा० संतोष कुमार यादव आयुर्वेद - डुमुर -

~~विषय~~

प्रस्ताव नं. १ : निर्देशक समितिको गठन सम्बन्धमा

प्रस्ताव नं. २ : विषयगत समितिको गठन

प्रस्ताव नं. ३ : वडा भेला र विषयगत समिति संग भेला तथा छलफल

निर्णय नं. १ माथि छलफल गर्दा निर्देशक समिति गठन यस भन्दा पहिले नै बनिसकेको समितिलाई अनुमोदन गर्ने निर्णय गरियो । जसको प्रतिलिपी संलग्न सम्बोकल्ला गर्ने निर्णय गरियो ।

निर्णय नं. २ माथि छलफल गर्दा विषयगत समितीको गठन पहिले नै बनिसकेको हुनाले त्यही समितीलाई अनुमोदन गरियो ।

निर्णय नं. ३ : वडा भेला निम्न अनुसार तय गरियो

वडा नं.	मिति	समय	स्थान
१८— १	२०६८/०५/१६	१० बजे	वडा कार्यलय
१५ — २	२०६८/०५/१४	१०	,, ,,
३	२०६८/०५/१४	१०	,, ,,
४	२०६८/०५/१३	१०	,,
५	२०६८/०५/१३	१०	,,
६	२०६८/०५/१६	१०	,, ,,
— ७	२०६८/०५/१५	१०	,, ,,
८	२०६८/०५/१६	१०	,, ,,
९	२०६८/०५/१६	१०	,, ,,

वडा भेला सम्पन्न भए पछि पालिकामा विषयगत समितिसंग बैठक बस्ने निर्णय गरियो ।

लिखु गाउँपालिकाको आवधिक विकास योजना तर्जुमा संबन्धी अभिमुखिकरण तथा पूर्व योजना तर्जुमा कार्यसाला गोष्ठीमा अध्यक्ष ,उपाध्यक्ष,विभिन्न राजनितिक दलका प्रतिनिधि,कार्यपालिका सदस्यहरु,उधोग वाणिज्य संघका प्रतिनिधि, लिखु गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न संघ संस्था ,सहकारी संस्थाका प्रतिनिधि,बुद्धिजीवि,नागरिक समाज र सरोकारवाला संबद्ध पक्ष,कर्मचारीहरुको उपस्थितीमा आवधिक योजनाको आवश्यकता ,तर्जुमा प्रकृया र कार्यान्वियन,यसका विभिन्न पक्षहरुको बारेमा अन्तरकृयात्मक छलफल र अभिमुखिकरण पश्चात बैठकले देहाय बमोजिमका निर्णय गर्यो।

प्रस्ताव नं १ आवधिक योजना तर्जुमा निर्देशक समिति गठन संबन्धमा।

निर्णय नं. १-प्रस्ताव नं १ उपर छलफल गर्दा लिखु गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमाको समग्र प्रकृयालाइ निर्देशन र समन्वय गर्न देहाय बमोजिमको एक निर्देशक समिति गठन गर्ने निर्णय गरियो।

गा.पा.अध्यक्ष-संयोजक
गा.पा.उपाध्यक्ष-उप संयोजक
विषयगत समितिका संयोजकहरु-सदस्य
कार्यपालिकाका सबै सदस्यहरु-सदस्य
विषयगत शाखा प्रमुखहरु-सदस्य
संयोजकले तोकेको कम्तिमा एक जना महिला समेत निजी क्षेत्र,गैस.स. तथा स्थानिय विषय विज्ञ ३ जना-सदस्य
प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत-सदस्य सचिव

प्रस्ताव नं २ विषयगत समितिसँग छलफल संबन्धमा।

निर्णय नं. २-प्रस्ताव नं २ उपर छलफल गर्दा पूर्व गठित बैठकको निर्णयानुसार गठित विषयगत समितिसँग आवश्यक छलफल गरि आवश्यक राय परामर्श लिई लिखु गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमाको प्रकृया अगाडि बढाउने निर्णय गरियो।

प्रस्ताव नं ३ विभिन्न समितिहरु गठन गर्ने संबन्धमा।

निर्णय नं. ३-प्रस्ताव नं ३ उपर छलफल गर्दा नियमाणुसार तपसिल बमोजिमको विभिन्न समिति गठन गर्ने निर्णय गरियो।

तपसिल

क)श्रोत अनुमान तथा सिमा निर्धारण समिति

सं योजकः गोविन्द ब. पौडेल
सदस्यः शान्ता ढुङ्गेल
सदस्यः गोपाल खड्का
सदस्यः अप्सरी पाण्डे सवेदी
सदस्यः लाल कुमारी तोलाङ्गी बर्मे
सदस्यः मावर सनुवार
सदस्य सचिवः अभय कुमार गुप्ता

लिखु गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
यसम, ओखलढुंगा
प्रदेश नं. १ नेपाल
स्था : २०७३

ख) राजश्व परामर्श समिति

सं योजकः शान्ता ढुङ्गेल
सदस्यः अभय कुमार गुप्ता
सदस्यः घन ब. कार्कि
सदस्यः अप्सरी पाण्डे सुवेदी
सदस्य सचिवः बलराम फुयल

ग) विषयगत सिमितको विवरण

अ) आर्थिक विकास समिति
सं योजकः रामहरी बढाथोकि
सदस्यः विशाल कु. पौडेल
सदस्यः मावर सुनुवार
सदस्यः गोपाल खड्का
सदस्यः सोकर्ण श्रेष्ठ
सदस्य सचिवः लवहरी खत्री (कृषि सहायक पाँचौ)

आ) सामाजिक विकास समिति
सं योजकः विशाल कु. पौडेल
सदस्यः मावर सुनुवार
सदस्यः तिलक माया खत्री
सदस्यः जागेश्वर भट्टराई
सदस्यः नरमाया कार्की
सदस्य सचिवः अशोक घिमिरे (शिक्षा अधिकृत)

दिनानाथ चौधरी
दिनानाथ चौधरी
नि. प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

अनुसूची १.२: वडा भेला

आज मिति २०७८ साल पौष १८ गते को दिन लिखु गाउँपालिका वडा नं. १ ओखलढुंगामा आवधिक योजना तर्जुमाको लागि सहभागितामूलक ग्रामीण मूल्यांकन गोष्ठी सञ्चालन गर्न को अध्यक्षतामा चिनुरीगाउँ वडा कार्यालयमा पालावे इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी प्रा.लि. का विज्ञ टोलीको सहयोगमा तपसिलको उपस्थितिमा बैठक बसी देहाय अनुसारको निर्णय हुन गएको छ।

उपस्थिति

1. वडा सदस्य अध्यक्ष ओम प्रकाश सुवेदी — ओम प्रकाश
2. वडा सदस्य मखमली वि.क — मखमली
3. वडा सदस्य नर माया कार्की — नरमाया
4. स्कूल प्रतिनिधि भीम राज सुवेदी — [signature]
5. ने.का पार्टी प्रतिनिधि टेक ब० कार्कि — [signature]
6. महिला प्रतिनिधी उर्मिला ढुंगेल — उर्मिला
7. वि.व्य.स. अध्यक्ष हरि कुमार कार्कि — [signature]
8. टेक ब० खड्का — [signature]
9. पार्टी प्रतिनिधि (माओवादी केन्द्र) केशव कार्कि — [signature]
10. सहभागी दिपक खड्का — [signature]
11. का.स. सुमित्रा ढुंगेल — [signature]
12. युवा क्लब प्रतिनिधी अनिता राई — [signature]
13. " " कास. गोविन्द कुमार घिमिरे — [signature]
14. नर बहादुर बोगटी — नरे
15.
16.

आज मिति २०७८।०३।१५ गतेको दिन ओखलढुंगा जिल्ला लिखु गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमाको अभिमुखिकरण गोष्टी वडा ३ वडा अध्यक्ष श्री रामहरी बुढाथोकी ज्यूको अध्यक्षतामा वडा कार्यालयको सभा हलमा यस पाथवे इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी प्रा.ली का विज्ञ टोलि सहित सरोकारवाला आमन्त्रीत महानुभावहरूको तपशिलको उपस्थितिमा बैठक बसि देहाय अनुसारको निर्णय गरिएको छ ।

उपस्थिति

१. वडा अध्यक्ष :- रामहरि बुढाथोकी
२. वडा सदस्य :- राम कुमार बोगटी
३. " " :- खेट बहादुर तामाङ
४. " " :- गिता माया विश्वकर्मा
५ " " :- सिता खत्री
६. " सचिव :- दिनेश खड्का
७. पार्टी प्रतिनिधि ने.का.पा एमाले वडा कमिटी अध्य- शंकर कुमार भण्डारी
८. ने.का गाउँ पा० सभापती - शितेन्द्र बहादुर भण्डारी
९. - ने.क.पा० माओवादी केन्द्र वडा कमिटी अध्- केवल बहादुर खड्का
१०. ने.क.पा.एमाले पालिका क० अध्यक्ष - राम कुमार घिमिरे
११. ज्ञानज्योती मा.वि.प्रधानाध्यापक - हरिश्चन्द्र दाहाल
१२. आधारभूत स्वास्थ्य कार्यालय प्रमुख - मेलिना कार्की
१३. सहकारी प्रतिनीधि - पूर्ण बहादुर खड्का
१४. माथिल्ला संजाल - सचिव जानुका बराल दाहाल
१५ स्थानीय समाजसेवी - पुष्प बहादुर खड्का
१६. " - " - देव कुमार खड्का
१७ " - " - तिल बहादुर खत्री
१८ " - " - तेज बहादुर बुढाथोकी
१९ " - " - प्रेम बहादुर बुढाथोकी
२० " - " - राजेन्द्र खड्का
२१.

प्रस्तावीत योजनाहरू :-

१. आर्थिक विकास योजना

आज मिति २०६८ साल पौष १४ गतेका दिन लिखु गोठपोखरी वडा नं. ३ ओखलढुंगामा आवासको योजना तर्जुमाको लागि सरोकारवालाहरूसँग अभिमुखीकरण गोष्ठी संचालनार्थ लिखु गोठपोखरी वडा नं-३ का वडा सदस्य सोमकी खड्कको अध्यक्षता मा श्री भीमसेन स्थान मा.वि. को सभाहलमा पाथवे इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी प्रा.ली. का किशोर शोलीको सहयोगमा हलफलमा उपस्थितहरूको नामावली साथै हस्ताक्षर निम्न अनुसार रहेको छ।

<u>उपस्थित</u>

१. वडा सदस्य - सोमकी खड्क
२. वडा सदस्य - केशरी माया दमाई
३. नेकंपा एमाले - इन्द्र बहादुर खड्का
४. ने का - सीता थापा मगर
५. नेकपा माओवादी केन्द्र - राज कुमार ओली
६. गाउँघर स्वास्थ्य चौकी प्रमुख - संगीता ढुंगाना
७. विनोद प्रसाद डाहाल वडा सचिव
८. कालिदास खड्क - पिपलामिसा रानीवन सोतवर्ष हितेच्छु
९. धिर बहादुर ओली - खतौडी आधारभुत विद्यालय
१०. पार्वती खड्क - गौरखा भाषा - " "
११. कालिदास खड्क - पियुजन
१२. होम बहादुर भुजेल - धामपाखा सोतवर्ष
१३. इन्द्र बहादुर घिमिरे - सारथी सहकारी
१४. तेज बहादुर ओली -
१५. चन्द्रलाल ओली खड्क - आतरिक इलाका नं. ६ला८ङी
१६. रत्न कुमारी कार्की -
१७. डोर प्रसाद ढुंगाना
१८. पूर्ण बहादुर दर्जी
१९. राम बहादुर २ ९५४
२० भीम प्रसाद सबेदी श्री भिमसेन स्थान मा.वि.
२१ पूर्ण कुमारी कार्की म.समुह
२२. कमल कुमार पाण्डे

२५ परशुराम दाहाल Rathway E. C.

२६ राजेन्द्र कुमार चापागाईं Pathway E. C.

२६ अर्जुन कुमार आले मगर अ.प.इ. [illegible]

२८ राम हरी पाठे

२९ धनतेज

३० रबि कुमार घुनवार

३१ फुलीमाया तामाङ

३२ ~~साँकेत~~ कस्नेत
ढाका

३३ तिर्थ क. कस्नोत

३४ भुवन कस्नेत

३५ लोक क. मगर

३६ मान क. खड्का (पाल्पाली)

३६ इन्द्र क. खड्का (पाल्पाली) . इन्द्र

३७ राम क. थापा

आज मिति २०७८।०३।१३ गतेका दिन ओखलढुंगा जिल्ला लिखु गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमाको अभिमुखिकरण गोष्ठी वडा अध्यक्ष श्री गोपाल बहादुर रवित ज्यूको अध्यक्षतामा वडा कार्यालयको सभा हलमा यस पाथवे इन्भिरोनमेन्ट कन्सल्टेन्सी प्रा.ली का विज्ञ टोलि सहित सरोकारवाला आमन्त्रित महानुभावहरुको तपसिलको उपस्थितिमा बैठक बसी देहाय अनुसारको निर्णय गरिएको छ।

उपस्थिति

१. वडा अध्यक्ष : गोपाल बहादुर रवित
२. वडा सदस्य : रेश्मा कुमारी तामाङ
३. " : छत्र ब० श्रेष्ठ
४. " : शान्ता माया हमाल
५. " : लक्ष्मी तामाङ
६. पार्टी प्रतिनिधी नेका : विष्णु कुमार कार्की
७. " " नेकपा एमाले : भुपाल बहादुर खत्री
८. " " नेकपा (माओवादी) : शिव कुमार खड्का
९. वडडाडा आ.वि.प्र.अ. : कृष्ण गोपाल श्रेष्ठ
१०. : कुमार बहादुर खत्री
११. : शान्त कुमार भट्टराई
१२. वडडाडा आ.स्वा. स्वास्थ्य प्रमुख : अनिता कुवाल
१३) : चन्द्र माया खत्री
१४) : इन्द्रबहादुर श्रेष्ठ
१५) नेपाली काग्रेस पार्टी सभापति लिखु-४ टीका राम खड्का
१६) : राजन कुमार खत्री
१७) वडा सचिव लिखु-४ : विमला अधिकारी खत्री
१८) : टीका बहादुर श्रेष्ठ
१९) : कुमार श्रेष्ठ
२०) : राजीव खत्री
२१)

२६	सुवास कुमार	ओझा	
२७	रोमु कुमारी	ओझा	
२८	नेत्रा कुमारी	ओझा	रोशु
२९	मिना कुमारी	थापा	उर्मि
३०	दिपक तामाङ		
३१	नवराज	ओझा	
३२	तोत्र मान	ओझा	नवराज
३३	रामभक्त	ओझा	तोत्र
३४	समत लाल	मण्डल	
३५	अर्जुन	पाण्डे (सुवेदी)	
३६	दिपेन्द्र श्रेष्ठ		

वडा सचिव

निर्णयहरु

(x) आर्थिक विकास

कृषि

- कृषि उत्पादनलाई बजार व्यवस्थापन गर्नु पर्ने
- गाउँ गाउँ एक प्राविधिक को व्यवस्थापन हुनु पर्ने
- उन्नत जातको बिउ बिजनको व्यवस्था हुनु पर्ने
- कृषि व्यवसायी अभिमुखीकरण तालिमको व्यवस्था
- माटो अनुसारको माटोको परिक्षण गरेर उत्पादन
आम वडा स्तरमा कृषि बजार हुनु पर्ने

पशु पन्छी

- गाईवो र खेतबारीको कामको कारणले काम-
साहित्य हुन नसकेको ले यो को निजत यस
छोरेलु उद्योगको लागि उपयुक्त व्यवस्था हुनु पर्ने
रहेको यो को प्रवर्धन गर्ने लगानी तर्फमा
- छोरेलु ... ...

आज मिति २०७८ साल पौष १६ गतेका दिन ओखलढुंगा जिल्ला लिखु गाउँपालीकाको आवाधिक योजना तर्जुमाको अभिमुखिकरण गोष्ठी गाउँ पालीका वडा ६ का वडा अध्यक्ष श्री टिका बहादुर क्याप्छाकी ज्यू को अध्यक्षतामा गाउँ पालिकाको सभा हलमा पाथवें इन्जिनियरिङ कन्सल टेन्सी प्रा. ली. का विज्ञटोली सहित सरोकारवाला आमन्त्रीत माहानुभाव हरुको तपशिलको उपस्थितिमा बैठक बसी देहाय अनुसारका निर्णय हरु गरियो।

उपस्थित -

१) श्री टिका बाहादुर क्याप्छाकी वडा अध्यक्ष
२) श्री जागेश्वर भट्टराई वडा सदस्य
३) श्री मिला थापा (पौडेल) "
४) श्री अम्बिका वि.क "
५) गा कृष्ण भट्टराई "
६) डिल्ली सागर भट्टराई वडा का.स.
७) बुद्धिलाल खापकोटा वडा प्राविधिक (अ.स.ई)
८) शान्ती प्रकाश भट्टराई ने. का. सभापति
९) गोपाल प्रसाद " बुद्धीजीवि
१०) शंकर मगर
११) चुडा ब. खत्री
१२) कृष्ण ब. आले
१३) फणिन्द्र प्रसाद भट्टराई
१४) सन्तोष पौडेल
१५) गोविन्द भट्टराई
१६) मृदुला ओभा आ.स.प.अ.
१७) राम भक्त चौधरी हलवार
१८) सरोज घोरवरेल जवान
१९) खेम प्रसाद भट्टराई मा.प. शिक्षक बुद्धिजीवी
२०) राम चन्द्र भट्टराई

आज मिति २०७८ साल पौष १५ गतेका दिन ओखलढुंगा जिल्ला लिखुगाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमाको अभिमुखीकरण गोष्ठी गाउँपालिका वडा ६ अध्यक्ष श्री बेद बा. कार्की ज्यूको अध्यक्षतामा गाउँपालीकाको सभाहलमा पाथवे इन्जिनियरिङ कन्सलटेन्सी प्रा. ली. का विज्ञ टोली सहित सरोकारवाला आमन्त्रित महानुभावहरुको तपसिलको उपस्थितिमा बैठक बसी देहाय अनुसारका निर्णयहरु गरियो।

उपस्थित

१) बेद बा. कार्की वडाध्यक्ष [signature]
२) होम ब. भट्टराई नेकपा एमाले अध्यक्ष [signature]
३) कमल ब. थापा ने.का. सभापति [signature]
४) एक ब. थापा नेपका माओवादी केन्द्र [signature]
५. कुमार श्रेष्ठ वडा सदस्य [signature]
६. अम्बर ब. श्रेष्ठ ज्योती ग्रामीण समाज [signature]
७. सत्यजित तामाङ प्र.अ. [signature]
८. लिला ब. खत्री [signature]
९. रुक्मी माया वि.क. वडा सदस्य [signature]
१०. कुमार बस्नेत [signature]
११. बिमल बयलकोटी वि.व्य.स. अध्यक्ष [signature]
१२. तिलक माया खत्री वडा सदस्य [signature]
१३. धिर कुमार भट्टराई वडा सचिव [signature]
१४. रोशन खत्री [signature]
१५. केशर बहादुर खत्री [signature]
१६. दिलिप बस्नेत [signature]
१७. गोपाल श्रेष्ठ [signature]
१८ परशुराम दाहाल [signature]

आज मिति २०७८ साल पौष १५ गतेका दिन ओखलढुंगा जिल्ला
लिखु गाउँ पालीकाको आवधिक योजना तर्जुमाको अभिमुखिकरण
गोष्ठी गाउँपालीका वडा नं. ८ अध्यक्ष श्री विशाल कुमार
पौडेल ज्यू को अध्यक्षतामा गाउँ पालीकाको सभा हलमा पाथवे
इन्जिनियरिङ कन्सल टेन्सि प्रा. ली. का विज्ञटोली सहित
सरोकारवाला आमन्त्रित माहानुभाव हरुको तपसिलको उपस्थिति
मा बैठक बसी देहाय अनुसारको निर्णय हरु गरियो।

उपस्थित

१) श्री विशाल कुमार पौडेल वडा नं. ८ अध्यक्ष
२) श्री होम वहादुर विष्ट ,, ,, सदस्य
३) श्री विमल कुमार विष्ट ,, ,, ,,
४) श्री भिम प्रसाद पौडेल ने.क.पा एमाले प्रतिनिधी
५) श्री लाल हरि अधिकारी ने.का व.कु. सभापती
६) श्री रमेश पौडेल ने.क.पा (माओवादी) व.कु. अध्यक्ष
७) श्री गोकुल वहादुर पौडेल वडा सहायक लिखु-८
८) श्री जित वहादुर रोका
९) श्री योगेन्द्र हरि पौडेल
१०) श्री रेसम कुमार विष्ट
११) श्री विमल अधिकारी
१२) श्री टेक प्रसाद तिमल्सेना — टेक प्रसाद
१३) श्रीमती विना पौडेल
१४) श्रीमती सजिता बुढाथोकी — सजिता
१५) श्रीमती यसोधा पौडेल — यशोधा
१६) श्रीमती सरिता वि.क. — सरीता
१७ श्री चन्द्र वहादुर मगर
१८) श्री नारायण मगर
१९) श्री हिम वहादुर पौडेल
२०) श्री रेवती भुजेल

आज मिति २०७८ साल ०५।१६ गतेका दिन ओखलढुंगा जिल्ला लिखु गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमाको अभिमुखिकरण गोष्ठी यस वडा-६ का अध्यक्ष श्री पुरवि तामाङ ज्यूको अध्यक्षतामा वडा कार्यालयको सभा हलमा यस पायथ इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी प्रा.ली.का विज्ञ टोली सहित सरोकारवाला आमन्त्रित महानुभावहरुको तपशिलको उपस्थितिमा बैठक बसी देहाय अनुसार को निर्णय गरियो।

उपस्थिति

१. पुरवि तामाङ अध्यक्ष
२. आङ रिन्जी शेर्पा सदस्य
३. वेद ब खत्री ,,
४. लाल कुमारी बम ,,
५. विष्णु माया पुडेल ,, विष्णु
६. राज कुमार खड्का वडा सचिव
७. पार्टी प्रतिनिधि ने.का.पा एमाले वडा कमिटि अध्यक्ष
८. ने.क.पा माओवादी केन्द्र वडा कमिटी अध्यक्ष विमला गौतम
९. ने.का.पा पार्टी वाड सभापति - कमल ब पौडेल
९. दुधेश्वर आमा समुह अध्यक्ष संगीता कुंवार संगीता
१० सहयोगी स्वास्थ्य आमा समुह ,, निशा खड्का
११. उषा देवी आमा समुह खड्का कुमारी घिमिरे
१२. मन माया तामाङ मनमाया
१३. यादव प्र० गौतम
१४. इन्द्र ब तामाङ इन्द्र
१५. चन्द्र ब तामाङ
१६. इन्द्र ब० तामाङ
१७ सन्त बहादुर तामाङ
१८ पुजना तामाङ
१९ दार्जिलिङ तामाङ दारीजी
२० लिला ब तामाङ
२१ मिन कुमार खत्री
२२ [illegible]

अनुसूचीः १.३ दीर्घकालिन सोच निर्धारण कार्यशाला

आज मिति २०७८ साल फाल्गुन २६ गतेका दिन लिखु गाउँपालिका सभाहलमा लिखु गाउपालिका अध्यक्ष श्री गोविन्द बहादुर पौडेल ज्युको अध्यक्षतामा पालिकाको सभा हलमा आवधिक योजना तर्जुमा कामको दीर्घकालिन सोच कार्यशाला गोष्ठी र विषयगत समितिको बैठक तपसिल बमोजिमका उपस्थितिमा बसि देहाय बमोजिमको निर्णय गरियो ।

उपस्थिति

अध्यक्ष लिखु गाउपालिका — श्री गोविन्द बहादुर पौडेल
उपाध्यक्ष लिखु गाउंपालिका — श्री शान्ता दुंगेल
संयोजक अध्यक्ष आर्थिक वि.स. — श्री रामहरी कुइकेल
सामाजिक वि.स. श्री विशाल कुमार पौडेल
पूर्वाधार विकास श्री वेद कु. कार्की
वातावरण तथा वि.व्य. श्री तिर्था बहादुर थापामगर
सार्वजनिक सेवा तथा क्ष.वि. श्री धन बहादुर कार्की
नि. प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत श्री दिनानाथ चौधरी
इ. लिखु गाउँ पालिका श्री रवि शंकर कुमार दास
योजना अधिकृत श्री बिपना श्रेष्ठ
प्रशासन प्रमुख श्री रसना मगर
कृषि शाखा प्रमुख श्री दिपिका दुंगेल
सामाजिक विकास शाखा श्री नर्मदा खतिवडा
परामर्श दाता श्री इन्द्रलाल न्यौपाने
" " श्री रामकृष्ण पोखरेल

प्रस्ताव नं. १ – दिर्घकालीन सोच निर्धारण सम्बन्धमा
प्रस्ताव नं. २ – विषयगत समिति छलफल सम्बन्धमा

निर्णय नं. १: प्रस्ताव नं. १ माथि छलफल गर्दा लिखु गाउँपालिकाले आवधिक योजना तर्जुमा कार्य गर्दा अघिल्लो आ.व. मा गाउँपालिका परिषद्ले निर्णय गरी सर्वसम्मत रूपमा पारित गरेको दीर्घकालीन सोच "लिखु गाउँपालिकाको दृष्टि सुशासन सहित समृद्धि" लाई नै आवधिक योजनाको दीर्घकालीन सोचका रूपमा अनुमोदन गरियो।

निर्णय नं. २ प्रस्ताव नं. २ माथि छलफल गर्दा लिखु गाउँपालिकामा आवधिक योजना तर्जुमा कार्यका लागि कुरा छुट्टै विषयगत समितिसँग विषयगत रूपमा वस्तुगत स्थिति, समस्या, चुनौती र अवसर, लक्ष्य, रणनीति र कार्यनीति बारे छलफल गरी कार्यक्रम र कार्यनीति बारे छलफल गरी योजना कार्यान्वयन गर्ने विषयगत रूपमा योजनाहरू रिपोर्ट गरियो।

अनुसूची १.४: मस्यौदा प्रतिबेदन प्रस्तुतीकरण

Date :

आज मिति २०७८ साल चैत्र १३ गतेका दिन ओखलढुंगा जिल्लाको लिखु गाउँपालिका सभा हलमा गाउँपालिका प्रमुख श्री गोविन्द बहादुर पौडेलज्यूको अध्यक्षतामा यस गाउँपालिकाको आवधिक योजना २०७८ को मस्यौदा प्रतिवेदन तयारिको कार्यपालिका सदस्यहरू, पालिका कर्मचारीहरू, सदस्य विज्ञहरू लगायत तयारिमा बनोजिमका सरोकारवालाहरूको उपस्थितीमा देहाय अनुसारको निर्णय गरियो।

उपस्थिति

श्री गोविन्द बहादुर पौडेल	– गाउँपालिका प्रमुख	
श्री शारदा ढुंगाना	– उपाध्यक्ष	
श्री कुमार राज दुवेदी	वडा नं. १	अध्यक्ष
श्री रामहरि बुढाथोकी	२	,,
श्री गोपाल खड्का	३	,,
श्री ज्ञानबहादुर कार्की	४	,,
श्री गोपाल बहादुर खत्री	५	,,
श्री टिकाराम थ्याल्छेको मगर	६	,,
श्री वेद बहादुर कार्की	७	,,
श्री विशाल कुमार पौडेल	८	,,
श्री शुकविर तामाङ	९	,,
श्री आवत सुनुवार	कार्यपालिका सदस्य	
श्री टेक ब. विक	,,	,,
श्री लाल कुमारी तोलाङ्गे (व नं) ६		,,
श्री तिलकमाया खत्री	,,	,,
श्री अपना पाण्डे दुवेदी	,,	,,
श्री सीता खत्री	,,	,,
श्री दिननाथ चौधरी	नि. प्र. प्र. अ.	
श्री सन्तोष खड्का	रोजगार संयोजक	
श्री रवि कट्टवाल	सचिवालय सहयोगी	

Date :

प्रस्ताव नं- १

आवधिक योजनाको मस्यौदा प्रतिवेदन र छलफल सम्बन्धमा

निर्णय नं. १, लिखु गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको मस्यौदा प्रतिवेदन लिखु सभा हलमा प्रस्तुत तथा छलफल गरि कार्यपालिकाले सो दस्तावेज अध्ययन गरि ६ दिन भित्र लिखु पालिका मार्फत परामर्शदातालाई सुझाव उपलब्ध गराउने निर्णय गरियो ।

अनुसूची २: फोटाहरु

अनुसूची २.१: कार्याशाला गोष्ठिका झलकहरु

अनुसूची २.२९ वडा भेला तथा छलफल

लिखु गाउँपालिका

लिखु गाउँपालिका

अनुसुची २.३१ निर्देशक समिति र विषयगत समितिसँगको छलफलका झलक

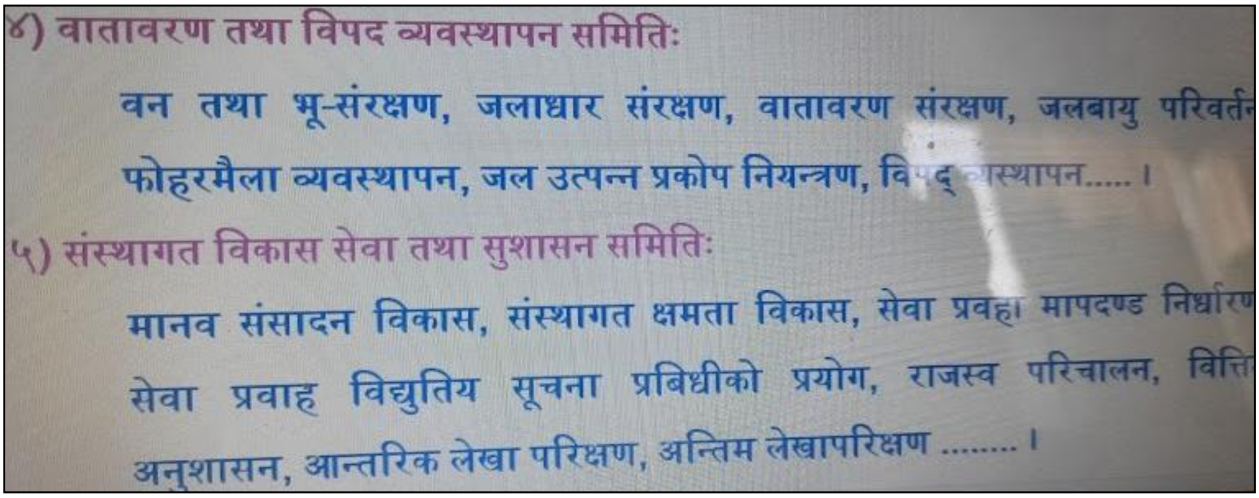

अनुसूची २.४१ मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुतीकरण र छलफल

अनुसुची २.५१ लिखु गाउँपालिकाका केहि भूदृष्यहरु

अनुसूची ३: योजना, परिमाणात्मक लक्ष तथा बजेट बाँडफाड

१. आर्थिक विकास														
क) कृषि														
	५ वर्षको लक्ष्य		परिमाणात्मक लक्ष्य					कुल वजेट	कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत (हजारमा)				
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	परिमाण	१	२	३	४	५	रु. हजारमा	१	३	४	४	५
कृषि उपज सङ्कलन केन्द्र स्थापना	वटा	९	२	२	२	२	१	३,१००	७,००	७,००	७,००	७,००	३००
पालिक स्तरिय अगुवा तथा व्यवसायिक तालिम	वटा	९	२	२	२	२	१	४,१००	२,०००	५००	५००	१०००	१,०००
कुलो मर्मत		९	२	२	२	२	१	४,१००	१,५००	१,२००	६००	१५००	५००
कृषक भ्रमण आयोजना र तालिम		१८	२	२	२	२	२	२,१००	५००	५००	५००	५००	५००
कृषि प्रविधिकहरुको तालिम		९	२	२	२	२	२	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
माटो परिक्षण तालिम र शिविर		५	१	१	१	१	१	१,२५०	३५०	२५०	२५०	२५०	२००
मिनि ल्याब स्थापना		१	०	१	०	०	०	७००	०	७००	०	०	०
कृषि मेला आयोजना		५	१	१	१	१	१	२,०००	३५०	३५०	४००	४००	५००
प्लाष्टिक टनेल खेती		१५०	३०	३०	३०	३०	३०	९२०	१८०	१८०	१८०	१८०	२००
अर्गानिक खेती तालिम प्रबर्द्धन		१०	२	२	२	२	२	१,१००	२००	२००	२००	३५०	१५०
फलफुल नर्सरी स्थापना तथा र सञ्चालन		१०	२	२	२	२	२	६,०००	२,०००	१,०००	१,०००	१०००	१,०००
जम्मा								**२५,६२०**	**७१३०**	**४९३०**	**३६८०**	**५२३०**	**४४००**
ख) पशुसेवा													
	५ वर्षको लक्ष्य		परिमाणात्मक लक्ष्य					कुल वजेट रु.	कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत (हजारमा)				
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	परिमाण	१	२	३	४	५	हजारमा	१	२	३	४	५
दुग्ध चिस्यान केन्द्र प्रवर्द्दन र स्थापना	वटा	५	१	१	१	१	१	२,१००	४००	४००	४००	४००	५००
पशु गर्भाधारण केन्द्र स्थापना	वटा	१	१	०	०	०	०	१५०	१५०	०	०	०	०
पशुपालन समूह वा फार्मलाई उन्नत जातको राँगा बोका वितरण	सङ्ख्या	२५	५	५	५	५	५	२,५५०	५००	५००	५००	५००	५००
अगुवा पशुपालक कृषक लक्षित तालिम	जना	४५	९	९	९	९	९	५००	१००	१००	१००	१००	१००
घाँस खेतिका लागि पशुपालन समूहलाई अनुदान	हे.	४०	८	८	८	८	८	१,६५०	३२०	३२०	३२०	३४०	३५०

युवा लक्षित उन्नत गाई भईसी फार्म अनुदान	सङ्ख्या	५	१	१	१	१	१	५,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००
पशु जन्य पदार्थ वजारीकरण	वटा	१०	२	२	२	२	२	१,०००	२००	२००	२००	२००	२००
गोष्ठी सञ्चालन (पशु विमा, फ्लु, सफा दुध उत्पादन)	पटक	१५	३	३	३	३	३	१,५००	३००	३००	३००	३००	३००
पशु स्वास्थ्य परिक्षण तथा खोप शिविर	पटक	१०	२	२	२	२	२	१,०००	२००	२००	२००	२००	२००
मासु परिक्षण प्रयोगशाला स्थापना	वटा	१	१	०	०	०	०	२५०	०	२५०	०	०	०
पशु प्राविधिक तालिम तथा अन्य क्षमता विकास कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	१,२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	२५०
पशु उपचार सेवा तथा कार्यक्रम एकमुष्ठ	वटा	५	१	१	१	१	१	१,०००	२००	२००	२००	२००	२००
पशु अन्बेषण, रिपोर्टिङ, सिरम सङ्कलन प्रयोगशाला प्रेषण कार्यक्रम	पटक	१०	२	२	२	२	२	५००	१००	१००	१००	१००	१००
पशुपंक्षी ल्याव स्थापना	पटक	५	१	१	१	१	१	७५०	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०
जम्मा								१९,२००	**३८७०**	**३९७०**	**३७२०**	**३७४०**	**३८५०**
ग) उद्योग व्यवसाय													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल वजेट रु. हजारमा**	**कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत (हजारमा)**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
उद्यम विकास कोष स्थापना	वटा	१	१	०	०	०	०	१०,६००	०	५०००	५०००	३००	३००
उद्योग सम्भाव्यता अध्ययन	वटा	१	१		०	०	०	५००	०	५००	०	०	०
लघु उद्योग गाउँ स्थापना	वटा	२	०	१	१	०	०	६,०००	०	०	३०००	३०००	०
उद्यमीहरुको लागि अध्ययन भ्रमण	वटा	५	१	१	१	१	१	१,१५०	२००	२००	२००	२५०	३००
प्राविधिक सिप विकास तालिम	वटा	१०	२	२	२	२	२	१,१५०	२००	२००	२००	२५०	३००
लधु तथा साना उद्यमी मेला	वटा	५	१	१	१	१	१	२,६५०	५००	५००	५००	५५०	६००
उद्योग प्रबर्द्धन कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	६५०	१००	१००	१००	१५०	२००
लघु उद्यमीहरुका लागि साझा सुविधा केन्द्र स्थापना	वटा	६	०	३	३	०	०	२,०००	०	१०००	१००	०	०
व्यापारीका लागि क्षमता विकास तालिम	पटक	५	१	१	१	१	१	२,६५०	५००	५००	५००	५५०	६००
पर्यटकिय महत्वका स्थानहरुसम्मको पहुँच सडक मर्मत तथा निर्माण	किमि	३०	१०	१०	१०	५	५	३०,०००	०	१०,०००	१०,०००	५,०००	५,०००
पर्यटकिय महत्वका स्थानहरुसम्मको संरक्षण र	वटा	१०	३	२	२	१	२	२८,०००	५,०००	५,०००	५,०००	६,०००	७,०००

पुन निर्माण													
वनभोज स्थल निर्माण	सङ्ख्या	६	२	२	१	१		१५,०००	५,०००	५,०००	५,०००	०	०
जम्मा								**१,००,३५०**	**११,५००**	**२८,०००**	**२९,६००**	**१६,०५०**	**१४,३००**
घ) बैंक तथा वित्तिय सस्था													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष**					**कुल वजेट रु. हजारमा**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
व्यवसायीकका लागि क्षमता विकास तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	१,०००	२००	२००	२००	२००	२००
स्तरोन्नती तालिम तथा प्रविधि सहयोग	जना	५०	१०	१०	१०	१०	१०	२,५००	५००	५००	५००	५००	५००
सहकारी तथा वित्तिय संस्था सम्बन्धी बृहत गोष्ठी	पटक	५	१	१	१	१	१	१,६००	३००	३००	३००	३००	४००
सहकारी संस्थाहरुको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा डाटावेस र अद्यावधीकरण	पटक	५	१	१	१	१	१	२,५००	५००	५००	५००	५००	५००
जम्मा								**७,६००**	**१,५००**	**१,५००**	**१,५००**	**१,५००**	**१,६००**

२. सामाजिक विकास													
क) शिक्षा													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकला	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल वजेट रु. हजारमा**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
कक्षा कोठा निर्माण	वटा	२०	५	५	५	३	२	२३,०००	४,०००	४,०००	४,०००	५,०००	६,०००
कम्प्यूटर प्रयोगशाला निर्माण	वटा	२०	५	५	५	३	२	१८,०००	३,०००	३,०००	३,०००	६,०००	३,०००
विग्यान प्रयोगशाला	वटा	१०	२	२	२	२	२	११,५००	२,०००	२,०००	२,०००	२,५००	३,०००
खेल मैदान	वटा	९	३	३	३	०	०	१०,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००
घेराबेरा विद्यालय निर्माण	वटा	९	३	३	३	०	०	१०,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००
शौचालय निर्माण तथा मर्मत	वटा	२५	५	५	५	५	५	१६,०००	३,०००	३,०००	३,०००	३,०००	४,०००
विद्यालयमा पानीको व्यवस्था	वटा	२५	५	५	५	५	५	८,०००	१,५००	१,५००	१,५००	१,५००	२,०००
विद्यालयमा इन्टरनेट जडान	वटा	१५	३	३	३	३	३	१,५००	९००	६००			
विद्यालयमा खेलकुद सामाग्रीको व्यवस्था	एकमुष्ट	१	१	१	१	१	१	२,५००	५००	५००	५००	५००	५००
फर्निचरको व्यवस्था	सेट	१५०	३०	३०	३०	३०	३०	१,०००	१५०	२००	२००	२००	२५०

स्ट्रेचर प्राथमिक उपचारको साधनको लागि	एकमुष्ठ	१	१	१	१	१	१	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
थप शिक्षक व्यवस्था (वार्षिक)	जना	२५	५	५	५	५	५	६,९००	१,३८०	१,३८०	१,३८०	१,३८०	१,३८०
प्र.अ. तालिम (संस्थागत समेत) (वार्षिक)	वटा	५	१	१	१	१	१	४००	५०	५०	७५	१००	१२५
वि.व्य.स.र पिछडिएका पदाधिकरीको क्षमता विकास तालिम (वार्षिक)	वटा	५	१	१	१	१	१	७५०	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०
विद्यालय सुधार योजना निर्माण तथा बार्षिक कार्यशाला	५	१	१	१	१	१	१	१,७५०	३५०	३५०	३५०	३५०	३५०
वाल शिक्षक तालिम (वार्षिक)	वटा	५	१	१	१	१	१	५००	१००	१००	१००	१००	१००
लेखा तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
खेल प्रशिक्षक व्यवस्था (वार्षिक)	जना	२०	४	४	४	४	४	१,०००	२००	२००	२००	२००	२००
अनुगमन तथा मुल्याङ्कन	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
शिक्षक पुरस्कार	जना	२५	५	५	५	५	५	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
विद्यालय शिक्षा पुरस्कार	वटा	२५	५	५	५	५	५	५००	१००	१००	१००	१००	१००
स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण	वटा	१	१	०	०	०	०	५००	५००	०	०	०	०
अपांग तथा अशक्तहरुको लागि छात्रवृति	एकमुष्ठ	१	१	१	१	१	१	१,५००	३००	३००	३००	३००	३००
जम्मा								**११६,३००**	**२२,३८०**	**२१,६३०**	**२१,०५५**	**२५,५८०**	**२५,६५५**

ख) स्वास्थ्य

प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकला	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल वजेट रु. हजारमा**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
समुदायमा आधारित सन्तुलित खानपिन सम्बन्धी व्यवहार परिवर्तन वारे जनचेतना कार्यक्रम	(वार्षिक) पटक	५	१	१	१	१	१	१,५००	३००	३००	३००	३००	३००
पाठेघर सम्बन्धी वडा स्तरिय शिविर जनचेतना (पोष्टर, ब्रोसर)	पटक	५	१	१	१	१	१	१८,०००	३००	३००	३००	३००	३००
स्वयमसेविका प्रोत्साहन पुस्कार ५ जनाका दरले (उत्कृष्ट ५ वडा)	जना	१२५	२५	२५	२५	२५	२५	१,५००	३००	३००	३००	३००	३००

निशुल्क आयुर्वेद तथा योग स्वास्थ्य शिविर	वटा	५	१	१	१	१	१	१,१००	२००	२००	२००	२००	३००
विध्यालयमा सर्ने र नसर्ने रोग तथा योगा सचेतना कार्यक्रम	विद्यालय	५	१	१	१	१	१	५००	१००	१००	१००	१००	१००
स्वास्थ्यकर्मीका लागि क्षमता अभिबृद्दि तालिम	जना	५०	१०	१०	१०	१०	१०	५५०	१००	१००	१००	१००	१००
स्वास्थ्य कार्यक्रम समिक्षा	वार्षिक		३	३	३	३	३	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
स्वास्थ्य कार्यक्रम अनुगमन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
स्वास्थ्य चौकीमाहरुमा स्वास्थ्य उपकरण थप	एकमुष्ट	१	१	१	१	१	१	२,५००	५००	५००	५००	५००	५००
औषधी खरिद ढुवानी भण्डारण	पटक	५	१	१	१	१	१	७,५००	१,५००	१,५००	१,५००	१,५००	१,५००
एकीकृत नगर स्वास्थ्य व्यवस्थान सुचना प्रणाली स्थापना र सञ्चालन	वटा	१	०	१	०	०	०	५००	५००	०	०	०	०
जम्मा								**३४,१५०**	**३,९००**	**३,४००**	**३,४००**	**३,४००**	**३,५००**
ग) खानेपानी तथा सरसफाई													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकला	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल वजेट रु. हजारमा**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
खानेपानी योजना पुनर्निर्माण	वटा	१०	२	२	२	२	२	५०,०००	१०,०००	१०,०००	१०,०००	१०,०००	१०,०००
खानेपानी योजना मर्मत सम्भार	वटा	५०	१५	१०	१०	१०	५	४७,५००	७,५००	१०,०००	१०,०००	१०,०००	१०,०००
खानेपानी उपभोक्ता समितिहरुको संस्थागत विकास सम्बन्धी तालिम	वटा	२५	५	५	५	५	५	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
पूर्ण सरसफाई प्रबर्दन कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	१,१००	५००	५००	५००	५००	५००
स्वच्छ खानेपानी सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम (बार्षिक)	पटक	२५	५	५	५	५	५	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
जम्मा								**९९,१००**	**१८,१००**	**२०,६००**	**२०,६००**	**२०,६००**	**२०,६००**
घ) महिला तथा वालवालिका र लक्षित बर्ग													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकला	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणा त्मक लक्ष्य**					**कुल वजेट रु. हजारमा**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**

नयाँ संरचना, संविधान र देवानी सम्बन्धमा महिला र लक्षित बर्गलाई तालिम	वटा	६	२	२	२	२	२	६००	२००	२००	२००	०	०
दृष्टि विहिनको लागि गमनशिलता तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	४२०	८०	८०	८०	८०	१००
अपांगता भएकाहरुलाई सीपमूलक तालिम	वटा	५	१	१	१	१	१	१,३००	२५०	२५०	२५०	२५०	३००
महिलाहरुका लागि व्यवसायिक तथा सिपमूलक तालिम	वटा	७५	१५	१५	१५	१५	१५	३,०५०	६००	६००	६००	६००	६५०
वालक्लव गठन र सञ्चालन र प्रतियोगिता	वटा	२५	५	५	५	५	५	५००	१००	१००	१००	१००	१००
ज्येष्ठ नागरिक मिलन केन्द्र निमार्ण	वटा	५	२	१	१	१	०	८,०००	४,०००	०	२,०००	०	२,०००
वाल विवाह न्यूनिकरण अभियान	वटा	५	१	१	१	१	१	६००	२००	१००	१००	१००	१००
वडास्तरिय लैंगिक र घरेलु हिंसा निर्मुल अभियान	वटा	१०	२	२	२	२	२	१,०००	२००	२००	२००	२००	२००
अपाङ्गता भएका अनाथ र हिंसा पिडितका लागि पुनस्थापना कार्यक्रम कोष	वटा	१	०	१	०	०	०	५००	०	३००	२००	०	०
किशोरी शिक्षा	वटा	५	१	१	१	१	१	१,०००	२००	२००	२००	२००	२००
एकल महिला स्वालम्बन कार्यक्रम कोष	वटा	१	१	०	०	०	०	१०००	५००	५००	०	०	०
जम्मा								**१७,९७०**	**६,३३०**	**२,५३०**	**३,९३०**	**१,५३०**	**३,६५०**
ङ) दलित जनजाती तथा लक्षित बर्ग													
	५ वर्षको लक्ष्य		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल वजेट**	**कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकला	**इकाई**	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**	**रु. हजारमा**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
विपन्न दलित वालबालिकाका विद्यालय पोशाक वितरण	जना	२००	४०	४०	४०	४०	४०	१,२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	२५०
दलित लक्षित घरेलु हिंसा विरुद्दको तालिम	वटा	२५	५	५	५	५	५	१,२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	२५०
व्यवसायिक तथा सीपमूलक तालिम	वटा	३५	१०	१०	१०	५	०	४००	१००	१००	१००	१००	०
दलित किशोर किशोरी शिक्षा कार्यक्रम वार्षिक	पटक	५	१	१	१	१	१	५००	१००	१००	१००	१००	१००
आदिवासी जनजाती लक्षित कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	२,५००	५००	५००	५००	५००	५००
जम्मा								**५,९००**	**१,२००**	**१,२००**	**१,२००**	**१,२००**	**१,१००**
च) युवा तथा खेलकुद													

प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकला	५ वर्षको लक्ष्य		परिमाणात्मक लक्ष्य					कुल वजेट रु. हजारमा	कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत				
	इकाई	परिमाण	१	२	३	४	५		१	२	३	४	५
नगरस्तरिय खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन	वटा	१०	२	२	२	२	२	५,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००
राष्टिय स्तरको प्रशिक्षकवाट तालिम सञ्चालन	वटा	५	१	१	१	१	१	५००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००
नगर स्तरीय कभर्ड हल निर्माण	वटा	१	०	१	०	०	०	५,०००	०	५,०००	०	०	०
वडा स्तरिय खेलकुद आयोजना	पटक	५	१	१	१	१	१	१,०००	२००	२००	२००	२००	२००
खेलकुद मैदान निर्माण	वटा	२	०	१	१	०	०	२०,०००	०	१०,०००	१०,०००	०	०
युवा लक्षित नेतृत्व विकास र आयमुलक तालिम कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	५,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००
जम्मा								**३६,५००**	**३,२००**	**१८,२००**	**१३,२००**	**३,२००**	**३,२००**

३. भौतिक विकास पूर्वाधार													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	५ वर्षको लक्ष्य		परिमाणात्मक लक्ष्य					कुल वजेट रु. हजारमा	कार्यान्वियनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत				
	इकाई	परिमाण	१	२	३	४	५		१	२	३	४	५
सडक कालो पत्रे	किमी	५०	१०	१०	१०	१०	१०	१,९०,०००	४०,०००	४०,०००	४०,०००	४०,०००	३०,०००
सडक ग्राभेल	किमी	५५	१०	१०	१०	१५	१०	१,९६,०००	४०,०००	४०,०००	४०,०००	४०,०००	३६,०००
कच्ची सडक निर्माण	किमी	६०	१०	१५	१५	१०	१०	६,०००	१,०००	१,५००	१,५००	१,०००	१,०००
पद मार्ग निर्माण	किमी	५०	१०	१०	१०	१०	१०	१०,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००
सडक नाली निर्माण	किमी	२१	३	४	४	५	५	५८,८००	८४००	११,२००	११,२००	१४,०००	१४,०००
जम्मा								**४,६०,८००**	**९१,४००**	**९४,७००**	**९४,७००**	**९७,०००**	**८३,०००**
वस्ति विकास योजना प्रतिबेदन निर्माण तथा कार्यान्वयन	वटा	१	१	०	०	०	०	८०,०००	४०,०००	४०,०००	०	०	०
जम्मा								**८०,०००**	**४०,०००**	**४०,०००**	**०**	**०**	**०**
स्थानीय विद्युत वितरण	एकमुष्ठ	५	१	१	१	१	१	५,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००
जम्मा								**५,०००**	**१,०००**	**१,०००**	**१,०००**	**१,०००**	**१,०००**
इन्टरनेट सेवा विस्तार	सेट	३	१	२	०	०	०	१,८००	६००	१,२००	०	०	०
जम्मा								**११,८००**	**२,६००**	**३,२००**	**२,०००**	**२,०००**	**२,०००**

४. वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल वजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**	**रु. हजारमा**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
स्थायी नर्सरी निर्माण (७५ हजार विरुवा)	वटा	२	१	१	०	०	०	१,०००	५००	५००	०	०	०
सडक किनारमा बृक्षारोपण	वटा	५,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	५,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००
अतिक्रमण भएको वन क्षेत्रको व्यवस्थापन र विरुवा रोपण	हे.	२५	५	५	५	५	५	८००	२००	२००	२००	२००	०
गैन्ह काष्ठ उद्योग स्थापना र सञ्चालन	वटा	५	१	१	१	१	१	८,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००	२,०००
जडीवुटी प्रशोधन केन्द्र पहिचान, विकास स्थापना र सञ्चालन	वटा	५	१	१	१	१	१	१,३५०	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००	१,०००
जम्मा								**१६,१५०**	**४,७००**	**४,७००**	**४,२००**	**४,२००**	**४,०००**
सँस्थागत विकासका कार्यक्रम													
सा.व.उ.स.को लागि लेखा तथा अभिलेख व्यवस्थापन तालिम	पटक	२५	५	५	५	५	५	८००	२००	२००	२००	२००	२००
सामुदायीक वन व्यवस्थापन स्थलगत अभ्यास	पटक	२५	१	१	१	१	१	६,०००	१,५००	१,५००	१,५००	१,५००	१,५००
वातावरण दिवस	पटक	५	१	१	१	१	१	२००	५०	५०	५०	५०	५०
जम्मा								**७,०००**	**१,७५०**	**१,७५०**	**१,७५०**	**१,७५०**	**१,७५०**
फोहोर मैला व्यवस्थापन													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल वजेट**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**	**रु. हजारमा**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
फोहोर मैला व्यवस्थापन केन्द्र	वटा	२	१	१	०	०	०	१,५००	७५०	७५०	०	०	०
फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि उपकरण खरिद	सेट	१	१	०	०	०	०	५००	५००	०	०	०	०
फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्वन्धी सचेतना कार्यक्रम (वार्षिक)	पटक	५	१	१	१	१	१	४००	१००	१००	१००	१००	१००
जम्मा								**२,४००**	**१,३५०**	**८५०**	**१००**	**१००**	**१००**
विपद् व्यवस्थापन													

पहिरो रोकथाम	स्थान	२५	५	५	५	५	५	७,५००	१,०००	२,०००	२०००	१०००	५००
जोखिमपूर्ण सडकमा वायोइन्जिनियरिङ	किमी	१०	२	२	२	२	२	१२५००	२५००	२५००	२५००	२५००	२५००
पानी मुहान संरक्षणको लागि चेतनामूलक कार्यक्रम	वटा	५	१	१	१	१	१	२५०	५०	५०	५०	५०	५०
विपद पूर्वतयारी योजना निर्माण (पालिका तथा वडा स्तर)	वटा	६	६	०	०	०	०	७००	५००	५०	५०	५०	५०
विपदको समयमा वस्नको लागि सामुहिक आवास	वटा	५	२	२	१	०	०	११,०००	४,०००	४,०००	३,०००	०	०
प्राथमिक उपचार तालिम	वटा	२५	५	५	५	५	५	२,५००	५००	५००	५००	५००	५००
एम्बुलेन्स	वटा	१	१	०	०	०	०	५,०००	५,०००	०	०	०	०
जम्मा								**३९,४५०**	**१३,५५०**	**९,१००**	**८,१००**	**४,१००**	**३,६००**

५. सस्थागत विकास तथा सुशासन													
प्रतिफल अनुसार प्रमुख क्रियाकलाप	**५ वर्षको लक्ष्य**		**परिमाणात्मक लक्ष्य**					**कुल वजेट रु. हजारमा**	**कार्यान्वयनको लागि आवश्यक अनुमानित लागत**				
	इकाई	**परिमाण**	**१**	**२**	**३**	**४**	**५**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**
वडा कार्यालय उपकरण तथा फर्निचर	सेट	६	२	१	१	२	०	२,५००	१०००	१०००	५००	०	०
इन्टरनेट तथा सुचना प्रविधि व्यवसथापन (वडा)	सेट	१	१	०	०	०	०	५००	५००	०	०	०	०
जनप्रतिनिधी तथा कर्मचारी तालिम	वटा	४	१	१	१	१	०	५००	१००	१००	१००	१००	१००
अनुगमन तथा मुल्याङ्कन तालिम	वटा	४	१	१	१	१	०	१,०००	२००	२००	२००	२००	२००
अनुगमन तथा मुल्याङ्कन कार्यक्रम	वटा	४	१	१	१	१	०	२,५००	५००	५००	५००	५००	५००
सार्वजनिक सुनुवाई तथा लेखा परिक्षण	वटा	४	१	१	१	१	०	१,०००	२००	२००	२००	२००	२००
ऐन नियमको निर्माण	वटा	आवश्यक्ता अनुसार	आवश्यक्ता अनुसार	आवश्यक्ता अनुसार	आवश्यक्ता अनुसार	आवश्यक्ता अनुसार	आवश्यक्ता अनुसार	५००	१००	१००	१००	१००	१००

जम्मा								८,५००	२६००	२१००	१६००	११००	११००

अनुसूची ४: योजना तथा कार्यक्रमहरु

अनुसूची ४.१ः पालिकाको रणनीतिक योजना तथा कार्यक्रमहरु

लिखु गाउँपालिकाको कार्यपालिकाले निर्णय गरेका योजना तथा कार्यक्रमहरु			
क्रं.सं.	योजना तथा कार्यक्रमको नाम	अनुमानित लागत(रु)	प्राथमिकता
मोटरएवल पुल योजनाहरु			
१	रांक्चा चम्पादेवि जोड्ने सिल्खु खोला मोटरएवल पुल	९०,००,०००	१
२	कुवापानी खोला सिम्ले मोटरएवल पुल	९०,००,०००	१
३	सिम्ले खोला पुल	९०,००,०००	१
४	खहरे खोला मोटरएवल पुल	९०,००,०००	१
५	छतिउने रातमाटा मोटरएवल पुल	९०,००,०००	१
६	झगरे मोटरएवल पुल	९०,००,०००	१
७	जुके खोला मोटरएवल पुल	९०,००,०००	२
८	महाभिर मोटरएवल पुल	९०,००,०००	२
९	पोकलि दोभान चिनटार मोटरएवल पुल	९०,००,०००	१
१०	लेति वाच्पु मोटरएवल पुल	९०,००,०००	२
११	सेलेले मल्खु मोटरएवल पुल	९०,००,०००	१
१२	दोवर फेदि सेलेले मोटरएवल पुल	९०,००,०००	२
१३	पोखरी सोलावन मोटरएवल पुल	९०,००,०००	१
१४	खोला खर्क टारकेरावारी जोड्ने मोटरएवल पुल	९०,००,०००	२
१५	भन्ज्याङ गाम्नाङ्टार डुडेखोला जोड्ने मोटरएवल पुल	९०,००,०००	१
१६	दाहालटार नर्मदेश्वर मोटरएवल पुल	९०,००,०००	१

१७	भूतमन्से कालिढुंगा डुडेखोला मोटरएवल	९०,००,०००	१
पुल सडक योजनाहरु			
१	नौविसे भस्मे रानिवन अन्तरपालिका स्थानीय सडक	२,००,००,०००	३
२	कुटी डाँडा मझुवा ऋषि चौर सडक	२,००,००,०००	२
३	सिरिसे टारकेरावारी पोखरी डाँडा सडक	२,००,००,०००	१
४	सिरिसे गाम्नाङटार पोखरी डाँडा सडक	२,००,००,०००	२
५	लिम्ति खोला प्रवुजे सेलेले बौध सडक	२,००,००,०००	१
६	दोल्दु महभिर श्रीचौर सडक	२,००,००,०००	३
७	लिम्ति पोकलि झरना ककनि सडक	२,००,००,०००	१
८	पालिका नर्मदेश्वर भिमशेन थान तारुके चम्पादेवी रानीवन सडक	२,००,००,०००	२
पर्यटकिय पूर्वाधार योजनाहरु			
१	भोल्टेकोट भ्यु टावर	५०,०००,०००	१
२	मझवा दोवाटो रिखिचौर ढुंढुंगे पर्यटकिय क्षेत्र विकास	५०,०००,०००	२
३	पोकलि झरना पर्यटकिय स्थल निर्माण	५०,०००,०००	१
सिंचाई योजनाहरु			
१	दाहालटार लिफ्टिङ सिंचाई	५०,०००,०००	१
२	महाभिर खोला कुटिडाँडा सिंचाई	१,००,००,०००	२
३	गाम्नाङ पोखरी नर्माण	५०,०००,०००	१
खानेपानी योजनाहरु			
१	जियो फिजिकल सर्भे खानेपानी लिखु १	२०,००,०००	१
२	मझुवा तरतरे मुहान हुँदै मचावारी खानेपानी निर्माण	५०,००,०००	२
३	लिखु ५ वृहत खानेपानी	६०,००,०००	२
४	टारकेरावारी खानेपानी	६०,००,०००	२
५	गाम्नाङटार खानेपानी	६०,००,०००	२

भवन निर्माण योजनाहरु			
१	स्वास्थ्य चौकि भवन निर्माण लिखु २	१२०,००,०००	१
२	स्वास्थ्य चौकि भवन निर्माण लिखु ९	१२०,००,०००	२
३	स्वास्थ्य युनिट भवन निर्माण लिखु ५, ७, ८ र ९ विकास योजनाहरु	८०,००,०००	२
खेलकुद विकास योजनहरु			
१	खेलकुद मैदान वडा स्तरिय	२५०,००,०००	२
	जम्मा	२५०,०००,०००	

अनुसूची ४.२ वडागत योजना तथा कार्यक्रमहरु

वडा नः १				
भौतिक विकास योजना		**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
क) सडक पुल				
क्र.स.	**योजना**	**ईकाइ**	**हजारमा**	
१	बाघखोर- च्युरेडाँडा-राङ्चा सडक	१० कि. मी.	८०००	p2
२	रामेश्वर मन्दिर - चम्पादेवि जोड्ने सडक	३ कि.मी	१५००	p1
३	राङ्चा-विभौरा-सिखुवेसी	५ कि.मी	२०००	p2
४	च्युरेडाँडा – अस्मे- बिरैटा सडक	५ कि.मी	२०००	p2
५	दारिम्बोट – नौविसे- लिखु जिड्ने	५ कि.मी	२०००	p2
६	आहाल डाँडा महादेव थान हुदै खोलाघारी पधेरो जोड्ने निर्माण	४ किमी	१७००	p1
७	निर्माणाधीन नौविसे - कात्तीके - च्यूरिडांडा सडक.समापन	६ कि.मीं	२४००	p2
८	लक्ष्मी डांडा स्वास्था चऔकी सडक निर्माण	५ कि.मी	२०००	p2
९	गडचा पुल	३६ मि	७००	p1
१०	सिखु बेसिको मिटरेबल पुल	४० मि	५०००	p1
११	बिरऔटा मेगलुङ्गे पुल	१०० मि	९९००	p1

१२	सिल्खु देखि झोलुङ्गे पुल मर्मत संभार	४० मि	२५००	p1
१३	राङ्चको झोलुङ्गे पुलको मर्मत	२० मि	१२००	p1
१४	चमेरे मोटरेबल पुल	४० मि	९९००	p1
	जम्मा		**५०८००**	

ख) संस्थागत विकास

क्र.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	स्थानीय ऐन समान रुपमा लागू हुने	नीतिगत	२००	p1
२	दलित, महिला, जनजाति ऐन समान पारदर्सि रुपमा लागू हुनुपर्ने	नीतिगत	२००	p1
३	आमा समुह को लागि सामुहिक भवन निर्माण		२०००	p1
४	वडा स्थरमा प्रतिक्षालय स्थापना		५००	p2
५	कृषक समुहको कृषि भवन आवश्यक		३०००	p2
६	वडा स्तरमा software स्थापना		४५०	p1
७	योजना तर्जुमा गर्नको लागि वडाबासिको समुह द्वारा अनुगमन टोलि हुनपर्ने	नीतिगत	१००	p1
जम्मा			**६४५०**	

ग) खानेपानी तथा सरसफाई

क्र.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडा स्तरमा नै खाने पानीको लागि बैकल्पीक पानीको व्यवस्था		२५००	p2
२	long term planning सहितको खाने पानी आयोजना		१००००	p3
३	लिखु खोलाको पानी उपयोग गोर्न Lift वैविधी को योजना		२००००	p3
४	धुवा मुक्त क्षेत्रको व्यवस्था		५००	p1
५	कालो खोलाको पानीको व्यवस्थापन		५००	p2
६	सुधारिएको फलामे चुलोको प्रावधान		३००	p2
जम्मा			**३३८००**	

घ) विद्युत

क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**

१	माइक्रो हाईड्रोको स्तरउन्नती		३०००	p2
२	केन्द्रीय प्रसारण लाइनको विस्तार		६००	p1
जम्मा			**३६००**	
ङ) संचार				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडा स्तरमा सुचना र सञ्चार को स्तर उन्नति र व्यवस्थापन		५००	p1
जम्मा			**५००**	
च) सिंचाई				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	सम्पुर्ण वडामा आधुनिक सिचाई प्रविधी लागू		२०००	p1
२	वडालाई व्यवस्थापन गर्न खाने पानी र सिचाईलाई व्यवस्था		५०००	p2
जम्मा			**७०००**	
छ) आवास तथा बस्ती विकास				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	बस्ती विकासको क्षेत्र पहिचान हुन पर्ने	**नीतिगत**	२००	**p1**
जम्मा			**२००**	
सामाजिक विकास योजना				
क) शिक्षा				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	प्रस्तावित माविलाई स्वीकृत दिनपर्ने	१	१०००	p1
२	दरर्वन्धी को व्यवस्था गर्नपर्ने	३	३००	p1
४	बाल विकास केन्द्र स्थापना (सिलर बैंसि, माझिहाउँ)	१	१२००	p2
६	गुणस्तरीय शिक्षाको लागि तालिम व्यवस्था	१	२००	p2
७	भौतिक पुर्वाधारको व्यवस्था	पटक	५००	p2
८	गुणस्थरिय शिक्षा उपकरणहरुको व्यवस्था	पटक	२००	p2

जम्मा			**३४००**	
ख) श्वास्थ्य				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	स्वास्थ्य चौकिको गुणातर बृद्दि हुनु पर्ने		१०००	p1
२	आवस्यक दरबन्धी अनुसारको पद पुर्ति		५००	p1
३	Lab, प्रसूति भवन, X-ray machine, को व्यवस्थापन		२०००	p2
४	वडाको आवश्यकक्ता अनुसारको औषधि व्यवस्थापन		५००	p1
५	स्वास्थ्य चौकीमा वैकल्पिक सोलारको व्यवस्थापन		३००	p1
जम्मा			**४३००**	
ग) लैंङगिक समानता र सहयोगिता				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडा स्तरमा समानता र सहभागिता को व्यवस्था हुनुपर्छ	नीतिगत	१००	p1
२	जनचेतनाको कार्यक्रम गर्ने	नीतिगत	१००	p1
३	समान पारदर्षिता हुनुपर्न	नीतिगत	१००	p1
४	जनजाति, दलित महिलालाई सहभागि र जागरुप गराउँने	नीतिगत	१००	p1
जम्मा			**४००**	p1
आर्थिक विकास योजना				
क) कृषि				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**		**प्राथमिकिकरण**
१	आधुनिक कृषि प्रणालीको व्यवस्था	नीतिगत	५००	p2
२	उन्नत विउ बिजनको प्रयोग		२००	p1
३	जनचेतना मुलक तालिमको व्यवस्था		३००	p1
४	विउ बिजन तथा कृषि मल प्रणाली हुनुपर्ने		१०००	p1
५	एक गाउँ एक कृषि र प्राविधीक हुनुपर्ने		५००	p2
७	अलैचि र अर्मिसो खेतिलाई प्रवर्धन गर्ने		५००	p1

८	कोसे बालि (दाल, मस्याम बिडी,सिवी) आदिको प्रवर्धन		५००	p2
९	सामुदाहिक वनलाई ध्यानमा राखेर बिँकेट उत्पादन		२००	p1
१०	बाँस बाट उत्पादन हुने घरेलु सामाग्रीहरूको प्रवर्धन गर्ने		५००	p1
११	कृषि लाई आधुनिकीकरण गर्न नयाँ तथा प्रविधीको उन्नत विउ बिजनको प्रवर्धन		५००	p2
१२	उत्पादित खाधान्नको बजार ब्यवस्थापन गर्न नियम निकाय हुनपर्ने		२००	p1
१३	कृषकहरूलाई कृषि तालिमकोव्यवस्था		२००	p1
१४	कृषि पकेट क्षेत्र स्थापना गर्ने		१००	p1
जम्मा			**५२००**	

ख) पशुपंक्षी

क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	उन्नत जातका बाख्रा,भैसि पालन		२००	p1
२	टर्कि पालान		१००	p1
३	लोकल कुकुरा उत्पादन र बजार व्यवस्थापन		३००	p1
६	आधुनिक पशु पालनलाई प्रवर्धन हुन पर्ने		२००	p1
७	पानीको व्यवस्था सहित मत्स्य पालन, हाँस पालन, बंगुर पालन		२००	p1
जम्मा			**१०००**	

ख) उद्योग व्यापार

क्र.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**		**प्राथमिकिकरण**
१	एक घर एक सहभागिता महितको लघु उद्यम व्यवस्था		२००	p1
२	बेल,खयर, सल्लोको व्यवस्था सहित लघु व्यवसाय		२००	p1
३	कृषि चिस्यान केन्द्र को स्थापना		२००	p1
४	बजार क्षेत्र वडा स्थरमा हुनपर्ने		२००	p1
५	ब्रिगेट निर्माण उद्योग स्थापनार खोटो उत्पादित उधोग स्थापना		२००	p1
६	सामुदायिक वनलाई ध्यानमा राखेर काष्ट उद्योग स्थापना गर्नुपर्ने		२००	p1
जम्मा			**१२००**	

ग) पर्यटन

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	लागत अनुमान	प्राथमिकिकरण
१	औल्टेकोट गठि पर्यटन प्रवर्धन केन्द्र स्थापना		१०००	p1
जम्मा			१०००	

घ) रोजगारी

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	लागत अनुमान	प्राथमिकिकरण
	हरेक वडा वासिलाई अभिमुखिकरण कार्यक्रम लागु		२००	p1
	वडा स्थानिय सम्पुर्ण कृषि, उत्पादन, शिक्षा, स्वास्थ्य आदिमा वृद्धि हुनपर्ने		५००	p2
जम्मा			७००	

घ) खेलकुद

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	लागत अनुमान	प्राथमिकिकरण
२	खेल प्रशिक्षक, खेलकुद सामाग्री आवश्यकता		१००	p1
जम्मा			१००	

ङ) बैंक तथा वितिय सहकारी

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	लागत अनुमान	प्राथमिकिकरण
१	कृषि सहकारिको स्थापना		५००	p1
२	बैंकिङ सेवा संग सम्बन्धित चेतना तालिम		१००	p2
जम्मा			६००	

५) धार्मिक तथा सास्कृतिक

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	लागत अनुमान	प्राथमिकिकरण
१	छासि नाच संरक्षण गर्नुपर्ने		१००	p1
२	जलजलेस्वर महदेव मन्दिरको व्यवस्था		५००	p2
जम्मा			६००	

७) वातावरण

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	लागत अनुमान	प्राथमिकिकरण
१	तिन वटा सामुदायिक वनको स्तर उन्नति		२००	p1

३	वन पैदावरको नियन्त्रण		२००	p2
४	वन पैदावरको बैकल्पिक माध्यमबाट संरक्षण गरि पर्यटन बृद्दि गर्ने		५००	p1
जम्मा			**९००**	

८) प्रकोप व्यवस्थापन

क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	झाँक्री पसलटार पहिरोको रोकथाम गरी वस्ती व्यवस्थापन र तटबन्धनको व्यवस्था		५००००	p3
२	राडचा तटबन्धन गर्ने		५००००	p3
३	नौविसे तटबन्धन गर्ने		३००००	p3
४	मधुबगर तटबन्धन गर्ने		४००००	p3
५	नेवारो खोला तटबन्धन गर्ने		५००००	p3
६	होक्से खोला तटबन्धन गर्ने		३००००	p3
७	स्वास्थ्य चौकी तटबन्धन गर्ने		३००००	p3
८	माझीथान तटबन्धनको व्यवस्था गर्ने		३००००	p3
जम्मा			**३१००००**	
कुल				

वडा नः २				
भौतिक विकास योजना				
क) सडक				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट (हजारमा)**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडामा रहेको आन्तरीक कृषि सडकहरुलाई स्तर उन्नती र कालोपत्र गर्ने	१२ कि.मी	६०००	२
२	लिखुबाट सडकलाई तिव्रता दिई सो योजना समापन गर्ने	८	४०००	२
३	सुन्तले हुदै लिखु -३ को बगैंचा डुढे गैरासम्म जोड्ने सडक निर्माण	४	२०००	२
४	हुलाकचौर आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र जाने खडक निर्माण	३	१५००	२
	जम्मा		**१३५००**	

ख) भवन				
क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	वडा कार्यालय भवन निर्माण	१	५०००	१
२	स्वास्थ्य चौकी भवन निर्माण	१	५०००	१
३	भुकम्पले क्षेती पुर्याएको आवास गुणस्तरीयता नभएकोले सो को सहि व्यवस्थापन	१	५०००	१
४	रेडक्रस उपसाखा भवन निर्माण	१	४०००	१
	जम्मा		**१९०००**	
ग) खानेपानी				
क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	एक धारा एक घरको अवधारणा लागु गर्ने	२०० घर	२०००	१
२	समावेशीकरणको अवधारणामा प्रमुख कार्यक्रमहरु लागु गर्ने	नितिगत	२००	१
३	वडा स्तरिय खेलकुद मैदानको स्थापना गर्ने र बडाको क्लबलाई वैधानिकता दिने	१	५०००	३
	जम्मा		**५००**	
घ) विद्युत				
क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
२	राष्ट्रीय प्रसारण लाइनलाई व्यवस्थापन	१	५००	१
	जम्मा		**५००**	
ङ) संचार				
क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	सूचना प्रविधीमा fiber net र 4G सेवा सञ्चालन सहितको सेवा विस्तार गर्ने	वडा	१५००	३
	जम्मा		**१५००**	
च) सिंचाई				
क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	लिखु खोलाको पानीको उपयोग गरी बैकल्पीक व्यवस्था गर्ने	**वडा**	४०००	**३**
	जम्मा		४०००	

सामाजिक विकास योजना				
क) शिक्षा				
क.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	विद्यालय स्वीकृतको अवधारणा लाउनु पर्ने	१	५००	१
२	शिक्षा क्षेत्रको ज्वलन्त समस्या समाधान गर्नलाई राज्यले सम्पूर्ण गाउँ फर्क अभियान लागु गर्नुपर्ने	नीतिगत	५००	१
३	विद्यालयमा गुणस्तरिय शिक्षा लागु गर्न बिषयगत र तहगत शिक्षकको अवधारणा	नीतिगत	३००	१
४	व्यवसायीक / प्राविधिक शिक्षालयको व्यवस्था	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**१८००**	
ख) श्वास्थ्य				
क.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
३	वडामा स्वास्थ्य चौकी निर्माण	१	५०००	२
	जम्मा		**५०००**	
ग) कला संस्कृति				
क.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	पञ्चेवाजा र तामाङ सेलो, खैजडु, खेसह भजनको संरक्षण गरिनु पर्ने	नीतिगत	१०००	२
	जम्मा			
आर्थिक विकास योजना				
क) कृषि				
क.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	लिखु नदिको पानीलाई प्रयोग गरी वैकल्पिक व्यवसाय सहितको सिंचाई विकास तथा व्यवस्था	वडा	५५००	२
२	उन्नत विउ विजन र मलजलको व्यवस्था	वडा	६००	१
३	एक वडा एक कृषि प्रविधि को व्यवस्था	वडा	५०००	२
४	सम्भाव्यता अध्ययन गरी व्यवसायिक नगदे बालिको विकास हुनुपर्ने	नीतिगत	६०००	२
५	कृषि बालीमा पुरस्कृत साथै तालिमको व्यवस्था गर्ने	नीतिगत	३००	१
६	कृषिमा भएको निरुत्साहित अवस्थालाई सरकारले लगानी मैत्री प्रावधान सहितको व्यवस्था ल्याउने	नीतिगत	२०००	निरन्तर

७	उत्पादित कृषि सामाग्रीलाई सरकारले आयात निर्यात सहितको बजार व्यवस्थापन गर्ने	वडा	२०००	निरन्तर
८	कृषि ऋणको व्यवस्था सहित सस्तो ब्याज दरमा लगानी मैत्री वातावरण सृजना	नीतिगत	१०००	१
	जम्मा		**२२४००**	
ख) पशुपंक्षी				
क.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	उत्पादित दुधलाई व्यवस्थापन गर्ने संकलन केन्द्र हुनुपर्ने	१	५०००	१
२	व्यवसायीक रुपमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न नश्लसुधारको व्यवस्था	नीतिगत	७००	१
३	मासुजन्य उत्पादनलाई व्यवसायीकरण गर्न उन्नत जातको बाख्राहरूको व्यवस्था गर्ने	नीतिगत	५००	१
५	व्यवसायीक कुखुरा पालनलाई प्रोत्साहन गरी युवा वर्गलाई लगानी प्रोत्साहन गर्ने	नीतिगत	४००	१
६	एक वडा एक पशु जे. टि. ए. प्राविधीकको व्यवस्था	१	४००	१
७	वेरोजगारीको संख्या कम भएकोले सो को स्थर उन्नती गरी रोजगारिको व्यवस्था हुनुपर्ने	नीतिगत	३००	१
जम्मा			**७३००**	
ग) पर्यटन				
क.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	मर्मदेश्वर मन्दिरबाट ढुङ्ढुङ्गे मन्दिर हुँदै पोकली झरना सम्म पुग्ने पर्यटकीय पथ मार्ग	२० कि.मी	८०००	३
२	अब्बल सेवा सुविधा सहितको स्थानीय स्तरको भवन तय गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने	१	५०००	३
	जम्मा		**१३०००**	
घ) खेलकुद				
क.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडा स्तरिय खेलकुद मैदानको स्थापना गर्ने र बडाको क्लबलाई वैधानिकता दिने	१	५०००	३
			५०००	
	जम्मा			
संस्थागत विकास सेवा तथा सुशासन				
क.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	सहकारी, आमासमुह सन्चालन, रेडक्रस, प्यागर ग्याल्बोलाई ससत्तिकरण सहित विकास अगाडी बढाउने	**नीतिगत**	**५०००**	**२**
२	दलित समुदायलाई स्तरोन्नती गराउन क्षमता विकास र सिप सहित पञ्चेबाजा र आरन सहितको सिप विकास	**नीतिगत**	**५०००**	**२**

३	वडामा शान्ती सुरक्षा कायम गर्न वडा स्तरीय प्रहरी चौकि स्थापना हुनु पर्ने	नीतिगत	५००	२
	जम्मा		**१०५००**	
वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन				
क) वातावरण		**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
क्र.स.	**योजना**			
१	सामुदायिक वनलाई सुदृढीकरण, संरक्षण र सम्बर्धन गर्दै वातावरण मैत्री बनाउने	नीतिगत	५०००	२
२	सामुदायिक वन उपभोत्ता समितिलाई ऐन २०४९ अनुरुप सञ्चालन गर्दै क्षमता अभिवृद्दि सहित सक्रियता ल्याउने	नीतिगत	३००	१
			५३००	
	जम्मा			
ख) प्रकोप व्यवस्थापन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	तटबन्धन निर्माण गर्ने।	५० कि.मी	५००००	३
२	मानव सिर्जित प्रकोपहरुको संभावनालाई ध्यानमा राखेर योजना तर्जुमा गर्ने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा			४
	कुल			

वडा नः ३				
भौतिक विकास योजना				
क) सडक				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	कुवा पानी खोला- कुटिडांडा सडक	६ कि.मी	३५००	२
२	साधुटार- फिजि फलाटे सडक	३३ कि.मी	२००००	३
३	साधुटार- पोकलि झरना सडक	३० कि.मी	१८०००	३

४	बिचारी आहाल – चन्डी भन्ज्याङ सडक	१० कि.मी	६१००	२
५	नर्वदेश्वर महादेव – जोगि डांडा सडक	७ कि.मी	३५००	२
६	रानी वन- जोगिडांडा- यसम सम्म	६ कि.मी	३०००	२
७	रानी वन-ताझके- जोगिडांडा-डुडे गैडा सम्म	६ कि.मी	३०००	२
८	दुरा गाउँ- भिमसेन स्थान सडक	४ कि.मी	२४००	२
९	झाझिटार–ज्याप्ले स्वास्थय चैकि हुदै जोगिडांडा सडक उन्नति र कालो पत्रे सहित ड्रेन निर्माण	८ कि.मी	४०००	२
	जम्मा		**६३५००**	

ख) आवास

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	राज्यले आवास निर्माणलाई सहजिकरण गर्ने	नीतिगत	५००	१
२	स्थानिय पिडितहरुको पुनर्निमाण सम्बोधन हुनपर्ने	नीतिगत	७००	१
३	आमासमुह, वन र युवा क्लव भवन निर्माण	४ कोठे	२५००	२
	जम्मा		**३७००**	

ग) खानेपानी

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	Long term बैकल्पिक plan सहितको सेवा (एक घर एक धारा) हुन पर्ने	वडा	२५००	२
२	दलितको स्तर उन्नति गर्न लक्षित कार्यक्रमहरु गर्नु पर्ने	वडा	४००	१
	जम्मा		**२९००**	

घ) विद्युत

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	केन्द्रिय लाईनको विधुत प्रवेशको स्तर उन्नती		४००	१
	जम्मा		**४००**	

ङ) संचार

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित	प्राथमिकिकरण

			बजेट	
१	आवश्यकता अनुसारको सेवा उपलब्ध गर्ने	वडा	३००	१
	जम्मा		**३००**	
च) सिंचाई				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	३०० हेक्टर उर्वर जमिनको लागि कुलो निर्माण वा लिखुको पानी Lifting गर्ने		५०००	३
२	भालुखोला – मुहानघरे जोगिटार सिंचाई कुलो कायम	२० कि.मी	५०००	२
३	भईरहेका कुल कुलेसोको स्तर उन्नति गर्नुपर्ने		३०००	२
	जम्मा		**१३०००**	
सामाजिक विकास योजना				
क) शिक्षा				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडाको भवन निर्माण	१	२५००	२
२	एउटा विद्यालयमा एउटा नर्सको व्यवस्था	१	४००	१
३	विद्यालयहरुमा online प्रविधी हुन पर्ने	नीतिगत	३००	१
	जम्मा		**३२००**	
ख) श्वास्थ्य				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडा स्तरमा स्वास्थ्य चौकी र स्वास्थ चौकीमा आवश्यक हुने भौतिक तथा प्रशासनीक सम्पूर्णको व्यवस्था	नीतिगत	३०००	२
२	स्वास्थ्य lab, X-ray machine, birthing center व्यवस्था हुन पर्ने	नीतिगत	२०००	२
	जम्मा		**५०००**	
आर्थिक विकास योजना				
क) कृषि				

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	कृषि उत्पादनलाई बजार व्यवस्थापन	१	५००	१
२	एक गाउ एक प्राविधीकको व्यवस्थापन	१	४००	१
३	उन्नत जातको विउ बिजनको व्यवस्था	नीतिगत	३००	१
४	कृषि सम्बन्धी अभिमुखिकरण तालिमको व्यवस्था	नीतिगत	२००	१
५	तह अनुसारको माटोको परिक्षण गरेर उत्पादन	नीतिगत	३००	२
	जम्मा		**१७००**	
ख) पशुपन्छी				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
२	घरेलू उद्योगको लागि उपयुक्त प्रवर्दन गर्न लगानी तर्जुमा	नीतिगत	४००	१
३	घरेलू उद्योग संग साम्बन्धीत कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने	नीतिगत	३००	१
४	व्यवसायिक रुपमा उन्नत जातको बाख्रा, कुखुरा वितरण गर्ने र बजारको व्यवस्थापन	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**१२००**	
ग) पर्यटन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	जोगीडाँडामा view tower स्थापना गर्ने	१	७०००	२
२	नर्वदेश्वर महादेव मन्दिरको संरक्षण गर्ने	१	५००	२
३	नर्वदेश्वर महादेव मन्दिर देखि जोगिडांडा चुलिथुम्कासम्म केबलकारको संभाव्यता अध्ययन गर्ने	१	६००	१
५	सांघुटार नर्वदेश्वर महादेव मन्दिरहुदै माझिटार चुलिढुङ्गा-कुटिडांडा-लिखुको किनारसम्म पर्यटकिय पथमार्ग निर्माण	७ कि.मी	८०००	३
६	पूर्वको महादेवको रुपमा रहेको नर्वदेश्वर महादेव मन्दिरको स्तर उन्नति गर्ने	१	२६००	२
	जम्मा		**१८७००**	
घ) खेलकुद				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**

१	युवा क्लव क्लवको स्तर उन्नती सहित भवन निर्माण	१	२५००	३
१	नर्वदेश्वर क्षेत्रमा रहेको football ground को स्तर उन्नति	१	१०००	२
१	अपाङ्ग मैत्रि भवन निर्माण सहित अपाङ्गता भएका समुदायका व्यक्तिहरुको जिविकोपार्जन सहितको स्तर उन्नति	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**४०००**	
घ) रोजगारी				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	जन समुदायको जिवनस्तर सुधार्न एक घर एक व्यवसाय गर्ने	नीतिगत	१०००	१
	जम्मा		**१०००**	
संस्थागत विकास				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	स्थानिय ऐनको स्थानीय स्तरमा उचित रुपमा लागु गर्ने	१	२००	१
	जम्मा		**२००**	
वातावरण				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	नर्सरीको व्यवस्था	वडा	५००	१
२	जलाधारको व्यवस्था	वडा	७००	२
३	जैविक विविधताको संरक्षण	नीतिगत	६००	२
४	सामुदायिक र कबुलियत वनको संरक्षण	नीतिगत	३००	१
	जम्मा		**२१००**	
प्रकोप व्यवस्थापन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	लिखु - सत्लुङ्ग खोला तटबन्धन	५ कि.मी	२००००	३
२	चोगिडांडा गुमान सिंह कृषि सडक तटबनधन	५ कि.मी	२००००	३

३	राङभाती देखि चम्पादेवी रानीचनसम्म तटबनधन	७ कि.मी	२२०००	३
४	श्री भिमसेन स्थान राङभाती कृषि सडक जाली व्यवस्थापन	५ कि.मी	२००००	३
	जम्मा		८२०००	
	कुल			

वडा न: ४				
भौतिक विकास योजना				
क) सडक				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	खनिएको बाटोलाई छेउ साइडमा ड्रेन राख्ने	२० कि.मी	२५००	३
२	साघुटार कुटी डाँडा साघुटार बनाङगे पीपल ३३ फिट स्तरोन्नती	२० कि.मी	२००००	३
३	महादेव पक्की पुल ३५ मीटर (लिखु खोला)	३५ मी	३००००	३
४	वडा कार्यालयबाट गाँउ बिच हुदै जुके खोलासम्म	५ कि.मी	८०००	२
५	तारूके देखी छतुने बेसिसम्म	८ कि.मी	९०००	२
६	मौसमे पिपल बाट बोक्सेसम्म (गोरेटो बाटो स्तर उन्नति)	५ कि.मी	५००	१
७	मचाबारी हुदै तारूके बेसी (गोरेटो बाटो स्तर उन्नति)	४ कि.मी	४०००	१
८	रजाय ओखले महादेउटार नया ट्र्याक चौडा १२ फिट	६ कि.मी	२४००	२
९	बाङगे पिपलबाट हस्पिटल नया ट्र्याक	२ कि.मी	४००	१
	जम्मा		**७६८००**	
ख) ढल विकास				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	सम्पूर्ण सडकमा साइडड्रेन स्तर उन्नति गर्ने	१२ कि मी	६००	२
२	डम्पिङ साइडको आवस्यकता	वडामा	२००	१
	जम्मा		८००	
ग) खानेपानी				

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	भैसे पिपल हुदै वेल्ध्यान डाँडा गुर्वेपिपल मुनि सोत जुके खोला स्तर उन्नति	५ कि मि	१०००	२
२	पाचमुरे खेत बाट पाडे गाउँ सडक उन्नति गर्ने	१ कि मि	३००	१
	जम्मा		**१३००**	
घ) विद्युत				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	लिखु खोला जुके दोभान हाइड्रो राष्ट्रिय स्तरमा रूपान्तरण गर्ने	नीतिगत	१०००	२
	जम्मा		**१०००**	
ङ) संचार				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	अतिरिक्त हुलक, मोबाइल, लेनलाइन र नेटको आवश्यकता	नीतिगत	२०००	१
	जम्मा		**२०००**	
च) सिंचाई				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	भैरहेको स्थानिय सिंचाई कुलाहरूलाई स्तर उन्नति गर्ने		३०००	१
	जम्मा		**३०००**	
सामाजिक विकास योजना				
क) शिक्षा				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	यस मा वि प्राविधिक शिक्षालय +२ मा भवनको आवशयकता	४ कोठे		
२	सिद्धमनपुर आधारभुत विधालय तारवार भवन निर्माण	४ कोठे		
३	सिद्धमनपुर आधारभुत विधालयको ग्राउन सम्माउने			
	जम्मा			
ख) श्वास्थ्य				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**

१	वर्थिङ सेन्टर भवन	१	५०००	२
२	औषधी मात्रा बढाई गुणस्तर वृद्धि गर्ने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**५५००**	
ग) लैंगिक समानता तथा सामजिक समावेसिकरण				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	विभिन्न तालिम संचालन	१२	५००	१
	जम्मा		**५००**	
आर्थिक विकास योजना				
क) कृषि				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	धान, मकै, कोदो खाध बालिलाई जङ्गगली जनावर बाट संरक्षण गर्ने	नीतिगत	१०००	१
	जम्मा		**१०००**	
क) पर्यटन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	वाङ्गे पिपल सेती देवी मन्दिर स्तर उन्नति गर्ने	५ कि.मी.	२०००	२
२	छतुनेमा पिकनिक स्पोट विकास गर्ने	१	१५००	२
	जम्मा		३५००	
ख) उद्योग व्यापार				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	होम स्टे ६ वडालाई स्तर उन्नति	६	१२००	१
	जम्मा		**१२००**	
घ) खेलकुद संस्कृति				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	लिखु युथ क्लब बाङ्गगे पीपल क्लब खेल मैदान निर्माण	१	२०००	२
२	खेल प्रशिक्षण केन्द्रको स्थापना गर्ने	१	१०००	२
	जम्मा		**३०००**	

संस्थागत विकास सेवा तथा सुशासन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडा कार्यालयमा भवन व्यवस्थापन	१	५०००	१
२	वडा कार्यालयमा कर्मचारी दरबन्दी आवस्यकता	नीतिगत	४०००	१
३	ईगभरमेन्ट स्थापना गर्ने	नीतिगत	४००	१
४	कृषि ऋण बचत	नीतिगत	१२००	२
५	नागारीक वचत तथा ऋण सहकारी संस्था	नीतिगत	१५००	२
	जम्मा		**१२१००**	
धार्मिक				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	पञ्चेबाजा संरक्षण गर्ने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**५००**	
वातावरण				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	नाङ्गगा डाँडाहरुमा वृक्षरोपण, व्यवस्थापन र घेराबारा गर्ने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**५००**	
प्रकोप व्यवस्थापन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	तारुके वेसी, जामुने टोल, ढोणेनी, बुझिन्डेमा पहिरो व्यस्थापन	नीतिगत	५०००	३
	जम्मा		५०००	
	कुल			

वडा नः ५				
भौतिक विकास योजना				
क) यातायात				
क.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	कुटिडांडा-भजुवा सडक निर्माण	८ कि.मी	४८००	२
२	कुटिडांडा-काफ्लेगाउँ सडक	३ कि.मी	२२००	२
३	बसपार्क-वडाकार्यालय डुंडे डांडा सडक	३ कि.मी	२२००	२
४	SBI Bank-जुकखओला सडक	२ किमी	१६००	१
५	जल्फे चौतारा कमेरे टोल (५ मिटर)	२ किमी	१६००	१
	जम्मा		**१२४००**	
ख) खानेपानी				
क.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	एक घर एक धारा कार्यक्रमलाई पुर्णता दिने	नीतिगत	१०००	१
	जम्मा		**१०००**	
सामाजिक विकास योजना				
क) शिक्षा				
क.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	माध्यमिक शिक्षाको अभावलाई मध्यनजर गर्दै उच्च शिक्षाको व्यवस्था	नीतिगत	५०००	२
२	व्यवसायिक वा प्राविधिक शिक्षा कार्यानियनमा ल्याउने	नीतिगत	४०००	२
	जम्मा		**९०००**	
ख) स्वास्थ्य				
क.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	आधारभुत स्वास्थ्य केन्द्र स्थापना गर्ने	१	५०००	१
	जम्मा		**५०००**	
ग) समावेशिकरण				

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	समावेशिकरण लक्षित वर्गसम्म पुर्याउने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**५००**	
आर्थिक विकास योजना				
क) कृषि				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	प्रधानमन्त्री कृषि कार्यक्रमलाई अगाडी बढाउने	नीतिगत	२०००	१
२	एक घर एक युवा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	नीतिगत	५००	१
३	उचित बजार व्यवस्थापना मिलाउने	नीतिगत	५००	१
४	आधुनिक कृषि तालिम सञ्चालन गर्ने	बार्षिक	३००	१
५	आम वडावासीले गर्दै आएको पशुपालन, माछापालन, कुखुरापालन र बाख्रापालनलाई व्यवसायीकरण गर्ने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**३८००**	
ख) रोजगारी				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	आम गरिबीलाई मध्यनजर गर्दै दिवा खाजा कार्यक्रम गर्ने	नीतिगत	५००	१
२	खाद्य सुरक्षा कार्यक्रम गर्ने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**१०००**	
ग) पर्यटन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	सामुदायिक वन संरक्षणसंगै आर्थिक उपार्जनको स्रोतको रुपमा व्यवसायिकीकरण गर्दै पर्यटन आगमन बढाउने	नीतिगत	२०००	२
	जम्मा		**२०००**	
खेलकुद				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	युवा क्लव साथै खेलकुद सामाग्रीमा बजेट विनियोजन	बार्षिक	२०००	१

२	सिर्जनात्म आम्दानीको स्रोत तय गर्ने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**२५००**	
वातावरण व्यवस्थापन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	सामुदायिक उपभोक्ता समितिलाई वनसंग आधारित तालिम	बार्षिक	५००	१
२	जलाधार र जैविक विभिधतालाई प्राथमिकता	निरन्तर	५००	१
३	वातावरण संरक्षण कार्यक्रम ल्याउने	निरन्तर	५००	१
	जम्मा		**१५००**	
प्रकोप व्यवस्थापन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	प्रधानमन्त्री प्रकोप व्यवस्थापन कार्यक्रम लागू	नीतिगत	५००	१
२	पहिरो र भूक्षय सम्बन्धी अनुमानित दैविक प्रकोप कोष खडा	निरन्तर	५०००	१
	जम्मा		**५५००**	
	कुल			

वडा नः ६				
भौतिक विकास योजना				
क) सडक पुल निर्माण				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	माटेबेसी गाम्राङ्टार सडक ड्रेन कटिङ साथै सडक ग्राभेल तथा पिच गर्ने (६ मिटर)	७ कि.मी.	५६००	३
२	मुहाने झाक्रीथान कार्तिको सडक निर्माण गरि कायम गर्नेपर्ने	३ कि.मी.	१९००	३
३	डुडे खोला झोलुङगेपुल निर्माण गर्नेपर्ने	३० मीटर	५०००	३
४	खोलाखर्क सिम्ले खाल्टे सडक ड्रेन कटिङ साथै ग्राभेल गर्ने (८ मिटर)	३ कि.मी.	३६००	३
५	नाकेडांडा आरुबोटे सडक सोलिङ (४ मिटर)	३ कि.मी.	३६००	२
६	माटेबेसि तितेखानी खेत हुदै डुडेबेसी जड्ने सडक निर्माण (५ मिटर)	४ कि.मी.	४८००	२

७	सिम्ले भराैटा पूर्वी डुडेखेत सडक ग्राभेल गरिनुपर्ने (६ मिटर)	७ कि.मी.	५६००	३
८	आरूबोटे ढाँड सडकखण्डबाट बान्द्रे रमितेडांडा चोर पँधेरो सडक निर्माण योजना		३०००	३
९	माटेबेसि खाल्टे राम्चे पाखाबारी मूल पधेरा सडक स्तरोन्नती		२०००	२
१०	जुके खोला झगरे जमिनेटोल मोटरेबल पूल निर्माण	३० मीटर	५०००	२
			४०१००	
	जम्मा			
ख) भवन विकास				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	प्रहरी चौकी लाई प्रतिक्षालय आवश्यकता		५००	१
२	रेडक्रस भवन स्तरोन्नती		५००	२
३	लिखु किनारा खहरेदोभान माटेबेसिमा सामूहिक आर्यघाट निर्माण गरिनुपर्ने		२५००	१
	जम्मा		**३५००**	
ग) खानेपानी तथा सरसफाई				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	एक घर एक धारा खानेपानी व्यवस्थापनका लागी खानेपानीको मुहान व्यवस्थापन र ट्याङ्की निर्माण	३५७ घर	५०००	१
२	शाखा लाइनलाई पाइप खरिद गर्नुपर्न		२०००	२
३	गोडेखोला मुहान व्यवस्थापन		३००	१
४	टुडेखोला मेच्छे सिम्ले खाल्टे खा.पा. तथा योजना निर्माण गरिनुपर्ने		१०००	१
५	डुडेखोला डम्पिङ साइड निर्माण गरिनुपर्ने		२०००	१
६	खाली सि.सि. प्लास्टिक अन्य पदार्थ व्यवस्थापन गरिनुपर्ने		५००	१
	जम्मा		**१०८००**	
घ) विद्युत				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**

१	केन्द्रीय प्रसारण लाइन व्यवस्थापनकोलागी पोलतार साथै साथ ट्रान्समिटर व्यवस्थापन	६० घर	२०००	१
	जम्मा		**२०००**	
ङ) संचार				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी, प्रहरी चौकी, रेडक्रस साथै सार्वजनिक स्थानमा फ्री बाईफाई व्यवस्थापन		५००	१
	जम्मा		**५००**	
च) सिंचाई योजना				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	जुकेखोला खाल्टे सिचाई योजना नयाँ निर्माण	३ कि.मी.	४५००	२
२	मच्छेटारी सिचाई योजना स्तरोन्नती		२०००	१
३	डुडेखोला खाल्टे सिचाई योजना, डुडेखोला तिलखोरिया मलेवनी ६ नं. सिचाई		१५००	१
४	डुडेखोला बेरौटा मुलपानी सिम्ले सिचाई योजना		१५००	१
	जम्मा		**९५००**	
सामाजिक विकास योजना				
क) शिक्षा				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	ग्रा.यु.सि. मा.वि. गाम्नाङ्टार श्री ग्रामोन्नती आ.बी. मैदान र तार घेरबार आवश्यकता		५०००	१
२	श्री ग्रामोन्नती आ.बी.मा ४ जना शिक्षक दरबन्दी आवश्यकता		२०००	१
३	ग्रा.यु.सि. क्याम्पसको लागी खेलमैदान, प्राङ्गण निर्माण		२०००	१
४	ग्रा.यु.सि. क्याम्पसको लागी १५ कोठे भवन आवश्यकता		६५००	२
	जम्मा		**१५५००**	
ख) घ) समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित**	**प्राथमिकिकरण**

			बजेट	
१	सिपमूलक कार्यक्रमहरुलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन		५००	१
२	महिला चेतना अभिवृद्धि गराउने प्रशिक्षण कार्यक्रमको आयोजना		५००	१
३	सिलाई, बुनाई, कटाई तालिम		५००	१
४	स्वास्थ्य अभिवृद्धि तालिम		५००	१
५	सामाजिक सेवाभाव अभिवृद्दी तालिम		४००	१
	जम्मा		**२४००**	
ग) श्वास्थ्य				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	गाम्नाङ्टार स्वास्थ्य चौकीलाई दक्ष जनशक्ती MBBS डाक्टरको दरबन्दी आवश्यकता		२०००	१
२	गाम्नाङ्टार स्वास्थ्य चौकीलाई २५ शैयाको अस्पतालको स्तरोन्नती		२५००	१
	जम्मा		**४५००**	
३. आर्थिक विकास योजना				
क) कृषि				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	कृषि पेशा वैज्ञानिक ढङगले अगाडी बढाउनको लागी उन्नत जातका बीउ बिजनको आवश्यकता		५००	१
२	अन्नवाली तथा फलफुलमा लाग्ने रोगहरुको निर्मूलको लागी आवश्यक विषादीको व्यवस्थापन		५००	१
३	कृषि पेशाका लागी आवश्यक सामाग्री तथा उत्पादीत वस्तुलाई बिक्री वितरणका लागी हाट बजारको व्यवस्थापन		५००	१
४	माटो परीक्षण तथा माटो सुहाउँदो खेती		१०००	१
५	मलखाद व्यवस्थापन		५००	१
६	फलफूल किटनासक औषधी उपचारको लागी प्राविधिक माटो परिक्षणको लागी प्राविधिक		१०००	२
७	अलैची, एभोकाडा,लिची खेती विस्तार		१०००	१
८	अमिलो जातका फलफूल जस्तै, सुन्तला, कागती, निबुवा जस्ता फलफूलहरूको खेती विस्तार		१०००	१
९	कफी खेती, अम्लिसो खेती विस्तार गर्नुपर्ने		१०००	२

१०	बेद बाँस को उद्योग व्यवसाय गर्नुपर्ने		१०००	१
११	नेपियर, स्टाइलो, किम्बु लगाएत अन्य उन्नत जातका घाँसहरूको खेती विस्तार		५००	१
	जम्मा		**८५००**	
ख) पशु विकास				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	बंगुर, कुखुरा, माछापालन ,मारीपालन, गाई तथा भैंसी पालनको रेकर्ड राख्ने		५००	१
२	पशु व्यवसायको लागी वडामा बजार व्यवस्थापन		५००	१
	जम्मा		**१०००**	
ग) उद्योग व्यापार				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	बेतबाँस को विकास गर्न तालिन दिने		५००	१
२	फलफूलबाट जुस उत्पादनको लागी आवश्यक उद्योज विकास तथा कारखाना व्यवस्थापन		५००	१
	जम्मा		**१०००**	
घ) पर्यटन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	सिद्देश्वर महादेव माटेबेसी व्यवस्थापन		५००	१
२	रामलक्ष्मण पाइला (काफल बोट), सिद्धथान (काफल बोट), मौला मन्दिर व्यवस्थापन		५००	१
३	देवीस्थान मन्दिर व्यवस्थापन		३००	१
४	कृष्ण मन्दिर संरक्षण तथा व्यवस्थापन		५००	१
५	पूर्णिमा महादेव मन्दिर निर्माणधिन भएकोले सम्पन्न गर्न रू ५ लाख आवश्यक		५००	१
	जम्मा		२३००	
ङ) खेलकुद विकास				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**

१	वडास्तरीय खुल्ला खेलकुद प्रतियोगिता		३००	१
२	खाल्टे मगर संस्कृति जगेर्ना		५००	१
३	गाम्नाङ्टार बालन भजन, युवा रोजगार कार्यक्रम तालिम		२००	१
४	सामाजिक संस्थाहरु वा युवाक्लबहरूको विकास र भुमिकाको विस्तार		२००	१
	जम्मा		**१२००**	
संस्थागत विकास सेवा तथा सुशासन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	बडामा बैङकको व्यवस्था हुनुपर्ने		५००	१
२	ग्रामोदय वचत तथा ऋण सहकारी संस्था सुधार तथा विस्तार		५००	१
३	गाम्नाङ्टार बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था सुधार तथा विस्तार		५००	१
४	ग्राम विकास कृषि लिखु बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्थाहरूको स्तरमा सुधार तथा विस्तार		५००	१
	जम्मा		**२०००**	
आन्तरीक स्रोत व्यवस्थापन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	आर्थिक ऐनलाई लागु गर्ने		५००	१
	जम्मा		**५००**	
धार्मिक				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	परम्परागतरुपमा चलिआएका मगरनाच, भाषा, रितिरिवाज,चालचलनको जगेर्ना		५००	१
२	यस वडामा प्रचलित वालनवजन लगायतका सांस्कृतिको जगेर्ना गर्ने		५००	१
३	मागीपर्व, तिज पर्वलाई सद्भभाव अभिवृद्धि र सु-संस्कृतिको रूपमा जगेर्ना गर्ने		५००	१
४	छाडा पश्चिमी सांस्कृतिबाट अलग रहने बारेमा जनचेतना अभिवृद्धि		५००	१
५	नेपालका मौलिक बाजा तथा संस्कृतिको जगेर्णा		५००	१

			२५००	
	जम्मा			
वातावरण तथा प्रकोप व्यवस्थापन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	वातावरण व्यवस्थापनको लागी खाली सि.सी., प्लास्टिक अन्य पदार्थ व्यवस्थापन		५००	१
२	हरियालीका लागी वृश्वारोपन गरिनु पर्ने		२००	१
३	जलवायु परिवर्तनको कारण वातावरण र कृषि सम्बन्धी परेका असरलाई उचित आधुनिक कृषि प्रणालीमा रूपान्तरण		२०००	१
४	जनावर आतंक लाई नियन्त्रण गरिनुपर्ने जस्तै : बादर, मृग, दुम्सी		५००	१
५	आगलागी सम्भावित स्थल पहिचान गरि सुरक्षित विधि कायम राख्ने		५००	१
			३७००	
	जम्मा			
आमा समूह विकास				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	जागरुक स्वास्थ्य आमासमूह संजालको भवन आवश्यकता		२०००	३
२	महिला क्षमता अभिवृद्धिसम्बन्धी तालिम	नीतिगत	१०००	१
३	प्रगतीशील स्वास्थ्य आमासमूह प्रतिक्षालय आवश्यकता		५००	२
४	महिला लक्षित विभिन जनचेतनामुलक कार्यक्रमको लागी बजेट व्यवस्थापन		५००	१
५	सिद्धेशवरी आमासमूहलाई प्रतिक्षालय आवश्यकता		५००	१
	जम्मा		**४५००**	
	कुल			

वडा नः ७

भौतिक विकास योजना				
क) सडक र पुल				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	शिरिसे- टार केरावारी- गाम्नाङ्गटार-पोखरीडाँडा सडक स्तरोन्नती गरी कालोपत्रे गर्ने	५ कि. मी	७०००	३
२	साँधुटार-नर्मदेश्वर- गाम्नाङ्गटार खिजीफलारे कृषि सडक स्तरोन्नती गर्दै कालोपत्रे गर्ने	६ कि.मी	८८००	३
३	लिम्ती पोकली- ककनी-कोषभञ्ज्याङ्ग पर्यटकीय सडक निर्माण तथा स्तरोन्नती	४ कि.मी	६१००	३
४	वडा भित्र रहेका सहायक सडकहरुलाई स्तरोन्नती गरी व्यवस्थित सन्चालन	५ कि. मी	५०००	१
५	टोटेखोलामा मोटरहेड पुल निर्माण	३० मिटर	५०००	३
६	तिलरखोरिया डेवीटार जोड्ने झोलुङ्गे पुल निर्माण	३० मिटर	५०००	३
७	डुडेखोलामा दुई वटा मोटरहेड पुल निर्माण गर्ने	३० मिटर	५००	३
	जम्मा		**३७४००**	
ख) भवन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडा कार्यालय भवन निर्माण गर्ने	१० कोठे	५१००	२
२	वडा कार्यालयको जग्गामा ग्राउण्ड निर्माण गरी कम्पाउण्ड गर्ने	नीतिगत	५००	१
३	एकीकृत वस्ती बिकासको सम्भाव्या अध्ययन	नीतिगत	५००	११
	जम्मा		**६१००**	
ग) खानेपानी तथा सरसफाई				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	गौंडेखोला खा.पा. मुहान संरक्षण गरी सबै खा.पा. वितरण साखाहरुमा ट्याङ्कि निर्माण गर्ने		५०००	१
२	कानोले पानी खाने मुहानमा ट्याङ्की निर्माण गरी एक घर एक धारा विस्तार गर्ने		५०००	१
३	धुर्पीसेमा फोहोर व्यवस्थापनका लागि डम्पीङसाईड स्थापना गर्ने	१	२०००	२
जम्मा			**१२०००**	

घ) विद्युत				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	स्थानीय स्तरमा रहेका साना जलविद्युत परियोजनालाई संरक्षण गर्ने	निरन्तर	२०००	१
२	राष्ट्रिय प्रसारण लाइन विस्तार गर्ने		५००	१
	जम्मा		**२५००**	
सामाजिक विकास योजना				
क) शिक्षा				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	श्री राम्चे ग्रामविकास आ.बि. मा पक्की भवन निर्माण र दरबन्दी थप गर्ने	४ कोठे	२०००	२
२	श्री राम्चे ग्रामविकास आ.बि. मा कम्पाउण्ड निर्माण		५००	२
३	श्री राम्चे ग्रामविकास आ.बि. मा पुस्तकालयको स्थापना गर्ने		२०००	२
४	श्री ग्रामज्योती आ.बि. मा पक्की भवन निर्माण १० कक्षा सम्म सञ्चालन गर्ने	१४ कोठे	१५०००	२
५	श्री ग्रामज्योती आ.बि. मा कम्पाउण्ड र खेलमैदान निर्माण, र आवश्यकताको आधारमा थप जग्गाको व्यवस्था गर्ने		५०००	२
६	श्री ग्रामज्योती आ.बि. मा E लाइब्रेरीको स्थापना र ICT को व्यवस्था गर्ने		५०००	२
७	श्री ग्रामज्योती आ.बि. मा विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना गर्ने		५०००	१
९	श्री ग्रामज्योती आ.बि. मा विषयगत शिक्षकको व्यवस्था गर्ने		१०००	१
	जम्मा		**३५५००**	
ख) श्वास्थ्य				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रलाई स्तरोन्तरी गरी आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रको थप भवन निर्माण		५०००	१
२	स्वास्थ्य केन्द्रमा दरवन्दी थपगरी HA को दरवन्दी कायम गराई आवासगृहको समेत व्यवस्था गर्ने		५००	१
	जम्मा		**५५००**	
ग) लैंगिक समानता				

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	महिलाहरूलाई चेतनामुलक कार्यक्रम सन्चालन गरी रोजगार मुलक कार्यक्रममा सहभागी	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**५००**	

आर्थिक विकास योजना

क) कृषि

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	वडामा कृषि तथा भेटनरी जे. टि. ए. को व्यवस्थापन गर्ने		२०००	२
२	कृषि संकलन केन्द्रलाई विस्तार गरी वजार व्यवस्थापन गर्ने		५००	१
३	गैडे खोला, राम्चे पोखरी सिंचाई कुलो निर्माण		२०००	२
४	खहरे दोभान तिलखोरिया पिपलडांडा, ढाप सिंचाई कुलो निर्माण		१५००	२
५	किटनासक औषधी, विषाधी तथा रासायनिक मलको व्यवस्थापन		२०००	२
६	माटो परीक्षण गर्ने		९००	१
७	दुध संकलन केन्द्र स्थापना गर्ने		६००	१
८	उन्नत जातको विउ विजनको व्यवस्था		४५०	१
	जम्मा		**९९५०**	

ख) उद्योग

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	औद्योगिक विकास केन्द्र स्थापना गर्न सम्भाव्यता अध्ययन		५००	१
२	विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, वडा कार्यालयमा र सं.सं.मा सौर्य ऊर्जाको व्यवस्था गर्ने		५००	१
	जम्मा		**१०००**	

ग) पर्यटन

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	खनुवा पोखरीबाट मैताकुन्तादेवी स्थान ढुड्ढुङ्गे, श्री चम्पादेवी स्थान हुदै रिखी चौरसम्म पर्यटकीय पथमार्ग	५ कि. मी	७००	२

	निर्माण			
२	रिखी चौरमा उच्च पहाडी भु-भागमा खेल मैदान निर्माण		८००	२
३	उक्त स्थानमा रहेको करिव ६५० रोपनी क्षेत्रफलमा कवर्डहल, रिसोर्ट, भ्यु टावर तथा मञ्च निर्माण		८०००	३
४	खनुवा पोखरीलाई स्तरोन्नती गर्ने		४००	१
५	मैताकुन्तादेवी स्थानमा रहेको जग्गालाई कम्पाउण्ड गरी चौर, पार्क र मञ्च साथै ४० वटा कटेज निर्माण गर्ने		२०००	१
६	श्री चम्पादेवी मन्दीर संरक्षण गर्ने र उक्त मन्दीर सम्म पुग्ने पद मार्ग निर्माण		२०००	२
	जम्मा		**१३९००**	
घ) खेलकुद				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडा स्तरीय खेलमैदान व्यवस्था गरी निर्माण गर्ने		२०००	२
	जम्मा		**२०००**	
५) संस्थागत विकास				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	साविकका ४ वटा टोलमा ४ वटा सामुदायिक भवन, सार्वजनिक शौचालय र खा.पा.धारा निर्माण गर्ने		२०००	२
२	गै. स. सं. को वडा भवन निर्माण	२	२०००	२
३	युवालक्षित क्षमता विकास कार्यक्रम सन्चालन गरी आत्मनिर्भर गराउने	नितीगत	५००	१
	जम्मा		**४५००**	
६) वातावरण				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**अनुमानित बजेट**	**प्राथमिकिकरण**
१	खाली रहेको जग्गा तथा भिरालो पाखो बारीमा वृक्षारोपण गर्ने	नीतिगत	४००	१
२	सिमसार जग्गाको संरक्षण गर्ने	नीतिगत	२००	१
	जम्मा		**६००**	
६) प्रकोप व्यवस्थापन				

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	अनुमानित बजेट	प्राथमिकिकरण
१	वाढी पहिरो नियन्त्रणका लागी तटबन्ध निर्माण गर्ने		४५००	३
२	अतिवृष्टि अनवृष्टिबाट हुने क्षतीलाई न्यूनिकरण गर्ने	नीतिगत	२०००	१
	जम्मा		**६५००**	
	कुल			

वडा नः ८				
भौतिक विकास योजना		**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
क) सडक पुल				
क्र.स.	**योजना**	**ईकाइ**	**हजारमा**	
१	सिरिसे सम्मटार वडा कार्यालय, डाडाखर्क सडक ५ मी चौडाईको पिच	१७.५ कि.मी.	५००००	३
२	राक्ले पिपल साठीबेसी कालीखोला ४ मी. चौडाई सडक ट्याक खोल्ने	२ कि.मी.	४०००	१
३	सम्मटार उत्तर दक्षिण पहिलो सडक ३मि. चौडाइ स्तर उन्नति	५ कि.मी.	८०००	२
४	वडा कार्यलय मजुवा सडक ५मि. चौडाइ सडकको स्तर उन्नति	५ कि.मी.	८०००	२
५	एसेलु खर्क कोप्चेको सडक ४ मि. चौडाइ सडक स्तर उन्नति	३०० मि.	५००	१
६	डुडेखोला मजुवा सालडाडा सडक ५ मी चौडाइ को ट्रयाक निर्माण	१३ कि.मी.	४५०००	३
७	भन्ज्याङ कात्तिक चाम्बोटे दस्की सडक ५ मी चौडाई ट्रयाक निर्माण	२ कि.मी.	१०००	२
८	चिनेटार डाँडा भस्मे गाम्ताङ सडकको डुडे खोलामा मोटरबल पुल निर्माण	५० मिर	५००	२
९	डुडे झोलुङ्गे पुल निर्माण	३० मिटर	६००	२
१०	देविटार गाम्ताङ गोरेटो बाटोको डुडे खोलामा झोलुङ्गे पुल निर्माण	३० मिटर	६००	२
	जम्मा		**११८२००**	
ख) संस्थागत विकास				
क्र.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**

१	वडाको वस्तुस्थिती समुदाय चाल चलनलाई मध्यनजर गरि ऐन कानुन र कार्यविधिहरू निर्माण गरि कार्यन्चयन गर्ने	नीतिगत	४००	१
२	आर्थिक ऐन लागु गर्ने	नीतिगत	१००	१
३	वडामा उत्पादित काठपातलाइ समुचित प्रयोग गर्ने र जडिबुटीहरूको विकास गर्ने	नीतिगत	१००	१
	जम्मा		**६००**	

ग) खानेपानी तथा सरसफाई

क्र.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	पुतली गौरा खानेपानी गौरा खर्च मुलाबारी खानेपानी निर्माण		५००	१
२	भज्याङ डाँडाबारी देविटार खानेपानी योजना संचालन		६००	१
३	खहरे खोला निबुवावोटेटार खानेपानी स्तर उन्नति योजना		७००	१
४	खोप भजुवा डाडाखर्क खानेपानी स्तर उन्नति योजना		४००	१
५	मूल पानी सिस्ने चाम्बोटे खानेपानी स्तर उन्नति योजना		२००	१
६	सालमे सिस्ने खोटीया खानेपानी निर्माण योजना		३०००	२
७	भालुखोप गौरागाउँ खानेपानी निर्माण योजना		५००	२
८	बुढी पधेरा तिलाई चिनेटार खानेपानी निर्माण योजना		४००	२
९	खोप कात्तिकेभन्ज्याङ खानेपानी स्तर उन्नति योजना		२००	१
	जम्मा		**६५००**	

घ) विद्युत

क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडाका सबै घर धुरिमा केन्द्रीय स्तरको विधुत जोडने	नीतिगत	४००	१
	जम्मा		**४००**	

ङ) संचार

क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	यस वडाको बस्तीलाई समेट्नेगरी टेलिकमको टावर स्थापना	**१**	**२५००**	२

२	सम्पूर्ण विधालय, सरकारी संघ संस्था र स्थानीय उपभोक्ताहरूलाई संचार सुविधासंग जोडन फाइवरनेट उपलब्ध गराउने	नीतिगत	५००	१
जम्मा			३०००	

च) सिंचाई

क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	दहरिलोला मुलावारी सुदर्ती भञ्याङ सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना संचालन		४००	१
२	भालुखोला भालुखोप सिचाई कुलो उन्नती योजना संचालन		४००	१
३	धारेखोला मजुवा पचासे सिचाई कुलो उन्नती योजना संचालन		४००	१
४	साकाले खोला तल्लो देविटार सिचाई कुलो स्तर योजना संचालन गर्ने		४००	१
५	साकाले खोला पचासे सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना संचालन		४००	१
६	भालुखोप डाडाखर्क सिरिसे गैरावारी भस्मे सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना		४००	१
७	सिरिटे खोला राता ढुङ्गा दोभाने सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना संचालन		४००	१
८	चुने मजुवा डाडाखर्क सिचाई स्तर उन्नती योजना		४००	१
९	झक्रिनीयान मगर गाउँ सिचाईस्तर उन्नती योजना		४००	१
१०	कालीदह सातदोवाटो चिनेटार सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना संचालन		४००	१
११	साकाले खोला पडरी पाखो हुँदै पूविया पाखो सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना		४००	१
१२	पोकली खोला खोलाखेत मुहाने डाडा डुम्रेखेत सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना		४००	१
१३	पोकली खोला बसवेटि कोइराले हुँदै ओडारे सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना		४००	१
१४	पोकली दोभान जरूवा नर्कटे कुडारे खहरे साघुटार सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना		४००	१
१५	डुडेखोला डुडेखेत हुँदै खुकुर्की सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना		४००	१
१६	डुडेखोला देविटार मसार सिचाई कुलो निर्माण योजना		४००	१
१७	डुडेखोला देविटार मगरगाँउ मौरीडाडा सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना		४००	१
१८	साकाले खोला बिरौटे थलारी कोलडाडा सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना		४००	१
१९	डुडेखोला कोलडाडा मथिल्लो पधेरो खेत सिचाई कुलो स्तर उन्नती योजना		४००	१

जम्मा			**७६००**	
छ) आवास तथा बस्ती विकास				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	लिखु गा.पा. टारकेराबारीको सम्मटार लाई बजारको रूपमा विकास गर्ने		५००	१
२	वडाका साविक वडाहरूमा र मठ मन्दिरहरूमा सार्वजानिक शौचालय निर्माण गर्न	३ वटा	१२००	१
३	वडा कार्यलय भवन निर्माण र कार्यलयको जग्गा कम्पाउड गर्ने	१० कोठे	३०००	२
जम्मा			**४७००**	
सामाजिक विकास योजना				
क) शिक्षा				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	कालिका आधारभूत विद्यालयको लागि घेराबारा गर्ने		३००	१
२	मनकामना आधारभूत विद्यालयलाई घेराबार ४ कोठे भवनको निर्माण		१२००	२
४	जाल्पा माध्यमिक विद्यालयलाई ८ कोठाको विद्यालय भवन र घेराबार तथा ४ जना मा.वि. तहको दरबन्दी		२४००	२
जम्मा			**३९००**	
ख) श्वास्थ्य				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	लिखु गा.पा. र टारकेराबारीको माथिल्लो भु-भाग कोप्चेकोलागि स्वास्थ्य युनिट भवनको स्थापना	१	५००	१
२	डाडाखर्कको लागि खोप केन्द्र भवन		१५००	१
३	सिस्नेचिनेटार खोप केन्द्र भवन स्वास्थ्य चौकी भवनलाई घेराबारा		१०००	१
४	सम्मटारमा खोप केन्द्र भवन		१५००	
जम्मा			**४५००**	
ग) लैंङगिक समानता र सहयोगिता				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत**	**प्राथमिकिकरण**

			अनुमान	
१	महिलाहरूलाइ विभिन्न सीप विकास तालिमहरू संचालन गरि आय आर्जनमा जोडने	नीतिगत	२०००	१
जम्मा			**२०००**	
आर्थिक विकास योजना				
क) कृषि				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**		**प्राथमिकिकरण**
१	समयमानै कृषकहरूलाइरू मल बिउको व्यवस्था	नीतिगत	५००	१
२	कृषिलाई व्यवसायिक बनाउने	नीतिगत	५००	१
३	जे.टि.ए. तथा भेटेनरी तालिमको व्यवस्था		५००	१
४	दुध संकलन केन्द्र स्थापना		२०००	१
५	सम्मटारमा बजार व्यवस्थापन		५००	१
७	वडा कार्यलयमा बनेको कृषि संकलन केन्द्र लाई व्यवस्थित गर्ने		५००	१
जम्मा			**४५००**	
ख) पशुपंक्षी				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	उन्नत जातका पशुहरुको विकास गरि उन्नत जातका पशु फार्महर स्थापना गर्ने		१५००	१
२	दुध संकलन केन्द्र स्थापना गर्ने	४ वटा	२०००	१
३	पशु पंक्षीको बजार व्यवस्थापन गर्ने	नीतिगत	५००	१
जम्मा			**४०००**	
ग) पर्यटन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	भकारेढुङ्गा, जाल्पादेवि र अन्तरेखर्क देविको स्तरोन्नती		३००	१
२	कुन्डलेश्वर शिवशक्ती महादेव मन्दिरपुग्ने गोरेटो तथा सिढीहरू निर्माण		३००	१
३	कुन्डलेश्वर शिवशक्ती महादेव मन्दिरमा २००जना अटाउन सक्ने मन्च निर्माण र करिव ४० वटा कटेज निर्माण		७००	१

४	कुन्डलेश्वर शिवशक्ती महादेव मन्दिरको प्रचार प्रसार		२००	१
५	भक्तजनहरूलाई बस्ने स्थानको व्यवस्था		३००	१
६	पर्यटन विकासको लागि प्रचार प्रसार गर्ने		५००	१
जम्मा			**२३००**	
घ) रोजगारी				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	यस वडाका बेरोजगारी युवाहरूलाइ समेटी तालिमको व्यवस्था गर्ने	नीतिगत	६००	१
जम्मा			**६००**	
ङ) बैंक तथा वितिय सहकारी				
क्र.स.		**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	तीन वटा सहकारीहरू संचालनमा रहेकोका उक्त सहकारीहरूलाई व्यवस्थित गर्ने	नीतिगत	१२००	१
जम्मा			**१२००**	
५) धार्मिक तथा सास्कृतिक				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडा स्तरको कला सस्कृतिको संरक्षण	नीतिगत	५००	१
जम्मा			**५००**	
७) वातावरण				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	सम्पूर्ण खाली जग्गाहरूमा वृक्षारोपण गरि हरियाली पर्वधन गर्ने	नीतिगत	५००	१
३	विभिन्न चरन क्षेत्रहरू निर्माण गर्ने	नीतिगत	५००	१
४	यस हावापानीमा हुने बुटीको खेती गर्ने		४००	१
जम्मा			**१४००**	
८) प्रकोप व्यवस्थापन				

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	लागत अनुमान	प्राथमिकिकरण
१	नदीखोलाहरूमा तटबन्धनको व्यवस्था गर्ने		३०००	
२	सम्भव भए सम्म भिरालो जग्गमा बस्ति नबसाउने नीति लागु	नीतिगत	३००	
जम्मा			**३३००**	
कुल				

वडा नः ९				
भौतिक विकास योजना		**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
क) सडक पुल				
क्र.स.	**योजना**	**ईकाइ**	**हजारमा**	
१	लेवी जोरधारा ककनी सडक स्तरोन्नती	६ कि.मी	४८००	३
२	लेती पुर्वजे बौद्ध सड्क	१३ कि.मी	१२०००	३
३	जिम्पाखा बोधनी सडक	३ कि.मी	२५००	२
४	लाम्टाङ मल्खु पोखरी सडक	७ कि.मी	५६००	२
५	पोखरि भोटेपानी सडक	५ कि.मी	५६००	२
६	जोरधारा विसाउना माउरेडांडा सडक	८ कि.मी	५६००	२
७	दोखु वैद्द सडक	५ कि.मी	४०००	२
८	चुल्लु खाम्सुङ सडक	३ कि.मी	२४००	१
९	जोरधारा डांडागाउँ कुन्ठेश्वर मन्दिर सडक निर्माण	१० कि.मी	८०००	१
१०	दुधेश्वर महादेव बासघारी महादेव पोकली झरना डाडाचुली पोखरी थामडाडा जोरआल कुन्डेश्वर महादेव सम्मको पदमार्ग निर्माण	५ कि.मी	२०००	२
	जम्मा		५२५००	
ख) संस्थागत विकास				
क्र.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	सरकारी ऐन, दलिद ऐन, जनजाती ऐन अनुसारको आम समुदायमा स्तरोन्नती हुनुपर्ने	नीतिगत	५००	१

२	दुधेश्वर आमा समुहबाट दुधेश्वर मन्दिरमा भवन निर्माण	१	२०००	२
३	ज्योती आमा समुह भौतिक सामाग्री उपलब्ध	सेट	२००	१
४	जिम्पाखा आमा समुह भवन निर्माण	१	२०००	१
५	सहयोगी आमा समुह भवन निर्माण	१	२०००	१
६	चण्डेश्वरी आमा समुह भवन निर्माण	१	२०००	२
	जम्मा		**८७००**	

ग) खानेपानी तथा सरसफाई

क्र.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	खानेपानीमा वडा स्तरमा सहज नभएको अवस्था	नीतिगत	५००	१
२	दिर्घकालिन आयोजनाहरू लागू हुनुपर्ने	नीतिगत	५००	१
३	एक घर एक धारा अवधारणा लागू हुनुपर्ने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**१५००**	

घ) विद्युत

क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	सेलेले खोला जलविद्युत परियोजना	नीतिगत	५०००	३
२	पोडली खोला जलविद्युत परियोजना	नीतिगत	५०००	३
३	बोध्दु खोला जलविद्युत परियोजना	नीतिगत	५०००	३
४	साना लघु जलविद्युत् परियोजना	नीतिगत	५०००	२
५	वडामा केन्द्रीय विद्युत जडान गर्ने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**२०५००**	

ङ) संचार

क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	यस वडाको बस्तीलाई समेट्नेगरि टेलिकमको टावर निर्माण		२०००	२
	जम्मा		**२०००**	

च) सिंचाई

क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**

१	पाकली खोलादेखी सडक भनेरे हुँदै खाल्टे खोला जोड्ने सिचाई कुलो निमार्ण	४ कि.मी	२०००	२
२	काडेटार सल्लेरी हुँदै वगरटोल जोड्ने कुलो निर्माण	२ कि.मी	१२००	२
३	पोकली झरना देउराली कुलो निर्माण		७००	१
४	पोकली विसाउना देवाली थान डाँडागाउ कुलो स्तरोन्नती		५००	१
५	सेलेले खोला मल्सु सिचाई स्तरोन्नती		५००	१
जम्मा			**४९००**	
छ) आवास तथा बस्ती विकास				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	सडक सुधार संगै वस्तीको विकास आवश्यक		२५०००	२
२	एकिकृत वस्तीको प्रावधान	नीतिगत	१०००	२
जम्मा			**२६०००**	
सामाजिक विकास योजना				
क) शिक्षा				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	गुणस्तरिय स्तरको शिक्षा तालिम	नीतिगत	५००	१
२	सरकारी स्कूल अनुसारको दरवन्धी तय गर्नुपर्ने	नीतिगत	५००	१
जम्मा			**१०००**	
ख) श्वास्थ्य				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	स्थानिय स्वास्थ्य चौकी द्वारा सेवा वितरण हुन्नु पर्ने	नीतिगत	२०००	१
२	स्वास्थ्य चौकी भवन निर्माण		५०००	२
३	Lab, प्रस्तुति सेवा, अनमी, अहेब, W.A. आदिको सा पालब्ध गराउने		१२००	१
४	एम्बुलेन्स सेवा		६०००	२
जम्मा			**१४२००**	
ग) लैंङगिक समानता र सहयोगिता				

क्र.स.	योजना	परिणाम/इकाई	लागत अनुमान	प्राथमिकिकरण
१	आम बडावासीमा जनचेतना कार्यक्रम गर्ने	**नीतिगत**	५००	**१**
२	जागरुपता सहितको महिला, दलित समुदायको सहभागिता बडाउने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		१०००	
आर्थिक विकास योजना				
क) कृषि				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**		**प्राथमिकिकरण**
१	माटो परिक्षण हुनु पर्ने	नीतिगत	५०००	३
२	भौगोलिक क्षेत्र अनुसारको माटो परिक्षण गरी आवश्यकता अनुसारको कृषि प्रणाली लागु गर्ने	नीतिगत	५०००	२
३	धान, मकै, गहुँ,आलु कोदोलाई स्तर उन्नति	नीतिगत	५००	१
४	आलु उत्पादन लाई बजार व्यवस्थापन	नीतिगत	४००	१
५	अलौचीखेतीको लागी माटो पहिचान गरेर कृषकहरुलाई उत्पादनमुखी बनाउनु पर्ने	नीतिगत	५००	१
७	एक वडा एक कृषि प्रविधिको व्यवस्था	नीतिगत	५००	१
८	आवाश्यक कुला कुलेसोलाई मर्मत-सम्हार गरि सिचाईको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने		४०००	२
	जम्मा		**१५९००**	
ख) पशुपंक्षी				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	उन्नत जातको नस्ल सुधार जात जाति सहितको पशु पालनको व्यवस्था हुनुपर्ने	नीतिगत	५००	१
२	उत्पादित वस्तुको बजार व्यवस्थापन गर्नुपर्ने	नीतिगत	५००	१
४	उत्पादित दुधको बजार व्यवस्थान	नीतिगत	५००	१
५	स्थानीय वातावरणमा सहित पशुपन्छीहरुको व्यवस्थापन हुनपर्ने	नीतिगत	५००	१
	जम्मा		**२०००**	
ख) उद्योग व्यापार				
क्र.स.	योजना	**परिणाम/इकाई**		**प्राथमिकिकरण**
१	आलु उत्पादनलाई व्यवस्थापन गर्न कोल्ड स्टोरको व्यवस्थापन	१	२५००	१
३	लघु उद्यमी कार्यक्रमहरु जस्तै तरकारी खेती जडिबुटी प्रसोधन केन्द्र आदी स्थापना	१	१०००	१

४	उन्नत जातको घास, जडिबुटीको व्यवस्था	वडाभित्र	७००	१
जम्मा			**४२००**	
ग) पर्यटन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	पोकली झरनालाई राष्ट्रियकरण सहितको आयोजना सञ्चालन	१	७००	२
२	पर्यटन विकासको लागि प्रचार प्रसार गर्ने	नीतिगत	५००	१
जम्मा			**१२००**	
घ) रोजगारी				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	यस वडाका बेरोजगारी युवाहरूलाइ समेटी तालिमको व्यवस्था गर्ने	नीतिगत	५००	१
जम्मा			**५००**	
घ) खेलकुद				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	सेती स्कुलको चौरको मर्मत सम्हार	१	५००	१
१	युवा क्लवको भवन निर्माण	१	१०००	२
जम्मा			**१५००**	
ङ) बैँक तथा वितिय सहकारी				
क्र.स.		**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	बैङ्क तथा वित्तिम संस्थाहरु थप गर्नुपर्ने	नीतिगत	४००	२
२	आम वडा वासिमा Banking सेवा प्रभावकारी गनाउने	नीतिगत	२००	१
३	तिनवटा वडा स्तरिय सहकारीको उन्नती गरि सेवा विस्तार गर्ने	नीतिगत	२००	१
जम्मा			**८००**	
५) धार्मिक तथा सास्कृतिक				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	वडा स्तरको कला सस्कृतिको संरक्षण	नीतिगत	५००	१
जम्मा			**५००**	

७) वातावरण				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	फोहोरे मैला व्यवस्थापनका लागी डम्पिङको व्यवस्या	१	४००	१
२	जौविक विबिधताको सरक्षण सम्बन्धि तालिम	नीतिगत	३००	१
३	वन उपभोक्ता समितीद्वारा वन सुरक्षा साथै वन्यजन्तुको संरक्षण र स्वरोन्नतीको तालिम	नीतिगत	२००	१
४	रातमाटे सिवालय सामुदायिक वन भित्र वालवालिका पार्क निर्माण	१	५००	१
जम्मा			**१४००**	
८) प्रकोप व्यवस्थापन				
क्र.स.	**योजना**	**परिणाम/इकाई**	**लागत अनुमान**	**प्राथमिकिकरण**
१	लिखु नदिको किनारमा बाधको व्यवस्था	५ कि.मी	१००००	३
२	पहिरो गएको स्थानमा बृक्षारोपण गर्ने	नीतिगत	३०००	२
जम्मा			**१३०००**	
कुल				

अनुसूचि ५: प्रश्नावली

प्रश्नावली-क

सामाजिक तथा भौतिक सर्भेक्षण

गाँउपालिकाको नाम : ________________________________

बस्ती/बजारको नाम :____________________________________

१) शिक्षण संस्था

विद्यालय/ क्याम्पसको नाम	रहेको स्थान	क्षेत्रफल	विद्याथी संख्या		शिक्षक संख्या		कहाँ-कहाँ बाट कति आउँछन्	खेलकुद कियाकलाप भएको वा नभएको र प्रकार	उपलब्ध भौतिक सुविधाहरु		छात्राबास सुविधा भएको वा नभएको क्षमता
			छात्र संख्या	छात्रा संख्या	शिक्षक संख्या	शिक्षिका संख्या			खाने पानी	शौचालय	

२) आर्थिक कारोबारको लागी गाँउपालिका क्षेत्रमा आवत जावत गर्ने मानिसहरुको विवरण

क) खरीदको लागी मात्र नपामा आउने मानिसहरुको विवरण

क.सं.	आगमन स्थल	खरीद मालसामान	संख्या
१			
२			
३			
४			
५			

ख) बिकीको लागी मात्र गाँउपालिकामा आउने मानिसहरुको विवरण

क.सं.	आगमन स्थल	बिकि मालसामान	संख्या
१			
२			
३			
४			
५			

ग) खरीद्र तथा विकी दुबैको लागि आउने मानिसहरुको विवरण

क.सं.	आगमन स्थल	खरीद/विकिमालसामान	संख्या

१			
२			
३			
४			
५			

३) हाटबजार सम्बन्धी सर्भेक्षण

हाट लाग्ने स्थान	वडा नं.	बार	बिक्रेताहरुको विवरण		उपभोक्ताहरु विवरण	
			आउने स्थान	संख्या	आउने स्थान	संख्या

किन्न आउनेहरुको मोटामोटी संख्या

यस बाट गाँउपालिकालाई तिरो तिर्नु पर्छ पदैन

पर्छ भने वार्षिक रकम कति ?

हाटमा ल्याइने सामानको किसिम उल्लेख गर्ने । कति परिमार्जमा खरीद /बिकि हुन्छ

हाटमा भएको सुविधा जस्तै सेड/शौचाल/खानेपानी आदि के छ ? के के पुर्वाधारहरु आवश्यक छन् ?

४) यातायात

यस स्थानलाई मोटर चल्ने सडकले जोडेको छ छैन

विधमान सडक विवरण तालिका

सडक खण्डको विवरण (कहाँ देखि कहाँ सम्म)	राष्ट्रिय	फिडर	जिल्ला	स्थानिय	कैफियत

नोट :- तालिकामा *सडकककको किसिम (कालोपत्रे, ग्रावेल, धुले, ईत्यादि) सहित खुलाएर लेख्ने*

दैनिक आवत जावत गर्ने सवारी साधनहरुको संख्या :

बस ट्रक सुमो अन्य साधन

बस बिसौनी/पार्क क्षेत्र तथा क्षेत्रफल :

५) स्वास्थ्य (अस्पताल हेल्थपोष्ट आयुर्वेद सम्बन्धी)

सि.नं	अस्पताल वा हेल्थपोष्ट रहेको स्थान टोल र वडा	जम्मा सैया संख्या	जम्मा क्षेत्रफल	कर्मचारी संख्या डा. नर्स अन्य		मुख्या रोगहरुको विवरण	अस्पताल भित्रको सुविधाहरु	भविष्यमा विस्तार हुन सक्छ वा सक्दैन	बिस्तारको लागि हाल भएको स्थान प्रयाप्त छ छैन	दैनिक आउने बिरामीहरुको संख्या तथा स्थान

६) खानेपानी

क) खानेपानीको मुख्य श्रोत के हो ?

ख) खानेपानी बासीन्दाहरुलाई पुग्छ पुग्दैन ?

ग) खानेपानी सम्बन्धी समस्याहरु के के छन् ?

विद्यमान खानेपानी योजना लम्बाई सम्बन्धी विवरण

सि.नं	खानेपानी योजना	लम्बाई	लाभान्वित घर संख्या	वडा नं. सेवा पुगेको स्थानहरु	योजनाको लागत	वितरण सञ्चालन निकाय	कैफियत

घ) भविष्यमा बिस्तारको योजना भएको वा सम्भावना देखिएको भए वर्णन गर्ने ।

ङ) धारा संख्या

च) माग भएका निबेदन संख्या

९) ढल निकास

क) ढल निकास छ छैन

ख) ढल निकास भएको भए अन्तिम निकास कहाँ छ ? लम्बाई कति छ ?

ग) भविष्यमा बिस्तारको योजना वा सम्भावना

घ) ढलको निकास नभएको भए हाल के गरिएको छ ?

ङ) सतह ढल

लम्बाई ....

कहाँदेखी कहाँ सम्म ....

७) फोहोर मैला

- फोहर निस्कने परिमाण छ छैन
- फोहर मैला संकलन व्यवस्था छ छैन
- भएको भए फोहर मैला फ्याक्ने ठाउँ र अन्दाजी दुरी
- नभएको खण्डमा कुन ठाउँमा फ्याँक्नु उपयुक्त होला ?

८) विद्युत

विद्युत सेवा कहाँबाट बिस्तार गरिएको छ ?

पर्याप्त भए नभएको उल्लेख गर्ने ।

बिस्तार गर्नुपर्ने क्षेत्र

९) सञ्चार सुविधा

क) पि.सि.ओ, ईन्टरनेट/ ईमेल सुविधा छ छैन

ख) हुलाकको सुविधा छ छैन

ग) छ भने हुलाकको किसिम र संख्या

घ) अन्य सञ्चार माध्यमहरु उल्लेख गर्ने

१०) पर्यटन सम्बन्धी

पर्यटकहरुको वार्षिक आवत जावत कति छ (साला खाला)

आकर्षणको केन्द्र के हो ? के छन् ? विवरणमा लेख्न

पर्यटनबाट वार्षिक आम्दानी कति छ ?

पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा स्थापित हुन सक्ने सम्भावना छ छैन

यस क्षेत्रको पर्यटन प्रवर्धनको लागी के गर्ने उपयुक्त होला ? स्पष्टसँग वुँदागत रुपमा उल्लेख गर्नुहोस् ।

११) ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक धार्मिक एवं साँस्कृतिक क्षेत्रका महत्वका स्थान :

ऐतिहासिक पुरातात्वीक धार्मिक एवम् सांस्कृतिक स्थलको नाम	स्थल रहेको ठाउँको ठेगाना	स्थलको महत्व (ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, पुरातात्विक)	दिनहुँ वा पर्व (कुन हो) स्थलमा आउनेहरुको संख्या	यसको संरक्षण, सम्बर्धन तथा विकासको लागि गर्नु पर्ने कार्य बारेको स्पष्ट सुझाव

१२) स्थानीय संस्कृति संरक्षण/जिर्णोद्धार :

क) स्थानीय प्रचलनको विवरण उल्लेख गर्नुहोस ?

ख) स्थानीय प्रचलनको संरक्षण तथा सम्बर्धन गर्न के गर्नु पर्ला ?

ग) सार्वजनिक स्थलहरुको संरक्षण / सम्बर्धन गर्नको लागी के गर्नु पर्ला ?

१३) मनोरन्जन स्थलहरु

मनोरञ्जनमा साधन, स्थल र अवस्थाबारे उल्लेख गर्ने

१४) सुरक्षा

हाल प्रहरी क्षेत्र रहेको स्थान	हाल भएको क्षेत्र प्रर्याप्त छ वा छैन	पर्याप्त नभए सोही स्थानमा बिस्तार गर्न सकिन्छ वा सकिदैन	अन्य स्थानमा सार्ने हो भने कुन स्थानमा उपयुक्त होला र किन ?

१५) मालपोत

जग्गाको मुल्य वार्षिक मालपोत असुली रु

१६) सरकारी तथा गैह सरकारी कार्यालयहरु : गाँउपालिकाको कार्यालयबाट संकलन गर्ने ।

कार्यालयको नाम	कार्यालय स्थापना भएको मिति	कार्यालय रहेको स्थान टोल र वडा नं.	कर्मचारी संख्या रा.प.प्र.				आफ्नो वा भाडामा	हालभएको क्वाटरको संख्या	आवश्यक जम्मा क्वाटरको संख्या	घरबनाउन जग्गा उपलब्ध भएको वा नभएको	कैफियत
			पुर्ति		खाली						
			प्र.	प्रा	प्र.	प्रा					

१७) भावी शहरी विस्तारका लागी पहिचान गरिएको अवसर क्षेत्रहरु

क.स	क्षेत्रहरु (विवरण)स्थानहरु	वडा नं.	क्षेत्रफल	प्रतिशत	कैफियत
१					
२					
३					

प्रश्नावली-ख

गाँउपालिका क्षेत्रको आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने कार्यकम प्रश्नावली

योजना क्षेत्रको गाँउपालिकाको नाम :____

प्रश्नावली भरी सहयोग गर्नेको नाम :____

पद____

१. तपाईको विचारमा यस नगर क्षेत्रको वर्तमान समस्याहरु के के हुन् ? प्राथमिकता सहित उल्लेख गर्नुहोस् ।

(क) ………………………………………………………………………………………

(ख)………………………………………………………………………………………

२. माथीको (प्र.नं १) का समस्या समाधान कसरी हुन सक्छ ?

(क) ………………………………………………………………………………………

(ख)………………………………………………………………………………………

३. तपाईको क्षेत्रको विकासको लागी के के सुझाबहरु छन् ?

४ यस क्षेत्रमा भवन निर्माण गर्न कुनै नियम/मापदण्ड कार्यान्वयन भएको छैन ? छ भने अपनाईएका नियम / मापदण्डहरु व्यवहारिक र वास्तविक छन वा छैनन् ? छन् / छैनन् (कुनै एउटामा चिन्ह दिनु होला) यदि छैन भने यसको सुधारको लागि तपाईको सुझावहरु के के हुन?

५. यस क्षेत्रमा जग्गा विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिन्छ ? जग्गा एकिकरण गर्न सकिने क्षेत्र र क्षेत्रफल

६. आँउदो वर्षहरुमा जनसंख्या बृद्धिलाई ध्यानमा राखी शहरको बिस्तार कुन दिशातर्फ कसरी गर्न सकिन्छ ? तपाईको सुझाव……………

७. तपाईको क्षेत्रमा वातावरणीय सुधार निमित्त हाल देखा परेका भौतिक वातावरणीय ह्रास (कुनै भए) बारेको परिचय र सुधारका उपायहरुको छोटकरीमा आफ्नो विचार ।

८. आवधिक योजनामा कुन विकास योजना तथा कार्यक्रमहरु कुन अवधिमा समावेश गर्न चाहनु हुन्छ?

विवरण	जग्गा	सडक	वर्षे ढल	खानेपानी	स्कूल	यातायात	अन्य
क. अल्पकालीन ३ वर्षे							
ख. मध्यकालीन ३ वर्ष देखि ८ वर्षे							
ग. दीर्घकालीन ८ वर्ष देखि १५ वर्षे							

अन्तरसम्बन्ध सर्वेक्षण

१) विभिन्न कियाकलापको लागी गाँउपालिकामा हुने मानिसहरुको आवत जावत

१.१) मानिसहरुको आवत (Incoming flow of people)

शिक्षा

स्वास्थ्य

रोजगारी

व्यापार

अन्य भौतिक सुविद्या

१.२) मानिसहरुको जावत (Out flow of people)

शिक्षा

स्वास्थ्य

रोजगारी

व्यापार

अन्य भौतिक सुविद्या

२.) गाँउपालिका क्षेत्रमा हुने मालसामानहरुको आवतजावत

क) गाँउपालिका क्षेत्रबाट हुने मालसामानहरुको प्रवाह/निर्यात (Outflow of Goods)

निर्यात हुने सामानहरु तथा परिमाण उल्लेख गर्ने

ख) गाँउपालिका क्षेत्रमा मालसामानहरुको आयत (Inflow of goods)

आयात हुने सामानहरु तथा परिमाण उल्लेख गर्ने

अनुसूची ६: नक्शाहरु

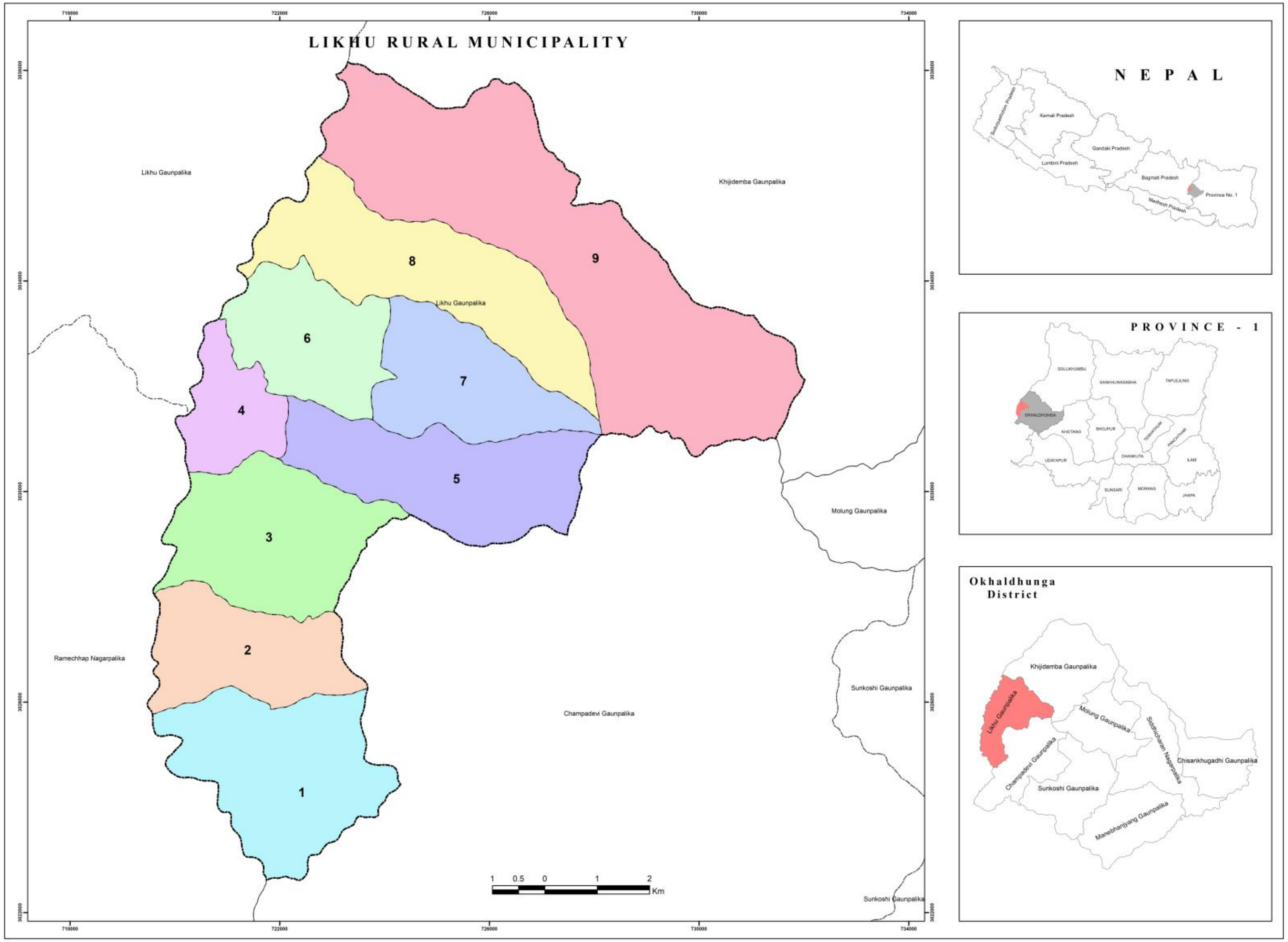

LIKHU RURAL MUNICIPALITY
Likhu Gaunpalika
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Champadevi Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
1
2
3
4
5
6
7
8
9
Km
N E P A L
Karnali Pradesh
Gandaki Pradesh
Lumbini Pradesh
Bagmati Pradesh
Madhesh Pradesh
Province No. 1
P R O V I N C E - 1
Okhaldhunga District
Khijidemba Gaunpalika
Likhu Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Siddhicharan Nagarpalika
Chisankhugadhi Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Manebhanjyang Gaunpalika

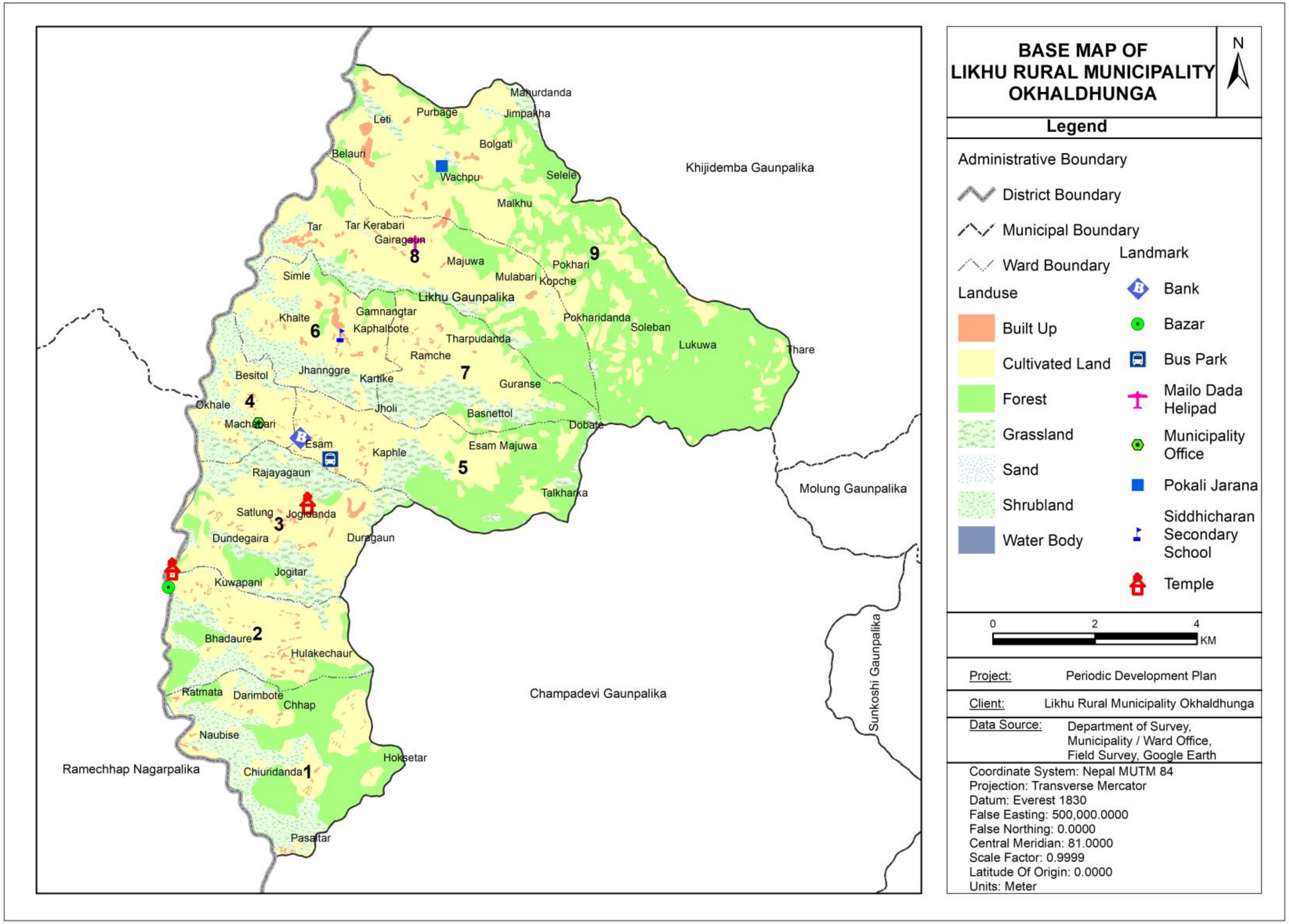
BASE MAP OF
LIKHU RURAL MUNICIPALITY
OKHALDHUNGA
N
Legend
Administrative Boundary
District Boundary
Municipal Boundary
Ward Boundary
Landuse
Built Up
Cultivated Land
Forest
Grassland
Sand
Shrubland
Water Body
Landmark
Bank
Bazar
Bus Park
Mailo Dada Helipad
Municipality Office
Pokali Jarana
Siddhicharan Secondary School
Temple
0 2 4
KM
Project: Periodic Development Plan
Client: Likhu Rural Municipality Okhaldhunga
Data Source: Department of Survey, Municipality / Ward Office, Field Survey, Google Earth
Coordinate System: Nepal MUTM 84
Projection: Transverse Mercator
Datum: Everest 1830
False Easting: 500,000.0000
False Northing: 0.0000
Central Meridian: 81.0000
Scale Factor: 0.9999
Latitude Of Origin: 0.0000
Units: Meter
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Likhu Gaunpalika
Mahurdanda
Jimpakha
Purbage
Leti
Bolgati
Belauri
Wachpu
Selele
Malkhu
Tar
Tar Kerabari
Gairagaun
8
Majuwa
Pokhari
9
Simle
Mulabari
Kopche
Khalte
Gamnangtar
Kaphalbote
6
Pokharidanda
Soleban
Lukuwa
Thare
Tharpudanda
Ramche
7
Besitol
Jhanngre
Kartike
Guranse
4
Okhale
Jholi
Basnettol
Machabari
Dobate
Esam
Esam Majuwa
Kaphle
5
Rajayagaun
Talkharka
Satlung
Jogidanda
3
Dundegaira
Duragaun
Jogitar
Kuwapani
2
Bhadaure
Hulakechaur
Ratmata
Darimbote
Chhap
Naubise
Hoksetar
Chiuridanda
1
Pasaltar

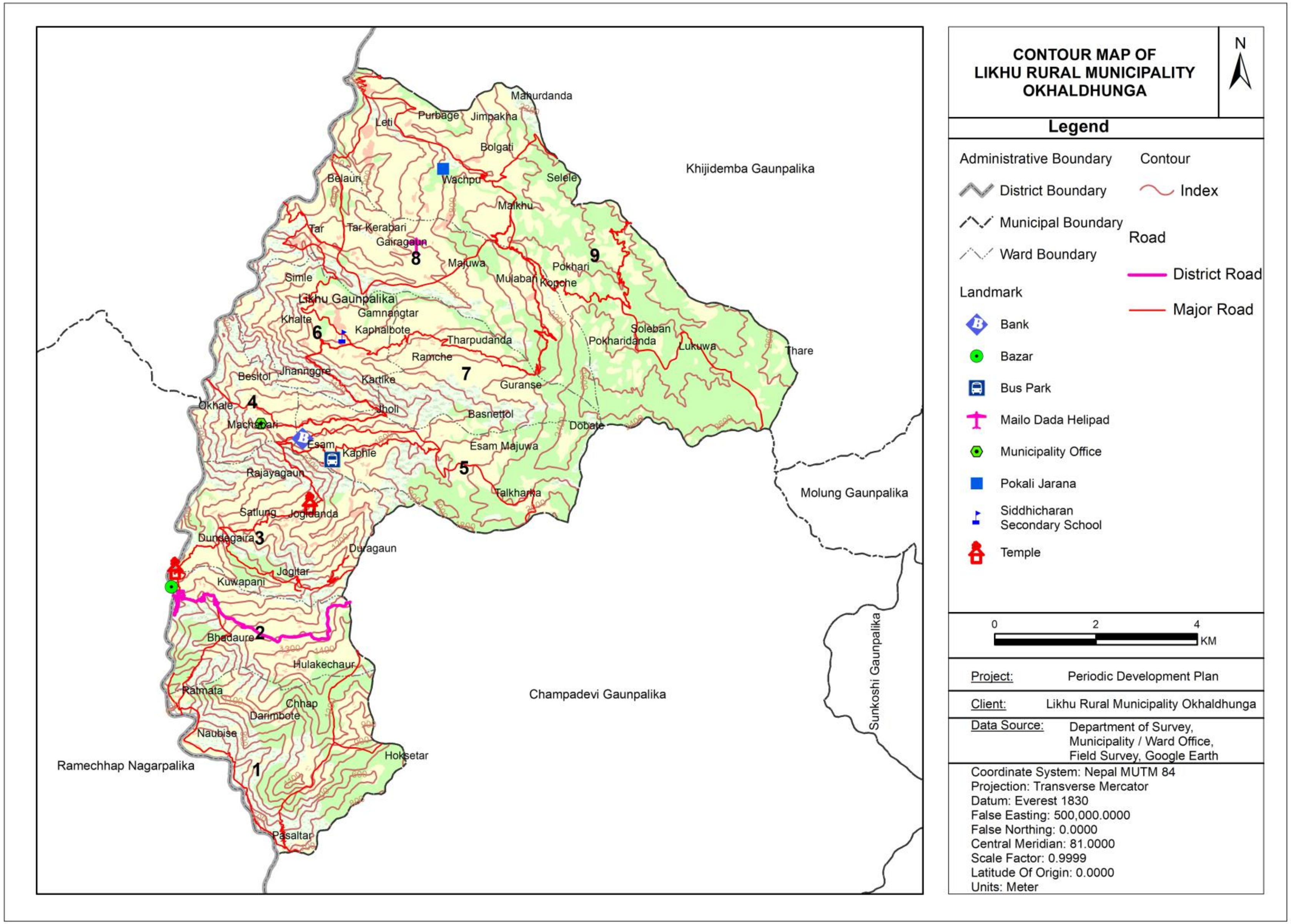
CONTOUR MAP OF
LIKHU RURAL MUNICIPALITY
OKHALDHUNGA
N
Legend
Administrative Boundary
District Boundary
Municipal Boundary
Ward Boundary
Contour
Index
Road
District Road
Major Road
Landmark
Bank
Bazar
Bus Park
Mailo Dada Helipad
Municipality Office
Pokali Jarana
Siddhicharan Secondary School
Temple
0
2
4
KM
Project: Periodic Development Plan
Client: Likhu Rural Municipality Okhaldhunga
Data Source: Department of Survey, Municipality / Ward Office, Field Survey, Google Earth
Coordinate System: Nepal MUTM 84
Projection: Transverse Mercator
Datum: Everest 1830
False Easting: 500,000.0000
False Northing: 0.0000
Central Meridian: 81.0000
Scale Factor: 0.9999
Latitude Of Origin: 0.0000
Units: Meter
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Likhu Gaunpalika
Mahurdanda
Purbage
Jimpakha
Leti
Bolgati
Belauri
Wachpu
Selele
Malkhu
Tar
Tar Kerabari
Gairagaun
Majuwa
Pokhari
Mulabari
Kopche
Simle
Gamnangtar
Khalte
Kaphalbote
Tharpudanda
Pokharidanda
Soleban
Lukuwa
Thare
Ramche
Besitol
Jhannggre
Kartike
Guranse
Okhale
Jholi
Basnettol
Machabari
Dobate
Esam
Kaphle
Esam Majuwa
Rajayagaun
Talkharka
Satlung
Jogidanda
Dundegaira
Duragaun
Kuwapani
Jogitar
Bhadaure
Hulakechaur
Ratmata
Chhap
Darimbote
Naubise
Hoksetar
Pasaltar
1
2
3
4
5
6
7
8
9

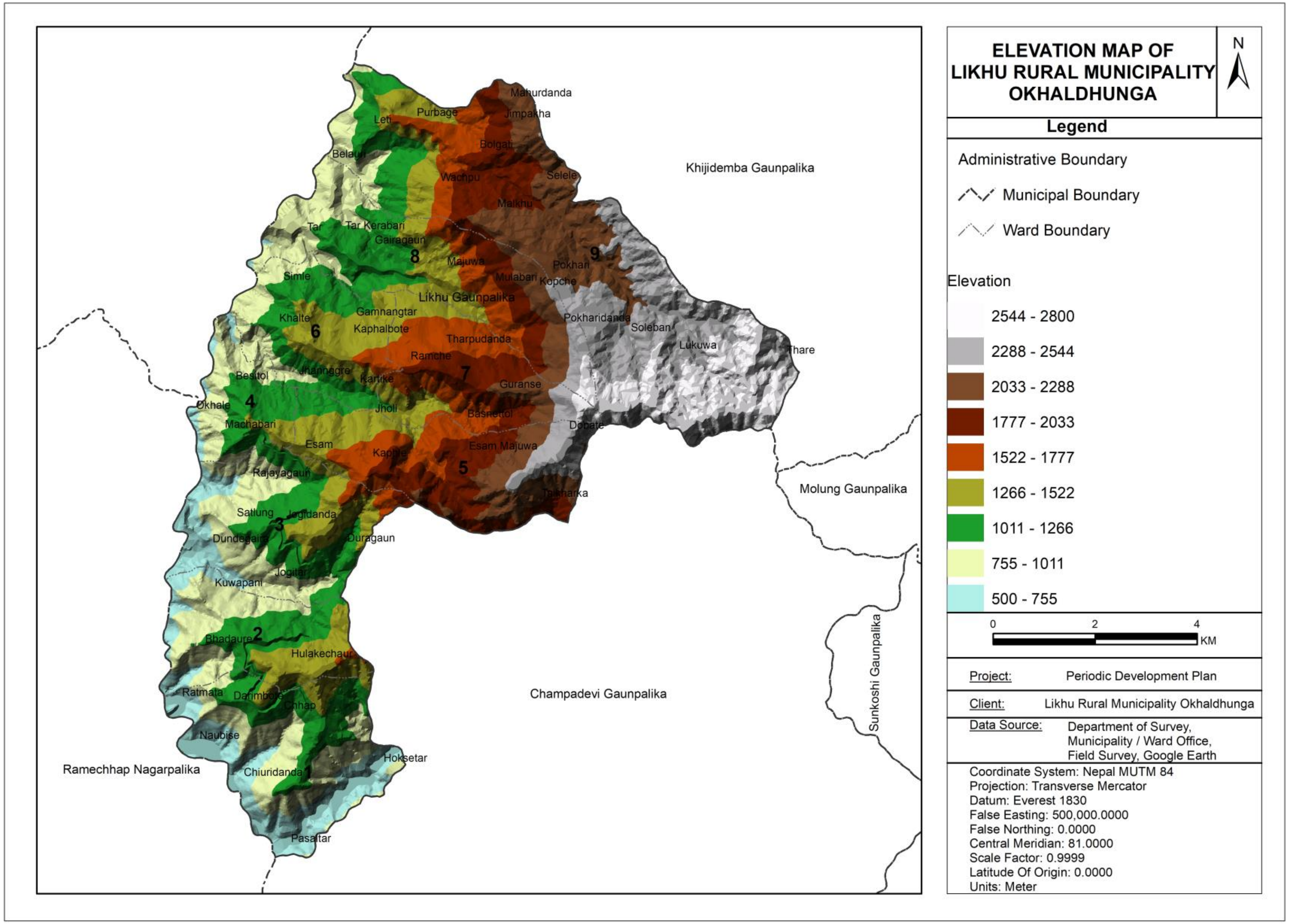

ELEVATION MAP OF
LIKHU RURAL MUNICIPALITY
OKHALDHUNGA
N
Legend
Administrative Boundary
Municipal Boundary
Ward Boundary
Elevation
2544 - 2800
2288 - 2544
2033 - 2288
1777 - 2033
1522 - 1777
1266 - 1522
1011 - 1266
755 - 1011
500 - 755
0
2
4
KM
Project: Periodic Development Plan
Client: Likhu Rural Municipality Okhaldhunga
Data Source: Department of Survey, Municipality / Ward Office, Field Survey, Google Earth
Coordinate System: Nepal MUTM 84
Projection: Transverse Mercator
Datum: Everest 1830
False Easting: 500,000.0000
False Northing: 0.0000
Central Meridian: 81.0000
Scale Factor: 0.9999
Latitude Of Origin: 0.0000
Units: Meter
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Likhu Gaunpalika
Jimpakha
Purbage
Leti
Bolgau
Belauti
Wachpu
Selele
Malkhu
Tar
Tar Kerabari
Gairagaun
8
Majuwa
Mulabari
Pokhari
Kopche
9
Simle
Gamnangtar
Kaphalbote
Khalte
6
Tharpudanda
Pokharidanda
Soleban
Lukuwa
Thare
Ramche
7
Kanike
Besitol
4
Okhale
Machabari
Jholi
Guranse
Esam
Esam Majuwa
Rajayagaun
5
Satlung
3
Duragaun
Kuwapani
Bhadaure
2
Hulakechaur
Ratmata
Chhap
Naubise
Hoksetar
Chiuridanda
1
Pasaltar

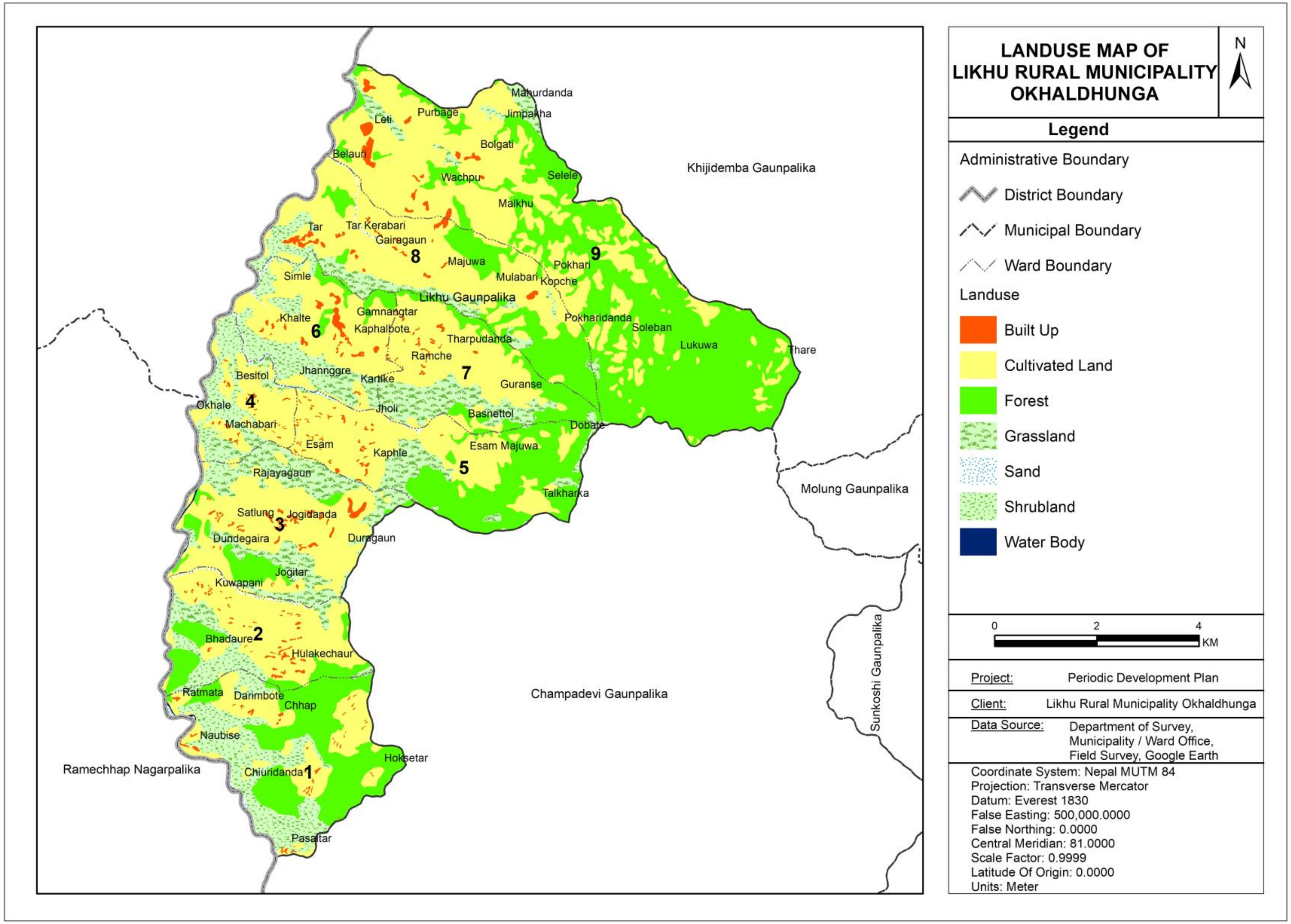
LANDUSE MAP OF
LIKHU RURAL MUNICIPALITY
OKHALDHUNGA
N
Legend
Administrative Boundary
District Boundary
Municipal Boundary
Ward Boundary
Landuse
Built Up
Cultivated Land
Forest
Grassland
Sand
Shrubland
Water Body
0 2 4 KM
Project: Periodic Development Plan
Client: Likhu Rural Municipality Okhaldhunga
Data Source: Department of Survey, Municipality / Ward Office, Field Survey, Google Earth
Coordinate System: Nepal MUTM 84
Projection: Transverse Mercator
Datum: Everest 1830
False Easting: 500,000.0000
False Northing: 0.0000
Central Meridian: 81.0000
Scale Factor: 0.9999
Latitude Of Origin: 0.0000
Units: Meter
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Likhu Gaunpalika
Mahurdanda
Jimpakha
Purbage
Leti
Bolgati
Belaun
Wachpu
Selele
Malkhu
Tar
Tar Kerabari
Gairagaun
Majuwa
Mulabari
Pokhari
Kopche
Simle
Khalte
Gamnangtar
Kaphalbote
Tharpudanda
Pokharidanda
Soleban
Lukuwa
Thare
Ramche
Jhanggre
Kartike
Besitol
Guranse
Okhale
Jholi
Basnettol
Dobate
Machabari
Esam
Kaphle
Esam Majuwa
Rajayagaun
Talkharka
Satlung
Jogidanda
Dundegaira
Duragaun
Jogitar
Kuwapani
Bhadaure
Hulakechaur
Ratmata
Darimbote
Chhap
Naubise
Hoksetar
Chiundanda
Pasaltar
1
2
3
4
5
6
7
8
9

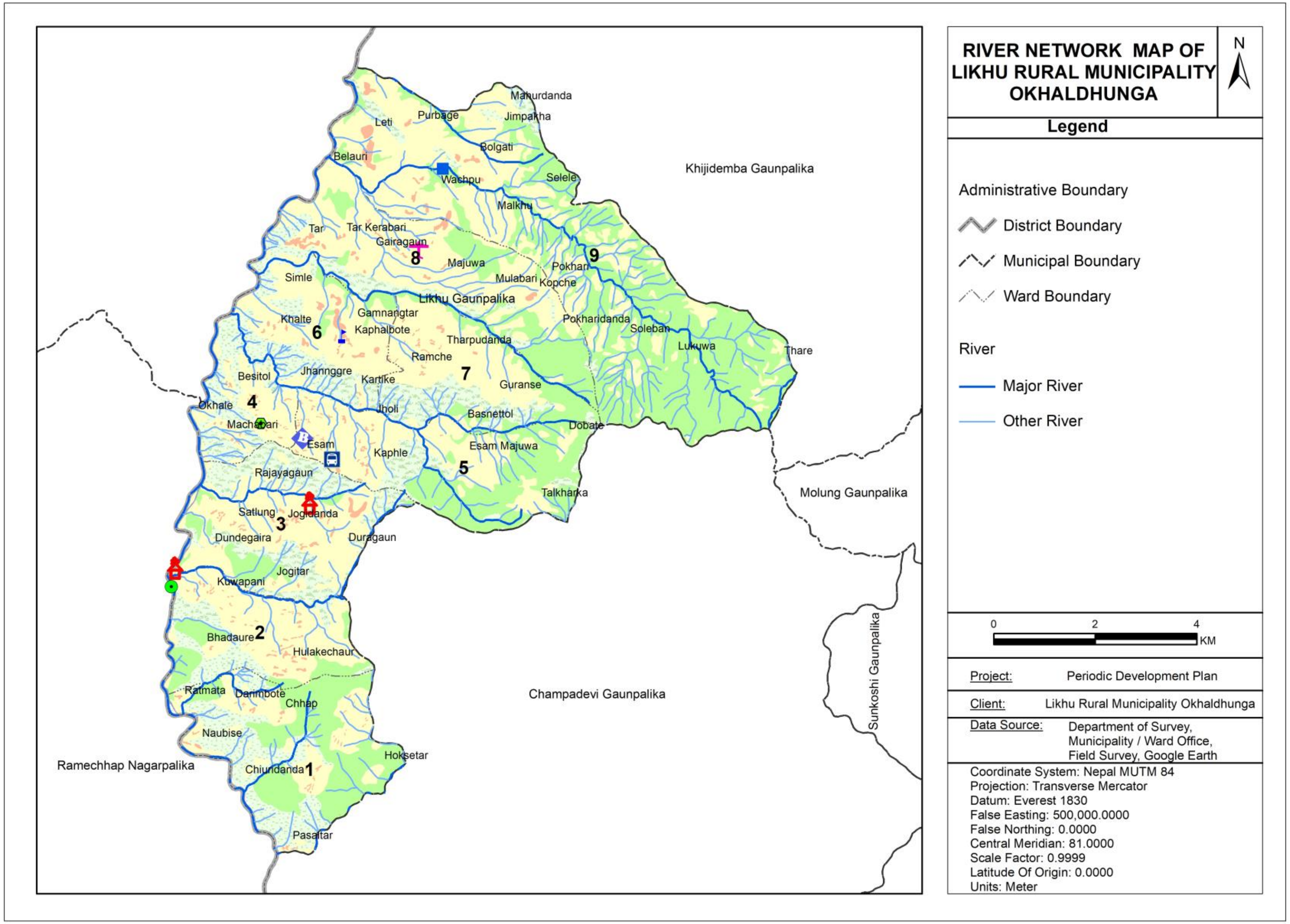
RIVER NETWORK MAP OF LIKHU RURAL MUNICIPALITY OKHALDHUNGA
N
Legend
Administrative Boundary
District Boundary
Municipal Boundary
Ward Boundary
River
Major River
Other River
0 2 4 KM
Project: Periodic Development Plan
Client: Likhu Rural Municipality Okhaldhunga
Data Source: Department of Survey, Municipality / Ward Office, Field Survey, Google Earth
Coordinate System: Nepal MUTM 84
Projection: Transverse Mercator
Datum: Everest 1830
False Easting: 500,000.0000
False Northing: 0.0000
Central Meridian: 81.0000
Scale Factor: 0.9999
Latitude Of Origin: 0.0000
Units: Meter
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Likhu Gaunpalika
Mahurdanda
Jimpakha
Purbage
Leti
Bolgati
Belauri
Wachpu
Selele
Malkhu
Tar
Tar Kerabari
Gairagaun
Majuwa
Mulabari
Pokhari
Kopche
Simle
Khalte
Gamnangtar
Kaphalbote
Tharpudanda
Pokharidanda
Soleban
Lukuwa
Thare
Ramche
Jhanggre
Kartike
Guranse
Besitol
Okhale
Machabari
Esam
Jholi
Basnettol
Dobate
Esam Majuwa
Kaphle
Rajayagaun
Talkharka
Satlung
Jogidanda
Dundegaira
Duragaun
Kuwapani
Jogitar
Bhadaure
Hulakechaur
Ratmata
Darimbote
Chhap
Naubise
Hoksetar
Chiundanda
Pasaltar
1
2
3
4
5
6
7
8
9

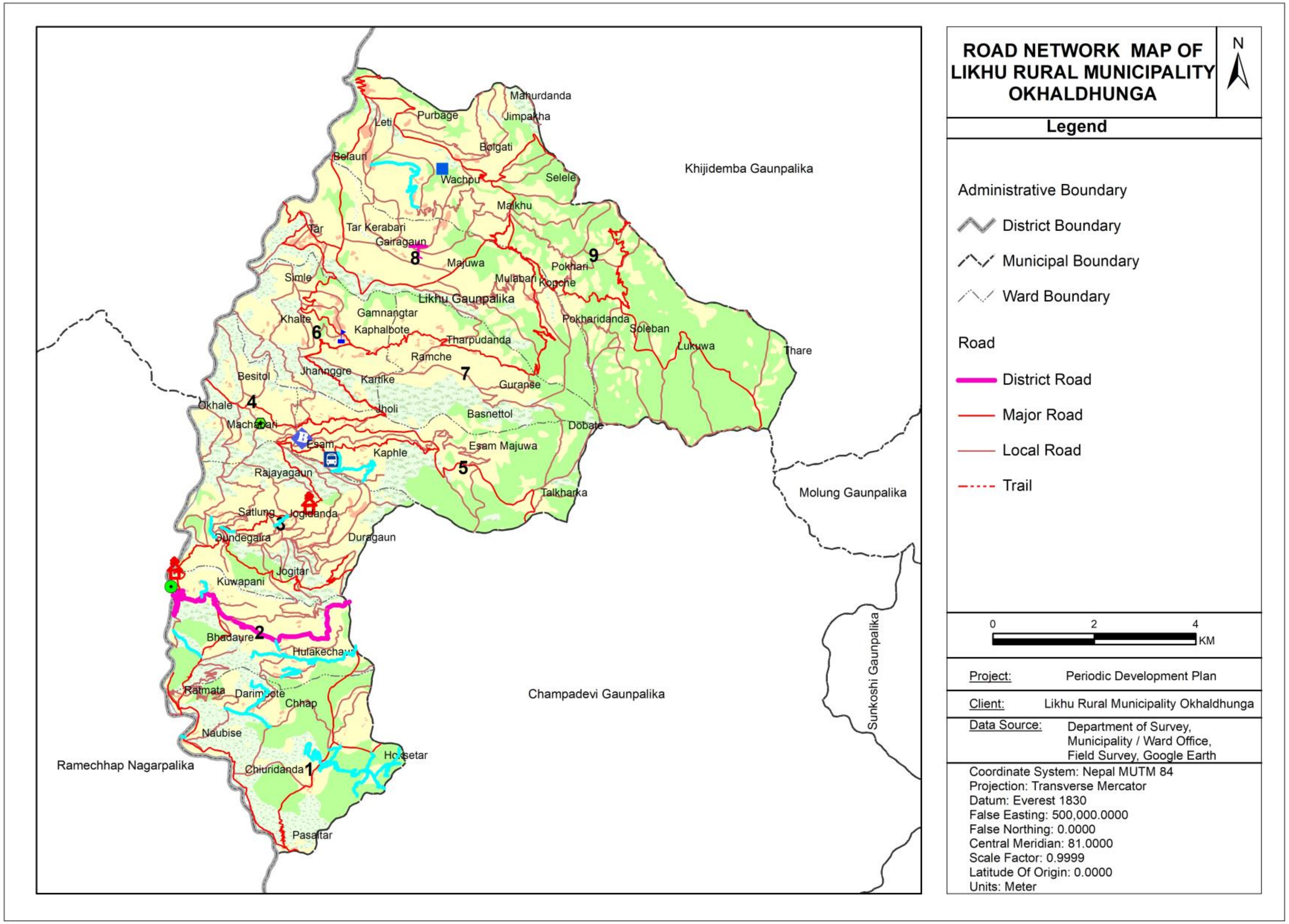
ROAD NETWORK MAP OF
LIKHU RURAL MUNICIPALITY
OKHALDHUNGA
N
Legend
Administrative Boundary
District Boundary
Municipal Boundary
Ward Boundary
Road
District Road
Major Road
Local Road
Trail
0 2 4
KM
Project: Periodic Development Plan
Client: Likhu Rural Municipality Okhaldhunga
Data Source: Department of Survey, Municipality / Ward Office, Field Survey, Google Earth
Coordinate System: Nepal MUTM 84
Projection: Transverse Mercator
Datum: Everest 1830
False Easting: 500,000.0000
False Northing: 0.0000
Central Meridian: 81.0000
Scale Factor: 0.9999
Latitude Of Origin: 0.0000
Units: Meter
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Likhu Gaunpalika
Mahurdanda
Jimpakha
Purbage
Leti
Bolgati
Belauri
Wachpu
Selele
Malkhu
Tar
Tar Kerabari
Gairagaun
8
Majuwa
Pokhari
9
Mulabari
Kopche
Simle
Gamnangtar
Kaphalbote
Khalte
6
Pokharidanda
Soleban
Lukuwa
Thare
Tharpudanda
Ramche
7
Besitol
Jhannggre
Kartike
Guranse
Okhale
4
Jholi
Basnettol
Machabari
Dobate
Esam
Kaphle
Esam Majuwa
5
Rajayagaun
Talkharka
Satlung
Jogidanda
3
Sundegaira
Duragaun
Jogitar
Kuwapani
Bhadaure
2
Hulakechaur
Ratmata
Chhap
Naubise
Hoksetar
Chiuridanda
1
Pasaltar

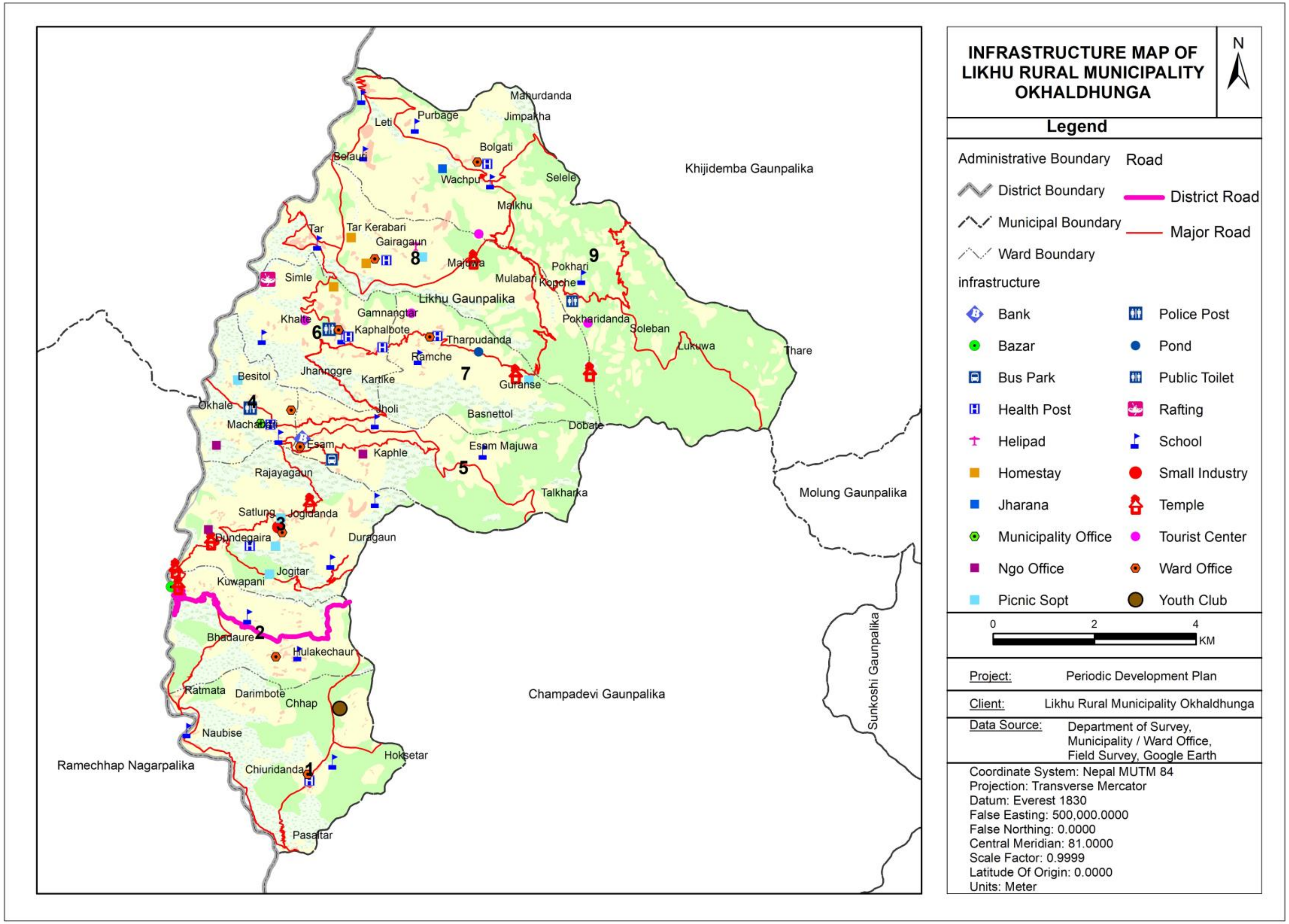
INFRASTRUCTURE MAP OF
LIKHU RURAL MUNICIPALITY
OKHALDHUNGA
N
Legend
Administrative Boundary
District Boundary
Municipal Boundary
Ward Boundary
Road
District Road
Major Road
infrastructure
Bank
Bazar
Bus Park
Health Post
Helipad
Homestay
Jharana
Municipality Office
Ngo Office
Picnic Sopt
Police Post
Pond
Public Toilet
Rafting
School
Small Industry
Temple
Tourist Center
Ward Office
Youth Club
0
2
4
KM
Project: Periodic Development Plan
Client: Likhu Rural Municipality Okhaldhunga
Data Source: Department of Survey, Municipality / Ward Office, Field Survey, Google Earth
Coordinate System: Nepal MUTM 84
Projection: Transverse Mercator
Datum: Everest 1830
False Easting: 500,000.0000
False Northing: 0.0000
Central Meridian: 81.0000
Scale Factor: 0.9999
Latitude Of Origin: 0.0000
Units: Meter
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Likhu Gaunpalika
Mahurdanda
Jimpakha
Purbage
Leti
Bolgati
Belauti
Wachpu
Selele
Malkhu
Tar
Tar Kerabari
Gairagaun
Majuwa
Mulabari
Pokhari
Kopche
Simle
Gamnangtar
Khalte
Kaphalbote
Tharpudanda
Pokharidanda
Soleban
Lukuwa
Thare
Ramche
Besitol
Jhanggre
Kartike
Guranse
Okhale
Basnettol
Jholi
Machabari
Dobate
Esam
Esam Majuwa
Kaphle
Rajayagaun
Talkharka
Satlung
Jogidanda
Dundegaira
Duragaun
Jogitar
Kuwapani
Bhadaure
Hulakechaur
Ratmata
Darimbote
Chhap
Naubise
Hoksetar
Chiuridanda
Pasaltar
1
2
3
4
5
6
7
8
9

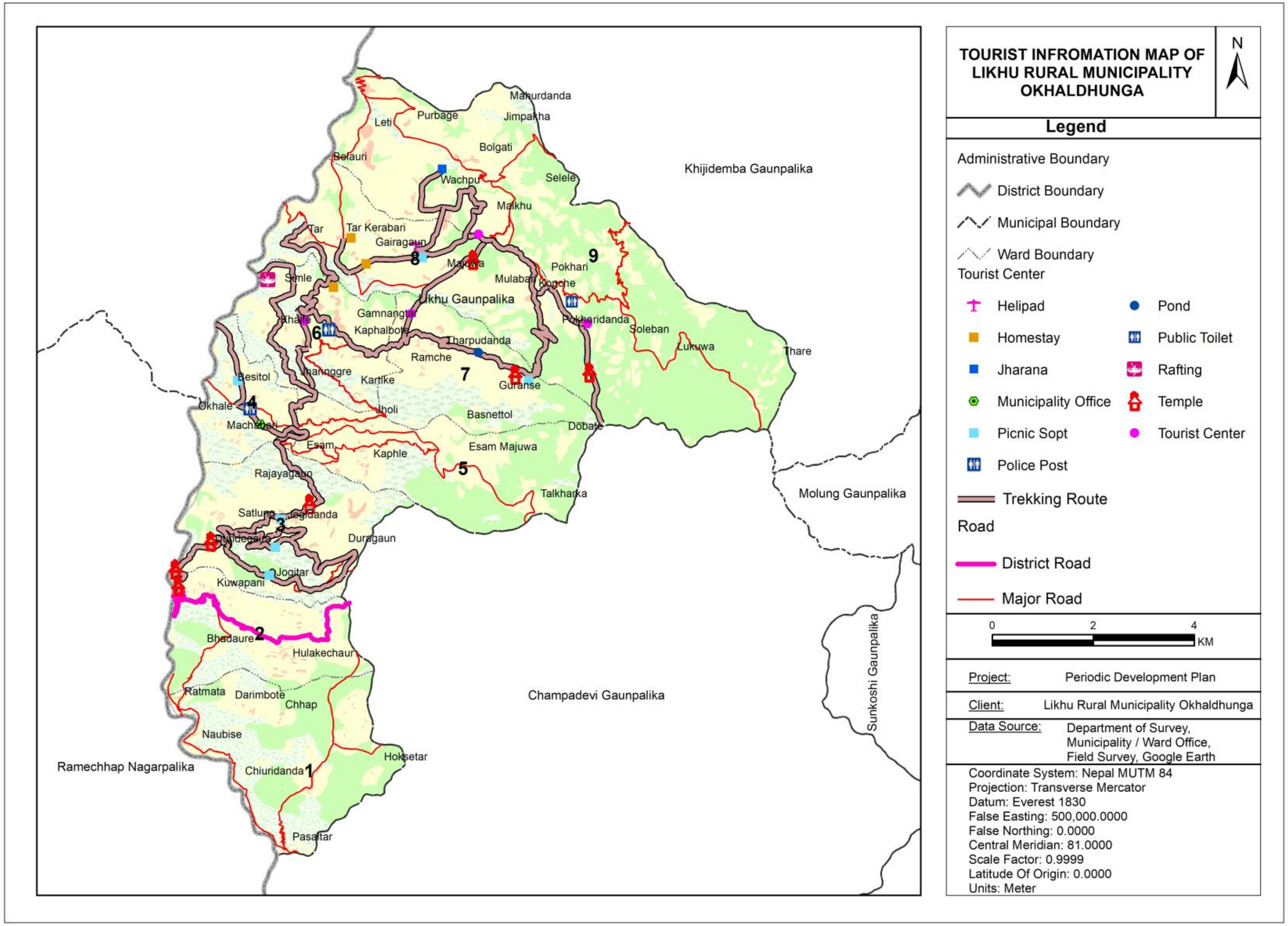
TOURIST INFROMATION MAP OF
LIKHU RURAL MUNICIPALITY
OKHALDHUNGA
N
Legend
Administrative Boundary
District Boundary
Municipal Boundary
Ward Boundary
Tourist Center
Helipad
Homestay
Jharana
Municipality Office
Picnic Sopt
Police Post
Pond
Public Toilet
Rafting
Temple
Tourist Center
Trekking Route
Road
District Road
Major Road
0
2
4
KM
Project: Periodic Development Plan
Client: Likhu Rural Municipality Okhaldhunga
Data Source: Department of Survey,
Municipality / Ward Office,
Field Survey, Google Earth
Coordinate System: Nepal MUTM 84
Projection: Transverse Mercator
Datum: Everest 1830
False Easting: 500,000.0000
False Northing: 0.0000
Central Meridian: 81.0000
Scale Factor: 0.9999
Latitude Of Origin: 0.0000
Units: Meter
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Likhu Gaunpalika
Mahurdanda
Jimpakha
Purbage
Leti
Bolgati
Belauri
Selele
Wachpu
Malkhu
Tar Kerabari
Gairagaun
Tar
Pokhari
Mulabari
Koche
Simle
Gamnangtar
Kaphalbot
Khalle
Tharpudanda
Pokharidanda
Soleban
Lukuwa
Thare
Ramche
Jhanggre
Kartike
Guranse
Besitol
Okhale
Basnettol
Jholi
Dobate
Machhbari
Esam
Esam Majuwa
Kaphle
Rajayagaun
Talkharka
Satlung
Jogidanda
Duragaun
Dundeatar
Jogitar
Kuwapani
Bhadaure
Hulakechaur
Ratmata
Darimbote
Chhap
Naubise
Hoksetar
Chiuridanda
Pasaltar
1
2
3
4
5
6
7
8
9

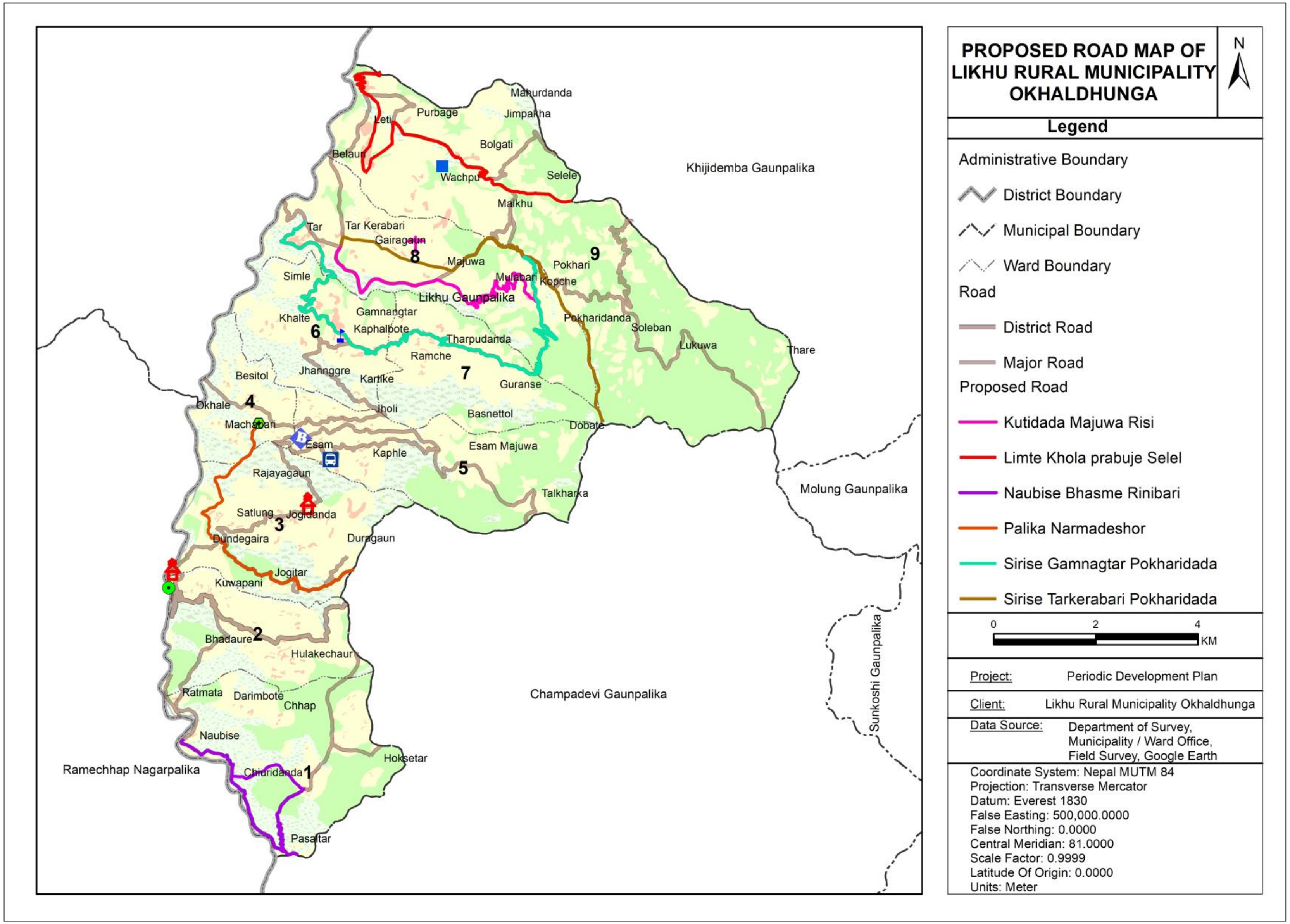
PROPOSED ROAD MAP OF
LIKHU RURAL MUNICIPALITY
OKHALDHUNGA
N
Legend
Administrative Boundary
District Boundary
Municipal Boundary
Ward Boundary
Road
District Road
Major Road
Proposed Road
Kutidada Majuwa Risi
Limte Khola prabuje Selel
Naubise Bhasme Rinibari
Palika Narmadeshor
Sirise Gamnagtar Pokharidada
Sirise Tarkerabari Pokharidada
0
2
4
KM
Project: Periodic Development Plan
Client: Likhu Rural Municipality Okhaldhunga
Data Source: Department of Survey, Municipality / Ward Office, Field Survey, Google Earth
Coordinate System: Nepal MUTM 84
Projection: Transverse Mercator
Datum: Everest 1830
False Easting: 500,000.0000
False Northing: 0.0000
Central Meridian: 81.0000
Scale Factor: 0.9999
Latitude Of Origin: 0.0000
Units: Meter
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Likhu Gaunpalika
Mahurdanda
Jimpakha
Purbage
Leti
Belaun
Bolgati
Wachpu
Selele
Malkhu
Tar
Tar Kerabari
Gairagaun
8
Majuwa
Pokhari
9
Mulabari
Kopche
Simle
Gamnangtar
Kaphalbote
Khalte
6
Pokharidanda
Soleban
Lukuwa
Thare
Tharpudanda
Ramche
7
Besitol
Jhannggre
Kartike
Guranse
Okhale
4
Jholi
Basnettol
Machabari
Dobate
Esam
Kaphle
Esam Majuwa
Rajayagaun
5
Talkharka
Satlung
Jogidanda
3
Dundegaira
Duragaun
Jogitar
Kuwapani
2
Bhadaure
Hulakechaur
Ratmata
Darimbote
Chhap
Naubise
Hoksetar
Chiuridanda
1
Pasaltar

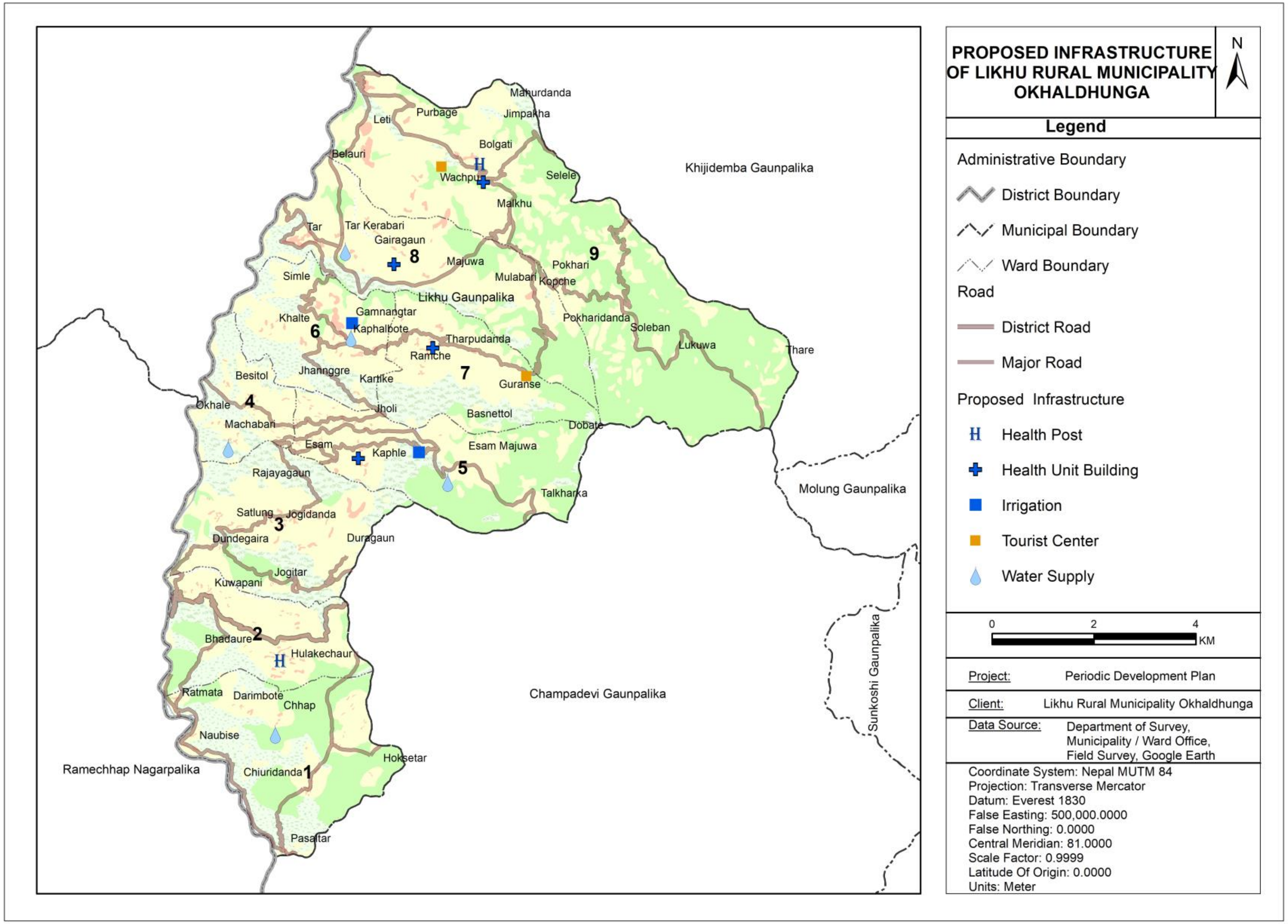
PROPOSED INFRASTRUCTURE OF LIKHU RURAL MUNICIPALITY OKHALDHUNGA
N
Legend
Administrative Boundary
District Boundary
Municipal Boundary
Ward Boundary
Road
District Road
Major Road
Proposed Infrastructure
Health Post
Health Unit Building
Irrigation
Tourist Center
Water Supply
0 2 4 KM
Project: Periodic Development Plan
Client: Likhu Rural Municipality Okhaldhunga
Data Source: Department of Survey, Municipality / Ward Office, Field Survey, Google Earth
Coordinate System: Nepal MUTM 84
Projection: Transverse Mercator
Datum: Everest 1830
False Easting: 500,000.0000
False Northing: 0.0000
Central Meridian: 81.0000
Scale Factor: 0.9999
Latitude Of Origin: 0.0000
Units: Meter
Likhu Gaunpalika
Khijidemba Gaunpalika
Molung Gaunpalika
Sunkoshi Gaunpalika
Champadevi Gaunpalika
Ramechhap Nagarpalika
Mahurdanda
Jimpakha
Purbage
Leti
Bolgati
Belauri
Wachpu
Selele
Malkhu
Tar
Tar Kerabari
Gairagaun
8
Majuwa
Mulabari
Pokhari
9
Kopche
Simle
Gamnangtar
Khalte
6
Kaphalbote
Tharpudanda
Pokharidanda
Soleban
Lukuwa
Thare
Ramche
Jhanngre
Kartike
7
Guranse
Besitol
Okhale
4
Machabari
Jholi
Basnettol
Dobate
Esam
Esam Majuwa
Kaphle
5
Rajayagaun
Talkharka
Satlung
Jogidanda
3
Dundegaira
Duragaun
Jogitar
Kuwapani
Bhadaure
2
Hulakechaur
Ratmata
Darimbote
Chhap
Naubise
Hoksetar
Chiuridanda
1
Pasaltar